

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata
12. évfolyam (2017) 2. szám

Tanulmány

Fodor László:

Környezetvédelem az épített környezet alakítására és védelmére vonatkozó miskolci szabályozásban 5

Szalma József:

A történeti alkotmány és a sarkalatos törvények..... 25

Jacsó Judit – Udvarhelyi Bence:

A Bizottság új irányelvjavaslata a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépésről az egyes tagállami szabályozások tükrében..... 39

Kirs Eszter

Előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában.....59

PETRASOWSZKY ANNA:

Sikertelen perből Különös házasság 74

BÁNYAI ORSOLYA:

A jövő reményégei – a valóban fenntartható települések 91

BÓDINÉ BELIZNAI KINGA:

Wlassics Gyula a Közigazgatási Bíróság élén (1906 – 1933)105

HORNYÁK ZSÓFIA:

A mezőgazdasági földek jogutódlásának anyagi jogi kérdései 124

MERENCSÁK ZSOLT:

A kis- és középvállalkozások munkajogi szabályozásának egyes kihívásai..... 137

BALOGH ÁRON PÉTER:

A kollektív szerződések nem létezése és érvénytelensége a Kúria döntéseinek fényében150

EMBERSICS JUDIT:

A genetikailag módosított állatok helyzete 164

NAGY ALEXANDRA:

A tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek szexuális cselekményekkel szembeni büntetőjogi védelme 185

Szemle

PRUGBERGER TAMÁS:

Kritikai könyvelemzés »A jogrendszerek világa című könyvről« 210

Környezetvédelem az épített környezet alakítására és védelmére vonatkozó miskolci szabályozásban* **Fodor László****

Jelen tanulmány egy átfogó, Miskolc Megyei Jogú Város környezetvédelmi intézkedéseire irányuló vizsgálat egyes részeredményeit tartalmazza. Kifejezetten csak az építésüggyel, az épített környezet védelmével és alakításával kapcsolatos dokumentumok (pl. tervek, előírások) átvilágításán alapul, s nem terjed ki az olyan szakpolitikai és jogi eszközökre, mint a hatósági ellenőrzés, vagy a szankcionálás, illetőleg a jogalkalmazási gyakorlat mindennapos problémáira. Tekintettel arra, hogy a város rendeletei, s köztük különösen a helyi építési szabályok évente akár többször is módosulnak, szükséges rögzíteni, hogy az adatgyűjtés 2017 első felében történt.

A természet, a víz, a levegő és más környezeti elemek védelmét, a hulladékgazdálkodást, zajvédelmet szabályozó további, speciális előírásokkal másik tanulmány foglalkozik majd. Miskolc környezetvédelmi intézkedéseiről – az önkormányzat közreműködésével – több tanulmány készítését is tervezem, aminek a célja nem csak a tudományos értékelés, hanem az eredmények közlésén túl a tényleges hasznosítás lehetővé tétele is. Mindez abba a kutatási projektbe¹ illeszkedik – tizenegy fős kutatócsoportunk számos esettanulmányainak egyikeként – amelyik a hazai települési önkormányzatoknak a környezeti fenntarthatóságban betöltött szerepét, illetve az ahhoz rendelkezésükre álló jogi, igazgatási, tervezési eszközöket vizsgálja. Meglehetősen összetett ez a témakör, hiszen az életviszonyok széles köre érintett. „A helyi környezetpolitika az életről szól”² – a települési közösséget foglalkoztató problémákról, a helyi értékek megőrzéséről, a helyben rendelkezésre álló erőforrásokkal való gazdálkodásról, amelyek külön-külön a

* A tanulmány a K 115530 ny. sz. kutatási projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült.

** Egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék.

¹ FODOR László, BARTA Attila, FÓNAI Mihály, BÁNYAI Orsolya: Települési környezetvédelem Magyarországon: Egy kutatás előfeltevései. Tér és Társadalom, 2016/3, 19–39.

² PUMP Judit: Helyi környezetpolitika – göröngyök az úton. In Fodor László, Bányai Orsolya: A települési önkormányzatok szerepe a környezeti politika és jog alakításában. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017, 33.

központi előírások, vagy a Nemzeti Környezetvédelmi Program szempontjából talán csekély jelentőségűnek tűnhetnek, de az önkormányzatok és az általuk képviselt közösségek nagytöltőjén keresztül, illetve összességükben, mégis fontosak.

Miskolcon pedig – a népességszámból, a megyei jogi városi státuszából, a nagy területi kiterjedésből, az iparvárosi múltból, a város gazdasági és kulturális központ szerepéből, meghatározó közlekedési hálózati helyzetéből, sajátos földrajzi elhelyezkedéséből, stb. fakadóan – nyilván bőven akadnak konfliktusok, s a megoldásukra tett intézkedések, alkalmazható eszközök is. Ez a hipotézis szolgált alapjául annak, hogy tucatnyi esettanulmányunk egyikének éppen Miskolc lett a tárgya. Módszertani szempontból ez azt jelenti, hogy a kiválasztott településeken (mint Miskolc, Debrecen, Szarvas, Bogács, Somogyvámos, Tiszaújváros, Siófok, a IX. kerület, Dorog, Biharkeresztes, Hajdúböszörmény, Lakitelek)³ áttekintjük a helyi dokumentumokat (rendeleteket, jegyzőkönyveket, stratégiákat, szerződéseket, stb.), és a helyszínen fókuszcsoporthoz interjúkat készítünk, amelyeket személyes interjúk egészítenek ki, szakemberekkel, társadalmi szervezetekkel. E munka eredményeként olyan elemzések születnek (esetenként több publikációra bontva), amelyek bemutatják a helyi értékeket, az azokkal való gazdálkodás során felmerülő konfliktusokat, az önkormányzatoknak a problémák kezelésére tett intézkedéseit, azokról szóló elképzeléseit. Amellett, hogy egy-egy ilyen elemzésben a település szempontjából releváns szakterületek mindegyikével foglalkozunk, kitérünk a központi előírásokkal való viszonyra, és esetenként a jogalkotás és egyéb intézkedések minőségére, nem csak környezetjogi, hanem törvényességi szempontból is. A meghatározó értékelési szempont azonban a tág értelemben vett (tehát nem csak a környezeti, hanem azzal együtt, legalábbis bizonyos összefüggéseket illetően, a társadalmi és a gazdasági) fenntarthatóság.

Az esettanulmányok megalapozására kérdőíves felmérést is végeztünk, ami annak vizsgálatára irányult, hogy milyen jogalkotási, jogértelmezési problémákkal küzdenek a települések, hogyan kezelik a helyi konfliktusokat, miként működnek együtt a lakossággal, a civilekkel és a járási illetve területi környezetvédelmi hatóságokkal. A nyitott kérdések számtalan problémát hoztak felszínre, főként a hulladékgazdálkodás, a zajvédelem, természetvédelem, de ezek mellett pl. az állattartás szabályozása vagy a földhasználat – művelési ág változtatás, belterületbe vonás, stb. terén is, amelyek már jelen tanulmányhoz is kapcsolódnak.

1. Rövid helyzetértékelés a védelem és a fejlesztés tárgya, céljai körében

A miskolci önkormányzatnak relatíve nagyszámú stratégiája, akcióterve, programja

³ Esettanulmányaink közül megjelenés alatt áll BÁNYAI Orsolya: Somogyvámos és Krisna-völgy környezetvédelmi szabályozása az ökológiai fenntarthatóság nézőpontjából. *Justum Aequum Salutare*, 2017/4; BUDOS Ágnes: A fenntartható fejlődés és a víz kapcsolata Debrecen példáján keresztül. *Profectus in Litteris IX.*, 2017; illetve megjelent FODOR László: A környezetvédelem helyi szintje egy dél-borsodi kistelepülés, Bogács példáján. *Miskolci Jogi Szemle* 2016/2, 5–28.; valamint FODOR László: Szarvas város környezetvédelme (szemelvények a helyi környezeti politika és szabályozás köréből). In Gellén Klára (szerk.): *Honori et virtuti. Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2017, 71–84., 2017.

van, amelyik számba veszi a helyi környezeti problémákat, s a lehetséges megoldásokat.⁴ (A szűkebb témát érintő tervek az alábbiakban még röviden visszatérek.) A helyzetértékeléshez (a helyi értékek, konfliktusok felvázolásához) – a kérdőív és a sajtótermékek tanulmányozása mellett – főként ezeket hasznosítottam.

Miskolc Észak-Magyarország legnagyobb városa, mintegy 160 ezer fős lakosságával jelenleg az ország negyedik legnépesebb városa (a demográfiai csúcsot 1985 jelentette, mintegy 207 ezer lakossal, amikor az ipar még jelentős munkáltató volt,⁵ azóta a népesség folyamatosan csökken). A város közigazgatási területe mintegy 236 km² (23.600 ha), amelynek közel ¼-e a belterület. Külterületének jelentős része erdő illetve mezőgazdasági terület. Előbbi nagysága stagnál, utóbbié viszont a zöldmezős beruházások, ipari parkok és útépitések miatt csökken. Az agglomeráció lakossága mintegy 240 e fő (az egykor 12 településből összeolvadt város részei: Avas, Bábonyi-bérc, Belváros, Diósgyőr, Miskolc-Egyetemváros, Hejőcsaba, Görömböly, Komlós-tető, Martin-kertváros, Miskolctapolca, Pereces; az agglomerációhoz tartozik: Alsóhárom, Bükszentlászló, Felsőhárom, Lillafüred, Ómassa, Szirma.) A város gazdasági, kulturális és oktatási központ is egyben (pl. egyetemnek is helyet ad, amelynek 6000-nél valamivel több nappali tagozatos, illetve kb. 3000 levelező tagozatos hallgatója⁶ is igénybe veszi a környezet illetve a kommunális vállalatok nyújtotta szolgáltatásokat).

Az „Acélváros” eklatáns példája annak, hogy a központi gazdaságpolitika hogyan ronthatja vagy segítheti a városfejlesztés esélyeit:⁷ kiemelt gazdasági és társadalmi szerepét évtizedeken át az ipar fellendülésének, illetve a tervszerű ipartelepítésnek köszönhető, majd a rendszerváltás utáni gazdasági visszaesésnek súlyos következményei voltak a városban (pl. munkanélküliség, a lakosság csökkenése), amelyeket mintegy 20 évig volt kénytelen elszedni a lakosság. A gazdaság azonban lassan újjászületik, szerkezete átalakul. A város többször is „Befektetőbarát település” címet nyert.⁸ Az utóbbi években a szolgáltatás szektor vált hangsúlyossá, a logisztika, és több ipari cég is megjelent a beruházásaival. A város vállalkozásfejlesztési programmal illetőleg rendelettel is segíti a folyamatot.

A múlt öröksége több szempontból is meghatározza azonban a mai Miskolc környezetpolitikai helyzetét. A város (többnyire turisztikai szempontból is jelentős) értékei közt számos műemlék található (Avasi református templom, Diósgyőri vár, Lillafüredi Palotaszálló, ipartörténeti emlékek). Ugyanakkor Miskolc – különösen az egykori iparterületek s az azokban dolgozók jellegtelen lakóépületei, a csekély

⁴ 2011-ben helyi civil szervezetek készítettek egy áttekintést az akkor érvényben lévő stratégiákról, környezeti szempontból, amelynek megállapításai jórészt ma is igazak (az eredmények értékelése mellett hiányolják a fenntarthatóságot, esetenként a programok közti összhangot). http://www.ecolinst.hu/ff_strategia/dokumentumok/strategiak_elemzese.pdf (2017. 06. 20.).

⁵ Ekkor csak a diósgyőri vaskohászati egységben 18.000 embernek adott munkát; az évi termelés ekkor meghaladta az 1 m tonnát.

⁶ 2015-re vonatkozó adat. [http://web.uni-miskolc.hu/files/4079/2015. évi Szöveges beszámoló.pdf](http://web.uni-miskolc.hu/files/4079/2015._evi_Szoveges_beszamolou.pdf) (2017. 06. 20.).

⁷ KOCZISZKY György: A településfejlesztés tervezésének sajátosságai. In: Szabó Balázs (szerk.): Fenntartható önkormányzatok Észak-Magyarországon. NKE, Budapest, 2014, 62.

⁸ <http://www.miskolcholding.hu/aktualis/miskolc-tud-valamit-befektetobarat-cimet-kapott-harmadszor>

zöldterülettel bíró, sűrűn beépített belváros – és a várost észak felől körbefogó Bükk-hegység révén az épített és a természeti környezet kontrasztjának jellegzetes példája.

Az elavult közlekedésszerkezetből, átgondolatlan településszerkezeti döntésekből – pl. az utóbbi időkből a bevásárló központoknak a telepítéséből, az abból fakadó kijárási kényszerből, a fejlesztések ellenére is szűkös parkolási feltételekből – fakadó levegőtisztasági problémákról (melyeknek egykor meghatározó forrása volt a nehézipar is) Miskolc országsszerte ismert (mint a Sajó-völgye légszennyezettségi agglomeráció meghatározó települése, ahol gyakran kerül sor, főleg a fűtési szezonban, szmogriadó elrendelésére). A belváros túlzott beépítése miatt gátolt légmozgás következtében a Szinva-völgyben kibocsátott szennyezőanyagok feldúsulnak, tartózkodási idejük megnő.

A korábbi időszakok gazdasági tevékenységei (pl. a vaskohászat; a gépgyártás; a szénbányászat) számos terhet hagytak hátra a rozsdáövezetektől az alábányászott területeken, tájsebeken át az egykori ipari hulladéklerakók területéig. (Pl. a belvároshoz közel esik a kohósalak-lerakó.)⁹ Ezek mellett az egykori üzemek, kolóniák védelemre érdemes, ugyanakkor rehabilitációra szoruló (részben 19. századi) épületei is említést érdemelnek.

A lakóterületek körbenőtték az üzemeket, egymás közvetlen szomszédságában helyezkednek el (nincs megfelelő védőtávolság), ami jelentős egészségügyi és biztonsági kockázatot jelent az itt élők számára. Tipikus a helyzete a jelenleg nem működő cementgyárnak Hejőcsabán. A családi házas övezetben álló, védelmi övezet nélküli gyár újraindítását tervezik, ami a munkahelyteremtés előnyeivel együtt felszínre hozhatja az egykori környezeti problémákat is. (A 2015-ben kiadott engedélyt a bíróság 2017 októberében, civil kezdeményezésre, hatályon kívül helyezte, előírva a tényleges hatásterület figyelembe vételét a megismételt eljárásban, amelynek kimenetele e tanulmány írásakor még kérdéses.)¹⁰ Mind a közlekedés, mind az ipari tevékenység komoly zajterheléssel is együtt jár – több tízezer ember él olyan területen, ahol a zajterhelés meghaladja a határértéket, s közülük is néhány száz fő különösen nagy (75 dB-nél is nagyobb) terhelésnek van kitéve. Ezek tipikusan olyan problémák, amelyek megelőzésében, kezelésében a településrendezésnek illetve az építési követelményeknek (ide értve a passzív védekezés műszaki előírásait is) meghatározó szerepe lehet (illetve lehetett volna).

A város több területére is jellemző a szlömösödés (pl. Avas-Dél) illetve a szegregáció (pl. Lyukóvölgy – zártkerti területek). Egyes szegregátumokban a komfort nélküli, elhanyagolt – többnyire lakhatás céljára alkalmatlan – ingatlanok környezete, illetve az alapvető higiéniai feltételek hiánya komoly közegészségügyi kockázati tényező, és településesztétikai szempontból is kedvezőtlen, amelyek

⁹ 2005-ben, a Tkp. megalapozásaként, az önkormányzat megrendelésére készült egy felmérés Miskolc Környezeti helyzete és a környezeti állapotát alakító tényezők címmel. Ez három területet nevez meg, ahol máig nem történt teljes körű kármentesítés: a volt Lenin Kohászati Művek (LKM) területe, a Nádasréti volt LKM kohászati salaklerakó és a volt Diósgyőri Gépgyár területe. (141.) <http://www.zoldinfolanc.hu/doksik/miskolc/kornyhelyzet2005.pdf> (2017. 06. 20.).

¹⁰ http://www.miskolcihirek.com/newshirek/a-birosag-dontott-egyelore-nincs-engedely-a-cementgyartasra/?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork (2017. 06. 20.).

tükrében a lebontásról szóló (2014-ben, az ún. számozott utcákat érintően hozott, s az országos médiából is ismert) önkormányzati döntés indokoltnak tűnik, még ha a szegregáció problémájára ez az intézkedés nem is jelent megoldást.¹¹

A kérdőívre kapott válaszok is érdekes összefüggésekre mutatnak rá: pl. a természetvédelemmel, a patakok parti sávjának szabadon hagyásával járó korlátozásokat az ingatlantulajdonosok nem veszik jónéven. Különösen a legutóbbi árvizek, illetve a patakmeder rendezése óta azonban az önkormányzat nagy figyelmet fordít a vonatkozó előírások betartására. A 2010-es árvíz igen komoly nehézségeket idézett elő, a város déli területein (pl. az ipari parkban) és a szomszédos településeken, ahol belvizes, illetve ártéri területeken engedélyeztek építkezéseket, miközben a belvíz illetve a csapadék elvezetése sem volt teljes mértékben megoldott.¹² Ez is az építési előírások fokozottabb betartására ösztönzi az építési hatóságot.

Az önkormányzati stratégiák a feltárt (s általam csupán részleteit illetően felvillantott) problémák kezelésére számos intézkedést irányoznak elő, amelyek közül itt csak néhány jellemzőt említek meg. Így, pl. a *településfejlesztési koncepció*¹³ egy élhető és vonzó, egészséges, emberközpontú, inspiráló és integráló város jövőképét vázolja fel. A koncepció alapján, annak megvalósítására készült az *Integrált Településfejlesztési Stratégia*,¹⁴ (ITS) amelynek stratégiai célja (C4) az épített környezet minőségének javítása, az épített és a természeti környezet harmóniájának kialakítása. Ehhez tartozik, pl. az épített értékek védelme, új funkciójukkal való összhangban; az igénytelen, elhanyagolt városrészi területek felszámolása; az üres ingatlanok, barnamezős területek új funkciójának megtalálása; a közszolgáltatási (távhő, közlekedés, stb.) infrastruktúra fejlesztése; a településszerkezet és a közszolgáltatások (közlekedés, hulladékgazdálkodás, közvilágítás, stb.) területi összhangjának megteremtése. A stratégia legfontosabb környezeti üzenete, hogy legyenek a városban zöldfolyosók, csökkenjen a város közlekedési eredetű környezetterhelése, folytatódjon a panelházak rehabilitációja, az ipari övezetek a városmagtól távolabb bővüljenek, s a városrészek mindegyike kapcsolódjon a város szövetébe.

A város *fenntartható fejlődési stratégiája*¹⁵ többek közt a településrendezési

¹¹ PANKUCSI Márta: A megnevezés hatalma. A miskolci „gettó ügytől” a „fészekrakó” programig. Szellem és Tudomány, 2012/1, 31–37.; VERESNÉ SOMOSI Mariann–KOCZISZKY György–FODORNÉ STUNYA Edina: A szegregációk kialakulásának okai és kezelésének lehetőségei Miskolcon. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 2016/1, 49.; valamint ld. még az alapvető jogok biztosa és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes közös jelentését az A/B-1474/2014. számú ügyben, Budapest, 2015. 06. 15. A sajtóból csak a példa kedvéért, ld. a Népszava 2017. 03. 28-ai számát (<http://nepszava.hu/cikk/1124790-szamoszott-utcak--nincstelenségbol-a-nyomorba-vezet-az-ut>), a Magyar Nemzet 2016. 04. 20-ai számát (<https://mno.hu/belfold/folytatodik-a-szamoszott-utcai-telep-felszamolasa-1338492>, 2017. 06. 20.).

¹² A 2010. évi árvíz Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. KSH, Miskolc, 2012. <http://mek.oszk.hu/11100/11170/11170.pdf>. (2017. 06. 20.).

¹³ http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/miskolc_mjv_telepulesfejlesztési_koncepcioja.pdf (2017. 06. 20.).

¹⁴ http://www.miskolcvaros2020.hu/sites/default/files/dokumentumok/miskolc_its_2014.pdf (2017. 06. 20.).

¹⁵ http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/miskolc_ff_strategia.pdf (2017. 06. 20.).

eszközök felülvizsgálatát, a barnamezők rehabilitációját, a zöldterületek felhasználásának tilalmát, a zöld infrastruktúra rendszerszemléletű kezelését javasolja.

Miskolc város *stratégiai zajtérképe*¹⁶ – a közlekedésszervezési intézkedések mellett – szintén fontos beavatkozási lehetőségként tekint a településrendezésre, amelynek révén a lakások, intézmények, iparterületek jövőbeli elhelyezése és a közlekedés (megfelelő védőtávolságok betartásával) összhangba hozható, illetve csendes övezetek kialakítására is lehetősége van az önkormányzatnak.

Az *Integrált Területi Program*¹⁷ fejlesztési célterületei között az integrált városrehabilitáció is szerepel: idegenforgalmi szempontból jelentős városrészek – Belváros, Avas, Diósgyőr, Miskolctapolca – fejlesztése (pl. a „Zöld Város” program keretében a zöldterületek növelése); a hiányos infrastruktúrájú városrészek felszámolása, indokolt esetben rehabilitációja, emellett egyes szegregátumokban – külterületen (Lyukóvölgy, Lyukóbánya) – kísérleti integrációs projekt is szerepel.

A város tagja a Polgármesterek Szövetségének (Covenant of Mayors),¹⁸ ennek megfelelően rendelkezik (az üvegházgáz kibocsátások csökkentését, az energiahatékonyság javítását) célzó *Fenntartható Energia Akciótervvel* (SEAP),¹⁹ amely a lakóépület-állományt is érinti. Részt vesz olyan kezdeményezésekben is, mint az *Zöld Város (Green City) program*, a *Modern Városok kormányprogramja*, az *Okos Város mozgalom*, ami egyfelől további, konkrét kötelezettségekkel, másfelől pénzügyi támogatással jár.

Végezetül a *Helyi esélyegyenlőségi programot*²⁰ említem meg, amely a szegregátumokban élők (különösen a roma népesség) helyzete szempontjából emeli ki az épített környezet (pl. a komfort nélküli bérlakások) fejlesztésének, az épített és a természeti környezet harmóniája megteremtésének (pl. a perifériákon a nyomortelepek felszámolásának) a szerepét.

Mindezen stratégiákkal összefüggésben összefoglaló jelleggel elmondható, hogy a város az utóbbi időszakban a jólét (hatékonyság) helyett a jól-lét (elégedettség, méltányosság, kölcsönösség) elve mentén fogalmazza meg fejlesztési célkitűzéseit, s ebbe szükségszerűen beletartozik (a foglalkoztatottságon, magas hozzáadott értéken, stb. felül) az élhető környezet.²¹ Ennek a biztosítása a gyakorlatban azonban még messze nem teljes, s nem is minden tekintetben vitán felül álló lépések vezetnek hozzá.

¹⁶ Miskolc Megyei Jogú Város Közgyűlése a környezetvédelmi hatóság állásfoglalása nyomán 2012. december 13.-án XII-364/3755/2012. sz. határozatával hagyta jóvá a Miskolc város közigazgatási területére vonatkozó, a 280/2004. (X.20.) Kormányrendelet előírásainak figyelembevételével elkészített stratégiai zajtérképet.

¹⁷ <http://todo.miskolc.hu/hcr/6phdoc/4259.pdf> (2017. 06. 20.).

¹⁸ Miskolc MJV Közgyűlése 2015. március 12-én II-42/271.225/2015 sz. határozatával döntött az európai Polgármesterek Szövetségéhez való csatlakozásról.

¹⁹ <http://miskolc.hu/varosfejlesztes/fenntarthato-energia-aktio-terv-seap>. A tervet KEOP-támogatással az ÉMI Építészeti Minőségellenőrzési és Innovációs Nonprofit Kft. készítette, amely maga kereste meg ezzel a várost. Ezt az alapidokumentumot 2016 végéig felül kellett vizsgálni.

²⁰ http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/hep_2016_04_20_-2.pdf (2017. 06. 20.).

²¹ KOCZISZKY: i.m., 63–64.

2. Áttekintés a helyi környezetvédelmi szabályokról

A város saját rendelettárában²² mintegy félszáz olyan rendelet található, amelyeknek van valamilyen környezetvédelmi vonatkozása. Ha csak a címüket tekintjük át, akkor is látható, hogy meglehetősen változatosak az érintett témakörök. Ilyenek a *csaknem minden szakterületet érintő helyi (városi) építési szabályzatok* (Miskolcon kettő, mert az Avasra külön szabályzat irányadó), az építésüghöz kapcsolódóan ezeken túl a *parkolók kialakításának szabályai, az épített környezet értékeinek védelme, a településképvédelem, a városrehabilitáció, a reklámhordozók elhelyezése*. Az alábbiakban ezeket állítom középpontba. Ezeken túlmenően csaknem minden környezetvédelmi ágazatot érintenek még a közösségi együttélés szabályai és a közterületi – köztisztasági előírások, különösen a közterületek rendje, a közterület-használat, a közútkezelés, a köztisztaság vagy a táborozás tárgykörében. *Ágazati környezetvédelmi előírások* vonatkoznak a hulladékkezelési közszolgáltatásra. Megjelenik a *levegővédelem* is, egy a levegővédelmet átfogóbban szabályozó rendelet mellett a távhőszolgáltatás, a parkolás rendje, a füstködriadó (és közvetve, a panelprogram már nem hatályos támogatási feltételei) előírásaiban is. A *zajvédelem* az egyik szempontja az üzletek éjszakai nyitvatartása szabályainak. A *vízvédelem* szerepel hangsúlyosan a víziközmű-szolgáltatás, a folyékony hulladék kezelése, a helyi vízkár-elhárítási feladatok előírásaiban. *Agrár-környezetvédelmi* színezete (is) van a természeti területek és emlékek helyi oltalmának, illetve az önkormányzati földek hasznosítása és az allergén növények elleni védekezés szabályainak. Nem utolsósorban említést érdemelnek az önkormányzat *gazdasági jellegű, ösztönző és adótípusú eszközei* is, mint a helyi környezetvédelmi és természetvédelmi alap, a civilek támogatása, a településképi támogatás, az iparúzési adó, a vállalkozásfejlesztés, a telekadó, és a talajterhelési díj.

2013-ban egyébként áttekintették az önkormányzat valamennyi, akkor hatályos rendeletét,²³ ami az addig hatályon kívül helyezett szabályok feltárásában sokat segített a kutatás során, mivel sajnos az önkormányzati rendelettárban számos, már nem hatályos előírás szerepel, a hatályon kívül helyezésre történő utalás nélkül. A rendelettár és a Nemzeti Jogszabálytár adatai egyébként nem egyeznek; azok összevetése alapján (egyéb információforrásokat, pl. közműcégek adatait is hasznosítva) megállapítható, hogy utóbbi feltöltése hiányos, illetve esetenként hatálytalan. (Pl. a településképvédelem és az épített környezet értékei helyi védelmének szabályai az Njt.-ben – 2017 első felében, még – nem szerepelnek.)

A helyhatóság intézkedéseinek valós idejű követését elősegíti ugyanakkor, hogy nem csak a közgyűlési és bizottsági jegyzőkönyvek²⁴ állnak rendelkezésre, hanem a városnak hivatalos közlönye²⁵ is van (jellemzően évi hat számmal). Ebben a

²² <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/helyi-rendelettar> (2017. 06. 20.).

²³

http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/jogszabalyok_felulvizsgalata_arop_0047.pdf

²⁴ <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/kozgyulesi-jegyzokonyvek> (2017. 06. 20.);

<http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/bizottsagi-jegyzokonyvek> (2017. 06. 20.).

²⁵ <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/hivatalos-kozlony> (2017. 06. 20.).

rendeletek mellett a közgyűlési és a bizottsági határozatokat is közlik az érintett időszakból. Előzőleg pedig nyilvánosságra hozzák az előterjesztéseket is, mellékleteikkel együtt.²⁶ Az előterjesztések tartalmi összefoglalót, indokolást, a várható szakmai és gazdasági hatások bemutatását is tartalmazzák, követhetővé téve a szabályozások és egyéb döntések előzményeit, indokait. Az immár több évtizedre kiterjedő dokumentáció kevés hazai településre jellemző, s megkönnyíti a kutatást (hiszen van írott anyag, ami ugyanakkor a mennyiségénél fogva nehézség is egyben). Az alábbiakban az említett rendeletek lényeges szakmai tartalmát veszem számba, környezetjogi szempontból, amit néhány esetben kiegészíték törvényességi, minőségi szempontokkal.

3. A településrendezési eszközök jelentősége

Miután leltárba vettem a helyi rendeleteket, utalnom kell arra, hogy a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény (Mötv.) 2011:CLXXXIX. törvény 13. §-a helyi közügynek tekinti (feladatul szabja) a településrendezést, illetve a helyi környezet- és természetvédelmet is. A környezetvédelem és az építésügy szabályainak összhangját pedig – legalábbis törvényi szinten – elvárja a környezet védelmének általános szabályairól szóló, 1995:LIII. törvény (Kvt.) 3. §-a. A Kvt. vonatkozó előírásai (24–27. §) szerint a települések területén a környezet terhelhetősége és a településrészek rendeltetése alapján a településrendezési eszközökben övezeteket kell meghatározni. Az egyes övezetekben folytatható tevékenységek a környezetterhelés jellege alapján meghatározott védőtávolság, védőterület megléte és a védelmi előírás megtartása esetén engedélyezhetők, amennyiben egyáltalán az adott övezet rendeltetésével összeegyeztethetők. A Kvt. elvárja, hogy a településszerkezeti tervek elkészítése során a bennük foglalt elképzelések várható környezeti hatásait is feltárják és értékeljék az önkormányzatok, és a zöldterületekről is megemlékeznek, de egyebekben a szakterületi jogszabályok előírásaira utal. Azok közül pedig legfontosabb az általam vizsgált, szűkebb területen, az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997:LXXVIII. törvény, illetve az Országos Településrendezési és Építési Követelményeket (OTÉK) megállapító, 253/1997. (XII. 20.) Korm. rendelet. Ezek felhatalmazzák az önkormányzatokat a helyi előírások megállapítására, ami esetenként azt jelenti, hogy nincs is országos előírás, míg máskor akár azt, hogy az önkormányzat eltérhet a központi előírástól. Így, pl. az állattartó építmények (pl. ólak, kifutók) elhelyezésének feltételeit – a közegészségügyi és az állategészségügyi, továbbá a környezetvédelmi követelmények figyelembevételével – a helyi építési szabályzat állapíthatja meg.²⁷

²⁶ <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/kozgyulesi-napirendek/eloterjesztesek> (2017. 06. 20.).

²⁷ OTÉK 36. § (5) bekezdés. Álláspontom szerint, noha a trágyatároló nem az állatok elhelyezésére szolgál, létének és kialakítási módjának az előírása szükségszerűen beletartozik a szabályozási kompetenciába, legalábbis azokra az esetekre nézve, amelyek (pl. az állatszám okán) nem esnek a központi szabályozás alá.

A településrendezési eszközök az önkormányzat teljes közigazgatási területére kiterjednek, és a terület-felhasználásnak nem csak az építési, hanem a környezetvédelmi szempontjait is meghatározzák, figyelemmel a természeti, táji és épített értékek védelmére egyaránt. A környezeti és egyéb területhasználati konfliktusok megelőzésének meghatározó jelentőségű (ámbár e funkcióját illetően gyakran elhanyagolt) eszközeiről van szó.²⁸ Érvényesítésüket elősegíti, pl. a tilalmak és korlátozások kikötésének a lehetősége, hatósági jogosítványok és elővásárlási jog, s bizonyos esetekben a kisajátítás joga is megilleti az önkormányzatokat.²⁹ Indokolt esetben a képviselőtestület kezdeményezheti a szőlő termőhelyi kataszter módosítását vagy a kataszterből történő törlést, ha a helyi építési szabályzat a termőhelyi kataszterben nyilvántartott területet érinti.³⁰ Ugyanezt teheti a gyümölcs termőhelyi kataszter kapcsán is, feltéve, hogy a helyi építési szabályzat a gyümölcsös művelési ágban való hasznosítást, illetve a kataszterbe sorolás a településfejlesztési terveket ellehetetleníti.³¹

4. A helyi építési szabályzat

Miskolc esetében a korábban már említett környezeti, társadalmi és gazdasági adottságok cizellált, s esetenként az országostól eltérő szabályozást indokolnak a településrendezés illetve építésügy terén. Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának 21/2004. (VII.6.) sz. rendelete állapítja meg Miskolc Megyei Jogú Város Építési Szabályzatát (MÉSz). A terjedelmes (jelenleg 135 oldalas) MÉSz gyakran módosul (a 2017 tavaszán elérhető változat 36 módosítást tartalmazott, és – mutatva a szerkesztési nehézségeket – utolsóként a 2016 eleji módosításokra volt figyelemmel, s egységes szerkezetbe foglalása nem történik meg minden alkalommal). Legutóbb, pl. változtatási tilalom részleges feloldása történt, ami az egyik ipari park területén – lépcsőről lépésre – teszi lehetővé az időszerűvé vált fejlesztéseket; illetve egy másik alkalommal a tovább épülő M30-as autópálya nyomvonalának a szélesítése miatt kellett (rendkívüli közgyűlésen) módosítani az előírásokat. A Szabályozási Terv az interneten nem érhető el; a polgármesteri hivatal honlapján szereplő tájékoztatás alapján a tervezők a munkájukhoz szükséges adatokat csak a Városépítészeti Osztályon kaphatják meg (ez időnként a közgyűlésen is panaszok forrása).³²

A MÉSz környezetvédelmi szempontból kiemelkedően fontos jogszabály, amely a területhasználatok (lakás, üdülés, mezőgazdaság, bányászat, hulladékkezelés, stb.) egymáshoz való viszonyának rendezésén, építési, telekalakítási feltételek rögzítésén túl kifejezett környezetvédelmi előírásokat is tartalmaz. A MÉSz hatálya

²⁸ Beszámoló a jövő nemzedékek országgyűlési biztosságának 2010. évi tevékenységéről. OBH, Budapest, 2011, 91–111.

²⁹ Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997:LXXVIII. törvény 9/B., 13., 21., 25., 29. §-ai.

³⁰ Ld. a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 2004:XVIII. törvény 3. § (5) bekezdését.

³¹ A Tftv. 58/A § (6) bekezdése alapján.

³² <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/helyi-epitesi-szabalyzat-es-szabalyozasi-terv> (2017. 06. 20.).

(mint említettem már) a Történelmi Avasra nem terjed ki.³³

A MÉSz többszintű zónabeosztást érvényesít. Az első kategóriában rendeltetési, építési, környezetvédelmi, értékvédelmi illetve tilalmi és korlátozási övezeteket állapít meg. Alább kiemelem ezek közül a környezetvédelmiakat, annak megjegyzésével, hogy a többi (pl. lakó, vegyes, gazdasági, hétvégi házas, közlekedési, mezőgazdasági, stb.) zóna előírásai közt is számos környezetvédelmi előírást találunk, amelyek a zavaró hatások kiküszöbölését célozzák. Ez utóbbiak teljes körű áttekintése helyett itt csak egy-egy jellemző példát hozok fel: zavaró hatású ipari tevékenységek esetén a megfelelő védőtávolság biztosítása a lakók védelmében; üdülőházas övezetben állattartó épület, lakó- és üdülőövezetben légszennyezéssel járó tevékenység céljára új épület engedélyezésének a kizárása; közpark zónában a minimális zöldterületi arány előírása; mezőgazdasági övezetben a nagylétszámú állattartó telepek védőövezetének előírása, szabadtéri trágyalégyűjtő létesítésének kizárása, a vizek, turisztikai erdők, üdülőterületek védelmében. Mezőgazdasági – ökológiai célból – korlátozott használatú zónában a gyepek (rét, legelő), nádas, illetve mocsár, vízállásos területek művelési ága nem, illetve csak beerdősülés után (erdőre) változtatható meg; építési zónákban megszabják a beépítési módot (pl. az előkert szükségességét, beépítettséget, építménymagasságot). A belvárosi és polgárvárosi karakterű zónákban a telkek beépítésének feltétele a teljes közművesítettség, s ehhez fűtési vagy technológiai energiaként csak vezetékes energia vagy szennyezés-mentes alternatív energia (pl. napenergia) használható.³⁴ (Itt megjegyzendő, hogy a közművesítettség s központi előírások tükrében az építési engedélyhez nem, csak a használatbavételi engedély feltételeként írható elő.³⁵)

A MÉSz 2004-ben több tucat helyi rendeletet váltott fel, annak megfelelően, hogy korábban számos városrészre külön-külön állapították meg a településrendezés követelményeit. E szabályozási konszolidáció után is maradtak sajátos előírások egy-egy városrészre, de ezeket (az Avas kivételével) a MÉSz végén, annak utolsó előtti fejezeteként, a fogalom-meghatározások előtt helyezték el. Viszonylag újak a „Miskolc-keleti gazdasági terület” előírásai, amelyek a növénytelepítésre (zöldfelületek, takaró fásítás) tartalmaznak igen részletes elvárásokat.

Rátérve a környezetvédelmi zónákra, a MÉSz zajvédelmi, levegővédelmi és vízvédelmi szempontból különíti el a város egyes területeit. Emellett külön cím alatt települési értékvédelmi, illetve táj- és természetvédelmi zónákat is felállít.

A zajvédelmi szabályozási kompetenciát a Kvt. 48. § (4) bekezdése biztosítja, illetve eredetileg az önkormányzati törvény szabta meg a kereteit (területek zajvédelmi szempontból fokozottan védetté nyilvánítása, csendes övezet kijelölése, valamint a helyi zajvédelmi szabályok megállapítása). A helyi rendelet ehhez képest

³³ Korábban több városrészre is külön szabályzat volt érvényben.

<http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/koz-1997-03-1997-03-27.pdf> (2017. 06. 20.).

³⁴ Hasonló megoldás érvényesül Tiszaújváros csaknem valamennyi övezetében. Ld. a távhozsabályozásról, alább írtakat, illetve az ott hivatkozott tanulmányt is.

³⁵ Az építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárásokról és ellenőrzésekről, valamint az építésügyi hatósági szolgáltatásról szóló 312/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet 18. §-a.

négy érzékenységi kategóriába (érzékeny, azaz zajvédelmi szempontból fokozottan védett, átlagos érzékenységű I-II. és semleges zóna) sorolja a település övezeteit (pl. érzékeny az üdülőterület és a védett természeti terület, nem érzékeny a gazdasági terület), és ezekre vonatkozóan megállapítja a megengedett hangnyomás határértékeit (az építési munkából származó zajra külön is). Utóbbi megoldás törvényessége vitatható, mivel a határértéket az önkormányzat nem írhat elő, illetve azt az általa védett területekre is központi előírás adja meg.³⁶ A levegővédelmi rész a légszennyezettség szintje alapján (egyébként merev, már rég hatálytalan központi előírásra való hivatkozással, az abban szerepelt szempontokat véve alapul, s így törvénysértő módon) állít fel zónákat. A rendelet tartalmilag is kifogásolható, hiszen a hatályos központi előírások szerint az ország területét kell zónákra osztani, és aszerint Miskolc teljes egészében a Sajó-völgye légszennyezettségi agglomeráció része.³⁷ Ugyanitt (a távhőrendelettel összhangban, de törvénysértő módon) korlátozzák a távhőszolgáltatásról való leválást.

A távhőre vonatkozó előírás törvényességét egyébként az Alkotmánybíróság korábban már vizsgálta, s megsemmisítette a helyi építési szabályokról szóló, 21/2004. (VII. 6.) sz. önkormányzati rendelet 30. § (11) bekezdését, amely generálisan megtiltotta a távhőszolgáltatásról való leválást.³⁸ Ezt a megoldást az AB alapvetően azért találta törvényellenesnek, mert a távhőszolgáltatás biztosítása ugyan helyi közfeladat, de törvényi szabályozás alatt áll, és a törvény nem adott felhatalmazást a leválás korlátozására vagy a csatlakozás előírására. Ebben a határozatban az AB arra is rámutatott, hogy mindegy, melyik rendeletében (esetünkben a távhőrendelet helyett a helyi építési szabályzatban) rögzít a távhőszolgáltatással kapcsolatos előírást az önkormányzat, az a törvénynek minden esetben meg kell, hogy feleljen. A hatályos helyi építési szabályok áttekintése egyébként arra a meglepő eredményre vezet, hogy az említett 30. § (11) bekezdés az AB döntésére tekintet nélkül, változatlan módon úgy szól, hogy „Az épületek fűtéséből származó levegőszennyezés növekedésének megakadályozása érdekében a távhőszolgáltatással ellátott épületeknél a távhőszolgáltatási rendszerrel való leválás és ezen épületek vagy épületrészek más, kis hőteljesítményű kazánokkal történő fűtése nem engedélyezhető.”

Megjegyzendő, hogy az AB nagyjából azonos időpontban öt település rendeleteit vizsgálta, s határozataiban több érv is szerepelt: a távhőtörvény általi lefedettsége az életviszonynak és eltérést engedő szabály nemléte; az OTÉK IV. fejezetétől (ahol az energiarendszerbe való bekötésről esik szó) való eltérési lehetőség hiánya; valamint a fogyasztók jogainak a védelme. Mindamelllett, hogy korábban már bíráltam az AB okfejtését, (különösen az OTÉK-kal kapcsolatos érv tarthatatlansága, illetőleg az AB-nak a környezetvédelemmel kapcsolatos, korábbi,

³⁶ FODOR László: A helyi szabályok eltérése a központi előírásoktól – környezetvédelmi megfontolások. Jogtudományi Közlöny 2016/7–8., 357.; GAJDICS Ágnes, KISS Csaba, SZILÁGYI Szilvia: Települési önkormányzatok lehetőségei a zaj elleni küzdelemben – A helyi rendeletalkotás kerete, EMLA, Budapest, 2011, 49.

³⁷ 4/2002. (X. 7.) KvVM rendelet a légszennyezettségi agglomerációk és zónák kijelöléséről, 1. és 2. sz. melléklet.

³⁸ 22/2009. (II. 26.) AB határozat (ABH 2009, 1090).

következetes gyakorlatával való összhang hiánya miatt)³⁹ a miskolci példa egy újabb szempontra is rámutat. A fogyasztók védelme ugyanis csak az életviszonyok egy része esetén közelíthető meg az AB logikájával, hiszen az érintett miskolci ingatlanoknak csak egy része van magántulajdonban, a többi önkormányzati vagy vegyes tulajdon, amelyek esetén a fűtési módok közti választás lehetősége a lakót (bérlet) nyilvánvalóan nem illeti meg a polgári jog szempontjai szerint sem. Ebben a körben az önkormányzat – helyi rendeletben szabályozott⁴⁰ – tulajdonosi joggyakorlása is értelmezhető környezetvédelemként.

A felszíni és felszín alatti (pl. a karsztvíz, termásvíz védelmét szolgáló) övezetek előírásai részben a központi előírásokat ismételve írnak elő korlátozásokat (pl. a vízügyi hatóság hozzájárulását kötik ki építési tevékenységhez). Nehezen megfoghatóan és az önkormányzat közhatalmi eszközeivel érvényesíthetetlennek tűnik a „környezetkímélő mező- és erdőgazdálkodás” előírása.

A települési értékvédelem a következő kategória, amelynek a zónáit nem itt, hanem az erről szóló, külön rendeletben állapítják meg. Ide is beágyazódnak a városkép védelmét célzó előírások (ld. a vonatkozó rendeletről, alább írtakat!), amelyek a helyi védettség alá tartozó objektumokra, illetve a városképi szempontból kiemelt területeken (ezek listáit a szabályozási terv, illetve a MÉSz melléklete tartalmazza) állapít meg helyrehozatali kötelezettséget. Ennek keretében előírható helyreállítás, felújítás, régészeti feltárás, bontás, átalakítás, növényzet gondozása, a városképet zavaró ingóságok eltávolítása, stb. Emellett számos utalást találunk a településkép-védelmi előírásokra, amelyek betartását itt is elvárják a védett területeken illetve műemléki környezetben. (A MÉSz egyik függeléke a városképi rendelethez hasonlóan tartalmazza a városképileg kiemelt területek listáját.)

A természet- és tájvédelem zónáit attól függően vonják meg, hogy országos vagy helyi védettség áll-e fenn az érintett területeken. Előbbiekre (pl. a Bükk Nemzeti Park ide eső területeire) nem állapítanak meg sajátos szabályt, míg utóbbiak esetén az ökológiai folyosókra vonatkozó (a város átszellőzését segítő) igények valamint az esetlegesen védelemre tervezett területeken a védettség kimondásáig terjedő időre vonatkozó megőrzési kötelezettségek jelennek meg. A rendelet függelékei közt szerepel a helyileg védett területek listája (a lista megfelel az alábbiakban elemzettek körének).

A környezetvédelmi szempontból releváns övezeti kategóriák egy további részét tilalmi és korlátozási zónák csoportjaként tartják számon, s ezen belül állapítanak meg övezeteket. Ezek egy része védelmi övezet. Ilyen, pl. a bűzös, fertőzésveszélyes telephelyek védőterülete, amelyen szállásjellegű, pihenési célú, intézményi, továbbá étel-miszer-feldolgozás és étel-miszer-raktározás céljait szolgáló építmény, valamint üzemi méretű állattartó telep létesítése nem engedélyezhető; vagy a közút, vasút védőzónája, a közművek védőterülete, amelyeken az építés

³⁹ E témakör kidolgozására ld. Fodor László: Klímavédelem vs. törvényesség a távhőszolgáltatás helyi szabályai kapcsán. Magyar Jog 2016/11, 637–644.

⁴⁰ Helyi rendeletben szabályozott tulajdonosi joggyakorlásról a vagyonrendeleten túl pl. a termőföldek bérbeadására vagy egyes helyi természetvédelmi oltalom alá eső területekre vonatkozó szabályozásban is szó esik, részben vagy egészében környezetvédelmi megfontolásokból – ld. alább.

bizonyos feltételekhez, hozzájárulásokhoz kötött. Létezik védőfásítási kötelezettséggel terhelt „korlátozási” zóna is, ahol az építési korlátozások mellett tevételes kötelezettségben áll a korlátozás lényege (a beültetési kötelezettség általában két fasorra vonatkozik, és a MÉSz ennek a határidejét is megszabja, úgy hogy a telepítést 2 éven belül meg kell kezdeni, és 5 éven belül be kell fejezni.)

A MÉSz III. fejezete ún. egyéb előírásokat tartalmaz, amelyek a közlekedésre, a közművekre (azon belül a víz- illetve szennyvízelvezetésre, az energiaellátás vezetékeire) vonatkoznak. Itt is megjelenik védőtávolság (pl. a szennyvíztisztító telep védőtávolsága 500 m), illetve a városképvédelmi vagy a nagyvárosias övezetekben a földkábelek alkalmazásának előírása. Külön „zöldfelületi előírások” tiltják a köztertek területének a beépítését, írják elő a hiányos fasorok pótlását, 16 m-nél szélesebb közlekedési célú közterületeken a fasorok telepítését.

Ugyanitt „Általános környezetvédelmi előírások” is találhatóak. Ezek jogi jellege nehezen meghatározható. Tartalmuknál fogva részben építési, részben környezetvédelmi tárgykörhöz tartoznak, s jelentős részben azokat nyomatékosítják. Ilyen – a vonatkozó szabályozásra és a hatósági előírásokra, esetenként határértékekre kifejezetten (de rugalmasan) utaló – előírás szól, pl. a veszélyes hulladék átmeneti tárolásáról, az állattartás létesítményeinek az építéséről,⁴¹ vagy általában a tevékenységek engedélyezéséről. Szintén központi jogszabályban rendezett, de már az erre való utalás nélkül előírt kötelezettségek vonatkoznak a szennyvízkezelésre, a növényvédő szerek és más veszélyes anyagok zárt tárolására, a termőréteg előzetes (az építkezést megelőző) megmentésére, az építési hulladéknak a lerakóra történő elszállítására. Említésre érdemes még, hogy a lakóterületi zajvédelmi határértéket meghaladó területeken csak zajszigetelő nyílászárók alkalmazhatók. Az élővizek partvonala mentén (külterületen 50, belterületen 15 méteren belül) csak bizonyos feltételekkel engedik új telek, illetve az épületek, építmények kialakítását. Végül megemlíteném, hogy a bruttó 10.000 m² szintterületnél nagyobb épületek engedélyezéséhez környezetvédelmi hatásvizsgálatot kötnék ki. Megjegyzem, ilyen nevű jogintézmény nincs, ezért a szabály csak úgy értelmezhető, hogy ilyen esetekben a várható környezeti hatásokat be kell mutatni. A környezeti hatásvizsgálatra (Khv.) nem gondolhatott a rendeletalkotó (Kvt. 68. §), hiszen az arra vonatkozó – a kormányhivatal döntésétől függő – kötelezettséget kormányrendelet⁴² állapítja meg, amely nem ad felhatalmazást az önkormányzatoknak eltérő szabályozásra. (A kormányrendelet egyébként a bevásárlóközpontok esetére ír elő Khv.-t, igaz nem bruttó, hanem nettó 10.000 m² szintterületben állapítva meg a küszöbértéket.) Az ugyanakkor elképzelhető, hogy a helyi előírás – a jegyző közreműködésével – szerephez jusson a Khv. szükségességéről szóló (pl. előzetes vizsgálati) eljárásban.

⁴¹ Megjegyzés: csak egy 2016-os módosítással törölték innen az állattartásról szóló (nem létező) helyi rendeletre való utalást. Ld. a Kgy. 2012. 12. 13-ai ülésére készült előterjesztést, <http://todo.miskolc.hu/hcr/6phdoc/2274.pdf>. (2017. 06. 20.).

⁴² A környezeti hatásvizsgálati és az egységes környezethasználati engedélyezési eljárásról szóló, 314/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet 3. sz. melléklet.

5. Helyi Építési Szabályzat az Avasra

Mint már többször is szóba került, egy külön jogszabály, a 66/2003. (XII.9.) sz. rendelet állapítja meg Miskolc Történelmi Avas területére vonatkozóan a Helyi Építési Szabályzatot, amelyről itt csak egész röviden emlékezem meg. Ez is több zónát szabályoz, a MÉSz-hez hasonló követelményeket rögzítve, de pl. gazdasági és üdülő zóna itt nincs, és a különleges zónák is a területre jellemzőek (pl. pinceövezet, temető). „Hulladékelhelyezés” (értsd.: lerakás, tárolás) semmilyen formában nem megengedett ebben a városrészben. Védelmi erdő itt nincs, csak közjóléti, amellyel kapcsolatban kiköti a rendelet (akárcsak a MÉSz), hogy (az esetleges épületet és az azt kiszolgáló, korlátozott nagyságú területet nem számítva) nem zárható el a közhasználat elől. Mezőgazdasági terület csak korlátozott használatú van itt, és az nem más, mint az arborétum területe (amire itt nem vizsgált, külön természetvédelmi rendelet állapít meg követelményeket). Itt is megjelennek a környezetvédelmi zónák a zajvédelmi érzékenység szempontjából (a már vitatott határértékekkel), és a karsztvíz védelme érdekében (ennek jegyében, pl. – közelebről körül nem írt – környezetkímélő mező- és erdőgazdálkodást, az építési engedélyhez csatornázottságot kötve ki, illetve azt, hogy „sem kommunális szilárd, veszélyes [hulladék-], szennyvíziszap lerakóhely, sem szippantott szennyvízürítő hely nem jelölhető ki.”)

Az Avas teljes területe települési értékvédelem alatt áll, táj- és természetvédelmi övezetként pedig az arborétumot és bővítési területét határozták meg. Itt is vannak „Egyéb előírások” a III. fejezetben, amelyek a közlekedésre, a közművek elhelyezésére és a zöldterületek kialakítására vonatkoznak. Ezek jelentős része is olyan, amely valamely központi előírás és területi (pl. bányászati) hatóság hatáskörébe tartozik (pl. a gázvezetékek védőtávolságai). Az „Általános környezetvédelmi előírások” itt is megjelennek, akárcsak a MÉSz-ben, s szerkezetük ahhoz igen hasonló. Tartalmi eltérés, pl. hogy csak a szőlőtermesztés és a borgazdálkodás hulladékait engedik átmenetileg az ingatlanokon tárolni, és ennek a maximális időtartama 30 nap. Valamint innen, az állattartó épületekkel kapcsolatos előírásból még nem törölték a (már évek óta hatálytalan) helyi állattartási szabályok betartására, mint követelményre való utalást.

Mindkét építési szabályzatról megállapítható, hogy azok számos, különböző előírást integrálnak. Egyfelől központi előírásokat és helyi elvárásokat, másfelől hatósági előírásokat (pl. a környezetvédelmi és vízügyi hatósági engedélyeket, amelyekre többnyire konkrét ügyszámuk szerint utalnak) és helyi elvárásokat, harmadrészt építési és egyéb szakterületi (pl. környezetvédelmi, vízgazdálkodási, településkép-védelmi, stb.) követelményeket. Ezzel minden bizonnyal megkönnyítik az építésügyi hatóság jogalkalmazási tevékenységét (nyomatékosítanak egyes előírásokat, megkönnyítik a megismerésüket), ugyanakkor megnehezítik a helyi és a központi előírások viszonyának a megítélését, aminek nem csak szakmai, hanem törvényességi szempontjai is vannak (ti. a helyi előírás elvben nem ismételheti meg a központi előírást).

6. Parkolók kialakítása

A város külön rendeletet fogadott el az építetők gépjármű-elhelyezési kötelezettségének a mértékéről, amit a frekventáltabb területeken (pl. belváros, Miskolctapolca, Lillafüred) az OTÉK-tól eltérően szabályoz. Az OTÉK egyébként kifejezetten a helyi építési szabályzatoknak enged ilyesfajta eltérést, ezért (tekintettel a sajátos véleményezési, társadalmi részvételi követelményekre is) a 29/2005. (VII.7.) számú rendeletben foglalt előírásoknak is ott lenne a helyük.

7. Az épített környezet helyi védelme

A 39/2009. (XII. 2.) rendelet szól az épített környezet azon értékeinek helyi védelméről, amelyek más jogszabályok alapján nem állnak (pl. műemléki) védelem alatt. A hamarosan minden bizonnyal felülvizsgálandó rendelet elfogadására még az építészeti örökség helyi védelmének szakmai szabályairól szóló, 66/1999. (VIII. 13.) FVM rendelet alapján került sor, amelyre a rendelet konkrétan hivatkozik is. Időközben a központi előírást (az új településképi szabályozással összefüggésben) a 400/2016. (XII. 5.) Korm. rendelet hatályon kívül helyezte, így a merev hivatkozás ebben az esetben is problematikus. A szabályozás célja komplex: a város képe, történelme, identitása szempontjából meghatározó épített értékek védelme; a város építészeti örökségének, arculatának a jövő nemzedékek számára való megtartása, védett értékeinek fenntartása és jó karbantartottságának biztosítása; továbbá a helyi védelem érdekében az általános környezetkultúra, építészeti kultúra szemléletformáló terjesztésének és az erre való nevelésnek a támogatása volt. A különleges oltalmat érdemlő építészeti, építészettörténeti, régészeti, várostörténeti, kultúrtörténeti, művészeti, ipartörténeti szempontból védelemre érdemes területek, épületegyüttesek, épületek, építészeti elemek védelme a rendelet szerint közérdek, amit már a különböző fejlesztési tervekben is érvényesíteni kell. Területi (a városképet, településszerkezetet illető) és egyedi (építményre, építményrészre vonatkozó) védelem egyaránt megállapítható, a rendeletben részletezett eljárás keretében. A fenntartásra vonatkozó, illetve építési követelmények nem engedik a védett értékek lebontását, illetve felújítás esetén az eredeti állapot helyreállítására állítanak követelményt (a rugalmas előírás szerint azonban arra csupán törekedni kell).

Az építési munkákhoz be kell szerezni a főépítész hozzájárulását. A védelem a meglévő fasorok megőrzésére, illetve a hagyományos és jellegzetes növényzet pótlására is kiterjed. Az önkormányzat tulajdonosként is törekszik az építészeti örökség megőrzésére, de veszteségek így is előfordulnak, ami különösen a belvárosi ingatlanok esetén foglalkoztatja a közvéleményt is.⁴³

⁴³ Pl. nemrég egy védett belvárosi épületet homlokzatmegőrzési kötelezettséggel eladtak, de azt ehelyett a vevő lebontotta – egyébként statikai szempontból indokoltan, mint a főépítész előadásából kiderül. A védett épületet tehát nem tudták megőrizni, ahelyett a városkép megőrzése érdekében rekonstrukcióra kerül sor a szerződés alapján. Ld. a 2017. 02. 17-ei közgyűlés jegyzőkönyvét, 37–38.: http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/nyilt_jkv-02_17.pdf (2017.

Különböző korlátozások érvényesülnek a világítótestek, utcabútorok, reklámhordozók elhelyezésére, térburkolatok kialakítására. A lakótelepekre is vonatkozik egy előírás: itt az épületek színezéséhez szükséges hozzájárulás. A rendelet öt melléklete megnevezi azokat a területeket, amelyek karaktervédelem (pl. a belvárosi tisztviselőtelep, a vasgyári kolónia, Lillafüred belterülete), helyi városképi védelem (pl. a Széchenyi és a Papszer utca mindkét oldala, teljes hosszában), helyi településszerkezeti védelem alatt állnak (pl. Ómassa belterülete, az avasi pincesorok), illetve a helyileg védett egyedi épített értékeket⁴⁴ (mintegy 150 építmény, köztük a Herman Ottó Gimnázium épülete, vagy az egyetemvárosi fűtőmű) és a városképi jelentőségű lakótelepeket (ezek száma 17, köztük a Bulgárföld és a Selyemréti lakótelep).

8. Reklámhordozók, hirdetések

Jelenleg a közgyűlés 14/2007. (V.17.) önkormányzati rendelete állapítja meg a reklámhordozók és hirdetések elhelyezésének, közzétételének szabályait, amelyek elsősorban a város építészeti értékeinek, arculatának, a városképnek a megőrzését szolgáló korlátozásokra tekintettel érdekesek. Közterületen a reklámhordozók telepítése (egy-egy cégtáblám, cégéren felül) közterület-használatnak minősül. Erre vagy az építési engedély, vagy szerződés alapján van mód. A rendelet utal arra, hogy a választási plakátok kihelyezésére a központi előírások az irányadók (szerkesztési hiba, hogy merev a hivatkozás, amely nem igazodott a 2013-ban elfogadott törvényhez, azaz nem hatályos előírásra történik; illetve említésre méltó, hogy a törvény feljogosítja az önkormányzatokat környezet- és műemlékvédelmi szempontú korlátozások érvényesítésére, mely lehetőséggel Miskolc nem él). A rendelet egyébként a várost öt övezetre osztja a reklámok szempontjából, s azokra különböző követelményeket állapít meg.⁴⁵

9. A településképi védelme

Jelenleg még a 20/2013. (VI.25.) önkormányzati rendelet állapítja meg a településképi védelmének egyes szabályait, szorosan illeszkedve a településfejlesztési stratégiákhoz, településrendezési eszközökhöz. Településképi rendelete távolról sincs minden önkormányzatnak; léte azt jelzi, hogy az önkormányzat élni kívánt a 2013-ban megnyíló lehetőséggel, hogy az engedély nélkül is elvégezhető építési munkák, kihelyezhető reklámok szabályozását kezében tartsa, az általa fontosnak tartott épületek, reklámfelületek esetén a városkép

12. 14.).

⁴⁴ Tette ezt annak ellenére, hogy a központi előírás kétszintű – a védelem szabályait megállapító és a konkrét területet, objektum védelmét kimondó – szabályozást írt elő.

⁴⁵ A kézirat lezárását követően került elfogadásra a Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 44/2017. (XII.22.) önkormányzati rendelete a településképi védelméről, amely hatályon kívül helyezte ezt a jogszabályt. (a szerkesztő)

összhangját megtartsa.⁴⁶ Az építészeti, városképi, illetve természeti értékeket egyaránt védő rendelet településképi véleményezési eljárásnak veti alá azon építési engedélyhez kötött terveket, amelyek a város településszerkezeti és városképi szempontból kiemelt részeit [Miskolc- Lillafüred – Hámor (L), Diósgyőr (D), Miskolctapolca (T), Egyetemváros (E), Belváros – Városcsopont (V), Történelmi Ávas (A)], műemléki jellegű vagy védett területeit, a kiemelt közterek és utak 150 m széles sávját érintik, illetve ahol a MÉSz előírja a környezethez való illeszkedést. Engedélyhez nem kötött esetekben, illetve a reklámok elhelyezése tárgyában bejelentési eljárás folyik. A rendelet több ponton is ütközik a központi előírásokkal, ezért a felülvizsgálata indokolt. Mindenekelőtt azért van erre szükség, mert 2016-ban a kérdéskört törvényileg szabályozták; de azért is, mert szabálysértési tényállást állapít meg a rendelet, ami (2012 óta) törvényellenes; a kivételek körét hiányosan állapítja meg (2014 óta nem alkalmazható az eljárás a nyilvántartott műemléki értéket vagy műemléket érintő, az örökségvédelmi hatósághoz történő bejelentéshez vagy örökségvédelmi engedélyhez kötött tevékenységek esetén sem).⁴⁷ Miskolc egyébként tipikus példa arra, hogy miért is tartotta indokoltnak a törvényhozó a településképi védelmére vonatkozó előírások megújítását, hiszen a miskolci előírások az építetők számára nehezen megismerhetők. Az új törvényi szabályok szerinti rendeletnek nem csak új követelményeket, szabályozási elemeket kell majd tartalmaznia, hanem mindazon településképi előírásokat egybe kell majd foglalnia, amelyek jelenleg a város több, különböző rendeletében (pl. a helyi építési szabályok, a reklámhordozókra illetve az épített környezet védelmére vonatkozó előírások közt) szerepelnek.

10. Településképi támogatás

A 11/2005. (III.10.) számú rendelet a településképi javítását és védelmét szolgáló pénzügyi alapot hozott létre (a városi költségvetés részeként), s az abból juttatható támogatás feltételeit és a pályázati eljárás rendjét állapítja meg.⁴⁸ Támogatás (vissza nem térítendő támogatás vagy kamatmentes hitel) adható a településképi javítását és védelmét szolgáló építészeti tervek, tervpályázatok lebonyolításához; a MÉSz-ben felsorolt, helyrehozatali kötelezettséggel terhelt ingatlanok esetén az önkormányzati kötelezettség teljesítésére, illetve az ingatlanulajdonos pályázata alapján, a helyileg védett épületek karbantartási, javítási, átalakítási és bontási munkáihoz. A pályázat kötelező eleme a városi főépítész azon nyilatkozata, mely szerint a terv szerinti munkák megfelelnek a városépítészeti követelményeknek, azok a környezet minőségét elvárható módon javítják, illetve előnyösen

⁴⁶ KOVÁTS Ákos: Új városképi lehetőségek. Változások az önkormányzatok építésügyi hatáskörében. In: Balla Zsuzsa (szerk): Fenntartható önkormányzatok az Észak-Alföldön. NKE, Budapest, 2014, 58–73.

⁴⁷ 2016. évi LXXIV. törvény a településképi védelméről; 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről; 62/2014. (III. 6.) Korm. rendelet az egyes építésügyi és örökségvédelmi tárgyú kormányrendeletek módosításáról.

⁴⁸ Lásd ehhez még a 45. sz. lábjegyzetet. (a szerkesztő)

befolyásolják. Előnyt élvez az olyan pályázat, amely helyrehozatali kötelezettséggel érintett ingatlanra, vagy rehabilitációs területen homlokzat-felújításra vonatkozik.

11. Városrehabilitáció

A 14/2009. (IV. 22.) számú önkormányzati rendelet a város-rehabilitáció – településfejlesztéssel, településrendezéssel, az épített és természeti környezet védelmével, a lakásgazdálkodással egyaránt szorosan összefüggő – feladatai ellátásának a szabályait állapítja meg. A rehabilitációs területeket az Integrált Városfejlesztési Stratégia jelöli ki; a fejlesztésekkel kommunális vállalatot, a Miskolci Városfejlesztési Kft.-t bízták meg.⁴⁹

12. Röviden a szervezeti háttérről

A környezetvédelem és az építésügy egymáshoz kapcsolódik a szervezeti struktúrában is. A megyei jogú város közgyűlésének (2010 óta) nincs kifejezetten, illetve elnevezésében is környezetvédelmi bizottsága. A hét képviselőből és hat külső tagból álló Városgazdálkodási és -üzemeltetési Bizottság feladatai⁵⁰ közt találjuk meg az olyan szakfeladatok ellátására vonatkozó előterjesztések véleményezését, mint az épített és természeti környezet védelme, a városüzemeltetési (köz)feladatok, a kistérségi együttműködés, a közszolgáltatás és intézmény fenntartás, az állattartás, a föld- és közterület használat, rendkívüli események során a közellátás biztosítását célzó intézkedések. Ez a bizottság tehet javaslatot védett területek kialakítására. Képviselője útján részt vesz társadalmi és szakmai egyeztetéseken, különösen a tervtanácsok munkájában, részt vesz az önerős közműfejlesztési program elfogadásában, a támogatások megítélésében, meghatározza a városkép javítása és védelme céljából létesített pénzügyi alap felhasználásának feltételeit és kiírja, illetve elbírálja az erre vonatkozó pályázatokat. A környezet- és természetvédelemmel kapcsolatos hatósági ügyekben benyújtott fellebbezések tekintetében véleményez és javaslatot tesz.

A polgármesteri hivatalnak (az ún. Lakosságszolgálati Főosztályon belül) van Építési és Környezetvédelmi Osztálya.⁵¹ Ezen belül a környezetvédelmi csoporthoz tartozik a zaj- és rezgésvédelem, természetvédelem, hulladékgazdálkodás, levegőtisztaság-védelem, vízgazdálkodás, az allergén növények elleni védekezés. Az osztály építési csoportja intézi az elsőfokú építési hatósági (szakhatósági), településképi ügyeket. (Számos környezetvédelmi vonatkozású hatáskör – pl. a

⁴⁹ Lásd ehhez még a 45. sz. lábjegyzetet. (a szerkesztő)

⁵⁰ <http://miskolc.hu/varosgazdalkodasi-es-uzemeltetesi-bizottsag> (2017. 06. 20.).

⁵¹ A hivatal korábbi, legutóbb a IV-39/314.195/2016. számú határozattal módosított SzMSZ-e és organogramja 2017. áprilisáig elérhető volt itt: http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/hivatali_szmsz_egyseges_2016.05.01.-tol.pdf; http://miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/szervezeti_abra_2016.05.01-tol.pdf. Az új SZMSZ a közgyűlési előterjesztések közt tanulmányozható: <http://miskolc.hu/varoshaza/dokumentumok-rendeletek/kozgyulesi-napirendek/eloterjesztesek> (2017. 05. 24.).

telepengedélyezés, birtokvédelem, állatvédelem – viszont a Hatósági Osztályhoz tartozik. Említést érdemel még a főépítész, aki a városképi, örökségvédelmi eljárásokban koordináló, véleményező, felügyeleti funkciókat tölt be, település- és területrendezési feladatokat lát el (pl. felügyeli a rendezési tervek hatályosulását, kezdeményezi a tervek tervtanácson való megtárgyalását, szakmai véleményt ad a település egységes építészeti-táji arculatának a megőrzése érdekében). Az épített környezet védelmével és alakításával kapcsolatos, egyes feladatok a Városépítészeti Főosztályhoz tartoznak. Ilyen különösen a település- és területrendezési eszközök előkészítése; a főépítész munkájának a segítése (közreműködés az önkormányzati feladatok ellátásában e területeken); a közműnyilvántartás és a térinformatikai rendszer vezetése, működtetése.

Meg kell még említeni, hogy az önkormányzat illetve a hivatal sok energiát fordít az ellenőrzésre. Ennek érdekében nagy létszámú önkormányzati rendészetet tart fenn, s a „szokványos” ellenőrzéseken túl a hivatal egyes osztályai esetenként – a közművállalatok képviselőivel is – összehangolt ellenőrzéseket is tartanak. Egyes területeken ugyanakkor az ellenőrzés módja már alapjogi szempontból vitatható (pl. a rendészet nem csak a hatáskörébe tartozó tevékenységeket is ellenőriz, a jegyző hatósági hatásköréből kiesett életviszonyokra – pl. a szennyvíz-bekötésre – vonatkozó ellenőrzést is végeznek).⁵²

13. Zárógondolatok

Miskolc azon települések egyike, ahol az önkormányzatnak relatíve nagyszámú, saját rendelete illetve stratégiája van. Ez a tény, akárcsak a dokumentumokban megmutató, sajátos tartalom, egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a városnak van saját környezetpolitikája, s igyekszik is azt érvényesíteni. Mindebből ez a tanulmány csupán egy szeletet mutat be. Az épített környezet alakítására és védelmére irányuló dokumentumokat állítottam középpontba, ami ugyanakkor nem eredményezte a téma korlátozását az építésügyre, hiszen a HÉSz azon túlmenő követelményeket is tartalmaz. A miskolci példa jól szemlélteti, hogy a településrendezés eszközeinek a környezetvédelem számos részterülete (zajvédelem, bűzterhelés, levegőterhelés, földvédelem, stb.) szempontjából kiemelt jelentősége van, hiszen alkalmas a helyi területhasználati konfliktusok megelőzésére, a közösségi együttélés feltételeinek kialakítására. Helyi előírásai esetenként alkalmasak a központi szabályok kiegészítésére (pl. az utóbbi években szűkült a levegővédelmi szempontból védelmi övezet kialakításához kötött létesítmények köre, amely szabályozási ürbe számos önkormányzat, így a miskolci is belépett), ugyanakkor előfordul a központi előírások nyomatékosítása, ismétlése is, aminek a célja könnyen belátható, de azt más úton-módon is el lehetne érni.

Ki kell emelnem az említett környezetvédelmi szakterületek közül a földvédelmet, hiszen a termőföld belterületbe vonása, más célú hasznosítása (beépítése) hosszú távú problémákhoz vezethet. A fenntartható fejlődés pedig

⁵² Ld. az ombudsman már hivatkozott, AJB-1474/2014. számú jelentését.

hosszú távú gondolkodást igényel. Ha a település erélyes fellépése – egy a mainál erőteljesebb, központi szabályozással vállvetve – nem korlátozza a területén lévő termőföldek építkezési, bányászati és egyéb célú hasznosítását, akkor a fenntarthatóságnak nem csak az eddig hangsúlyozott, környezeti pillére sérülhet, hanem a gazdasági és a társadalmi is.⁵³

Látható, hogy a városnak – a kistelepülések tömegével szemben – van kapacitása arra, hogy megtervezze az intézkedéseit, számoljon azok hatásaival, összhangba hozza egymással különféle előírásait. Ugyanakkor – a rengeteg pozitív lépés mellett – mind a mai napig előfordul, hogy a fenntartható fejlődés szempontjait nem érvényesíti egészében, nem elég elővigyázatos a fejlesztések környezeti hatásait illetően, s így maga is hozzájárul bizonyos konfliktusok kialakulásához. E tekintetben természetesen nem adhattam teljes képet, illetve mérleget (nem szóltam, pl. az elkerülő út megépítése és egyéb közlekedésfejlesztési intézkedések pozitív hatásairól, s több, más szakterületről sem). A helyi akarat érvényesítésének egyik legfontosabb eszköze a helyi rendelet, amellyel szemben komoly követelmények érvényesülnek. A központi szabályozás gyakori változása is hozzájárul ahhoz, hogy a helyi rendeletek maguk is gyakori változásoknak vannak kitéve. Jelenleg is több miskolci előírás felülvizsgálata áll küszöbön, az ország valamennyi településéhez hasonlóan. Az ismertetett miskolci előírások közt nem egy akad, amellyel kapcsolatban törvényességi aggály vehető fel, ami meglepőnek is tűnhet annak tükrében, hogy a városban van a székhelye a törvényességi felügyeletet gyakorló megyei kormányhivatalnak. A kormányhivatal éppen az építésüggyel kapcsolatos helyi előírásokat, lévén azok a polgárok széles körét érintőek, időről időre áttekinti, illetve „szakmai segítségnyújtás és javaslatétel” keretében felhívja valamennyi önkormányzat figyelmét a jellemző típushibákra.⁵⁴ Miskolc túlságosan is szem előtt van ahhoz, hogy az ilyen hibák elkerülhessenek a hivatal figyelmét. Már jóval a tanulmányban alkalmazott vizsgálati szempontokon kívül esik annak a kérdésnek a felvetése s megválaszolása, hogy vajon Miskolc hogyan alkalmazhat vitatható megoldásokat. Vajon ebben csak a kormányhivatal leterheltségének van szerepe, vagy esetleg annak is, hogy jelentős súllyal rendelkező, kormánypárti vezetésű önkormányzatról van szó, miközben a törvényességi felügyelet gyakorlója nem tekinthető teljesen függetlennek.⁵⁵

⁵³ Számos település példája igazolja, hogy ha a települések a termőföldjeiket más célra jelölik ki, akkor a helyi természeti erőforrás feláldozásán túl a helyi népesség egy része elveszti jövedelmének forrását, hiszen helyette a bányavállalkozó, a kereskedő, az iparos jut jövedelemhez, és a terület is egyúttal örökre elveszti azt a funkcióját, amit a város élelmiszerellátásában betölthetne. Vö. NÉMEDI Erika: Partnerségi-e az egyeztetés? – a településrendezési eszközök nyilvánosságának kérdései egy esettanulmányon keresztül. In: Fodor László, Bányai Orsolya: A települési önkormányzatok szerepe a környezeti politika és jog alakításában. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017, 127–128.

⁵⁴ Legutóbb 2016 áprilisában kereste meg e tárgyban a BAZ Megyei kormányhivatal Építésügyi, Hatósági, Oktatási és Törvényességi Felügyeleti Főosztálya a megye települési önkormányzatait. A megkeresésben foglalt 22 típushibából nem egy előfordul a miskolci rendeletekben is.

⁵⁵ Előbbire ld. GYERGYÁK Ferenc: Az önkormányzati rendeletek törvényességi felügyelete 2012–2014. Új Magyar Közigazgatás, 2016/1, 52. Utóbbi egyes interjúalanyaink által megfogalmazott, további bizonyítást igénylő felvetés.

A történeti alkotmány és a sarkalatos törvények

Szalma József*

1. Az Alaptörvény és a történelmi alkotmány- a kontinuitás és diszkontinuitás diskurzusa

A kihirdetése óta¹ többször módosított Alaptörvényről a pozitív, *elfogadó* állásfoglalások mellett, a magyar és külföldi alkotmányi jogi irodalomban előfordulóan, *egyes részeiben, elmarasztaló*, vagy, sőt, *horribile dictu*, a *jogállamiság* egyes elemeinek hiányát felróvó, vagy megkérdőjelező kételyeket, vitákat² tartalmazó álláspontok is megjelentek, újabban Vörös Imre akadémikus akadémiai székfoglalójában.³ Vörös Imre felrója, hogy az Alaptörvény

* Egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék.

¹ Az Alaptörvény kihirdetésére 2011-ben került sor; a módosítások sorjában a következők voltak: első módosítás, mely az átmeneti rendelkezések inkorporálását irányozza elő, 2012. január; második módosítás, mely a bírák nyugdíjkorhatárát szabja meg: 2012. június; harmadik, termőföldre vonatkozó módosítás: 2012. december; negyedik, különösképpen a házasság és a családra vonatkozó módosítás és kiegészítés: 2013. április. Ld. *Szente Zoltán*, *Az Alaptörvény (2012-2015)*, in: *A magyar jogrendszer állapota* (szerk. *Jakab András-Gajdusчек György*, Magyar Tudományos Akadémia - Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet), Budapest, 2016, 213-242. old.

² A hazai és a külföldi jogirodalomban a politikai és szakmai jellegű kritikákat alapvetően jól foglalja össze: *Szente Zoltán*, *Az Alaptörvény (2012-2015)*, in: *A magyar jogrendszer állapota* (szerk. *Jakab András-Gajdusчек György*, Magyar Tudományos Akadémia - Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet), Budapest, 2016, 222-227. old. Egyébként a „politikai államiság” „vadját” maga az Alaptörvény cáfolja. Így az Alaptörvény már az Alapvetés B) cikkének (1) bekezdése szerint „Magyarország független, demokratikus *jogállam*”. C) cikkének (1) bekezdése szerint: „A magyar állam működése a *hatalom megosztásának* elvén alapszik”. Az Alaptörvény bíróságokra vonatkozó rendelkezéseinek körében a 26. cikk (1) bekezdése kimondja a bírói függetlenség és az utasíthatóság tilalmának elvét: „A *bírák függetlenek*, és csak a *törvénynek vannak alá rendelve*, ítélezési tevékenységükben *nem utasíthatóak*.” Maga az új Ptk. (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről) is a jogállamiság talaján áll. A Ptk. 1:2 paragrafusába foglalt értelmezési alapelv szerint e törvény rendelkezéseit *Magyarország alkotmányos rendjével* összhangban kell értelmezni. Ugyanakkor a jogállamiságra való törekvést megerősítve a Ptk. 6:548-6:549. paragrafusaiban a *közhatalom gyakorlásával* (bírói, közigazgatási, ügyészségi, közjegyzői és végrehajtói jogkörben) *okozott károkért polgári jogi kárfelelősséget* irányoz elő, feltéve, hogy a károsult az adott eljárásban a kár elhárítása céljából rendes perorvoslattal élt.

³ *Vörös Imre*: *A történelmi Alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*, Jogtudományi Közlöny 10/2016, 491-500. E székfoglaló egyes kérdéseire jogelméleti-jogdogmatikai oldalról már történt

Preambulumában elrendelte, hogy „szabályait a már nem hatályos történeti (írott és szokásjogi, nem kartális alkotmány) ún. vívmányaival összhangban kell értelmezni”. /Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése/.⁴

A *jogfolytonosság* megkülönböztethető a jogállamiságtól. A magyar állam jogfolytonossága, léte, kontinuitásnak tekinthető, bár önálló állami léte a történelem folyamán, nem egyszer forgott veszélyben. A *jogállamiság* fogalma a XIX. század első felében alakult ki és elsősorban a hatalomágak (jogalkotás, ítélkezés, közigazgatás) egymástól való elválasztásához fűződik. Azáltal, hogy e hatalomágaknak egymástól független rendeltetése alakult ki: Az Országgyűlés feladata a jogalkotás, a bíróság a jogalkalmazói funkciót látja el, a közigazgatás pedig a törvények alkalmazási feltételeihez járul hozzá. A hatalomágak strict horizontális elválasztása kizárja a hatalomágak keveredését, azaz a kompetenciák más hatalomágak útján történő *befolyásolhatóságát*. A befolyásolhatóságon túlmenően, a jogállamiság a *jogbiztonságot* is jelenti, vagyis a jogkövető magatartást teszi lehetővé. Ez a polgári jog szemszögéből szemlélve, azt is jelenti, hogy a korábbi törvény alapján szerzett alanyi jogosultságok az új törvénnyel nem tagadhatók meg. Vagyis, az új törvénynek főszabályként *nem lehet visszaható hatálya*, csupán jövőbeni. A büntető jogban a jogbiztonságot a *nullum crimen* elve nyújtja, ami azt jelenti, hogy senki sem büntethető olyan cselekményért, vagy mulasztásért, ami a cselekmény időpontjában nem volt a Btk különleges részében inkriminálva (tiltva). A jogállamisággal összhangban van a büntetőjog korlátozott visszaható hatálya. Másszóval ha a korábbi Btk alapján jogerősen marasztalt bűncselekményre az új Btk enyhébb szankciót irányoz elő, akkor ez az enyhébb szankció visszaható hatállyal bír. Az alkotmányosság alapvetően *hatalomkorlátozást* jelent. Az alkotmányosság akkor sérül, ha az összes hatalomág, a törvényhozói, bírósági és végrehajtási hatalom „egy kézben” van. Ilyen azonban a mai magyar jogrendszerben, sem normatív, sem funkcionális tekintetben, szerintem nem tapasztalható. A jogállamiságot elősegíti az eljárásjogok (polgári peres eljárás, közigazgatási eljárás és közigazgatási per, büntető eljárás) törvényi rendelkezései, alapvetően a rendes és rendkívüli *jogorvoslatra* való jog.

A mai magyar alkotmányjogi irodalomban nem egy (kiemelkedő) szerző tesz említést az ún. „láthatatlan” Alkotmányról. Nekem úgy tűnik, hogy ez a fogalom nem tisztázott. Lehetséges, hogy ez alatt egyes szerzők a történelmi Alkotmányt értik, amit előfordulóan íratlan Alkotmánynak is nevezik. Az is lehetséges, hogy e fogalom alatt más szerzők a hatalomkorlátozást értik. Szerintem a magyar

reflexió. *Szmodis* Jenő: Az alkotmányos történelmi vívmányok szerepéről a normakontrollban – Szélfegyverzetek Vörös Imre akadémiai székfoglaló előadásához. *Jogelméleti Szemle* 2016/4. 176-183.

⁴ A szóban forgó rendelkezés, azaz az Alaptörvény R) cikkének (3) bekezdése szerint: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt nemzeti hitvallással és történelmi alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” Hogy közelebbről mit ért az Alaptörvény e vívmányok alatt, erre a Preambulum jellegű Nemzeti Hitvallás nyújt támaszpontot, 18-ik bekezdésében, amely szerint ez az érték nem más, mint az „*alkotmányos állami jogfolytonosság*” és „*a nemzet egysége*.” Úgy tűnik, historikus voltánál fogva, elsősorban ünnepi, intencionális, deklaratív normáról van szó, mely nem a közvetlen, szó szerinti alkalmazhatóságra utal. Ebben benne van a tényszerű megállapítás is, azon alapvető érték, mely az *állami kontinuitásra* utal. Fontos része a Preambulumnak a *totalitárius* (megszálló jellegű) hatalmak által *Magyarországra oktrojált törvények tagadása*. (Nemzeti Hitvallás, 18., 19., 20. bekezdések).

alkotmányfejlődésre inkább jellemző az írott, mint az íratlan alkotmány.

2. A sarkalatos törvények kérdése

Vörös Imre akadémikus érvelése első olvasatra meggyőzőnek tűnik, abban a tekintetben, hogy kérdéses lehet, hogy a történeti alkotmány *mely vívmányáról* van szó. További találó észrevétele szerint a gond abban van, hogy a történelmi (nyilván nem történeti) alkotmányra való hivatkozási lehetőség tekintetében *nincs időelhatárolás*, pedig szerinte kellene legyen. Leegyszerűsített lenne a válasz, hogy a történelmi alkotmánynak alapvető fogalmi jegyét képezi, hogy benne nincs időelhatárolás, hiszen egy *folyamatról* van szó. Másfelől, a lehetséges válaszadás az időelhatárolás helyett, hátha az lehetne, hogy a történelmi alkotmány egyes szakaszainak eredményeit, vívmányait, nem szó szerint kell értelmezni, hanem csupán *értelemszerűen*. Pl. a történelminek és sarkalatosnak nevezhető az 1848-as VIII. törvénycikk a köztehvereselésről. Mai értelmezése ennek a törvénynek az, hogy az offshore cégeknek és a bankoknak is kötelezettségük hozzájárulni az (itthoni) közterhek viseléséhez.

Vörös Professzor által egyes hivatkozott szerzők azt írják, az alkotmányi jellegű törvényekről nem lehet beszélni olyan múltbéli korra vonatkozóan, amikor *nem is volt alkotmány*. Ez is jól hangzó, első szempillantásra jogos észrevétel. A problémamegoldás azonban abban kereshető, hogy egyáltalában *mit értünk az alkotmány* fogalma alatt. Való igaz, hogy formális (*kartális*) értelemben az alkotmány majd csak a *polgári korszakban* jött létre. Akkor, amikor egyfelől a jogforrások csúcán levő chartális alkotmányok egy időben történő megalkotására került sor. Azzal, hogy egyfelől az egyéb (törvényi és más) általános jogforrások összhangban kell álljanak vele, másfelől ez az aktus, vagyis az alkotmány, a legtágabb értelmében, alapvetően a *hatalomkorlátozást* és a *hatalommegosztást* jelentette⁵, azaz *szemben* állt és áll az *abszolút* hatalommal. Ilyen abszolút hatalom Európa országaiban így Magyarországon is, előfordult akár a polgári korszak előtt, de utána is.

Az európai jogfejlődésben, a *korai rendi korszakban* abszolút hatalma az uralkodónak (királynak, császárnak) volt mindaddig, amíg egyszerre kezében tartotta a törvényhozási, legfelsőbb igazságszolgáltatási és kormányzati funkciót (*abszolút monarchia*). Az uralkodó késői rendi társadalomban történő hatalmi korlátozását jelentette az, hogy az Országgyűlés átvette tőle a törvényhozói hatalmat. A tradicionális (magyar) rendi jogtörténetben a Diéta a királyi ítélkezési hatalmat fokozatosan vette át. A korabeli nyelvhasználat és gyakorlat szerint előbb az uralkodónak, majd a Diétának törvénykezési hatalma volt. Am ez nem jelentett törvényalkotást, hanem jogalkalmazást, mai szóhasználattal, legfelsőbb bírósági

⁵ V. ö., Schwarz Gyula, a XIX. sz. végén, a Magyar Jogi Lexikonban, megállapítja, hogy az alkotmányosság azt jelenti, hogy „az államhatalom”(…) törvényeivel (...) „magának korlátokat állít fel”(…) s „az államhatalmat, az állam fő cselekvési körében, a törvényhozásnál, a kormányzásnál, igazgatásnál, bíraskodásnál külön fő szervek kezelik.” /In: Márkus Dezső (szerk.), Magyar Jogi Lexikon, I. kötet, Pytheas, 1898, 206. old./

ítélkezést. Majd csak a Széchenyi korszakban országgyűléssé alakuló Diéta (a XIX. sz. első évtizedeiben) vette át végül is fokozatosan a törvényhozási, azaz törvényalkotási hatalmat, az igazságszolgáltatási funkció pedig a bíróságokra hárult. Amint a három hatalomág egymástól elvált, már a rendi korszakban, „relatív monarchiáról” beszélünk, annál fogva, hogy az uralkodónak nem volt már a „kezében” az összes hatalmi ág. Magyar vonatkozásban az 1848.-as polgári és függetlenségi forradalom bukása (1849) után egészen az Országbírói Értekezletig (1861) a császári pátensek megszüntették az ország önálló törvényhozását, tehát egy időre beállt az abszolutizmus, majd 1867-es évi, Deák Ferenc közreműködésével és a császári jóváhagyással kialakult kiegyezés helyreállította az Országgyűlés törvényhozási funkcióját, továbbá az önnálló bírósági hatalom gyakorlását.⁶ Ezzel jött létre az Osztrák – Magyar Monarchia, mely jellegénél fogva alkotmányos jogállam volt⁷, relatív monarchia.

Ha arról a kérdéstről van szó, hogy *volt-e alkotmány a polgári korszak előtt*, talán a helyes válasz az lehetne, hogy *volt*, feltéve, hogy *az alkotmány alatt nemcsak a chartális alkotmányt, hanem egyáltalában a hatalomkorlátozást és a hatalom-megosztást*, pontosabban az abszolút hatalom relativá tételére irányuló normatív törekvéseket értjük.⁸ Így pl. a magyar történelmi alkotmányozás szerves fejlődési szakaszát képezi és hatalomkorlátozási jellegű volt II. András korában (XIII. sz. második évtizede) meghozott Aranybulla, ami a nemességnek a *királyi hatalommal szembeni büntetlen ellenállási jogot* biztosított. Nem nevezték alkotmánynak, de hatalomkorlátozó, sarkalatos törvény volt.

Persze, fogas kérdésnek tűnhet, hogyan értelmezzük a „*történelmi alkotmányt*.”⁹ Először is figyelembe kellene venni, melyek is ezek. A vonatkozó jogirodalom csak az ún. *sarkalatos törvények*¹⁰ tekinthetők ilyeneknek, amelyek sorsfordulókon

⁶ Ld. pl. *Mezey* Barna (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 117. old. Ugyanis Ferenc József „uralkodói legfelsőbb elhatározásával”, 1861.-ben, vissza állította a magyar bírósági szervezetet (kivéve az úriszéket).

⁷ Ld. Gábor *Máthé*, *Der ungarische Rechtsstaat in der Zeit der Doppelmonarchie* (in: Gábor *Máthé*- Barna *Mezey*, Hrg., *Kroatisch-ungarische öffentlich rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*, Budapest-Zagreb, 2015, 105-185. old.

⁸ V.ö., *Földi* András (szerk.) *Összehasonlító jogtörténet*, ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012, Alkotmányosság és jogállamiság, a jogállamiság kritériumai, kormányzás és közigazgatás, 173-198. old.

⁹ *Cservák* Csaba írja (in: *Összehasonlító alkotmányjogi tanulmányok*, Patrocínium, Budapest, 2015, 8. old.), hogy a történelmi alkotmány, *Cservák* szóhasznála szerint (is) történeti alkotmány központi fogalmi jegyei közé tartozik a *jogfolytonosság*, a *közmegegyezés*, a *jogon kívüli normák*. Szerinte a történeti alkotmányt olyan jogsabályok csoportja alkotja, amely az adott állam alapvető közjogi berendezkedését határozzák meg. Hivatkozván Horváth Attila jogtörténészre, az alkotmányosságának kritériuma nem az írott alkotmány léte. Megjegyezhető, hogy a sarkalatos törvények az államalapítás óta írottak. Ami ugyan nem zárja ki az íratlan, „törvénnyel bevett”, szokásjogi alkotmányt.

¹⁰ Ld. *Trócsányi* László (in: *Trócsányi László-Schanda* Balázs - *Csink* Lóránt – szerk., *Bevezetés az alkotmányjogba, Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, HVG/ORAC, Budapest, 2012, 43., 62.,70.,73. old.), állapítja meg, hogy „a XIX. században az alkotmány-fogalom a sarkalatos törvényekhez kapcsolódott, a törvények között tartalmuk szerint tettek különbséget. Azokat a törvényeket nevezték sarkalatos törvényeknek, amelyek az államszervezet felépítését és működését szabályozták.” Ld. továbbá: *Szalma* József, *A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben*, *Jogtudományi Közöny*, 2012/11-12. sz., 499-505. old. *Ibid* (uő), *A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben*, *Jogtudományi Közöny*, 2002/9. sz. 378-386. old. A hatályos Alaptörvény újra

alakultak ki, és amelyek az addigi jogfelfogáshoz képest merőben újat, tartós és

bevezeti a sarkalatos törvények fogalmát és körét. Ezek a törvények, habár nem nyertek az Alaptörvényben definíciót, úgy minősíthetők, mint az *Alaptörvény „folytatása”*, vagyis, amelyek a társadalomra, szervezésére és működésére nézve lényeges kérdéseket az alaptörvényi felhatalmazás alapján hoz meg az Országgyűlés, minősített kétharmados többséggel. (Ld. Alaptörvény, T) cikk, (4) bekezdés). Az Alaptörvény *eklektikus* a sarkalatos törvények felsorolása során. Így pl. az Alaptörvény sarkalatos törvénynek tekinti a *választójogot* szabályozó törvényt (Alaptörvény, XXIII cikk, (4) bekezdés). Az Alaptörvény, amellett, hogy megállapítja azt, hogy a *nemzetiségek államalkotó tényezők* (XXIX. cikk (1) bekezdés), a nemzetiségek jogainak közelebbi, részletes szabályozását sarkalatos törvényre bizza (XXIX. cikk (3) bekezdés). Úgyszintén, az Alaptörvény XXXI. cikkének (3)-(6) bekezdései szerint (rendkívüli állapot idején) a *katonai szolgálat* teljesítésének formáit, a honvédelmi munkakötelezettséget, a honvédelmi és katasztrófavédelmi kötelezettségeket, azaz ezeknek részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg. Az Országgyűlésről szóló fejezetben, a 4. cikk (5) bekezdésében előírányzottak szerint az *országgyűlési képviselők jogállását* is sarkalatos törvény szabályozza. Az 5. cikk (8) bekezdése pedig előírányozza, hogy az Országgyűlés rendszeres ülésézését biztosító rendelkezéseket sarkalatos törvény határozza meg. Az Alaptörvény 12. cikkének (5) bekezdése szerint a *köztársasági elnök* és a volt köztársasági elnök jogállásának részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg. A 17. cikk (4) bekezdése szerint sarkalatos törvény miniszterium, miniszter vagy közigazgatási szerv megjelölésére vonatkozó rendelkezéseit törvény módosíthatja. Az Alaptörvény 23. cikkének (1)-(4) bekezdései szerint az Országgyűlés sarkalatos törvényben a *végrehajtó hatalom* körébe tartozó egyes feladat- és hatáskörök ellátására és gyakorlására *önálló szabályozó szervezet* hozhat létre. Az önálló szabályozó szerv vezetője törvényben kapott felhatalmazás alapján, sarkalatos törvényben meghatározott feladatkörében rendeletet ad ki. Az *Alkotmánybíróság* az Alaptörvényben, továbbá a sarkalatos törvényben meghatározott feladat- és hatásköröket gyakorol (24. cikk, (2) bekezdés, g) albekezdés), továbbá a megállapíthatja a sarkalatos törvényben előírányzott jogkövetkezményt (24. cikk, (3) bekezdés c) albekezdés). Az Alaptörvény 24.cikkének (7) bekezdése szerint az Alkotmánybíróság sarkalatos törvényben meghatározottak szerint a jogszabály megalkotóját, a törvény kezdeményezőjét vagy képviselőjüket meghallgatja, illetve véleményüket eljárása során beszerzi, ha az úgy személyek széles körét érinti. Az Alaptörvény 25. cikkének (8) bekezdésében, továbbá 26. cikkének (1)-(2) bekezdésében foglaltak szerint, a *bíróságok* szervezetének, igazgatásának és központi igazgatása felügyeletének, a bírák jogállásának részletes szabályait, a bírák kinevezésének részletes szabályait, kivételes elmozdítását, valamint a bírák javadalmazását sarkalatos törvény határozza meg. Az Alaptörvény 29. cikkének (7) bekezdése szerint az *ügyészség* szervezetének és működésének, a legfőbb ügyész és az ügyészek jogállásának részletes szabályait, valamint javadalmazásukat sarkalatos törvény határozza meg. Úgyszintén, a helyi *önkormányzatokra* vonatkoszú szabályokat, sarkalatos törvény határozza meg (Az Alaptörvény, 31. cikkének (3) bekezdése és 33. cikkének (3) bekezdése szerint). Az Alaptörvény 41. cikkének (6) bekezdése értelmében a *Magyar Nemzeti Bank* szervezetének és működésének részletes szabályait, nemkülönben a 43. cikkének (4) bekezdése szerint az *Állami Számvevőszék* szervezetének és működésének részletes szabályait, továbbá a 44. cikk (5) bekezdése szerint a Költségvetési Tanács működésének részletes szabályait, sarkalatos törvény határozza meg. A 45. cikk (2) bekezdése szerint a *Magyar Honvédség* irányítására, az Alaptörvényben és sarkalatos törvényben meghatározott keretek között az Országgyűlés, a Köztársasági Elnök, a Honvédelmi Tanács, a Kormány, valamint a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter jogosult. A 45. cikk (6) bekezdése szerint a *rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok* szervezetére, működésére vonatkozó részletes szabályokat, a titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazásának szabályait, valamint a nemzetbiztonsági tevékenységgel összefüggő szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. A 49. cikk (3) bekezdése c) albekezdése szerint a *Honvédelmi Tanács* dönt a sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetéséről. Az Alaptörvény G) cikkének (4) bekezdése szerint az *állampolgárságra* vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. Az Alaptörvény L) cikkének (4) bekezdése szerint a *családok védelmét* sarkalatos törvény szabja meg. Az Alaptörvény p) kének (2) bekezdése szerint a *termőföld* és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint a hasznosítás korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelészervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.

jogi értékeket alakítottak ki, azaz olyanokat, amelyek a mai jogfelfogásnak is megfelelő és vállalható általánosan elfogadott értékeket (mint pl. a jogállamiság, emberi jogok, stb.) tartalmaznak.

Szerintem ezek (a történelmi sarkalatos törvények) közvetlenül nem alkalmazhatóak, csupán áttételesen, különösképpen *az új sarkalatos törvények fényében*. Más szóval, nekem úgy tűnik, az Alaptörvény nem is szól a közvetlen alkalmazhatóságukról, hanem gyakran *morális* értelemben.¹¹ Például, bármily régen volt, az ún. királytűkrök, a királyi rendeleti jog körében, mely a XI-XIV. sz. során szinte konvergensek voltak a korabeli európai országokban, így Magyarországon is, morális értékeiknél¹² fogva, maradandóaknak mutatkoztak. Szt. István törvényei, intelmei (1003-1036), melyek a nők, gyermekek, időskorúak fokozott oltalmát helyezték előtérbe, továbbá az idegenek iránti toleranciát, befogadást. Egyes későbbi értelmezői ez utóbbi tekintetében megtalálták azt a bekezdést is, mely szerint volt egy feltétel, az, hogy az „idegenek” tiszteletben tartják az „ország fennségét”, azaz törvényeit.

Végül is, a történelmi alkotmány mint különböző korszakokban folyamatosan egymásra épülő sarkalatos törvények sora, tartalmának és értelmezésének módja, szerintem nem lehet szó szerinti lexikális, hanem *értelem szerinti*, intencionális, a *mai jogfelfogásnak is megfelelő*, vagy ezt megerősítő tartalommal. Werbőczy Tripartitumát (1517) ugyan meghaladta a polgári korszak törvényhozása, de e kódex tartalmaz olyan morális értékeket, illetve olyan értékekre való utalást (pl. Mózes törvényei), amely a mai korban is elfogadható. Ilyen pl., hogy ne tegyél másnak olyat, amit magadnak sem kívánsz.¹³ Vagy az sem mondható (értelmszerűen szemlélve) túlhaladottnak, ahogyan Werbőczy a *törvény és a szokás viszonyát, alkalmazási prioritását* elemezte. Akkoriban, a korabeli európai jogfelfogással összhangban, a *helyi szokások* előnyben részesültek a királyi rendeletekkel (mai értelemben, törvényi jogszabályokkal) szemben.¹⁴ Már a polgári

¹¹ V. ö.: Herbert *Küpper*, A kétharmados/sarkalatos törvények jelensége a magyar jogrendszerben, MTA Law Working Papers, 2014/46, 2-5. old.; *Jakab* András-*Szilágyi* Emese, Sarkalatos törvények a magyar jogrendszerben, in: a magyar jogrend állapota (szerk. *Jakab* András, *Gajdoschek* György), MTATKJKI, Budapest, 2016, 243-31. old.

¹² Elemezvén a jog és az erkölcs viszonyát *Somló* Bódog (ld. Felix Somló, Juristische Grundlehre, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917, 69. old.) rámutat arra, hogy különbség egymagában nem abban mutatkozik meg, hogy a morális szabályok csupán egy gondolati értéket, a jogi normák pedig cselekvést tartalmaznak, hiszen a morális szabályok és a jogi szabályok egyaránt tartalmazhatják mind az értéket, mind a cselekvést. A morális normák azonban keresik a cselekvés indítékát amiből cselekvés következett. Hivatkozik *Bierlingre* (Juristische Prinzipienlehre, Kritik der juristischen Grundbegriffe, 154. old 147. lj.) aki szerint a jogban a jogosultságok indítékai gyakran vétetnek figyelembe, mint pl. a dolus és a culpa, mint indítékok a büntetőjogban, a bona fides követelménye pedig a birtokszerzés feltételeként a polgári jogban.

¹³ Ld. *Werbőczy* István, Tripartitum – a dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve, Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990, 30. old., Bevezetés, 2. cím, 5. paragrafus: „Mindenki köteles úgy viselkedni mással szemben, amint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában.”

¹⁴ Ld. *Werbőczy* szerint (in: *Werbőczy*, Tripartitum, Téka, Budapest, 1990, 47-48. old., XII. cím), ha a törvény és a szokás ellenkezik egymással, amennyiben a szokás általános, legyőzi a törvényt általánosan és egészében. Ha azonban a szokás részleges, nem semmisíti meg a törvényt általánosan, hanem csak azon a helyen ahol a szokás él. Amennyiben a szokás régebbi mint a törvény, eltöröltetik az utána következő törvény által. *Werbőczy* hivatkozik a kánonjogi felfogásra, mely szerint, ha valamely állam vagy helyi közösség helyi szabályt alkot a maga szokásjoga ellenében, az által

korszakban fogant szokásjog jogforrási jelentőségére vonatkozó 1869:IV. tv. szerint a bíróságot jogalkalmazási szemszögből kötelezi a törvény és a törvénnyel összhangban meghozott rendelet, valamint a vele összhangban levő szokásjog.¹⁵

A mai jogban, számos esetben, *maga a törvény (Ptk) ad helyet a jó szokásoknak* szokványoknak, a jó erkölcsnek és a szakmai szabályoknak¹⁶, tehát az állami jogalkotáson kívüli normatív és értékítéleti rendszereknek, mivel az illető emberi kapcsolatok - mint az állami jogalkotói tevékenységen kívüli szabályozási rendszerek – természetüknél fogva helyesebbnek és hatékonyabbnak mutatkoznak. Igaz, ezek esetében a törvény utal rájuk, és minimálisan „közrendszűrőt” (l'ordre public) alkalmaz.¹⁷ Más szóval, az alaptörvényben jogalkotással felruházott szervek (Országgyűlés, Önkormányzatok, Köztestületek, vállalkozási státusznormák) által meghozott normákon kívüli normatív jogrendszerek, csak a törvény és a közrend (l'ordre public, die gute Sitten – jó szokások és közérdek) szűrőjén¹⁸ keresztül kerülhetnek alkalmazásra.

A sarkalatos törvények figyelembe vételével szemben álló újabb magyar jogirodalmi álláspontok érve szerint a *történelmi értelemben vett sarkalatos törvények formálisan nem voltak külön választva az egyszerű törvényektől*. Ami igaz. Nem annyira a törvény, mint inkább a korabeli kísérő jogirodalom választotta el egymástól a sarkalatos törvényeket, a nem ilyenek minősíthető egyszerű törvényektől, attól függően, hogy adott (új) törvény törvényhez képest az új törvény, *korszakváltó* megoldást tartalmazott-e. Ilyen kontextusban, csupán példaként, újból utalhatunk az 1848. évi XV. törvényre, mely, mai minősítés szerinti meghozatalának quoruma¹⁹ szerint „egyszerű” törvény volt ugyan, de korszakváltó volt a jogforrások tekintetében, hiszen előre jelezte a *precedensjogról a kódexjogra* való áttérést.

3. Alapelvek, jogintézmények, joghézag

Pontos megfogalmazású, jogintézményekben „gondolkodó” törvényi jogszabályokhoz „szokott” polgári jogásként magam is ózdkodom a

eltöröltetik a szokás, még ha arról nem történt is említés.

¹⁵ Ld. *Hamza* Gábor, Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition, Eötvös Universitätsverlag, Eötvös Loránd Universität, Budapest, 2009, 377. old.

¹⁶ Ld. a Ptk. 6:96. paragrafusát (jó erkölcsbe – ütköző szerződések); 6:63 paragrafusának (5) bekezdését (üzleti szokások alkalmazása) pl. in: Polgári törvénykönyv, Patrocínium, Budapest, 2015, 228. old., 222. old.

¹⁷ Ld. a francia jogra vonatkozóan, ld. a közrend (l'ordre public) állami jogalkotáson kívüli normák iránti szűrőszerepéről, ld., X. *Lagarde*, Transaction et ordre public, Requeil Dalloz, 2000, Chron. 214, ibid, Office de juge et ordre public de protection, Juris-classeur périodique, édition Entreprise, 2001, I. 312. A magyar jogban a közrendre vonatkozóan, ld. *Raffai* Katalin, A közrend fogalma a nemzetközi és a belföldi kereskedelmi választottbíráskodásban, Pázmány Press, Budapest, 2014, belföldi közrend, 36. old, nemzetközi közrend, 37. old.

¹⁸ Ld. *Szalma* József, A jószokások (jó erkölcs) és a közrend megsértésének jogkövetkezmenyei a magyar jogban, Magyar Jog, 2011/11. sz. 37-41. old.

¹⁹ Quorum: határozatképességhez szükséges legkisebb létszám.

generálklauzuláktól (gegen Flucht in Genralklauseln), ami bizonyos módon az Alaptörvény történelmi alkotmányra való általánosító utalására is jellemző. A polgári jog hazai és külföldi jogirodalma igencsak strict, restriktív módon viszonyul a tág és illetően bizonytalan jelentéstartalmú jogszabályokhoz. A polgári jogi doktrína a generálklauzulák, őket érintő, „feldolgozó” jogintézmények nélkül történő közvetlen alkalmazását a jogbiztonság érdekében nem, vagy csupán kivételesen, és ekkor is csupán a törvénnyel szabályozott mércék alapján „engedélyezi”.²⁰ Akkor, pl., ha *joghézag* áll elő, *csupán a polgári jogi* kapcsolatokra vonatkozó érvennyel, alkalmazható az *analógia* (tényállásban hasonló, szabályozott jogviszony szabályainak értelemszerű alkalmazása a szabályozatlan tényállásra).²¹

Az általános normák alkalmazása azért „veszélyes”, mert tág jelentéstartalmuk folytán akár egymással kontrárius, ellentétes szabályokat is érvényre juttathatnak. (Szimbolikusan: A szín fogalmába akár a fehér és a fekete is belefér). Ezért kell a fogódzó, pl. a „világos” attribútum, mert akkor egyértelmű, hogy ebbe nem fér bele a „fekete”.

A közjogi jogértelmezésnél mindenképpen figyelembe kell vennünk a polgári jogban általánosan elfogadott jogértelmezési tapasztalatokat. Ennél fogva Vörös Imre akadémikus érvelésének egy részét, ami a jogbiztonság követelményét illeti, maradéktalanul elfogadom. De a történelmi alkotmány tekintetében nem volnék, ha szabad így mondanom, ironikus. Nemcsak az illendőség miatt.

Az alkotmány, az Alaptörvény a polgári jogi jogértelmezéshez képest, sajátosságokat is tartalmaz, hiszen a közjog egyfajta „világító tornya” a törvényhozásnak, legyen szó közjogról, vagy magánjogról. Ennél fogva szinte elengedhetetlen, hogy a közjog, elsősorban az Alaptörvényben absztrakt normákat tartalmazzon. A közjog egyéb részei, mint pl. a büntető jog a nullum crimen elve miatt nem fogadja el az absztrakt normákat, legalábbis ún. inkriminációs részében. (Más szóval: nem lehet bűncselekményt előírni absztrakt módon, azt csakis az inkrimináció pontosítása útján lehet előírányozni).

4. Az Alaptörvény „Preambuluma” és „normatív” része, a sarkalatos törvények értelemszerű alkalmazása

Az új magyar Alaptörvény kihirdetését követően, figyelemmel ennek mind „preambulumára” mind „normatív” részére, alapvetően pozitív volt álláspontom.²² Azt voltam szabad kifejtteni, hogy az Alaptörvény sajátos kombinációja a történelmi (nem történeti) és chartális alkotmányozásnak, lehet ugyan nem tökéletes, de azért tiszteletre méltó kísérlet. A történelmi alkotmányozás (figyelemmel az angol és magyar példára) alapvető jellemzője, hogy nem egyszerre, egy időben létrejövő,

²⁰ Szmodis Jenő: A jogelvek néhány jogelméleti kérdéséről, Jogtudományi Közlöny, 2015/ 4. sz., 206-217. old. Szmodis itt többek között arra mutat rá, hogy a jogelvek csak a szabályokkal összefüggésben fejtik ki hatásukat, jogviszonyok keletkezésére, módosulására, megszűnésére önmagukban nem vezetnek.

²¹ Ld. Szalma József, A jogtudományok kutatási módszerei (Kutatásmódszertan), Patrocínium Kiadó, Budapest, 2016, (joghézag és analógia), 117-119. old.

²² Ld. Szalma József, Magyarország Alaptörvényéről, Magyar Jog, 2011, 651-658. old.

minden ország-szervezési kérdést egyaránt és egyszerre, szisztematikusan felölelő alkotmány. Inkább olyan, amely sorskérdések kapcsán jelenül meg, új válaszokat keresve. A magyar alkotmánytörténetben nem egyszer fordult elő ilyen „alkotmányozási helyzet”. Hivatkozunk még az 1848.-as évi XV. törvényre, ezúttal arra a rendelkezésre, mely meghirdeti az állampolgárok törvény előtti jogegyenlőségét, azaz megszünteti az aviticitást, a rendi privilégiumokat. Az ilyen törvényeket a magyar alkotmánytörténet tudománya sarkalatos törvényeknek tekinti. Ezek a törvények időtállóaknak mutatkoztak.

A sarkalatos törvények tehát olyanok, amelyek sorsfordulókon nyertek általánosan elfogadott érvényt. Ezek nem voltak íratlanok, hanem írottak. Az 1848.-as évi törvényhozás, többek között, azért volt „sarkalatos”, mert a korábban, az „Aranybullában” meghirdetett nemesi adómentesség, mint privilégium, kifejezetten megszűnt.

Egyébként, általában, a történelmi alkotmányozás nem szünteti meg a korábbi törvényt, mert az új sarkalatos törvény rendszerint, vagy adódóan másról szól, mint az őt időben megelőző, korábbi sarkalatos törvény, s így egymással rendszerint nem ütköznek. Ebben, el kell ismerni, hogy a kódexjoghoz szokott kontinentális jogfelfogás értelmében, előfordulhat jogbizonytalansági tényező: „Sohasem tudni, hogy egy korábbi törvény hatályban van-e vagy sem.” Azt tudjuk, hogy a II. VH.-t követően az ún. szocialista törvényhozás, pontosabban az 1959. évi Ptk., hatályon kívül helyezett minden írott és íratlan jogszokást, Curiális álláspontot, stb. Ennél fogva volna az, hogy az Alaptörvény megszüntetett sarkalatos törvényekre utal(hat). A korabeli kuriális praxis, melynek a polgári jog területén, pl. a veszélyes üzemi felelősség a XIX. sz. második felében kialakult akkori Európa-konform gyakorlata is egy tollvonással méltánytalan hatálytalanítást nyert. Pedig ebben áttételesen, mára nézve is akadnak jó példák.

5. A precedensjog és a törvényi jog

A (magyar) történelmi alkotmányozáshoz fűződik a *precedensjog*.²³ Vagyis az a jog, mely a jog forrását nem a törvényben, hanem a bírósági határozatban láttatja. Azzal, hogy ebben a jogban a legfelsőbb bírósági álláspont, legyen az akár jóval korábbi, a tárgyalt jogeset időpontjához képest, analóg módon kiterjeszthető az új, tárgyalt, hasonló jogesetre. (Mint pl., azaz hasonlóképpen mint az angol jogban

²³ Ld. a magyar precedensjogra vonatkozóan: *Csizmadia* László, *Consuetudo*, Coings Handbuch, II/2. 582; *Zlinszky* János, *Die Rolle der Gerichtsbarkeit des ungarischen Privatrechts vom 16. bis 20. Jahrhundert*, in: *Ius Commune*, 10, 1983, 49. old.; *Wenzel* Gusztáv, *A magyar magánjog rendszere*, Pest, 1871; *Asztalos* László, *Entwicklung des ungarischen Privatrechtswissenschaft im Zeitalter des Dualismus*, EZM, Budapest, 1970; *ibid*, *A burzsoá magánjog rövid története*, Budapest, 1970; *ibid*, *a magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig*, Budapest, 1968; *Schwarz* Gusztáv, *Magánjogunk felépítése*, MI, Budapest, 1883; *Wenzel* Gusztáv, *Az 1848 előtti magyar magánjog*, Budapest, 1885; *Dell'Adami* Dezső, *Magánjogi codificatióink és régi jogunk*, Pest, 1865; *Zlinszky* János, *Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im XIX. Jahrhundert*, Verlag Klostermann, Frankfurt am Main, 1997, 7-59. old.

Common Law, Equity, Cays Law, Statute Law).²⁴ Nem utolsó sorban a „jogfolytonosság” elve értelmében. Ami az angol elvben „törésmentes” jogban lehetséges volt. Magyarországon az 1848.-as évi XV. törvény második bekezdése kifejezte szándékát, hogy ezen túl meghozzák a polgári törvénykönyvet. Ami jelzést jelentett az addigi precedensjogról kódexjogra való áttérés irányába.²⁵ Igaz, ennek ellenére, az alkotmányi jogi körülmények miatt, a kuriális bírói gyakorlat, mint jogforrás, hosszú ideig megmaradt, az időközben magyar törvénnyel nem szabályozott jogviszonyok tekintetében, akár a XX. század első felének végéig.

A kódexjogról azt tartja a jogirodalom, hogy előnyére szól a *jogbiztonság*, pontosabban az, hogy a jogkövetők előre tudhatják mi a megengedett, mi a tilos. A kódexjog nem a múltba, hanem jövőbe néző, de mindenképpen az addigi hazai és külföldi tapasztalatra való tekintettel. Előnye az is, hogy nem lehet visszaható, hanem csupán *jövőbeni hatálya*. A hátránya az, hogy előfordulhat benne a joghézag. Annál fogva, hogy a kódexet a múlt és a jelen tapasztalata fogalmazza meg, ily módon *konzerválva* a múlt és a jelen tapasztalatait, a jövőbeni hipotetikus jogviszonyokra is vonatkozó érvénnyel. A jövőbeni jogviszonyok, a nem mindig előirányozható, előre látható jogfejlődésre tekintettel, nem mindig szabályozhatók maradéktalanul. Ennek a hiánynak pótlása céljából a kódexek *generálklauzulákat* irányoztak elő. A generálklauzulák egyfelől a kódex részletező normáinak értelmezése céljából, mintegy világító toronyként, másfelől az előforduló joghézagok lefedése céljából születtek meg.

A precedensjog előnye a *flexibilitás*, az új esethez való, jogfejlődést figyelembe vevő alkalmazkodás, adaptálás, azonban nem minden, analóg múltbéli mérce és példa nélkül. Kutatván a magyar XIX. század második felében kialakuló, kártérítési jogra vonatkozó kuriális precedensjogot, ennek eredményeképpen állapítottam meg, a magyar precedensjog jogépítő flexibilitását, mely maradéktalanul kifejezésre jutott és minden elfogultság nélkül, a korabeli európai jogfejlődés legmagasabb színvonalán volt²⁶, beleértve a kreatív doktrínát is.²⁷

²⁴ Ld. pl. *Badó Attila, Bencze Máttyás, Bóka János, Mezei Péter* (szerk.), *A jogrendszerek világa, Pro Talentis Universitatis Alapítvány, 2012, Az angol jog vázlat – folytonossága, történeti fejlődése, a precedensjog, a törvényi jog, 19-46. old.*

²⁵ Ld. a XIX.-XX. századi magyar kódextervezetekről, pl. *Horváth Attila, A magyar magánjog történetének alapjai, Gondolat, Budapest, 2006, 97-113. old.*

²⁶ Ld., *Szalma József, A precedensjogról, Jogtörténeti Szemle, MTA folyóirata, 2012/4. sz. 34-39. old.; ibid (uó), A precedensjogról, Új Magyar Közigazgatás, 2011/11. sz. 37-41. old.; ibid, A jogtudományok kutatási módszerei (Kutatásmódszertan), Patrocínium, Budapest, 2016, (ebben: a Kódexjog és a precedensjog, 62-66. old.); József *Szalma*, Der Einfluss des ABGB in der Rechtsprechung des ungarischen obersten Gerichtshofes (Curia) - Präzedenzen zum Schadenersatzrecht in der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts, in: Gerald *Kohl*, Christian *Neschwara*, Tomas *Simon* (Hrsg.), Festschrift für Wilhelm Brauner zum 65. Geburtstag – Rechtsgeschichte mit internationaler Perspektive, Wien, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2008, 671/686. old.; *ibid*, Haupttendenzen in ungarischen Deliktisrecht, in: The legal Development in the former Socialist Countris and the Challenges of the European Union, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007, 321-335, old.; *ibid*, Haupttendenzen in ungarischen deliktischen Haftpflichtrecht in der zweiten Hälfte des 19. bis 20. Jahrhunderts mit besondere Berücksichtigung der österreichische Einflüsse, Rechtsgeschichtliche Vorträge, Jubiléumsband, Nr. 50, Rechtsgeschichtliche Vorschungsgruppe der UAW an der Lehrstuhl für ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös Lóránd Universität, Budapest, 2007, 362/375. old.; *ibid*, Entwicklungstendenzen bei der Abgrenzung der zivilrechtlichen von der strafrechtlichen Haftung,*

6. A hatalommegosztás és a jogállamiság, a kuriális jogegységi határozatok

A kontinentális jogban, a polgári korszaktól kezdődően, a jogállamiság meghirdetésével, a jogalkotói, jogalkalmazói és közigazgatási hatalom egymástól való elválását követően, a jogalkotóként, kizárólag az Országgyűlés maradt, a bíróság csupán jogalkalmazó és nem jogalkotó funkcióval rendelkezett, a közigazgatás pedig csupán a jog alkalmazásának feltételeit biztosító rendeltetéssel, hatáskörrel bírt. Ennél fogva, pl. a francia jogban a Cour de Cassation-nak csupán jogorvoslattal - eléje tárt egyedi esetekre vonatkozó döntéshozatali joga maradt. Ez a döntés nem volt és ma sem terjeszthető ki más jogesetre. Ez egyaránt érvényes a német jogra nézve is (Bundesgerichtshof).²⁸ A kontinentális nemzeti jogrendszerekben főszabályként kizárt a bíróság jogalkotói tevékenysége. Ezzel párhuzamosan azonban megnövekedett a bíróság (kreatív) jogértelmezési funkciója, a tételes jog jelentéstartalmának a belterjes jogértelmezési módszer alkalmazása útján történő. lehetséges mélyítését előirányzó rendeltetése.

A francia jogtól némiképpen eltérően, a bíróság jogértelmező tevékenysége ma is jelentős a magyar jogban. Mégpedig a Kúria (kötelező) jogegységi álláspontjai révén.²⁹ Ezek nem konkrét, hozzá perorvoslat útján eléje tárt jogesetek, hanem olyanok, amelyek egyazon pertípusokra (pontosabban, azonos tényállásra) vonatkozó, alsóbb fokú, azonos jogszabály alkalmazása során, egymástól eltérő bírósági álláspontokat kíván, a helyes jogértelmezés útján, „közös nevezőre” hozni. Ezek a jogegységet szolgáló, jogértelmezési jellegű álláspontok, a hatályos magyar jogban kötelezőek az alsóbb fokú bíróságokra.

A mai magyar jogtól, tehát ilyen értelemben nem idegen a precedensjog, igaz, úgy tűnik, strictu sensu szemlélve, csupán (akár az elsőbbségi bíróságokra nézve kötelező) jogértelmezés útjain. Ha a bíróságot - a hatalomági elválasztás rendszerében, amihez az új Alaptörvény helyeselhetően ragaszkodik³⁰, - csupán a törvény köti, talán feltehető a de lege ferenda kérdés, hogy a kúriai jogegységi határozatok kötelezőek kellene-e legyenek az alsóbb fokú bíróságok számára, vagy fakultatívak, s „csupán” meggyőző érvelésük mentén, betartandóak.

Journal on European History of Law, Brünn- Brno, 2012/1. sz. 32-43. old.

²⁷ Ld. pl. *Marton Géza*, Versuch eines einheitlichen Systems der civilrechtlichen Haftung, Archiv für die civilistische Praxis, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, Bd. 163, 1963, 14. old. és a köv.

²⁸ Herbert *Küpper* írja (A magyar jogi kultúra jellegzetességei jogösszehasonlító perspektívából, in: A magyar jogrendszer állapota, szerk. *Jakab András, Gajdoschek György*, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016, 131. old.): „Magyarországon csak egy felsőbíróság van: a Kúria. Ez nemcsak végső szinten dönti el a jogvitákat, hanem konkrét jogvitákon kívül olyan normatív eszközökkel is rendelkezik, amellyel eltérő alsóbírósági jogalkalmazás esetében helyreállítja a fontos értéknek számító egységes joggyakorlatot. Ilyen jogegységi eljárások Németországban nincsenek, a legfelsőbb szövetségi bíróságok csak konkrét jogvitákban dönthetnek.”

²⁹ Az Alaptörvény, 25. cikkének (3) bekezdése szerint a Kúria, többek között, biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, a bíróságokra kötelező jogegységi határozatot hoz.

³⁰ Ld., Alaptörvény, Alapvetés, C) cikk (1) bekezdés, B) cikk (1) bekezdés, pl. in: Magyarország Alaptörvénye, Patrocínium, Budapest, 2013, 8. old.

7. Az alkotmánybíróság és a jogállamiság

A rendszerváltás során a magyar Alkotmánybíróságnak mintegy negatív törvényhozói szerep jutott, azáltal, hogy kiiktatta azokat a törvényeket, jogszabályokat, amelyek akadályait képezték a „tervirányításos” gazdasági rendszerről a (szerintem a törekvések szerint szociális) piacgazdálkodási rendszerre való áttérésnek. Ez mindenképpen pozitív és kreatív szerep volt. Igaz, helyesebb lett volna, ha ezt a szerepet a törvényhozó, az Országgyűlés valósította volna meg.

A rendszerváltás annyi elmúlt éve, negyed évszázada után, felmerülhet a kérdés, hogy az alkotmánybíróságnak az új Alaptörvény közzé tétele után felmerülő jogértelmezése során, a történeti alkotmány tekintetében, van-e „jogválasztási” szerepe. (Pl. abban a tekintetben, melyik korábbi törvény tekinthető sarkalatosnak). Ebben a tekintetben úgy tűnik, az új Alaptörvény, nem hagy kétséget, ugyanis egyértelműen a történeti alkotmány értékeinek betartására utal.

Egyértelmű az is, hogy az új Alaptörvény az Alkotmánybíróságra, az alkotmányossági panaszok eldöntése mellett, a törvények alkotmánnyal való (hatályos törvény szerint előzetes és utólagos) összhangjának vizsgálata maradt. (Szerintem inkább csupán az utólagos volna indokolt, ha abból indulunk ki, hogy az Alkotmánybíróságnak a törvények kihirdetése előtti kontrollja indokolatlanul, továbbra is meghagyja, lehetővé teszi, a negatív jogalkotási funkciót).

8. A történelmi alkotmány idő-kérdése, a bírói út

Vörös Imre professzor kollégám és – ha szabad mondanom – régi jó Barátom, hivatkozott értekezésében, jogfelfogásával összhangban, joggal teszi fel a kérdést, - időben meddig haladjunk vissza (szavai szerint) történeti alkotmányba nézően. A kérdés jogos, ám Vörös Imre válaszai, szerintem nem mindig elfogadhatóak. Ugyanis, amennyiben figyelembe vesszük a sarkalatos törvények doktrínáját, semmiképpen sem fogadható el, a mindenkorai józan ésszel mérve, azoknak a múltbéli törvényeknek alkalmazása, amelyek „megvesszőztetik azokat a bírót, akik nem hoztak harminc napon belül ítéletet.” Ugyanis ez, egyszerűen szólva, nem volt sarkalatos törvény. A törvénynek nyilván akkor és most is negatív, konnotációjú, elfogadhatatlan tartalma volt. Ez a törvény a sarkalatos törvények doktrínájában nem volt sarkalatos. Érdekes hozzá fűzni, hogy az angolszász precedensjogban ma is záros határidőn belül ítéletet kell hozni. Világos, hogy a mai modern kontinentális európai jogrendszerekben ilyesmi el nem képzelhető, bár az európai közösségi doktrína meghirdeti az ítélet belátható időben történő meghozatalának szükségét. A záros határidőben való ítélethozatal, a kontradiktórius eljárás követelményeinek megfelelően, ki nem tárgyaló ügyekben el nem képzelhető, a mai magyar jogban sem. Más kérdés, hogy a bírói úthoz való fordulás (az európai közösségi processzuális jogban és a magyar jogban is) azt jelenti, azt kell jelentse, hogy belátható időn belül, a tárgyalás hozzon eredményt,

azaz az ítélet, a döntés, határozat, ésszerű időn belül történjék.³¹

Ami minden bizonnyal megfontolandó dilemma, az nem más, mint a törvény, azaz a jogszabály egyértelműségének követelménye. Ha a történelmi alkotmányt a sarkalatos törvények körében keressük, az egyértelműség követelménye sérülhet. Kételyeket okozhat ugyanis, ha két különböző, de ugyanazon materiára, jogviszonytípusra vonatkozó sarkalatos törvény netán más-más, egymástól eltérő válaszokat adna, abban a tekintetben, hogy közülük melyet kell alkalmazni. Felmerül továbbá a kérdés, az új sarkalatos törvények, amennyiben ugyanazt a marériát szabályozzák, amit már egy korábbi sarkalatos törvény, esetleg másként szabályozott, kizárható e a korábbi sarkalatos törvény, annak ellenére, hogy expressis verbis az új sarkalatos törvény a korábbit nem hatálytalanította. Úgy tűnik, it is érvényes, hogy a történelmi alkotmány sarkalatos, ország-szervezési törvényeit intencionálisan (célja, rendeltetése szerint) kell értelmezni. Ha a történelmi alkotmány új sarkalatos törvénye a korábbi azonos materiára nézve más intenciót tartalmaz, akkor az időben későbbit kellene figyelembe venni. Ha a történelmi újabb keletű sarkalatos törvény a korábbit szó szerint nem helyezte hatályon kívül, az új tartalmánál fogva, értelemszerűen megszünteti a korábbit. Ugyanakkor a történelmi sarkalatos törvények intencionális értelmezését a kartális jellegű új sarkalatos törvények függvényében kellene elfogadni.

9. Összefoglaló helyett

A jogos kételyek ellenére, az új Alaptörvényben, lévén, hogy ez kombinációja a kartális és történelmi alkotmánynak, több pozitív vonást vélek „felfedezni” mint negatívát. Beleértve a „Preambulumot” és a „normatív” részt. A magyar Alaptörvény egyik rendelkezése joggal szól arról, hogy az ítélezés során a jogalkotónak és a bíróságnak a „józan ész” kell követnie.³² Ez szerintem azt is tartalmazza, hogy az ún. történelmi alkotmányból csupán a sarkalatos törvények „szelleme” és nem a szava az irányadó. Vagyis ennek a ma is általánosan elfogadható szabályait kell (intencionálisan) figyelembe venni. Továbbá mérvadóak az Alaptörvényben felsorolt modern sarkalatos törvények. Ezek az Alaptörvény folytatásai. Mérvadóak továbbá az Alaptörvényben, ennek normatív részében, a modern európai és magyar jogfejlődésben elért és felsorolt alapjogok, emberi jogok, jogegyenlőségi szabályok. Ezek szerintem kiiktatják a nem sarkalatos jellegű és a magyar történelmi alkotmányozáshoz nem tartozó jogszabályokat. Az Alaptörvényt úgy is értelmezem (értem), mint a magyar jogfejlődés bizonyos

³¹ Az Alaptörvény az európai közösségi normákkal összhangban, XXIV. cikkének (1) bekezdésében, és XXVIII. cikkének (1) bekezdésében (a büntető eljárásra vonatkozóan) megszabja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék, azaz vádemelés esetén a vád indokoltságát, alaposságát a bíróság ésszerű határidőn belül bírálja el.

³² Az Alaptörvény 28. cikkének értelmében a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józanésznek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak. (In: Alaptörvény, Patrocinium, Budapest, 2013, 31. old.)

oktrojált szakaszaiban beálló - politikai államiság iránti diszkontinuitás jelzését és a jogállamiság (kontinuitás) felő haladást.

A Bizottság új irányelvjavaslata a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépésről az egyes tagállami szabályozások tükrében^{*} Jacsó Judit^{} - Udvarhelyi Bence^{***}**

1. Bevezető gondolatok

A pénzmosás mint súlyos, határokon átnyúló bűncselekmény elleni fellépés már az 1990-es évektől az Európai Unió fókuszpontjába került. Az Európai Unió pénzmosás elleni politikája alapvetően két pilléren alapul: a büntetőjogi és a büntetőjogon kívüli fellépésen. A büntetőjogi repressziót az Unió – korábbi – III. pilléres jogi eszközei szolgálták, amelyek az irányadó nemzetközi egyezményekkel összhangban többek között a pénzmosás büntetni rendeléséről és a tagállami büntetési tételek egymáshoz közelítéséről rendelkeztek.¹ A pénzmosás elleni küzdelem büntetőjogon kívüli eszközeit az Unió négy pénzmosás elleni irányelve jelenti, amelyek elsődleges célja az ügyfél-átvilágítási és bejelentési kötelezettség előírásával annak megakadályozása, hogy a pénzügyi szektort pénzmosás céljára felhasználják.²

^{*} A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

^{**} Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete.

^{***} Tudományos segédmunkatárs, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete.

¹ Lásd: A Tanács 98/699/JHA együttes fellépése (1998. december 3.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján, a pénzmosásról, az elkövetéshez használt eszközök, valamint a bűncselekményekből származó jövedelmek azonosításáról, felkutatásáról, zárolásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról [HL L 333, 1998. 12. 09., 1-3.], a Tanács 2001/500/IB kerethatározata (2001. június 26.) a pénzmosásról, valamint a bűncselekményhez használt eszközök és az abból származó jövedelmek azonosításáról, felkutatásáról, befagyasztásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról [HL L 182., 2001. 07. 05., 1-2.]

² A Tanács 91/308/EGK irányelve (1991. június 10.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás céljára való felhasználásának megelőzéséről [HL L 166, 1991. 06. 28., 77-82.], az Európai Parlament és a Tanács 2001/97/EK irányelve (2001. december 4.) a Tanács a pénzügyi rendszerek pénzmosás céljára való felhasználásáról szóló 91/308/EGK irányelvnek módosításáról [HL L 344, 2001. 12. 28., 76-82.], az Európai Parlament és a Tanács 2005/60/EK irányelve (2005. október 26.) a pénzügyi rendszereknek a pénzmosás, valamint terrorizmus finanszírozása céljára való felhasználásának megelőzéséről [HL L 309, 2005. 11. 25., 15-36.], az Európai Parlament és a Tanács 2015/849/EU irányelve (2015. május 20.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának

Az uniós jogalkotó a Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével megerősített hatásköröket kapott a tagállamok nemzeti büntetőjog-rendszerei egyes elemeinek harmonizációjára. Az EUMSZ. 83. cikk (1) bekezdése értelmében az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott irányelvekben szabályozási minimumokat állapíthat meg a bűncselekményi tényállások és a büntetési tételek meghatározására vonatkozóan az olyan különösen súlyos bűncselekmények esetében, amelyek jellegüknél vagy hatásuknál fogva a több államra kiterjedő vonatkozásúak, illetve amelyek esetében különösen szükséges, hogy az ellenük folytatott küzdelem közös alapokon nyugodjék. A 83. cikkben felsorolt tíz, a fent említett feltételeknek megfelelő bűncselekmények között a pénzmosás is szerepel.

Az Európai Bizottság – élve a Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével ráruházott hatáskörrel – 2016-ban önálló *irányelvjavaslatot* dolgozott ki *a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépés tárgyában*. A jogalkotási folyamat még nem zárult le, hiszen azt a Tanács és az Európai Parlament még nem fogadta el.³

Míg a korábban említett irányelvek a preventív jellegű fellépésre vonatkozó szabályozást tartalmazzák és elsősorban a pénzügyi szektor védelmét hivatottak szolgálni, az új irányelvjavaslatban a Bizottság a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás elleni *represszív eszközök harmonizációját* tűzte ki célul. Ennek indoka, hogy a terrorista szervezeteknek és a szervezett bűnözésnek pénzügyi forrásokra van szükségük hálózataik fenntartásához, az új tagok toborzásához és a terrorista cselekmények elkövetéséhez. A finanszírozási források felszámolása elengedhetetlen eleme a terrorizmus elleni harcnak is. A meglévő eszközök – így a 2001/500/IB kerethatározat – hatálya azonban korlátozott, hiszen azok nem rendelik átfogó módon büntetni a pénzmosás bűncselekményét. A tagállami szabályozások jelentős eltérést mutatnak az alapcselekmények és a szankciók területén. A Bizottság az átfogó és koherens szabályozásban látja a hatékony küzdelem zálogát, hiszen a bűnözők a tagállami szabályozások közötti különbségeket kihasználhatják és abban a tagállamban hajtják végre a pénzügyi tranzakciókat, ahol a pénzmosás elleni intézkedések a legenyhébbek. A tagállami szabályozások közötti eltérések negatívan hatnak továbbá a határokon átnyúló rendőrségi és igazságügyi együttműködésre, valamint az információcserére is. A Bizottság irányelvjavaslata azonban nemcsak az uniós szintű hatékonyabb fellépéshez járul hozzá, hanem a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás elleni globális küzdelem részét is képezi, hiszen annak rendelkezései összhangban vannak a nemzetközi dokumentumokban lefektetett szabályokkal és az FATF Ajánlásaival is.

megelőzéséről, a 648/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 2005/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 2006/70/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről [HL L 141., 2015. 06. 05., 73-117.]

³ Az Európai Bizottság javaslata: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a pénzmosással szembeni büntetőjogi fellépésről [COM(2016) 826., 2016. 12. 21.] (a továbbiakban: irányelvjavaslat)

2. A pénzmosás elleni új büntetőjogi irányelvjavaslat

2.1. Az irányelvjavaslat jogalapja. Az *irányelv jogalapja* – mint már korábban említettük – az EUMSZ. 83. cikk (1) bekezdése, amely a pénzmosást „uniós bűncselekményként”, azaz több államra kiterjedő vonatkozású deliktumként határozza meg. A *szubszidiaritás*⁴ vizsgálata kapcsán a Bizottság a javaslat indokolásában többek között kiemeli, hogy a gyanús ügyletekre vonatkozó bejelentések 30-50%-a uniós dimenziójú, továbbá növekvő tendenciát mutat a FIU.Net rendszeren keresztül folytatott információmegosztás és együttműködés iránti kérelmek, valamint az Eurojustnál nyilvántartásba vett pénzmosásos ügyek száma is. A *FIU.Net* az unió tagállamaiban működő pénzügyi információs egységek (FIU) közötti információcsere eszköze. Az *Eurojust (Európai Igazságügyi Együttműködési Egység)* a tagállami hatóságoknak nyújt segítséget a több uniós országot érintő súlyos és szervezett bűncselekmények ellen folytatott küzdelem terén, így segíti az igazságügyi koordinációt és együttműködést. Ezen indokok alapján a tervezett intézkedések céljait a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, azok uniós szinten jobban elérhetőek. Az *arányosság*⁵ elvével összhangban az irányelvjavaslat a nemzetközi kötelezettségek és normák végrehajtása érdekében szükséges intézkedések bevezetésére korlátozódik.

2.2. Az alapcselekmények szabályozása az irányelvjavaslatban. Az irányelvjavaslat a pénzmosás *alapcselekményi* körét a korábbi és a jelenleg hatályos preventív jellegű irányelvekhez képest jelentősen kibővíteni.⁶ A jelenleg hatályos IV. pénzmosási irányelv az alábbi *súlyos bűncselekményeket* sorolja az alapcselekmények közé:

1. a 2002/475/IB kerethatározat⁷ 1-4. cikkében meghatározott terrorizmussal összefüggő bűncselekmények;
2. a kábítószeres és a pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni 1988. évi ENSZ-egyezmény 3. cikke (1) bekezdésének a) pontjában említett kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények;
3. a 98/733/IB tanácsi együttes fellépés⁸ 1. cikkében meghatározott bűnszervezetek tevékenységei;

⁴ EUSz. 5. cikk (3) bekezdés: A szubszidiaritás elvének megfelelően azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók.

⁵ EUSz. 5. cikk (4) bekezdés: Az arányosság elvének megfelelően az Unió intézkedése sem tartalmilag, sem formailag nem terjedhet túl azon, ami a Szerződések célkitűzéseinek eléréséhez szükséges.

⁶ Lásd: COM(2016) 826. irányelvjavaslat 2. cikk (1) bekezdés

⁷ A Tanács 2002/475/IB kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről [HL L 164., 2002. 06. 22., 3-7.]

⁸ A Tanács 98/733/IB együttes fellépése (1998. december 21.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján, az Európai Unió tagállamaiban a bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról [HL L 351., 1998. 12. 29., 1-3.]

4. az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezményben⁹ meghatározott, az Unió pénzügyi érdekeit sértő, legalább súlyosnak minősülő csalás;
5. korrupció;
6. minden olyan bűncselekmény – többek között a közvetlen és közvetett adózáshoz kapcsolódó és a tagállamok nemzeti jogában meghatározott adóbűncselekmények – amely esetében a maximálisan kiszabható büntetési tétel egy évnél hosszabb szabadságvesztés vagy szabadságelvonás, illetve azon tagállamok esetében, amelyeknek a jogrendszere a bűncselekményekre minimum büntetési tételt ír elő, minden olyan bűncselekmény, amely esetében a legalacsonyabb kiszabható büntetési tétel hat hónapnál hosszabb szabadságvesztés vagy szabadságelvonás.¹⁰

Ezzel szemben a büntetőjogi irányelvjavaslat közel harminc bűncselekményt sorol fel taxatíve, amelyből származó vagyon tekintetében büntetendővé kell tenni a tagállamoknak a pénzmosást. Az *alapcselekmények köre* a preventív jellegű irányelvekhez képest jóval szélesebb körben került meghatározásra. A Javaslat szerint ezek az alábbi bűncselekmények:

1. a vonatkozó uniós jogszabályok hatálya alá tartozó bünszervezetben elkövetett bűncselekmények,
2. a terrorizmus,
3. az emberkereskedelem és migráncscsempészség (2011/36/EU irányelv¹¹, 2002/964/IB tanácsi kerethatározat¹²),
4. a szexuális kizsákmányolás (2011/93/EU irányelv¹³),
5. a kábítószer-kereskedelem, és a pszichotróp anyagok tiltott kereskedelme (2004/757/IB tanácsi kerethatározat¹⁴),
6. tiltott fegyverkereskedelem,
7. a lopott és egyéb javak tiltott kereskedelme,
8. korrupciós bűncselekmények (Egyezmény az Európai Közösségek tisztviselőit és az Európai Unió tagállamainak tisztviselőit érintő korrupciós bűncselekményekről¹⁵, 2003/568/IB tanácsi kerethatározat¹⁶),

⁹ A Tanács jogi aktusa (1995. július 26.) az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezmény létrehozásáról [HL C 316., 1995. 11. 27., 48-57.]. Az egyezményt az Európai Bizottság, az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló irányelvjavaslata váltaná fel. Bővebben lásd: 3. fejezet

¹⁰ 2015/849/EU irányelv 3. cikk 4. pont

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról [HL L 101., 2011. 04. 15., 1-11.]

¹² A Tanács 2002/946/IB kerethatározata (2002. november 28.) a jogellenes be- és átutazáshoz, valamint a jogellenes tartózkodáshoz történő segítségnyújtás elleni küzdelem büntetőjogi keretének megerősítéséről [HL L 328., 2002. 12. 05., 1-3.]

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról [HL L 335., 2011. 12. 17., 1-14.]

¹⁴ A Tanács 2004/757/IB kerethatározata (2004. október 25.) a tiltott kábítószer-kereskedelem területén a bűncselekmények tényállási elemeire és a büntetésekre vonatkozó minimumszabályok megállapításáról [HL L 335., 2004. 11. 11., 8-11.]

9. a csalás (2001/413/IB tanácsi kerethatározat¹⁷),
- 10.a pénzhamisítás (2014/62/EU irányelv¹⁸),
- 11.a termékhamisítás és a szerzői jogok megsértése,
- 12.a környezetvédelmi bűncselekmények (2008/99/EK irányelv¹⁹; 2009/123/EK irányelv²⁰),
- 13.a szándékos emberölés, súlyos testi sértés,
- 14.az emberrablás, személyi szabadság megsértése és a túszejtés,
- 15.a rablás és a lopás,
- 16.a csempészés,
- 17.a zsarolás,
- 18.a hamisítás,
- 19.a kalózkodás,
- 20.a bennfentes kereskedelem és a piaci manipuláció (2014/57/EU irányelv²¹),
- 21.a számítástechnikai bűncselekmények (2013/40/EU irányelv²²).

Az irányelvjavaslatban is megmarad azonban az a generális szabály is, amely alapján minden további bűncselekmény is alapcselekmény, amely esetében a maximálisan kiszabható büntetési tétel egy évnél hosszabb szabadságvesztés (szabadságelvonás), illetve a minimum büntetési tételt alkalmazó tagállamok tekintetében, hat hónapnál hosszabb szabadságvesztés (szabadságelvonás). A generális szabály továbbra is nevesíti a IV. Pénzmosás elleni irányelv által bevezetett bűncselekményi kört, így a közvetlen és közvetett adózáshoz kapcsolódó, a tagállamok nemzetközi jogában meghatározott adóbűncselekményeket. A Bizottság az alapcselekmények részletesebb definiálásának indokát abban látja, hogy a pénzmosás járulékos jellegének eltérő szabályozása megnehezíti nemcsak a pénzmosással összefüggő pénzügyi tranzakciók megakadályozását, hanem a határokon átnyúló pénzmosási ügyek

¹⁵ A Tanács jogi aktusa (1997. május 26.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke (2) bekezdésének c) pontja alapján, az Európai Közösségek tisztviselőit és az Európai Unió tagállamainak tisztviselőit érintő korrupció elleni küzdelemről szóló egyezmény kidolgozásáról [HL C 195., 1997. 06. 25., 1-11.]

¹⁶ A Tanács 2003/568/IB kerethatározata (2003. július 22.) a magánszektorban tapasztalható korrupció elleni küzdelemről [HL L 192., 2003. 07. 31., 54-56.]

¹⁷ A Tanács 2001/413/IB kerethatározata (2001. május 28.) a nem készpénzes fizetőeszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni küzdelemről [HL L 149., 2001. 06. 02., 1-4.]

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/62/EU irányelve (2014. május 15.) az euro és más pénzemek hamisítás elleni, büntetőjog általi védelméről, valamint a 2000/383/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról [HL L 151., 2014. 05. 21., 1-8.]

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/99/EK irányelve (2008. november 19.) a környezet büntetőjog általi védelméről [HL L 328., 2008. 12. 06., 28-37.]

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/123/EK irányelve (2009. október 21.) a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről szóló 2005/35/EK irányelv módosításáról [HL L 280., 2009. 10. 27., 52-55.]

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/57/EU irányelve (2014. április 16.) a piaci visszaélések büntetőjogi szankcióiról [HL L 173., 2014. 06. 12., 179-189.]

²² Az Európai Parlament és a Tanács 2013/40/EU irányelve (2013. augusztus 12.) az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról [HL L 218., 2013. 08. 14., 8-14.]

esetében a büntetőeljárást is. A tagállamok gyakran csak akkor fogadják el a pénzmosással kapcsolatos nyomozások vagy vádemelések terén folytatandó együttműködésre való felkérést, ha az alapcselekmény saját joghatóságukban is alapcselekménynek minősül. Így az együttműködés gyakran nem tud létrejönni és ezáltal a bűnözők büntetőjogi következmény nélkül moshatják tisztára a bűncselekményből származó jövedelmüket.²³

Fontos megjegyezni továbbá, hogy az irányelv rendelkezései nem vonatkoznak az Unió pénzügyi érdekeit érintő, különleges szabályok hatálya alá tartozó bűncselekményekből származó vagyona. Ezekre a bűncselekményekre az Európai Unió pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme tárgyában kidolgozott irányelv²⁴ rendelkezései lesznek irányadóak.²⁵

2.3. A pénzmosás definíciója. Az irányelvjavaslat a *pénzmosási bűncselekmények* fogalmát a korábbi irányelvekhez hasonló módon határozza meg. Eszerint szándékos elkövetés esetén pénzmosásnak minősülnek a következő magatartások:

1. a vagyon átalakítása vagy átruházása annak ismeretében, hogy a vagyon büntetendő cselekményből vagy ilyen cselekményben való közreműködésből származik, a vagyon jogellenes eredetének elrejtése vagy leplezése céljából, vagy az ilyen cselekmény elkövetésében részt vevő személy részére tevékenysége jogi következményeinek elkerüléséhez nyújtott segítség céljából;
2. a vagyon valódi jellegének, forrásának, helyének, rendelkezésre állásának, mozgásának, a hozzá fűződő jogoknak vagy tulajdonjogának titkolása vagy leplezése annak ismeretében, hogy a vagyon büntetendő cselekményből vagy ilyen cselekményben való közreműködésből származik;
3. a vagyon megszerzése, birtoklása vagy használata annak a szerzés időpontjában való ismeretében, hogy a vagyon büntetendő cselekményből vagy ilyen cselekményben való közreműködésből származik.²⁶

A korábbi preventív irányelvekhez képest ugyanakkor változás, hogy az új javaslat az *alapcselekmény megállapítása* tekintetében részletes szabályokat tartalmaz. Az alapcselekmény pontos megállapítására vonatkozó követelmény – az érintett szervek egybehangzó véleménye szerint – rendkívüli mértékben megnehezíti a határokon átnyúló pénzmosási ügyek elleni fellépést. Ezért az irányelvjavaslat az alapcselekmények bizonyítására vonatkozó „könnyítő” szabályokat is tartalmaz. Így a pénzmosás büntetendőségéhez nincs szükség az alapcselekmény miatti korábbi vagy egyidejű büntetőjogi felelősséget megállapító ítéletre, továbbá az alapcselekmény elkövetője személyazonosságának vagy a büntetendő cselekmény

²³ Lásd: COM(2016) 826. irányelvjavaslat 2. cikkéhez fűzött indokolást

²⁴ Lásd: Az Európai Bizottság javaslata: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről [COM(2012) 363., 2012. 07. 11.]

²⁵ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 1. cikk (2) bekezdés

²⁶ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 3. cikk (1) bekezdés

egyéb körülményeinek a megállapítására.²⁷

A Varsói Egyezmény²⁸ értelmében a pénzmosás miatti büntetőeljárásnak nem lehet akadálya, ha az alapcselekményt más országban követték el. A Bizottság irányelvjavaslata ezt kiegészítve rögzíti, hogy a pénzmosás büntetendőségéhez nincs szükség annak megállapítására, hogy a vagyont létrehozó büntetendő cselekményre egy másik tagállam vagy egy harmadik ország területén kerül-e sor, amennyiben a szóban forgó magatartás az elkövetés helye szerinti tagállam vagy harmadik ország nemzeti joga értelmében bűncselekménynek minősülne, ha az elkövetésre e tagállam saját területén került volna sor.²⁹ A javaslat indokolása azonban egyértelművé teszi, hogy a tagállamok előírhatják a kettős inkrimináció követelményét, amely szerint az alapcselekménynek mind az elkövetés helye szerinti, mind pedig a pénzmosás elkövetésének helye szerinti tagállam joga szerint bűncselekménynek kell lennie.

Fontos megjegyezni, hogy az irányelvjavaslat már előírja – meghatározott elkövetési magatartások tekintetében – a „*saját pénz*” mosásának büntetendővé tételét, ami azt jelenti, hogy az alapcselekmény elkövetője a vagyon átalakítása, átruházása, valódi jellegének, forrásának, helyének stb. eltitkolása vagy elleplezése esetében pénzmosás miatt is büntetendővé válik. Nem büntetendő viszont a vagyon pusztta birtoklása vagy felhasználása.³⁰ A Bizottság indokolása értelmében ez a megközelítés figyelembe veszi, hogy bizonyos tagállamok a *ne bis in idem* elv megsértésének tekintik, ha egy adott személy ellen büntetőeljárás indul egy általa elkövetett olyan bűncselekményből származó jövedelem pusztán „személyes célú felhasználása” miatt, amely bűncselekmény miatt már büntetőeljárás alá vonták őt.

Az uniós jogalkotó a pénzmosást kizárólag *szándékos elkövetés* esetén rendeli büntetni. A javaslat indokolása ugyanakkor utal arra, hogy az irányelv csupán minimumszabályokat határoz meg, ami azt jelenti, hogy a tagállamok jogosultak annál szigorúbb szabályozást bevezetni vagy fenntartani. Ennek megfelelően tehát a tagállamok továbbra is élhetnek a *gondatlanságból elkövetett pénzmosás* büntetendővé nyilvánításával.

A Bizottság javaslata – a korábbi irányelvekkel és a vonatkozó nemzetközi normákkal összhangban – előírja a tagállamoknak a pénzmosáshoz nyújtott *részesi magatartások* (bűnsegély és felbujtás), valamint a *kísérlet* büntetni rendelését.³¹

2.4. A szankciók meghatározása. Az irányelvjavaslat a *természetes személyekkel szemben alkalmazandó szankciók* tekintetében *hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók* kilátásba helyezésének kívánalmát fogalmazza meg. A korábbi kerethatározattal egyezően előírja, hogy legalább a súlyos esetekben a tagállamok legalább négyévi maximális időtartamú szabadságvesztéssel rendeljék

²⁷ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 3. cikk (2) bekezdés a)-b) pont

²⁸ Az Európa Tanács pénzmosásról, a bűncselekményből származó jövedelmek felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról, valamint a terrorizmus finanszírozásáról szóló, Varsóban, 2005. május 16-án kelt Egyezménye

²⁹ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 3. cikk (2) bekezdés c) pont

³⁰ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 3. cikk (3) bekezdés

³¹ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 4. cikk

büntetni a pénzmosást.³² Az irányelvjavaslat azonban *súlyosító körülményként* szabályozza a bünszervezetben történő elkövetést, illetve ha az elkövető szerződéses kapcsolatban áll a IV. pénzmosás elleni irányelv hatálya alá tartozó szolgáltatóval³³, vagy felelősséggel tartozik iránta, és a bűncselekményt szakmai tevékenységének gyakorlása során követte el.³⁴

2.5. Jogi személyek felelőssége. A természetes személyek felelősségre vonása mellett az irányelvjavaslat rendelkezik továbbá a *jogi személyek felelősségéről*, a velük szemben alkalmazandó *szankciókról* is. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos rögzíteni, hogy a javaslat a jogi személyeket érintően nem követeli meg a tagállamoktól a büntetőjogi felelősségre vonást, e körben a tagállamok más eszközök igénybevételeire is jogosultak.

A javaslat értelmében a jogi személyek akkor vonhatók felelősségre, ha a pénzmosást akár a saját nevében, akár a jogi személy valamely szervének tagjaként eljárva olyan személy követte el a jogi személy javára, aki a jogi személyen belül vezető tisztséget tölt be. A vezető tisztség alapulhat a jogi személy képviselőjének jogán, a jogi személy nevében történő döntéshozatal jogán, vagy a jogi személyen belüli ellenőrzés gyakorlásának jogán. A jogi személy felelőssége emellett akkor is megállapítható, amennyiben a vezető tisztségviselő által gyakorolt felügyelet vagy ellenőrzés hiánya lehetővé tette, hogy az érintett jogi személy javára egy neki alárendelt személy a bűncselekményt elkövesse. A jogi személy felelőssége a bűncselekmény elkövetőjével, felbujtójával vagy bűnsegédével szembeni büntetőeljárás lefolytatását.³⁵

A jogi személyekkel szemben a tagállamok hatékony, arányos és visszatartó erejű szankcióként elsődlegesen büntetőjogi és nem büntetőjogi bírságokat szabhatnak ki. Emellett azonban egyéb szankciófajták is előírhatók, így a jogi személy állami kedvezményekből és támogatásokból való kizárása, a jogi személynek az üzleti tevékenység gyakorlásától való ideiglenes vagy végleges eltiltása, a jogi személy bírósági felügyelet alá helyezése, a bíróság által elrendelt felszámolás, illetve a bűncselekmény elkövetésére használt létesítmények ideiglenes vagy végleges bezárása.³⁶

3. Egyes tagállami szabályozások az irányelvjavaslat tükrében

3.1. A magyar szabályozás. Magyarországon a pénzmosás bűncselekményét a nemzetközi és uniós jogharmonizációs kötelezettségeknek eleget téve az 1994. évi IX. törvény iktatta be az 1978. évi Btk.-ba.³⁷ A bűncselekmény jogi tárgya a miniszteri indoklás szerint egyrészt a szervezett bűnözés elleni küzdelem eredményességéhez, másrészt a pénzügyi intézmények és a gazdaság más

³² COM(2016) 826. irányelvjavaslat 5. cikk

³³ Lásd: 2015/849/EU irányelv 2. cikk

³⁴ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 6. cikk

³⁵ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 7. cikk

³⁶ COM(2016) 826. irányelvjavaslat 8. cikk

³⁷ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

szereplőinek törvényes működéséhez fűződő érdek. Az 1978. évi Btk. tényállását számos alkalommal módosították, annak ellenére, hogy a bűncselekménynek tényleges joggyakorlata nem alakult ki. A módosítások indoka szinte minden esetben a nemzetközi és uniós elvárásoknak való minél szorosabb megfelelés volt. A 2013. július 1-jén hatályba lépett Btk.³⁸ szintén változtatott néhány helyen a korábbi kódex tényállását. Ezek egy része az alapcselekmények körét, a másik része pedig az elkövetési magatartásokat és a bűncselekmény célzatát érintette. Kismértékben módosult továbbá a minősített esetek köre és a büntethetőséget megszüntető ok is.³⁹

3.1.1. A pénzmosás alapcselekményei. A pénzmosás alapcselekményi katalógusát vizsgálva megállapítható, hogy az fokozatosan egyre jobban kibővült. Az Országgyűlés elé 1994-ben eredetileg benyújtott törvénytervezet taxatívén sorolta volna fel a pénzmosás alapcselekményeit: más által elkövetett terrorizmus, kábítószerrel való visszaélés vagy fegyvercsempészet. A parlamenti vitában az alapcselekményi kört kibővítették, így az 1978. évi Btk. eredeti pénzmosás tényállása minden öt évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményt, valamint három tételesen felsorolt deliktumot – az embercsempészetet, a kábítószerrel visszaélést és a nemzetközi jogi kötelezettség megszegését – sorolta az alapcselekmények közé.⁴⁰ Ezt követően az 1998. évi LXXXVII. törvény tovább bővítette az alapcselekményi katalógust a vesztegetéssel és a nemzetközi kapcsolatban elkövetett vesztegetéssel, az 1999. évi CXX. törvény pedig minden, a Btk. szerint szabadságvesztéssel büntetendő cselekménnyel összefüggésben elkövetett pénzmosást büntetendővé nyilvánított. A hatályos Btk. az alapcselekményi kört ismét kiszélesítette, és a „szabadságvesztéssel” szó eltörlésével immár valamennyi, a Btk.-ban szereplő *büntetendő cselekmény* a pénzmosás alapcselekményévé vált.⁴¹ A hatályos magyar szabályozás értelmében tehát valamennyi bűncselekmény a pénzmosás alapcselekményei közé tartozik, így a magyar szabályozás törvénymódosítás nélkül megfelel a Bizottság 2016. évi irányelvjavaslatának. Érdemes röviden kitérni arra, hogy a törvény – a pénzmosás első két alapesete esetén – a büntetendő cselekmény kifejezést használja, így a pénzmosás akkor is megállapítható, ha az alapcselekmény elkövetője ismeretlen, vagy valamilyen büntethetőségi akadály (például gyermekkor vagy kóros

³⁸ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

³⁹ Bővebben lásd: UDVARHELYI Bence: *Változások a pénzmosás büntetőjogi tényállásában az új Btk. hatálybalépésével*. In: Stipta István (szerk.): Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma. Miskolc, 2013. november 7. Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, Miskolc, 2013. 313-318.

⁴⁰ Fontos megemlíteni, hogy a jogalkotó már ekkor túlteljesítette a nemzetközi dokumentumok által megállapított kötelezettségeket, mivel azok akkor még kizárólag a kábítószer-bűnözéssel kapcsolatos pénzmosást rendelték büntetni. Lásd: FEJES Eleonóra: *A pénzmosás hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján*. MNB Műhelytanulmányok 5, Budapest, 1994. 53.

⁴¹ Más kérdés, hogy ez a módosítás a gyakorlatban nem sok változást eredményezett, hiszen a bűncselekmények döntő többsége szabadságvesztéssel büntetendő, azon néhány deliktum pedig, ahol a Btk. más büntetést ír elő (ilyen például a magántitok megsértése, az önkényuralmi jelkép használata vagy a tanúvallomás jogosulatlan megtagadása) jellemzően nem előcselekménye a pénzmosásnak.

elmeállapot) miatt nem büntethető.⁴² Az alapcselekmény elkövetőjének büntethetősége tehát nem szükséges feltétele a pénzmosás miatti büntetőjogi felelősség megállapításának. A pénzmosás megállapításánál annak sincs jelentősége, hogy az alapcselekmény a magyar joghatóság alá tartozik-e vagy sem. Napjainkban ugyanis a pénzmosás szinte kizárólag nemzetközi mértékben történik, ebből következik, hogy a külföldön elkövetett bűncselekmény is előcselekménye lehet a pénzmosásnak, feltéve, hogy az alapcselekmény mindkét országban tényállásszerű és büntetendő cselekmény. Összefoglalva tehát megállapítható, hogy bárki által bárhol elkövetett olyan előcselekmény gyanúja megalapozhat pénzmosás miatti eljárást, amely a magyar törvény szerint büntetendő cselekmény.⁴³

3.1.2. A pénzmosás elkövetési magatartásai. A pénzmosás tényállásánál a jogalkotó különbséget tesz a *szándékos* [Btk. 399. §] és a *gondatlan pénzmosás* [Btk. 400. §] között, a szándékos bűncselekményen belül pedig elkülöníti a *más által elkövetett büntetendő cselekményhez kapcsolódó alakzatokat* [Btk. 399. § (1)-(2) bekezdés] és a *saját pénz mosását*, vagyis azt az esetet, amikor az elkövető a saját maga által elkövetett bűncselekményből származó dologra nézve valósítja meg az elkövetési magatartásokat [Btk. 399. § (3) bekezdés].⁴⁴ Az egyes alapesetek részben eltérő elkövetési magatartásokat tartalmaznak, amelyet az alábbi táblázat foglal össze:

SZÁNDÉKOS ALAKZAT (Btk. 399.§)			Elkövetési magatartások
A más által elkövetett büntetendő cselekményből származó dologra megvalósuló alakzatok			
1. ALAPESET			
(1) bek.	a)	célzatos pénzmosás	aa) az eredet eltitkolása, elleplezése célzat bb) az alapcselekmény elkövetőjével szemben folytatott büntetőeljárás megghiúsításának célzata
	b)	célzat nélküli pénzmosás	- a dolog átalakítása, átruházása, pénzügyi tevékenység végzése, pénzügyi szolgáltatás igénybe vétele
			- a dolog eredetének, fennálló jognak, ennek változásának, a dolog

⁴² GÁL István László: *Pénzmosás*. In: Polt Péter (szerk.): Új Btk. Kommentár 8. kötet. Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013. 51.

⁴³ Vö. TóTH Mihály: *A pénzmosás Magyarországon – avagy fantomból valóság*. Ügyészek Lapja, 1998/6. 41.

⁴⁴ JACSÓ Judit: *Pénzmosás*. In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévy Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: *Magyar Büntetőjog Különös Rész*. Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest, 2013. 621.

			<i>helyének eltitkolása, elleplezése</i>
2. ALAPESET			
(2) bek.	célzat nélküli pénzmosás		<i>- magának, vagy harmadik személynek megszerzése</i>
			<i>- a dolog megőrzése, kezelése, használata, felhasználása, más anyagi javak szerzése</i>
A saját bűncselekményből származó dologra nézve megvalósuló alakzat			
3. ALAPESET			
(3) bek.	„saját pénz mosása”	célzatos alakzat: az eredet elleplezése, eltitkolása	<i>- gazdasági tevékenység gyakorlása során felhasználja, - a dologgal összefüggésben bármilyen pénzügyi tevékenységet végez, vagy pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe</i>
GONDATLAN ALAKZAT (400. §)			<i>- gazdasági tevékenység gyakorlása során felhasználja - pénzügyi tevékenység végzése, pénzügyi szolgáltatás igénybe vétele</i>

A 399. § (1) bekezdése az alábbi elkövetési magatartásokat rendeli büntetni: a dolog átalakítása, átruházása, a dologgal összefüggésben bármilyen pénzügyi tevékenység végzése, vagy pénzügyi szolgáltatás igénybevétele, illetve a dolog eredetének, a dolgon fennálló jognak vagy az e jogban bekövetkezett változásoknak, illetve a dolog fellelhetőségi helyének vagy az abban bekövetkezett változásnak az eltitkolása, elleplezése.⁴⁵ A bűncselekmény ezen alapesetét egyes szerzők *dinamikus pénzmosásnak* is nevezik, mivel ezek az elkövetési magatartások nagy része közgazdasági értelemben valamilyen vagyónátalakulást eredményez.⁴⁶

⁴⁵ Az 1978. évi Btk. a dinamikus pénzmosás körében szankcionálta még a dolog gazdasági tevékenység gyakorlása során történő felhasználását is, a 2012. évi hatályos Btk.-ban azonban a tényállás első alapesetéből ez az elkövetési magatartás kikerült.

⁴⁶ GÁL István László – SINKU Pál: *Dinamikus és statikus pénzmosás – egy új tényállás kritikai elemzése.* Magyar Jog, 2008/3. 134.

Ez a megállapítás ugyanakkor álláspontunk szerint a Btk. 399. § (1) bekezdés b) pontjában szabályozott elkövetési magatartásoknál már nem feltétlenül állja meg a helyét.

Korábban ezt az alapesetet *célzatos pénzmosásként* is aposztrofálták, mivel az 1978. évi Btk. alapján az egyes elkövetési magatartásokat csak meghatározott céllal lehetett elkövetni. A hatályos Btk. ugyanakkor egy differenciált szabályozást vezetett be, és a célzatot – a dolog eredetének elleplezése, eltitkolása, illetve az alapcselekmény elkövetőjével szemben folytatott büntetőeljárás meghiúsítása – csak az első négy elkövetési magatartás vonatkozásában tartja fenn [Btk. 400. § (1) bekezdés a) pont]. A Btk. 400. § (1) bekezdés b) pontja az elkövető célzatos magatartását nem írja elő. Az elkövetési magatartások ilyen differenciálása, ahogy azt a Btk. miniszteri indokolása is kifejti, azt a célt szolgálta, hogy a tényállás jobban megfeleljen a nemzetközi előírásoknak. A jogalkotó ezért arra törekedett, hogy úgy fogalmazza meg az elkövetési magatartásokat, hogy azok teljes körűen lefedjék az egyezményekben meghatározott cselekményeket, de igazodjanak a hazai jogi nyelvhez, és ne tartalmazzanak fölösleges ismétléseket, átfedéseket.⁴⁷

A második bekezdésben szabályozott elkövetési magatartások az 1978. évi Btk.-hoz képest nem módosultak: a hatályos Btk. 399. § (2) bekezdése alapján büntetendő a dolog saját magának vagy harmadik személynek történő megszerzése, megőrzése, kezelése, használata, felhasználása, illetve a dolgon vagy az ellenértékén más anyagi javak szerzése. A tényállás célzatot nem értékel, ezért ezt az alapesetet célzat nélküli pénzmosásnak is nevezzük. Ezt az alapesetet egyes szerzők *statikus pénzmosásnak* is nevezik, mivel az elkövetési magatartások közgazdasági értelemben nem járnak vagyon-transzformációval.⁴⁸

Az előbb tárgyalt két alapesetben közös, hogy azt csak az alapcselekmény elkövetőjén kívüli személy követheti el. A pénzmosás harmadik alapesete büntetni rendeli a *saját pénz mosását* is, amelyet az alapcselekmény elkövetője valósíthat meg, ha a bűncselekményéből származó dolgot gazdasági tevékenység gyakorlása során felhasználja, illetve a dologgal összefüggésben bármilyen pénzügyi tevékenységet végez, vagy pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe. Az első fordulatához hasonlóan ezen alapeset is célzatos, az elkövetési magatartásokat a dolog eredetének leplezése vagy titkolása céljából kell megvalósítani. Az alapcselekmény elkövetőjével szemben folytatott büntetőeljárás meghiúsítása itt értelemszerűen nem szerepel célzatként.

Az előző három alapeset kizárólag szándékosan követhető el, a törvényalkotó azonban a büntetni rendeli *gondatlan pénzmosást* is, amely elkövetési magatartásai megegyeznek harmadik alapeset elkövetési magatartásaival, tehát azok a szándékos alakzathoz képest szűkebben kerültek meghatározásra. Fontos kiemelni, hogy az elkövetési magatartások tanúsítása itt is szándékos, a gondatlanság a dolog bűnös eredetének felismeréséhez kapcsolódik.⁴⁹ A gondatlan alakzat leggyakrabban hanyagsággal (*negligencia*) valósul meg, vagyis az elkövető

⁴⁷ MOLNÁR Gábor: *Pénzmosás*. In: Kónya István (szerk.): Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. 2. kötet. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2013. 1610.

⁴⁸ GÁL-SINKU: *i.m.* 135.

⁴⁹ TÓTH Mihály: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. KJK-Kerszöv, Budapest 2000. 361.

azért nem tud a dolog eredetéről, mert a tőle elvárható figyelmet, körültekintést elmulasztotta.⁵⁰

3.1.3. A pénzmosás szankcionálása. Az Európai Bizottság 2016-os irányelvjavaslata értelmében a tagállamoknak – legalább a súlyosabb esetekben – legalább négyévi maximális időtartamú szabadságvesztéssel kell büntetniük a pénzmosást. A magyar Btk. e követelménynek eleget tesz, hiszen a szándékos pénzmosást egytől öt évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni, míg – az irányelvben egyébként nem szereplő – gondatlan alakzat büntetési tétele két évig terjedő szabadságvesztés. A Btk. 399. § (4) és a 400. § (2) bekezdés sorolja fel azon eseteket, amelyek társadalomra veszélyessége *súlyosabb büntetési tétel* kilátásba helyezését indokolja. Kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő az üzletszerűen⁵¹, a különösen nagy vagy azt meghaladó értékre⁵², a hivatalos személyként⁵³, az ügyvédként, és speciális szervezeti keretekben⁵⁴ megvalósított szándékos pénzmosás. A gondatlan alapesetbe tartozó minősítő körülmények közül az üzletszerűség értelemszerűen hiányzik, és az ügyvédként történő elkövetés sem minősítő körülmény. Ebben az esetben az elkövető három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.

Ezzel kapcsolatban érdemes még röviden utalni arra, hogy a magyar jogalkotó a pénzmosással kapcsolatban egy *büntethetőséget megszüntető okot* is meghatároz. Eszerint nem büntethető gondatlanságból elkövetett pénzmosás alap- és minősített esete miatt az, aki a hatóságnál önként feljelentést tesz, vagy ilyet kezdeményez, feltéve, hogy a cselekményt nem, vagy csak részben fedezték fel. A rendelkezés kriminálpolitikai indoka, hogy nagyobb érdek fűződik a még felderítetlen cselekmények leleplezéséhez, mint az elkövető megbüntetéséhez, a járulékos jelleg miatt pedig a pénzmosás leleplezése gyakran a még ismeretlen alapcselekmény felderítését és üldözését is segítheti.⁵⁵ Fontos változás ugyanakkor, hogy míg az 1978. évi Btk. a szándékos és a gondatlan pénzmosás esetén egyaránt lehetővé tette a büntetőjogi felelősség alóli mentesülést, addig a hatályos Btk. kizárólag a gondatlan pénzmosás esetén tartja ezt fenn.⁵⁶

⁵⁰ GÁL-SINKU: *i.m.* 136.

⁵¹ Btk. 459. § (1) bekezdés 28. pont

⁵² Btk. 459. § (6) bekezdés d)-e) pont

⁵³ Btk. 459. § (1) bekezdés 11. pont

⁵⁴ Eszerint súlyosabban minősül a pénzmosás, amennyiben a bűncselekményt pénzügyi intézmény, befektetési vállalkozás, árutőzsdei szolgáltató, befektetési alapkezelő, kockázati tőkealap-kezelő, tőzsdei, elszámolóházi, központi értéktári vagy központi szerződő fél tevékenységet végző szervezet, biztosító, viszontbiztosító vagy független biztosításközvetítő, illetve önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, magánnyugdíjpénztár vagy foglalkoztatói nyugdíjszolgáltató intézmény, szerencsejáték szervezésével foglalkozó szervezet, vagy szabályozott ingatlanbefektetési társaság tisztségviselőjeként vagy alkalmazottjaként követik el. E minősítő körülmény indoka, hogy e személyek – a hivatalos személyekhez és az ügyvédekhez hasonlóan – helyzetüknél, foglalkozásuknál, hivatásuknál fogva könnyebben valósíthatják meg a bűncselekményt.

⁵⁵ MOLNÁR: *i.m.* 1616.

⁵⁶ Érdekeség, hogy az 1978. évi Btk. 2007-ig kizárólag a szándékos pénzmosás esetén tette lehetővé a büntethetőséget megszüntető ok alkalmazását, a 2007. évi XXVII. törvény terjesztette ki annak hatályát a gondatlan alakzatra is. Lásd: JACsó Judit: *Az Európai Unió III. pénzmosási irányelve és magyarországi gyakorlati tapasztalatai*. Rendészeti Szemle, 2009/7-8. 229-230.

3.2. A német szabályozás. A német jogalkotó a nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségeinek is eleget téve 1992-ben kriminalizálta a pénzmosást. Az új tényállás (*Pénzmosás, a jogellenesen megszerzett vagyoni értékek elleplezése*)⁵⁷ az ún. „*Kernstrafrecht*”-be⁵⁸ – azaz a Büntető Törvénykönyvbe (StGB) – került beiktatásra. A tényállás bevezetésével a jogalkotó eredeti célja a súlyos bűncselekményekből származó vagyon legalizálását szolgáló cselekmények pénzmosás tényállásán keresztül történő büntetendővé tétele volt. A szabályozás jelenlegi arculatát tizenhárom törvénymódosítás formálta, amely során az alapcselekmények köre mára jelentősen kiszélesedett, amely következtében a törvényalkotó eredeti célkitűzése egyre nehezebben fedezhető fel.⁵⁹

A német büntetőjogi dogmatika – a magyar megoldáshoz hasonlóan – a bűnkapcsolati alakzatok („*Anschlussdelikte*”) közé sorolja a pénzmosást, amely feltételez egy korábban elkövetett bűncselekményt.⁶⁰ A pénzmosást *komplex jogi tárgy* jellemzi, amelynek összetevőire nézve azonban nincs egységes álláspont Németországban. A bírói gyakorlat⁶¹ alapján egyértelműen megállapítható, hogy a pénzmosásnak az *alapcselekménytől elkülönülő, önálló jogi tárgya* van.⁶² A pénzmosás elsődleges *jogi tárgya* az igazságszolgáltatás és a nyomozás sikerességéhez fűződő érdek, de e tényálláson keresztül – közvetett módon – az alapcselekmények jogi tárgya is védelemben részesül. A büntető jogtudományban más jogi tárgy is megemlítésre kerül, így például a legális gazdasági élet és a pénzforgalom biztonsága.⁶³ A cselekmény kriminalizálásával a jogalkotó a legális pénzügyi szektorba vetett bizalom mellett a súlyos bűncselekményekből származó vagyon állam általi elvonásának sikerességéhez fűződő érdeket is védelemben részesíti.

A *tényállás szerkezeti felépítése* több sajátos jegyet is magán visel. Az alábbi táblázatban foglaljuk össze az egyes bekezdések szabályozási tárgyát és az egyes esetekhez kapcsolódó büntetőjogi szankció mértékét.

⁵⁷ Geldwäsche; Verschleierung unrechtmäßig erlangter Vermögenswerte (StGB 261. §)

⁵⁸ A német büntetőjogban ismert a melléktörvények rendszerét (Nebenstrafrecht), amely megengedi, hogy a Btk.-n kívüli ún. „melléktörvényekben” (ágazati törvényekben) kapjanak helyet büntetőjogi törvényi tényállások.

⁵⁹ FISCHER, Thomas: *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*. 60. kiadás, Verlag C.H. Beck, München, 2013. 1818-1819.

⁶⁰ Lásd bővebben: JACSÓ Judit: *A pénzmosás bűncselekményének szabályozása az osztrák, a svájci és a magyar Btk.-ban*. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából*. Pólay Elemér Alapítvány Szeged, 2005. 71-85.

⁶¹ Lásd pl. BGH 1 StR 357/05 – Urteil vom 24. Januar 2006 (LG München)

⁶² Az önálló jogi tárgy elfogadásával megindokolhatóvá válna, hogy az alapcselekmény elkövetőjét halmazatban a pénzmosásért is felelősségre vonják, amelyet azonban a német Btk.-ban rögzített büntethetőségi akadály nem tesz lehetővé (261. § (9) bekezdés). E rendelkezés alapján az alapcselekmény miatti felelősség megállapítása mellett a pénzmosás csupán büntetlen utócselekményként értékelhető. Hazánkban – mint láthattuk – a saját alapcselekményből származó dologra elkövetett pénzmosás (Btk. 399. § (3) bekezdés) esetében az elkövetési magatartások speciális jellegűek („gazdasági tevékenység során felhasználja, pénzügyi tevékenység végzése, pénzügyi szolgáltatás igénybe vétele”), tehát nem fogják át a „hétköznapi magatartásokat”, ellenben a német szabályozás ezt a kört is bevonja az elkövetési magatartások közé. A saját pénz mosásáról lásd GÁL István László: *A pénzmosással és a terrorizmus finanszírozásával kapcsolatos jogszabályok magyarázata*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2012, 65-66.

⁶³ Lásd bővebben FISCHER: *i.m.* 1823.

StGB 261. § A tényállás felépítése		Büntetési tétel
(1) bek.	1. <i>alapeset</i> : klasszikus pénzmosás (eredet elleplezése, a nyomozás megghiúsítása vagy veszélyeztetése)	3 hónaptól – 5 évig terjedő szabadságvesztés
(2) bek.	2. <i>alapeset</i> : „izoláló” tényállás	3 hónaptól – 5 évig terjedő szabadságvesztés
(3) bek.	A kísérlet büntetendősége.	
(4) bek.	Különösen súlyos esetek	6 hónaptól – 10 évig terjedő szabadságvesztés
(5) bek.	A gondatlan alakzat büntetendősége	2 évig terjedő szabadságvesztés vagy pénzbüntetés
(6) bek.	Tényállásszerűség hiánya a vagyontárgy jóhiszemű megszerzés esetén	
(7) bek.	Az elkobzásra vonatkozó rendelkezések	
(8) bek.	A külföldön elkövetett alapcselekményekre vonatkozó rendelkezés	
(9) bek.	Büntethetőséget megszüntető okok	

3.2.1. A pénzmosás elkövetési tárgya és alapcselekményi köre. A pénzmosás járulékos jellegére tekintettel nagyon fontos kérdés az elkövetési tárgyhoz kapcsolható jellemzőnek, az *alpcselekmény fogalmának* meghatározása, hiszen ez az objektív tényállási elem a bűncselekmény alkalmazási területét jelentősen behatárolhatja. A német Btk. alapján a pénzmosás elkövetési tárgya lehet *a) a Btk.-ban meghatározott alapcselekményből „származó” vagyoni értékkel bíró dolog,* továbbá *b) az adócsalással⁶⁴ összefüggésben megspórolt kiadás, visszatérített adó, igénybe vett adókedvezmény,* továbbá a *csempészett áru.*⁶⁵

A vagyoni értékkel bíró dolog fogalmába tartoznak többek között az ingók, az ingatlanok, követelések, de akár a társasági részesedések is.⁶⁶ Az elkövetési tárgy fogalmába nemcsak a bűncselekményből közvetlenül származó vagyoni érték tartozik, hanem szóba jöhet az eredeti helyébe lépő dolog is. A büntetőjogtudomány ezt nevezi *szurrogátumnak*, amely azonban feltételezi a szoros összefüggést az alapcselekmény és az elkövetési tárgy között. A joggyakorlat szerint a szurrogátumban az alapcselekményből származó dolognak gazdasági

⁶⁴ Az adócsalással összefüggő büntetőjogi tényállások nem az StGB-ben, hanem egy „melléktörvényben”, az adózás rendjéről szóló törvényben (Abgabenordnung - AO) vannak szabályozva.

⁶⁵ StGB 261. § (1) bekezdés utolsó mondata

⁶⁶ FISCHER: *i.m.* 1825. Lásd bővebben: VOß, Marko: *Die Tatobjekte der Geldwäsche.* Heymanns, 2007.

értelemben „egy nem elhanyagolható részt” kell kitennie. Az elkövetési tárgy fogalmába tartozik az alapcselekmény elkövetésének ellenértéke (díja) is.⁶⁷

Az *alapcselekmény közé tartozik* minden olyan büntető jogellenes cselekmény („*rechtswidrige Tat*”), amelyet a Btk. 261. § (1) bekezdésében szabályozott katalógus tartalmaz (*alapcselekmény-katalógus*). Az alapcselekmény jogerős ítéletben történő megállapítása azonban nem feltétele a pénzmosás miatti felelősségre vonásnak. Az alapcselekmények hatályos szabályozása szerinti felsorolásba nem csak a szervezett bűnözéssel összefüggő cselekmények tartoznak, hanem az egy sokkal tágabb kört ölel fel, hiszen a pénzmosás alapcselekménye lehet minden *büntett*, továbbá *konkrétan meghatározott vétségek*. Büntettnek minősül a német Btk. alapján minden egyévi vagy azt meghaladó (generális minimum) szabadságvesztéssel fenyegetett jogellenes cselekmény.⁶⁸ A vétségek csoportja többszöri módosítás eredményeként nyerte el mai arculatát. E körbe tartoznak például a kábítószerrel összefüggő bűncselekmények, az aktív és passzív vesztegetés esetei, illetve az 1998-as Btk. módosítás óta a lopás vétsége is. A német szabályozás szerint az adócsalás alapesete vétségnek minősül, annak ellenére, hogy súlyos büntetéssel fenyegetett cselekményről van szó (a speciális maximum öt évig terjedő szabadságvesztés), de a speciális minimum (hat hónap szabadságvesztés) nem éri a törvényi minimális büntetési tételt. A Btk. büntetési meghatározása ugyanis feltételezi az egy évet meghaladó szabadságvesztést, amely az adócsalás alapesetében nem adott.

Az *adócsalás alapcselekménye* vonatkozásában a törvény az elkövetési tárgyak körét a 2001-es Adócsalás elleni küzdelemről szóló törvénnyel,⁶⁹ valamint a 2002. évi Btk. módosítással jelentősen kiszélesítette. A pénzmosás az adócsalás által *megspórolt kiadásokra, visszatérített adóra, igénybe vett adókedvezményre*, továbbá a *csempészett árura* nézve is elkövethetővé vált.⁷⁰ A Btk. azonban az adócsalás vonatkozásában feltételként fogalmazza meg az *üzletszerű vagy bűnszövetségben* történő elkövetést.⁷¹ Az elkövetési tárgyak második csoportjánál az alapcselekményből „származó” jelleg bizonyítása problematikus lehet, hiszen itt „csupán” egy fordított logikai összefüggés van a megspórolt vagyon és az adócsalás között, hiszen az elkövetési tárgy a szó legszorosabb értelmében nem „piszkos” pénznek minősül, hanem az elkövető legalisan szerzett vagyonként jelenik meg. Nem az eredete bűnös tehát, hanem egy későbbi körülmény (adó meg nem fizetése) miatt válik a pénzmosás alkalmas elkövetési tárgyává, hiszen az adó törvényszerű megfizetésével csökkent volna az elkövető teljes vagyona. Kérdésként merül fel, hogyan lehet elkülöníteni az ily módon „bűnössé” vált és a „tisztá” vagyont, hiszen az elkövető bármikor védekezhet azzal, hogy az elkövetési magatartást ez utóbbihoz tartozó vagyonrészre követte el.⁷²

3.2.2. A pénzmosás elkövetési magatartásai. Az *elkövetési magatartások*

⁶⁷ FISCHER: *i.m.* 1826.

⁶⁸ StGB 12. § (1) bekezdés

⁶⁹ Steuerverkürzungsbekämpfungsgesetz (StVGB) 2001.12.19. (BGBl I 3922).

⁷⁰ StGB 261. § (1) bekezdés utolsó mondata

⁷¹ StGB 261. § (1) bekezdés 5. pontja

⁷² Lásd a kritikáról bővebben: FISCHER: *i.m.* 1826-1827.

három csoportját különböztethetjük meg. Az első két csoportba tartozó elkövetési magatartások az alapcselekményből származó elkövetési tárgy *elrejtése*, az *eredetének elleplezése* (pl. a dolog elcserélése), illetve *eredetének, fellelhetőségi helye kinyomozásának, elkobzásának vagy biztosításának megghiúsítása vagy veszélyeztetése* (pl. fiktív cégek alapítása a bűnös eredetű pénzek tisztára mosása céljából).⁷³ Ebben az esetben egymást átfedő, hasonló jellegű cselekményekről van szó, hiszen az elrejtés és az elleplezés éppúgy hozzájárulhat a nyomozás sikerességének megghiúsításához. Az egyes elkövetési magatartások között az előidézett veszély jellege alapján tehető különbség. A „megghiúsítás” feltételezi, hogy eredményes az elkövető cselekménye. A nyomozás „veszélyeztetése” egy korábbi fázist rendel büntetni, amelyhez azonban szükséges a konkrét veszély előidézése, azaz az elkövető magatartásának nemcsak általánosságban, hanem a konkrét esetre vonatkoztatva is alkalmasnak kell lennie a nyomozás megghiúsítására.⁷⁴

A harmadik csoporthoz tartozó magatartások vonatkozásában a jogalkotó célja az volt, hogy a bűnös eredetű tárgyakat a felhasználás büntetendővé tételén keresztül „izolálja”, tehát „forgalomképtelenné” tegye.⁷⁵ Teljesen „hétköznapi” cselekmények tartoznak e körbe, így az elkövetési tárgyak *megszerzése (saját vagy harmadik személy számára), megőrzése, felhasználása*. Ezen cselekményeknél törvényi feltétel azonban, hogy az elkövető a dolog megszerzésének időpontjában ismerje e javak eredetét. A teleologikus értelmezés eszközével a „megszerzés” elkövetési magatartásánál indokolt lehet a „hétköznapi élet ügyleteit” kivennie a tényállás alól, amely által az elkövető életszükségletének fedezésére szolgáló magatartások nem minősülnek pénzmosásnak.⁷⁶

A német megoldással kapcsolatosan még egy sajátosság érdemel különös figyelmet. Az alapcselekmény elkövetőjének büntetendőségét – azaz a *saját pénz mosását* – az 1998-ban elfogadott Szervezett bűnözés elleni harcról szóló törvény vezette be. Az StGB 261. § (9) bekezdéséből is levezethető az alapcselekmény elkövetőjének büntetendősége, amely előírja, hogy az *„(1)-(5) bekezdésekben foglalt cselekményért nem büntethető az, aki az alapcselekményben való közreműködésért büntetendő”. Ebből következik, hogy az elkövető minden egyéb esetben büntethető.*

3.2.3. Az alanyi oldal. Az *alanyi oldal* szempontjából kiemelendő, hogy „főszabályként” az eshetőleges szándék is elegendő a bűnösség megállapításához. Az egyetlen kivétel a védői honorárium lehet, amely speciális esetben a német Szövetségi Alkotmánybíróság⁷⁷ határozata értelmében az egyenes szándék bizonyítása indokolt. Ezáltal a védő a bűncselekményből származó honorárium átvételével csak abban az esetben valósítja meg a pénzmosás bűncselekményét, ha a pénzek eredetét „bizonyossággal” ismerte. A Szövetségi Alkotmánybíróság az

⁷³ StGB 261. § (1) bekezdés

⁷⁴ FISCHER: *i.m.* 1830.

⁷⁵ FISCHER: *i.m.* 1831.

⁷⁶ FISCHER: *i.m.* 1832-1833.

⁷⁷ VerfG 2 BvR 1520/01 und 2 BvR 1521/01. Urteil vom 30. März 2004(BGH, LG Frankfurt/Main) <http://www.hrr-straftrecht.de/hrr/bverfg/01/2bvr-1520-01.php3> (2017.07.21.)

alanyi oldal restriktív értelmezésével tartotta „összeegyeztethetőnek” a pénzmosás szabályozását az alaptörvényben rögzített védelemhez való jog biztosításával.

A német Btk. szerint büntetendő a *gondatlan* pénzmosás is, tehát az az eset, amikor az elkövető nem ismeri fel, hogy a vagyontárgy valamely törvényben felsorolt alapcselekményből származik. A gondatlan elkövetés kizárólag a más által elkövetett pénzmosás esetében vizsgálendő. Ennek büntetendőségével kapcsolatosan számos kritika olvasható a vonatkozó szakirodalomban, melyek a rendelkezés alkotmányosságát is megkérdőjelezik és a gondatlan alakzat büntetendőségét „titkolt” bizonyítási szabályként értékelik, amely sem a bűnfelelősség, sem pedig a törvényi határozottsági követelménnyel nem egyeztethető össze.⁷⁸

3.2.4. A pénzmosás szankcionálása. A pénzmosás a német Btk. szerint – a magyar Btk.-hoz hasonló módon – alapesetben 3 hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A gondatlan alakzat két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel szankcionálható. Különösen súlyos esetben pedig a bűncselekmény hat hónaptól tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a német Btk. sajátos megoldásként csupán ún. példálózó felsorolással határozza meg a súlyosabb megítélés alá tartozó eseteket („*Regelbeispiele*”). A magyar szabályozással ellentétben tehát a német büntetőjogban ismert jogtechnikai megoldás szerint azonban ezek az esetek nem minősített esetek, tehát nem tényállási elemként, hanem büntetéskiszabási tényezőként értékelendők. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az elkövetőhöz vagy az elkövetési magatartáshoz kapcsolódó körülmények a súlyosabb jogkövetkezmények alkalmazását feloldhatják. A jogalkotó nem köti meg a jogalkalmazó kezét, hanem szabad mérlegelést biztosít számára, amely azonban a bírói önkény táptalaja is lehet.⁷⁹

4. Összegzés

A pénzmosás hazai szabályozásának elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a *pénzmosás magyar büntetőjogi tényállása* – a hazai jogi nyelv figyelembe vételével – teljes egészében megfelel az Európai Unió 2016. évi irányelvjavaslatában foglalt pénzmosás definíciónak, sőt az *elkövetési magatartások* a javaslatban foglaltakhoz képest jóval cizelláltabban vannak meghatározva. Az irányelv elvárásainak megfelelően büntetendő az alapcselekmény elkövetője által elkövetett pénzmosás is (*saját pénz mosása*), és míg a javaslat kizárólag a szándékos cselekményeket rendeli szankcionálni, addig a magyar Btk. alapján a *gondatlan bűncselekmény* is büntetendő. Ezen szigorúbb szabályozás alkalmazására azonban lehetőségük van a tagállamoknak.

A német szabályozás kapcsán kiemelendő, hogy az *adózással összefüggő bűncselekmények alapcselekményként* történő meghatározása már a IV.

⁷⁸ Lásd összefoglalóan: FISCHER: *i.m.* 1837-1838.

⁷⁹ Vö. MADAI Sándor: *A csálás büntetőjogi értékelése.* HVG-ORAC, Budapest, 2011. 178-179.

Pénzmosás elleni preventív irányú irányelv átültetése kapcsán elég tett a jogalkotó. Hazánkban az alapcselekmények széles körének (valamennyi büntetendő magatartás) meghatározása ezt a kört már korábban lefedte.

A *saját pénz mosása* Németországban az 1998. évi Btk. módosítás óta büntetendő. Sajátos megoldást választott tehát a német jogalkotó, amikor büntethetőségi akadályként – egészen pontosan személyes büntethetőséget megszüntető okként – szabályozza az alapcselekményben tettesként vagy részesként közreműködő személyek büntetőjogi felelősségének kérdését és ezáltal kizárja ki a kétszeres értékelés tilalmába ütközést. Amennyiben nem állapítható meg minden kétséget kizáróan az alapcselekményben való részvétel, akkor a büntethetőségi akadály nem alkalmazható, azaz az elkövető pénzmosásért felelősséggel tartozik.⁸⁰ *Kilchling*⁸¹ szerint a német szabályozás nem büntetőjogi, hanem sokkal inkább nyomozástaktikai szempontokat juttat érvényre. A „saját pénz” mosásának német szabályozása kapcsán meg kell azonban említenünk az *elkövetési magatartás szabályozását* is⁸², amely felöleli a „hétköznapi” ügyleteket is (így pl. megszerzés), amely esetben valóban indokolt lehet a pénzmosás büntetlen utócselkményként való értékelése.

A javaslat alapcselekménnyel kapcsolatosan megfogalmazott bizonyításra vonatkozó szabályozása kapcsán összefüggésben kiemelendő, hogy a pénzmosás tipikusnak mondható nemzetközi elkövetési jellegére tekintettel a német Btk. kifejezett rendelkezése alapján alapcselekmény lehet a *külföldön elkövetett cselekmény* is, feltéve, hogy az adott magatartás az elkövetés helye szerint büntetendő és a német Btk. szerint az alapcselekmény-katalógusba tartozó büntetendő cselekményről van szó.⁸³ Tehát feltétel a kettős inkrimináció, amely azonban a német jogra jellemző katalógus alapján történő büntetendőségre tekintettel nem eredményezheti azt, hogy a külföldi büntetőjog alapján formálisan „büntetnek” minősülő cselekmények automatikusan az alapcselekményi kategóriába tartozzanak. Szükséges feltétel ugyanis, hogy a német Btk. szerinti kritériumoknak is megfeleljen az adott büntetendő cselekmény és így a német büntetőjog alapján büntetnek, vagy valamelyik a törvényben megjelölt vétségnek minősüljön.

Végezetül utalnunk kell arra, hogy mind a magyar, mind pedig a német szabályozás az irányelvjavaslat *büntetőjogi szankciókra vonatkozó elvárásának* megfelel, hiszen maximális büntetési tételként négy évet meghaladó szabadságvesztét ír elő. Továbbá mindkét országban büntetendő a gondatlan

⁸⁰ FISCHER: *i.m.* 1830.

⁸¹ KILCHLING, Michael: *Die vermögensbezogene Bekämpfung der Organisierten Kriminalität - Recht und Praxis der Geldwäschekämpfung und Gewinnabschöpfung zwischen Anspruch und Wirklichkeit.* Wistra, 2000/19, 241-249.

⁸² Az elkövetési magatartások első csoportjához tartozik az alapcselekményből származó elkövetési tárgyak a) elrejtése, az eredetének elleplezése (pl. a dolog elcserélése), illetve b) eredetének, fellelhetőségi helye kinyomozásának, elkobzásának vagy biztosításának megghiúsítása vagy veszélyeztetése (pl. fiktív cégek alapítása a bűnözés eredetű pénzek tisztára mosása céljából), c) az elkövetési tárgyak megszerzése (saját vagy harmadik személy számára), megőrzése, saját vagy harmadik személy számára felhasználása.

⁸³ StGB 261. § (8) bekezdés

pénzmosás. Megállapíthatjuk azt is, hogy a német Btk.-ban a pénzmosás büntetőjogi tényállásának megfogalmazása a magyarhoz képest egyszerűbb, amely a jogalkalmazói munkát megkönnyítheti. Talán ennek köszönhető, hogy míg hazánkban a pénzmosás bírói gyakorlata szinte teljesen hiányzik⁸⁴, addig Németországban a bűnügyi statisztában kimutatható bűncselekményről van szó, a jogerős elítélések száma évről-évre növekszik.⁸⁵

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az 1990-es évektől egyre fokozódó uniós törekvések ellenére a tagállami szabályozások között még mindig kimutathatóak különbségek, amely megnehezíti a nemzetközi méreteket öltő pénzmosással szembeni hatékony fellépést. Ezen a téren várhatóan a Bizottság új büntetőjogi tárgyú irányelvjavaslata – elfogadása esetén – pozitív változást fog hozni.

⁸⁴ JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: *A pénzmosás elleni fellépés aktuális gyakorlati kérdései* (megjelenés alatt).

⁸⁵ JACSÓ Judit: *A pénzmosás elleni fellépés dimenziói Európában: múlt, jelen és jövő*. In: Kiss V. (szerk.): *Kriminológiai Közlemények 72. Válogatás a 2012-ben tartott tudományos ülések előadásaiából*, Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2013. 65.

Előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában *

Kirs Eszter**

A parancsnoki felelősség (vagy újabb keletű elnevezése szerint az 'előjáró felelőssége', hiszen mind a katonai, mind a civil előjárókra vonatkozik) kapcsán beszélhetünk a felettes felelősségének aktív és passzív oldaláról. A szűk értelemben vett előjárói felelősségi koncepció, mely a jelen tanulmány tárgyát képezi, az aktív (jogellenes cselekedetre irányuló parancs adása, melynek nyomán a beosztott bűncselekményt követ el, és az előjáró tettesként vagy társtettesként felel) aspektussal szemben a passzív oldallal foglalkozik. A beosztott által elkövetett nemzetközi bűncselekmény esetén ad választ a koncepció a kérdésre, miként felel a bűncselekmény elkövetésének megelőzését vagy megtorlását elmulasztó előjáró. Eltérő megközelítések uralkodnak abból a szempontból, hogy a beosztott által elkövetett bűncselekmény betudható-e a felettesnek, így a bűncselekményért tartozik-e felelősséggel, vagy az előjárót önálló felelősség terheli-e azon kötelezettségei megsértéséért, melyeket a nemzetközi és hazai jog a parancsnokokra nézve keletkeztet. A jelen tanulmány a történeti előzmények és a normatív keretek rövid ismertetését követően elsősorban az ENSZ által felállított, a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetéséért felelős egyének felelősségre vonását szolgáló nemzetközi büntetőtörvényszék (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY*) vonatkozó joggyakorlatába vezet be az olvasót.

1. Az előjárói felelősség történelmi előzményei

Ha konkrét szerződési rendelkezéseket, releváns bírói döntéseket keresünk, a XX. századig kell előreugranunk az államok és népek történetében. Másfelől ha a koncepció elméleti csírái után kutatunk, rálelünk a XVII. századi GROTIUS-i gondolatra, miszerint „*el kell fogadnunk az elvet, hogy az, aki tud a bűncselekményről, és képes és köteles megelőzni azt, de azt elmulasztja megtenni, ő maga követte el a bűncselekményt*”.¹ Ha az előjárónak a beosztott által

* A tanulmány az OTKA (PD 105832) poszt-doktori kutatás keretében jött létre.

** Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet.

¹ Hugo Grotius: *De Jure Belli ac Pacis*, 1615, idézi: Elies van Sliedregt: *Individual Criminal Responsibility in International Law*, New York, Oxford University Press, 2012, 184. o.

elkövetett bűncselekmény megtorlására irányuló kötelezettséget nem is említi GROTIUS, és a tudati elem tekintetében is kevésbé árnyalt a későbbi koncepcióhoz képest, a megelőzésre vonatkozó parancsnoki kötelezettséget és az annak elmulasztásával járó büntetőjogi felelősséget már átfogja e kezdeti gondolat.

A jogtudományon kívül a nemzeti jogrendszerekben is fel lehet fedezni az előjárói felelősség előzményeit elsősorban katonai kontextusban. Korai és implicit utalást találunk a SZUN-CE i.e. V. századi katonai kézikönyvében, „*A háború művészete*”-ben, miszerint, ha a csapatok szétszélednek, és ez rendezetlenségbe torkollik, az nem vezethető vissza természetes okokra, az a katonai vezetőjük hibája. Ha pedig nem egyértelműek a parancsok, és azt nem értik tisztán a beosztottak, azért a felelősség szintén a tábornokot terheli.² Európai és későbbi példát nyújt a VII. Károly orléans-i herceg által 1439-ben kibocsátott kódex, mely szerint minden kapitányt és hadnagyot felelősségre kell vonni a beosztottaik által elkövetett kegyetlenkedésekért, és amint panaszt kapnak ilyen cselekedetekről, kötelesek kezdeményezni az elkövető felelősségre vonását. Ha ezt elmulasztja megtenni, akként felelős a bűncselekményért, mintha ő maga követte volna el, és hasonló büntetést érdemel.³

Ha a parancsnoki felelősség nemzetközi szerződési gyökereire tekintünk, azt látjuk, hogy a nemzetközi humanitárius jog XX. században kodifikált szabályai a harcoló felek, kombattánsok konstitutív fogalmi elemeként kezelik a felelős parancsokság alá szerveződést. Így rendelkezik az 1907. évi IV. hágai egyezményhez csatolt szabályozás I. cikke,⁴ illetve az 1949. évi III. genfi egyezmény 4. cikke is.⁵ A fegyveres konfliktusok jogát szabályozó szerződések végrehajtása felügyeletének kötelezettségét pedig számos egyezmény ruhazza a katonai vezetőkre: mint a tengeri hadviselésről szóló 1907. évi X. hágai egyezmény,⁶ vagy épp a sebesült és beteg katonák védelméről szóló 1929. évi genfi egyezmény.⁷

A nemzetközi büntetőbírói fórumok, köztük az ICTY, statútumában szereplő előjárói felelősség közvetlen előzményét az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt 1977. évi I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv 86. és 87. cikkében találhatjuk, amelyekben első ízben kodifikálták kifejezetten a parancsnoki felelősség doktrínáját. Ezek szerint az, hogy a genfi egyezmények vagy a kiegészítő

² Sun Tzu: *The art of war*, 1963, idézi: Chantal Meloni: *Command Responsibility in International Criminal Law*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2010, 3. o.

³ Theodor Meron: *Henry's Laws and Shakespeare's Wars*, Oxford, 1993, idézi: Robert Cryer – Hakan Friman – Darryl Robinson – Elizabeth Wilmshurst: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 387-388. o.

A parancsnoki felelősség kialakulásának történetéről lásd még: Leslie C. Green: *Command Responsibility in International Humanitarian Law, Transnational Law and Contemporary Problems*, (1995) 5.

⁴ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907. Regulations, Article 1.

⁵ Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 12 August 1949. Article 4.

⁶ Convention (X) for the Adaptation to Maritime Warfare of the Principles of the Geneva Convention, The Hague, 18 October 1907. Article 19.

⁷ Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field, Geneva, 27 July 1929. Article 26.

jegyzőkönyv megsértését alárendelt személy követte el, nem mentesíti feletteseit a büntetőjogi vagy fegyelmi felelősség alól, ha tudták, vagy az adott körülmények között tudhatták volna, hogy az érintett személy jogsértést követ el, vagy ezt tervezi, és ha tőlük telhetően nem tettek meg minden intézkedést a jogsértés megakadályozására, illetve megtorlására. A megelőzés érdekében terjeszteniük kell beosztottaik körében az egyezményre és a kiegészítő jegyzőkönyvre vonatkozó tudást, a megtorlás érdekében pedig fegyelmi vagy büntetőeljárást kötelesek kezdeményezni.⁸

A büntető igazságszolgáltatásban, első ízben a második világháborút követő ítélezésben jelent meg önálló doktrínaként az előjárói felelősség. A sokak által hivatkozott *Yamashita* ügyben. A japán hadsereg Fülöp-szigeteknél végrehajtott hadműveletek vezetésével megbízott tábornokának felelősségéről ítélező amerikai katonai bizottság nem beszélt bűnrészességről, pusztán arról, hogy a parancsnoki felelősséget egy beosztott által elkövetett bűncselekmény hívja elő. A Yamashita vezetése alatt szolgálatot teljesítő katonák nagy számban öltek meg civileket és hadifoglyokat, kifosztottak polgári épületeket, otthonokat, és szándékosan pusztítottak el vallási emlékműveket. A katonai bizottság szerint Yamashita elmulasztotta ellenőrzése alatt és kordában tartani az irányítása alá beosztott katonákat. A katonai bizottságban ülő két bíró, FRANK MURPHY és WILEY B. RUTLEDGE különvéleményben fejtették ki a többségi döntéssel szembeni aggályaikat. Azt tudniillik nem lehetett bizonyítani, hogy Yamashitának tudomása lett volna a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekről.⁹ Az ügyben eljáró katonai bizottság nem részletezte, hogy pontosan milyen jogi standard alapján ítélte meg az eset körülményeit a terhelt tudata szempontjából. Külön aggályokat ébreszt a többségi véleménnyel szemben, hogy egy amerikai támadás elvágott minden kommunikációs csatornát a terhelt és beosztottjai között, így nem volt tudomása a számlájára írt bűncselekményekről. Az erre vonatkozó védelmi érvek konkrét körülményekre fókuszált értékelése helyett általános értelemben jelentette ki a bizottság, hogy a japán erők által elkövetett atrocitások nem voltak elszórtak, és gyakran azokat módszeresen felügyelték a japán parancsnokok.¹⁰ Amellett, hogy a fenti bírói érvelés nyilvánvalóan hézagos és napjaink joggyakorlatában széleskörű szakmai felháborodást váltana ki, megjegyzendő, hogy az előjárói felelősségi koncepció *mens rea* oldala a mai napig bonyolult és komoly jogalkalmazási dilemmákat felölölő kérdésekhez vezet, melyekről részletesen lesz szó a későbbiekben.

ANTONIO CASSESE összefoglalója szerint, a doktrínát átvette, és fenntartotta a Tokiói Törvényszék az *Araky és mások* ügyben,¹¹ egy ausztrál-amerikai katonai

⁸ Protocol (I) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Geneva, 8 June 1977. Article 86-87.

⁹ Antonio Cassese: *International Criminal Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 237-239. o.

¹⁰ Jenny S. Martinez: Understanding *Mens Rea* in Command Responsibility – From *Yamashita* to *Blaškić* and Beyond, *Journal of International Criminal Justice*, (2007) 5., 649. o.

¹¹ Az ICTY joggyakorlatához képest sokkal szélesebb körben húzta meg a Tokiói Törvényszék az előjáró bűncselekmény és parancsnoki felelősség szempontjából releváns tudásának határait a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében.

Bert Swart: Modes of International Criminal Liability, in: *The Oxford Companion to International*

törvényszék a *Soemu Toyoda* ügyben, valamint egy kínai büntetőtörvényszék a *Takashi Sakai* ügyben.¹² Így a második világháborút követő néhány év alatt kirajzolódni látszottak a koncepció szokásjogi kontúrjai, miszerint ha az előjáró tudott vagy tudnia kellett volna a beosztottak által elkövetett vagy tervezett bűncselekményekről, megelőzési, illetve megtorlási kötelezettsége keletkezik; e kötelezettség megsértése pedig büntetőjogi felelősséget von maga után (melynek azonban a tudati elemre vonatkozó részleteit nem tisztázta a kezdeti joggyakorlat).

A *Soemu Toyoda* ügyben a Tokióban eljáró ausztrál-amerikai katonai törvényszék megpróbálta kioltani a Yamashita ügy kapcsán felmerült aggályokat. Indoklása szerint a parancsnoki felelősség megállapításához szükséges a terhelt tudatának alapos vizsgálata. Ez azonban történhet konkrét módon, a terhelt bűncselekményre kiterjedő ismereteinek bizonyításával, vagy „konstruktív” módon, mely megítélés szerint oly magas számban követtek el bűncselekményeket a beosztottjai, hogy ésszerűen más következtetésre nem lehet jutni, csak arra, hogy tisztában volt a bűncselekményekkel. Mindemellett az eljáró törvényszék a megelőzési és megtorlási kötelezettségen kívül megállapította a parancsnokok információgyűjtésre vonatkozó kötelezettségét is. Következtetései szerint, ha az előjáró nem informálódik proaktívan a beosztottjai cselekedeteiről, beállhat a parancsnoki felelőssége bűncselekmény elkövetése esetén.¹³ Maga az eljáró törvényszék sem cizellálta ennek a gyakorlatilag bíró alkotta kötelezettségnek a fogalmi elemeit, de a későbbi joggyakorlat sem erősítette meg e kötelezettség létezését.

A második világháborút követő ítélezés igen nagyvonalúan szabta meg a parancsnoki felelősség határait a tudati elem kapcsán, mint ahogy az látható a *Yamashita* és a *Toyoda* ügyekben. Ezeket a fogalmi kereteket újra kellett értelmeznie a későbbiekben eljáró nemzetközi büntetőbírói fórumoknak.

2. Az előjárói felelősség a nemzetközi büntetőbíróságok státútumában

Az ICTY Státútumának szövege bőven hagy teret az abban szereplő fordulatok eltérő értelmezésére. 7. cikkének (3) bekezdése szerint:

„A tény, hogy a jelen Státútum 2-5. cikkében szereplő bármely cselekményt egy beosztott követte el, nem menti fel az előjárót a büntetőjogi felelősség alól, ha tudta vagy tudhatta volna, hogy az alárendelt ilyen cselekményt követ vagy követett el, és a felettes elmulasztotta megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket e cselekmények megelőzése vagy az elkövető megbüntetése érdekében.”

Az ICTR Státútuma 6. cikkének (3) bekezdése ezzel azonos szöveget tartalmaz, és ezzel megegyezően rendelkezik egyes hibrid büntetőtörvényszékek, mint a Sierra Leone-i Különleges Bíróság és a Kelet-Timori Különleges Panelek státútuma. Ezekről eltérő módon, a Kambodzsai Különleges Kamarák Státútumának 29. cikke az

Criminal Justice (szerk.: Antonio Cassese), Oxford, Oxford University Press, 2009, 88. o.

¹² Antonio Cassese: *International Criminal Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 240-241. o.

¹³ Martinez: i.m. 652-653. o.

előjárói felelősség további fogalmi elemeként tünteti fel a beosztottak feletti effektív kontroll gyakorlását, amely követelmény az ICTY joggyakorlatában kristályosodott ki.

A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának vonatkozó 28. cikke már kifejezetten különbséget tesz a katonai és civil előjáró büntetőjogi felelőssége között, e kategorizálás szerint rendelkezik azok megállapíthatóságának feltételeiről. A felelősségi koncepció kritériumrendszerének körvonalait az ICTY Statútumánál részletesebben jelöli ki, szorosabban kötve az azt alkalmazó jogalkalmazók kezét, kifejezetten kitérve az effektív kontroll feltételére, a gondatlanság kapcsán a konkrét körülményekből való következtetethez, illetve a megtorlási kötelezettség kapcsán a bűnügyek kompetens hatósághoz való utalására. Ezek a kitételek részben összhangban vannak az ICTY vonatkozó joggyakorlatával, melyet a következő sorokban ismertetek.

3. Az előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában

Az ICTY joggyakorlatában az előjárói felelősség szempontjából irányadó ügyek három generációját különböztette meg ELIES VAN SLIEDREGT: (1) a fizikai elkövető és a parancsnok közelségét magában foglaló, fogvatartási helyekhez kapcsolódó ügyek a koncepciót megalapozó *Čelebići* ügygel, (2) a „öröklődő” előjárói felelősségről értekező második generációs ítélek, többek között a *Hadžihasanović* ügyben hozottal, valamint (3) a bűncselekményt elkövető beosztott és előjárója közötti távolságot növelő harmadik generációs ítéletek a *Blagojević* és *Orić* ügyekkel.¹⁴ A következő alfejezetek nem e kategóriák szerint épülnek fel, azonban ez az osztályozás logikus és az olvasó tetszése szerint ennek megfelelően is kategorizálhatja gondolatban a későbbiekben tárgyalt bírói döntéseket.

A parancsnoki felelősség alapjait az ICTY esetjogában első ízben megfogalmazó, a *Čelebići tábor* ügyében eljáró bírói tanácsok fogalmazták meg. Eszerint az előjárói felelősség megállapítása a következő három tényező bizonyítására épül:

- a) létezett egy felettes-beosztott viszony a vádlott, mint felettes és a bűncselekmény elkövetője, mint beosztott között,
- b) a parancsnok tudta vagy kellő gondosság mellett tudhatta volna, hogy a bűncselekményre sor kerül/t,
- c) a parancsnok ennek ellenére elmulasztotta megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket a bűncselekmény megelőzése vagy a bűnelkövető felelősségre vonása érdekében.¹⁵

Ezt az alapfogalmat nem változtatták meg az ICTY ezt követően ítélező bírói tanácsai, így e fogalmi elemek képezik a következő sorok strukturális kereteit. Az alapfogalom szilárdsága azonban nem jelenti azt, hogy egységes és egyértelmű lett

¹⁴ Sliedregt: i.m. 184-185. o.

¹⁵ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 16 November 1998, para. 346. A jogi standardot fenntartotta a Fellebbviteli Kamara.

Prosecutor v Mucić et al., no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 189-198, 225-226, 238-239, 256, 263.

volna a Törvényszék ítélezése az előljárái felelősség kapcsán. A koncepció alkalmazásával kapcsolatos dilemmák feletti töprengésre invitálom most az olvasót.

3.1. Előljárá-beosztott viszony. Az elkövetőnek nem kell a vádlott közvetlen parancsnoksága alatt állnia, a parancsnoki láncolatban elhelyezkedhet néhány szinttel a vádlott alatt is (ha például a fizikai elkövető egy sorkatona, a vádlott pedig a védelmi miniszter, közöttük állhat a parancsnoki láncolatban a vezérkari főnök, az operatív zóna parancsnoka és például a dandárparancsnok). Sőt, az sem szükséges, hogy a beosztott legyen a bűncselekmény fizikai elkövetője. A beosztott ICTY Statútum 7 (1) cikke alapján felmerülő felelősségéből is adódhat az előljárá felelősségre vonása. A közvetlen elkövetőket nem is feltétlenül kell azonosítani, ha a beosztott azonosítható, és felelőssége bizonyítható.

A felelősség megállapításához elengedhetetlen annak bizonyítása (mind a *de jure*, kinevezés alapján, mind a *de facto*, az eset körülményei alapján parancsnoki pozícióban lévő személy esetében), hogy a vádlott tényleges ellenőrzése, 'effektív kontroll'-ja alá tartozott az elkövető, a vádlottnak valóban módjában állt a bűncselekmény megelőzése vagy az elkövető felelősségre vonásának kezdeményezése. A csekélyebb mértékű, de akár érdemi befolyás sem elegendő ahhoz, hogy a parancsnoki felelősség alapját képezze.¹⁶ A *de jure* pozíció helyett a tényleges ellenőrzés döntő jelentőséggel felruházása elengedhetetlen volt a délszláv háború eseteinek vizsgálata során, minthogy a formális parancsnoki láncolatok hamar megszűntek, és helyükbe informális hierarchiai struktúrák léptek, a *de facto* hatáskör lett a főszabály.¹⁷

A *Blaškić* ügyben például egy első fokon kiszabott 45 éves szabadságvesztés büntetés enyhült másodfokon 9 évre éppen abból az okból, hogy a Fellebbviteli Kamara a *de facto* hatáskört vette alapul a felelősség megállapítása során a terhelt *de jure* pozíciója helyett. *Tihomir Blaškić* a Horvát Védelmi Tanács által kinevezett tábornok volt. A korábban már említett Lasva-völgyi események kapcsán kellett bizonyítania az ügyészségnek, hogy *Blaškić* nemcsak *de jure* autoritással bírt, hanem *de facto* ellenőrzést is gyakorolt a katonai rendőrség és a régióban aktív paramilitáris fegyveres csoportok felett. A másodfokú bírói tanács következtetései szerint a kérdéses paramilitáris csoportok formális parancsnoki struktúrákon kívül

¹⁶ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 256-303; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 59-63.

¹⁷ „Napjaink számos konfliktusában lehetnek kizárólag *de facto*, önmaguk által kikiáltott kormányzatok, és ebből adódóan *de facto* hadseregek és nekik alárendelt paramilitáris csoportok. Az elhamarkodottan szervezett parancsnoki struktúrák könnyen lehetnek rendezetlenek és primitívek. A jog érvényesítése ilyen körülmények között megköveteli nemcsak az egyéni elkövetők felelősségének megállapítását, hanem a parancsnokaikét és előljáráikét, akik a bizonyítékok szerint kontrollálták őket, azonban nem egy formális kinevezés alapján. Egy törvényszék eszköztelenné válhat a humanitárius jog *de facto* előljárák esetében való érvényesítésében, ha a parancsnoki autoritás bizonyítására csak a formális autoritás bizonyítását fogadja el annak ellenére, hogy az adott előljárák az adott időben mindazzal a hatalommal cselekedtek, amellyel egy hivatalosan kinevezett előljárá vagy parancsnok is bírna.”

Prosecutor v Mucić et al., no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 193.

Az előljárái felelősség irreguláris fegyveres csoportok vonatkozásában történő érvényesüléséről lásd: Sandesh Sivakumaran: Command Responsibility in Irregular Groups *Journal of International Criminal Justice* (2012) 10.

működtek, a terhelt nem gyakorolt *de facto* ellenőrzést felettük.¹⁸

Az 'effektív kontroll' bizonyítása során releváns tényezők a vádlott hivatalos és tényleges pozíciója a katonai vagy politikai vezetők struktúrájában, a parancstéli jogosultság és annak gyakorlása,¹⁹ a beosztottak harcban való részvételre vagy visszavonulásra irányuló utasítási jogköre, az elkövető kinevezésében való részvétel, a beosztottak előléptetésére, elmozdítására való jogosultság és a vádlott által ténylegesen gyakorolt feladatok.²⁰ Az 'effektív kontroll' hiányára utal, ha a terhelt parancsokat ad, de azokat nem követik a beosztottak.²¹

Az előjárói felelősség magában foglalja mind a katonai, mind a *polgári vezetők* felelősségét. Utóbbiak körében mindezidáig kormányzati tisztviselők, polgármesterek, illetve rendőri vezetők, valamint politikai pártok, szakszervezetek, gazdasági társaságok vezetőinek felelőssége merült fel a nemzetközi büntető igazságszolgáltatásban.²²

Az ICTY eltérő standardot alkalmaz előjáró és beosztott közötti viszony szempontjából a katonai és polgári vezető esetében. Az első eset, amikor a kérdés praktikus jelleget öltött a Törvényszék joggyakorlatában,²³ a *Kordić és Čerkez* ügy volt. *Dario Kordić* a közép-boszniai régió nagy befolyást élvező politikusa volt. Az ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács nem találta bizonyítottnak előjárói felelősségét, minthogy nem tartotta bizonyítottnak az ügyészség által feltételezett *de facto* kontrollját a Lasva-völgyben 1992 és 1993 között a boszniai muszlimok elleni bűncselekményeket elkövető fegyveres erők felett. Megkülönböztetést tett az elkövetőkre gyakorolt 'jelentős hatás' és az 'effektív kontroll' között. Utóbbival szemben a jelentős hatásból nem eredhet az előjárói felelősség, különösen nem

¹⁸ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 349-352.

¹⁹ Vizsgálni kell, hogy a parancsokat a terhelt bocsátotta-e ki, vagy épp csak továbbította.

Prosecutor v. Blaškić, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 69, 399; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-A, Appeal Judgement, 16 October 2007, para. 207.

²⁰ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 197.

²¹ Szolgáljon szemléltető példaként az 'effektív kontroll' vizsgálatára a Bakone Moloto bíró által hivatkozott *Naletilić és Martinović* ügy. 1993 és 1994 között a Mostar környéki régióban jelentős számban tartottak fogva boszniai muszlim lakosokat. Gyakran érkeztek paramilitáris erők tagjai a fogvatartási helyekre, hogy a fogvatartottakat életveszélyes munkára hurcolják a frontvonalra. Mindeközben súlyosan bántalmazták őket. A vád állítása szerint Mladen Naletilić („Tuta”) előjárói felelősséggel tartozott a beosztottjai által elkövetett bántalmazásokért. A vád tanúi között jelentek meg a tárgyalóteremben korábbi fogvatartottak, akik vallomást tettek a bántalazás eseteiről, és azonosították az elkövetőket. Állításuk szerint számos elkövető nevezte magát „Tuta emberének”, illetve voltak, akiket a váll-lapjaik alapján azonosítottak. Ez nem volt elegendő bizonyíték, így az ügyészségnek további bizonyítékokat kellett felvonultatnia alátámasztandó a Naletilić által gyakorolt 'effektív kontroll'. Ezek voltak Naletilić beosztottjainak elkövetőket tartalmazó fizetési listája, és például egy katonai háborús naplója.

Bakone Moloto: Command Responsibility in International Criminal Tribunals, *Berekeley Journal of International Law Publicist* (2009) 3., 23. o.

²² A vonatkozó ítéletek felsorolásáért lásd: Gerhard Werle: *Principles of International Criminal Law*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2005, 132. o.

²³ Előzményének tekinthető a második világháborút követő esetjogból a *Karl Brandt és mások (Doktorok)* ügye, melyben a Nürnbergben üléselő amerikai katonai törvényszék ítélkezett német vezető orvosok felett, akiknek felelősségét megállapították többek között a nekik beosztott orvosok által elkövetett emberölések eseteiért is.

Karl Brandt et al. (The Medical) case, Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Nuernberg, October 1946-April 1949, Vol. I-II.

polgári vezetők esetében. A tény, hogy a terhelt egy befolyásos, jelentős autoritással rendelkező személy fontos körülmény az 'effektív kontroll' bizonyítása szempontjából, de önmagában nem elegendő az előjárói felelősség előidézéséhez, ha nem válik bizonyítottá a beosztottak feletti érdemi irányítás. Ha azonban bizonyítottá válik a polgári vezető és az elkövető viszonylatában a *de facto* előjáró-beosztotti kapcsolathoz szükséges effektív kontroll, vagy megállapítható a *de jure* hatáskör, a katonai vezetőkével azonos előjárói felelősség terheli.²⁴

Ugyanakkor a megtorlásra vonatkozó előjárói kötelezettségre nézve hangsúlyozta az *Aleksovski* ügyben eljáró elsőfokú bírói kamara, hogy nem reális elképzelés, hogy a polgári vezetőknek a katonai felettesekével azonos fegyelmi hatásköre és ereje lenne a beosztottak felett. Az esetükben a katonai vezetőkéhez hasonló szankciós jogkörök bizonyításának elvárása a polgári vezetők esetében ellehetetlenítené az előjárói felelősségük megállapíthatóságát.²⁵

3.2. Mens rea: tudhatta volna... A parancsnok felelőssége csak abban az esetben merülhet fel, ha elegendő információ birtokába jutott arról, hogy a vádiratban szereplő bűncselekményt elkövette a beosztottja, vagy kellő gondossággal ezt feltételezhette volna. Bizonyítani kell, hogy (a) tudatában volt a bűnelkövetésnek, közvetlen vagy közvetett bizonyítékok alapján megállapíthatta, hogy a bűncselekményt elkövetik vagy elkövették az alárendelt katonák, vagy (b) volt oka annak feltételezésére, hogy a bűncselekményeket elkövetik, olyan információhoz jutott, amely kellő gondosság mellett felhívhatta a figyelmét a bűncselekmény elkövetésének belátható valószínűségére, illetve azok alapján szükségét érezhette volna további vizsgálatoknak az eset körülményeinek felderítésére.²⁶ A *mens rea* elemhez kapcsolódó két fenti, vagylagos viszonyban álló kritériumot olvasva nyilvánvaló lehet az olvasó számára, hogy a (b) fordulat rejt némi jogalkalmazási bizonytalanságot. Ami vitán felül áll, hogy a felelősséget előhívja, ha az előjáró tudja, hogy beosztottjai bűncselekményt fognak elkövetni, vagy követtek el, és nem teszi meg a szükséges intézkedéseket. Másfelől ekként minősül az is, ha olyan információk birtokába jut (például beosztott büntetett előélete, erőszakos természete, bevetésre indulást megelőző ittas állapota²⁷), melyek arra utalnak, hogy bűncselekményeket fognak elkövetni, vagy követtek el, például a hozzá erről eljutott jelentéseket figyelmen kívül hagyja, és nem

²⁴ „Például, egy kormányzati tisztviselő, aki tudja, hogy civileket használnak kényszermunkára vagy emberi pajzsként, csak akkor vonható felelősségre, ha bizonyítottá válik, hogy effektív kontrollt gyakorol a civileket e bánásmód alá vető személyek felett. Annak prezentálása, hogy a tisztviselő általában véve befolyásos személy volt, nem lesz elegendő. Ezzel szemben, ha a kormányzati tisztviselő kifejezett hatáskörrel rendelkezik a kényszermunkára és emberi pajzsként használt fogvatartottakkal való bánásmód tekintetében, a fogvatartást gyakorló erők felett parancsnoki felelősséggel bíró katonai vezetőhöz hasonlóan elmarasztható előjárói felelősség alapján a parancsnoki láncolat létezése okán.”

Prosecutor v. Kordić és Čerkez, no. IT-95-14/2-T, Trial Judgement, 26 February 2001, para. 413-415.

²⁵ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 78.

²⁶ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001, para. 223-226; *Prosecutor v. Blagojević and Jokić*, no. IT-02-60-A, Appeal Judgement, 9 May 2007, para. 280.

²⁷ Moloto: i.m. 18. o.; Sántha Ferenc: Parancsnokok, előjárók speciális felelőssége a nemzetközi büntetőjogban, in: *Egységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban* (szerk.: Kirs Eszter), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2009, 50. o.

cselekszik a megelőzés vagy megtorlás érdekében.

A parancsnok tudata nem vélemezhető néhány releváns körülmény alapján (mint ahogy azt a második világháborút követően ítélkező testületek tették a terhelt által betöltött magas pozíció és a bűncselekmények széles körű elkövetése okán, mint például az 1. fejezetben tárgyalt *Yamashita* és *Toyoda* ügyekben). Ugyanakkor a felelősség megállapítható a körülmények adta bizonyítékok gondos vizsgálata alapján. Ilyen körülmények lehetnek: (1) a beosztottak által elkövetett bűncselekmények száma, gyakorisága, típusa, (2) helyszíne, földrajzi kiterjedése, ehhez képest az előjáró lokációja az elkövetés idején, (3) a bűncselekmények sorozatos elkövetésének időtartama, (4) az abban résztvevő katonai egységek kiléte (nem szükséges, hogy a terhelt ismerje a konkrét elkövetők kilétét), (5) a bűncselekményekről szóló, médiában megjelenő híradás, (6) a terhelt beosztása a releváns parancsnoki láncolaton belül, valamint a neki címzett jelentések tartalma és (7) az érintett hadszíntéren fennálló jelentési és kommunikációs csatornák működőképessége. Ez utóbbiak különösen jelentősek a vádlott elkövetéskori tudatának feltérképezése során. A bűncselekményekről való tudomásra nem lehet következtetni pusztán a vádlott katonai struktúráján belül betöltött pozíciójából, a legbiztosabb eljárás, ha konkrét jelentéseken keresztül bizonyítják, hogy valóban tudatában volt az elkövetett vagy tervezett bűncselekményeknek.²⁸

Ebből a szempontból nyilván egyszerűbb a bizonyítás a *de jure* katonai előjárók esetén a *de facto* parancsnokokhoz és a polgári előjárókhöz képest. A *de jure* katonai parancsnokok legtöbbször egy szervezett katonai struktúra keretében működnek, melyben adott a jelentéstételi és felügyeleti, utókövetési rendszer. Ezzel szemben a *de facto* katonai és a civil előjárók nincsenek formális autoritással járó pozícióban a bűncselekmények elkövetőihez viszonyítva, sem rendszeres és könnyebben nyomozható jelentéstételi kapcsolatban, így az ő esetükben jelentős nehézségek adódhatnak a tudati elem bizonyítása során.²⁹

Az előjáró lokációja és a bűncselekmény elkövetésének helyszíne közti távolság is fontos szerepet játszhat. Minél távolabb volt az előjáró a bűncselekmény elkövetésének helyszínétől, annál nehezebb lesz bizonyítani a tudomását az elkövetésről, ha más körülmények erre egyértelműen nem utalnak. Ezzel szemben, ha a bűncselekményt az előjáró rendszeres lokációja közvetlen közelében követték el, ez erőteljes bizonyítékként kezelendő a tudomás tekintetében.³⁰

Eltérnek az ICTY egyes bírói tanácsai által hozott ítéletekben fellelhető következtetések abban a kérdésben, hogy a tudatos gondatlanság (*recklessness*) mellett a hanyag gondatlanság (*negligence*) képezheti-e a tudati elemet az előjárói felelősség megállapítása során. A *Blaškić* ügyben ítélkező elsőfokú bírói tanács egy olyan ügyben járt el, melyben egyértelmű volt a terhelttel előjáró-beosztotti viszonyban lévő horvát katonák által elkövetett bűncselekmények széles köre, azonban nem állt rendelkezésre elegendő bizonyíték arra nézve, hogy tudott volna ezekről a bűncselekményekről. Ezért az első fokon eljáró kamara JENNY S. MARTINEZ

²⁸ Uo. 241. par.; *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 62.; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 66.

²⁹ Meloni: i.m. 109. o.

³⁰ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 80.

megfogalmazása szerint egy bizonyítékokkal kapcsolatos bizonytalanságra egy jogilag bizonytalan konklúzióval válaszolt.³¹ Széleskörű megközelítést vallott, miszerint „[a terhelt] konkrét parancsnoki pozícióját és az adott időpontban fennálló körülményeket figyelembe véve, a tudás hiánya nem lehet érv a védelme érdekében, miközben az a kötelezettségei teljesítésének elhanyagolásából ered: ennek a parancsnoknak volt oka feltételezni [a bűncselekmények elkövetését].”³² Kérdéssé vált tehát, hogy felelősségre vonható-e az az elöljáró, aki elmulasztotta gondosan ellenőrizni a beosztottjai tevékenységét és ebből adódott az információhiány. A *Toyoda* ügy kapcsán az 1. fejezetben írtak tükrözik a második világháborút követő, releváns esetjogban kialakult standardot, mely szerint az elöljárói pozícióból adódó kötelezettség az információgyűjtésre vonatkozó eljárás is. A fent írtak szerint az ügyben eljáró ausztrál-amerikai katonai törvényszék arra jutott, hogy ha az elöljáró nem informálódik proaktívan a beosztottjai cselekedeteiről, bűncselekmény elkövetése esetén beállhat a parancsnoki felelőssége.

Az ICTY joggyakorlatában az elöljárói felelősség szempontjából alapvető *Čelebići tábor* ügyében ítélező elsőfokú bírói tanács szerint ezt a jogértelmezést azonban felülírta az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt 1977. évi I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv 86. cikk (2) bekezdése. A vitatott rendelkezés a következőképpen szól:

„Az a tény, hogy az Egyezmények vagy a jelen Jegyzőkönyv megsértését alárendelt személy követte el, nem mentesíti feletteseit az eset körülményeitől függően a büntetőjogi vagy fegyelmi felelősség alól, ha tudták, vagy a szükséges értesülések birtokában az adott körülmények között tudhatták volna, hogy az érintett személy jogsértést követ el, vagy készül elkövetni és ha tőlük telhetően nem tettek meg minden intézkedést a jogsértés megakadályozására, illetve megtorlására.”³³

A *Čelebići* ügyben eljáró bírói kamara arra jutott, hogy a kiegészítő jegyzőkönyv szigorúbb követelményt állított a *mens rea* tekintetében, és az új standard értelmében bizonyítandó, hogy a bűncselekményre utaló konkrét információ birtokába jutott az elöljáró, a rendelkezés megfogalmazóinak célja az volt, hogy a szándékosan passzív elöljárót sújtja.³⁴ Éppen ezzel ellentétesen értelmezte a *Blaškić* ügyben ítélező elsőfokú bírói tanács a fenti rendelkezést, beleértve az információszerzésre vonatkozó elöljárói kötelezettséget és a hanyag gondatlanságot.

Ez azonban nem volt tartható értelmezés a „szükséges értesülések birtokában” fordulat okán, és a *Blaškić* ügyben első fokon eljáró bírói tanács megközelítése nem vált irányadóvá az ICTY joggyakorlatában, a konkrét ügyben eljáró Fellebbviteli Kamara sem osztotta az elsőfokú bírói tanács véleményét, és a hanyag gondatlanságot kizárta az elöljárói felelősség *mens rea* elemének fogalmi köréből.³⁵

³¹ Martinez: i.m. 657. o.

³² *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 3 March 2000, para. 332.

³³ 1977. I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv, 86. cikk (2) bek.

³⁴ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 16 November 1998, para. 393.

³⁵ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 63.

Ezzel a Fellebbviteli Kamara megerősítette korábban a *Čelebići* ügyben kifejezett álláspontját, miszerint „*az effajta ismeret beszerzésére irányuló kötelezettség teljesítésének elmulasztása nem szerepel a rendelkezésben különálló jogsértésként, éppen ezért az előjáró nem felel a rendelkezés értelmében efféle mulasztásért, csak akkor felel, ha elmulasztja megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket a megelőzés és megtorlás érdekében*”.³⁶ Ezzel a gondolattal logikusan köti össze az előjárói felelősség tudati elemét az abban foglalt kötelezettségekkel, melyekről a következő fejezetben esik szó. A *mens rea* elem kiterjesztése a hanyag gondatlanságra gyakorlatilag olyan kötelezettséget keletkeztetne az előjárókra nézve, melynek nincs szerződéses vagy Statútum-beli alapja.

ARTHUR THOMAS O'REILLY megfontolandó kritikája szerint a hanyag gondatlanság előjárói felelősség fogalmi körébe foglalása ellentmondana az egyéni büntetőjogi felelősség alapelveinek. Nem a konkrét előjáró személyes tudatának és ezzel a bűncselekményhez fűződő viszonyának vizsgálatán alapulna, hanem gyakorlatilag az előjáró pozíciójából vonná le a vétkekesség konklúzióját. Az előjárók figyelmének felkeltése a tekintetben, hogy komoly felelősség terheli őket a beosztottjaik cselekedeteinek felügyelete szempontjából, abszolút legitim törekvés, ugyanakkor a hanyag gondatlanság tesztje nem állítana fel elégséges kapcsolatot a terhelt és a bűncselekmény között ahhoz, hogy megfeleljen az egyéni büntetőjogi felelősség követelményének. Ezzel a bűnösség megállapítása abból fakadna, hogy elmulasztotta észlelni a bűncselekményt vagy annak lehetőségét a tudatos gondatlansággal szemben, amely esetben gondatlanul beletörődött a bűncselekmény előfordulásának veszélyébe. Utóbbi kritérium szükségessé teszi a terhelt tudatának egyéniesített vizsgálatát, előbbihez ez nem szükséges.³⁷

3.3. A megelőzés, felelősségre vonás elmulasztása. A megelőzés kötelezettsége abban az esetben merül fel, ha a parancsnok tudomására jut vagy kellő gondosság mellett tudomására juthatna, olyan információk birtokába kerül, melyek arra utalnak, hogy a beosztottja(i) egy bűncselekmény elkövetését tervezi(k). Ilyenkor köteles minden szükséges intézkedést megtenni azért, hogy elejét vegye a bűnelkövetésnek, például parancsot adhat ki a bűncselekmény elkövetését megtiltva, és a parancs végrehajtását pedig gondosan ellenőrizheti. A megelőzésre vonatkozó kötelezettség részét képezi másfelől, hogy megfelelő képzést kell biztosítani a fegyveres konfliktusok jogáról, valamint az is, hogy kellő gondossággal figyelemmel kell kísérnie a beosztottjai magatartását. Ez utóbbi esetben azonban, ha az előjáró nem kerül a bűncselekményre utaló információ birtokába, megnyílik a kérdés, egyáltalán felelősségre vonható-e előjárói felelőssége címén, adott-e az ehhez szükséges tudati elem? Ez az a kérdés, melyről volt szó részletesen néhány sorral korábban a *Blaškić* és a *Čelebići tábor* ügye

Ugyanakkor nem cizellálta a tudati elemhez kapcsolódó követelményrendszert, nevezetesen azt a kérdést, hogy milyen jellegű információ birtokában kell lennie az előjárónak ahhoz, hogy előhívja az előjárói felelősséget, és hogy elegendő-e, ha csak elérhető volt számára a beosztottak által elkövetett vagy tervezett bűncselekményre utaló információ, vagy birtokában kellett lennie?

³⁶ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 226.

³⁷ Arthur Thomas O'Reilly: *Command Responsibility: A Call to Realign Doctrine with Principles American University International Law Review* (2004) 20., 91-100. o.

kapcsán.

A felelősségre vonás kötelezettsége nem feltétlenül foglalja magába a büntetőeljárás levezénylését. Ha erre nem a parancsnok, vagy civil előljáró hivatott az irányadó jogszabályok szerint, pusztán arra terjed ki az előljárói felelősség, hogy kellően alapos vizsgálatot folytasson le az adott ügyben, feltárja annak részleteit, a bizonyítékokat rögzítse, majd továbbítsa az ügyet és az ügy szempontjából releváns dokumentumokat a kompetens hatóságoknak. Röviden, tehát gyakorlatilag a büntetőeljárás megindítására terjed ki a felelőssége.³⁸ A nemzetközi humanitárius jogot kodifikáló genfi egyezmények nem tartalmaznak részletes rendelkezéseket arra vonatkozóan, hogy a részes államok miként vonják felelősségre az azokat súlyosan sértő katonákat, a részletek megállapítását az implementációt végző nemzeti jogalkotóra és joggyakorlóra bízják. A vádlott ügyében releváns hazai szabályok pedig jellemzően nem telepítik a büntetőeljárás lefolytatásnak kötelezettségét a bűncselekményről tudomást szerzett parancsnokra. A nemzetközi jog nem várja el az előjáróktól a lehetetlen teljesítését, csak a hatáskörébe tartozó, gyakorlatilag lehetséges feladatok végrehajtása kérhető számon,³⁹ az esetek többségében az eljárás kezdeményezése és a bizonyítékok összegyűjtése. Ugyanakkor nem mentesül a felelősség alól az előljáró, ha pontosan tudja azt, hogy a nyomozás csak látszateljárás lesz, nincs mögötte valódi felelősségre vonást célzó szándék. Legalább valószínűnek kell tartania az előljárónak, hogy a kompetens hatóságoknak való jelentéstétele komoly és hatékony nyomozást eredményez.⁴⁰ A felelősség tehát akkor megállapítható, ha a terhelt effektív kontrollja alá eső beosztott elköveti a Statútumban foglalt valamely bűncselekményt, az előljáró tudomást szerez erről, és inaktív marad, elmulaszt érdemi lépéseket tenni a megtorlás érdekében például azzal, hogy értesíti a kompetens hatóságokat. A megtorlási kötelezettség elmulasztásának bizonyítása is kihívások elé állíthatja az ügyészséget. Átnyálazhatja a területileg illetékes katonai ügyészség archívumát a vádiratban szereplő bűncselekmények szempontjából, és ha kellő gondosság mellett nem talál egyetlen aktát sem, amely a kérdéses bűncselekményekben kezdeményezett büntetőeljárásról tanúskodna, megállapítható a mulasztásból eredő felelősség. Ezt lehet úgy értelmezni, hogy praktikusán megfordul a bizonyítási teher, hiszen a védelem képviselőjének kell felmutatni meggyőző bizonyítékot arról, hogy a terhelt megtette a szükséges intézkedéseket, ezzel megdöntve az ügyészség előljárói mulasztásról szóló véleményét. Ezzel a dilemmával kapcsolatban arra az álláspontra jutott a *Hadžihasanović* ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács, hogy a vádiratban foglalt bűncselekményekhez kapcsolódó büntetőügyek hiánya bizonyító erejű lehet a bűnösség mellett, ha az ügyészség büntetőakták vizsgálatára irányuló nyomozati módszere megbízhatónak tekinthető egy tisztességes büntetőeljárás keretei közt.⁴¹

³⁸ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 72.

³⁹ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001, para. 226; *Prosecutor v. Kordić és Čerkez*, no. IT-95-14/2-T, Trial Judgement, 26 February 2001, para. 441.

⁴⁰ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 78; *Prosecutor v. Brđanin*, no. IT-99-36-T, Trial Judgement, 1 September 2004, para. 281.

⁴¹ *Prosecutor v. Hadžihasanović et al.*, no. IT-01-47-T, Trial Judgement, 15 March 2006, para. 973.

A bizonyítási teher megfordításával kapcsolatos aggályokat azonban ez az álláspont nem oszlatja el, minthogy azt feltételezi, hogy a területileg illetékes katonai ügyészség ügy- és aktakezelésének, illetve -őrzésének hitelessége és megbízhatósága megkérdőjelezhetetlen.

3.4. Az előjárói felelősség természete. Megoszlanak a nézetek az előjárói felelősség természetéről: az egyik megközelítés szerint az előjáró megelőzésre és megtorlásra vonatkozó kötelezettsége önálló kötelezettség, annak megsértését önállóan kell értékelni. A másik álláspont szerint ez egy felelősségi koncepció, ilyenként az előjáró az elkövetett bűncselekményért felelős társtettesként, de legalábbis bűnrészesként a megelőzési és megtorlási kötelezettség teljesítésének elmulasztása nyomán. A dilemma szívében találjuk a kérdést, kell-e, hogy okozati összefüggés legyen megállapítható az előjárói mulasztás és a bűncselekmény elkövetése között?

Az *Orić* ügyben hozott elsőfokú ítélet megfogalmazása szerint a terhelt nem a beosztottak által elkövetett bűncselekményekért volt felelős, hanem azok *tekintetében*.⁴² Az apró nyelvtani eltérésnek tűnő különbség az előjárói felelősséggel, annak természetével kapcsolatos alapvető kérdést hordoz: (a) a parancsnok felelőssége egy származékos felelősség, melynek alapján az előjáró a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekért vonható felelősségre, annak súlyának megfelelően, vagy (b) a parancsnokon a megtorlásra és megelőzésre vonatkozó kötelezettsége teljesítésének elmulasztása kérhető számon? Az elsőfokú döntésben az utóbbi változat mellett voksolt a bíróság, hangsúlyozva, hogy míg a felbujtás és a bűnsegédlet esetében a terhelt valamilyen módon közreműködik a bűncselekmény elkövetésében, az előjáró a fennálló megtorlási és megelőzési kötelezettsége elmulasztásáért felel, ebből következően nem a kérdéses bűncselekmény elkövetésében való részesként felel, hanem a saját kötelezettségei elmulasztásáért.⁴³

A Fellebbviteli Kamara az *Orić* ügyében eljáró elsőfokú bírói tanácsától eltérő megállapításra jutott a *Hadžihasanović* ügyben, megfordítva az utóbbi ügyben hozott elsőfokú bírói következtetéseket is, miszerint az előjárói felelősség súlyosságának vizsgálata során két tényezőt kell figyelembe venni: a beosztott által elkövetett bűncselekmény súlyát és a terhelt megelőzésre vagy megtorlásra vonatkozó kötelezettségének megsértése mértékét.⁴⁴ A két tényező kumulatív feltüntetésével a származékos felelősség mellett tette le a voksát, tehát amellett, hogy az előjáró felelősségre vonható a beosztottja által elkövetett bűncselekményekért.

Ugyanakkor a Fellebbviteli Kamara szerint az előjárói felelősség

⁴² *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-T, Trial Judgement, 30 June 2006, para. 292-293.

⁴³ Uo. Hasonló álláspontot képviselt a *Halilović* ügyben ítélező elsőfokú bírói tanács, miszerint „a beosztottjai cselekedeteiért, amint az megjelenik a Törvényszék joggyakorlatában, nem jelenti azt, hogy az előjáró osztja a bűncselekményt elkövető beosztott felelősségét, hanem inkább azt jelenti, hogy a beosztott által elkövetett bűncselekmények miatt kell az előjárónak viselnie a mulasztásából eredő felelősséget.”

Prosecutor v. Halilović, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 54.

⁴⁴ *Prosecutor v. Hadžihasanović* et al., no. IT-01-47-A, Appeal Judgement, 22 April 2008, para. 312-318.

megállapításához nem szükséges okozati összefüggés bizonyítása az előjárói kötelezettség megszegése és az elkövetett bűncselekmény között, hiszen akkor nem lenne értelme külön kezelni az egyéb, tettesi és bűnrészesi felelősségi alakzatoktól. A megtorlási kötelezettség esetén pedig nyilvánvalóan nem lenne ésszerű az okozati összefüggés követelménye.⁴⁵ Egyrészt az előjárói felelősség már a *mens rea* elem okán is éppen eléggé elkülönül az ICTY Statútumának 7. cikk (1) bekezdésében szereplő tettesi és bűnrészesi felelősségi koncepcióktól. Másrészt van ésszerűség a fenti álláspontban, hiszen a megelőzési kötelezettség esetén is csak egy hipotetikus kérdést megválaszolva rajzolódhat ki az okozatiság (nevezetesen, hogy bekövetkezett volna-e a bűncselekmény, ha az előjáró nem mulasztja el a kötelezettsége teljesítését). Megfontolandó azonban az is, hogy bár a megtorlási kötelezettség elmulasztása esetén a már elkövetett bűncselekményre nézve értelemeszerűen nem várható el a kauzalitás bizonyítása, a mulasztást követő bűncselekményekre nézve annál inkább lehet erről szó, hiszen a beosztottnak nem kell tartaniuk felelősségre vonástól a további bűnelkövetés esetén sem. Másfelől aggályos, amennyiben okozati összefüggés nélkül teszi kvázi betudhatóvá az előjárónak a beosztott által elkövetett bűncselekményt.

4. Záró gondolat

Miközben az ICTY hitet tesz az egyéni bűnösség, a büntetőeljárások egyéniesített jellege mellett, alkalmaz egy vétkességi koncepciót, melynek nem fogalmi eleme a kauzalitás a terhelt tette, illetve mulasztása és az elkövetett bűncselekmény között. Erről a belső ellentmondásról értekezik DARRYL ROBINSON, amellel érvelve, hogy nem megnyugtató az utilitárius érvelés, miszerint a humanitárius jog hatékonyabb érvényesítése így érhető el. Elengedhetetlen, hogy a tisztességes eljárásához fűződő követelményeknek megfeleljen a koncepció alkalmazása. A jogalkalmazás nem állhat meg a formalizmus határainál, a rendelkezésre álló pozitív jogi normák értelmezése a tisztességes eljárás alapelveinek keretében kell, történjen.⁴⁶ Az ICTY is kifejezetten célozza a tisztességes eljárási követelmények érvényesítését, a *Tadić* ügyben például ekként nyilatkozott: „*a büntetőjogi felelősség alapja a személyes vétkesség: senkit nem lehet büntetőjogilag felelősségre vonni olyan cselekedetekért, melyekben ő személyesen semmilyen formában nem vett részt*”.⁴⁷

⁴⁵ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 75-77; *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-A, Appeal Judgement, 3 July 2008, para. 338.

⁴⁶ Darryl Robinson: *How Command Responsibility Got so Complicated: A Culpability Contradiction, its Obfuscation, and a Simple Solution*, *Melbourne Journal of International Law* (2012) 13., 3, 26. o. A tisztességes eljárásához való jognak a bűncselekmény súlyára való hivatkozással történő korlátozhatóságáról az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata fényében lásd: Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában – A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés*, Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007, 57-65. o. A büntetőjogi alapelvek nemzetközi bíráskodásban való érvényesülésének történeti kontextusáról lásd: Prandler Árpád: *Gondolatok a nemzetközi büntetőbíráskodásról: eredmények és kilátások*, in: *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára* (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Pécs, PTE ÁJK, 2009, 307-308. o.

⁴⁷ *Prosecutor v. Tadić*, no. IT-94-1-A, Appeal Judgement, 15 July 1999, para. 186.

Ennek ellenére állítja ugyanez a törvényszék, hogy nincs szükség okozati összefüggés bizonyítására az előjárói felelősség esetében. Az *Orić* ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács például kifejezetten elismerte, hogy általában a felelősséghez szükséges a kauzalitás bizonyítása, azonban az előjárói felelősség esetében „jó okkal” nem követelik meg ezt.⁴⁸ DARRYL ROBINSON problématerképe szerint három lehetséges út állt az ICTY előtt: (a) elfogadni az okozati összefüggés bizonyításának követelményét, (b) meggyőző érveléssel előállni ennek elhagyása mellett az egyéni büntetőjogi felelősség elvének fogalmi keretein belül, (c) elismerni, hogy a Törvényszék nem tartja tiszteletben e ponton ezt az alapelvet.⁴⁹ Ki lehetne kerülni ezt a hármas útelágazást, ha elfogadnánk, hogy az előjárói felelősség egy önmagában álló büntetőjogi tényállás, és az előjáró csak a saját mulasztásáért felel, nem pedig a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekért (mint ahogy erről korábban szó esett), ez ellen szól azonban, hogy a tényállásokat a Statútum 2-5. cikkében találjuk, az előjárói felelősség pedig nem itt, hanem a felelősségi koncepciókról szóló 7. cikkben szerepel. Maradunk tehát a hármas útkereszteződésben, és minthogy az első két utat járhatatlannak találta a Törvényszék az itt leírtak szerint, elkerülhetetlen a következtetés, hogy a harmadik útra lépett, sértve az egyéni büntetőjogi felelősség alapelvét. E ponton tehát csiszolásra szorul az ICTY által kidolgozott kritériumrendszer.

⁴⁸ *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-T, Trial Judgement, 30 June 2006, para. 338.

⁴⁹ Robinson: i.m. 18. o.

Sikertelen perből *Különös házasság*^{*}

Petrasowszky Anna^{**}

1. Regény és valóság

Egy még nem is nagyon megsárgult krónika után írom ezeket a dolgokat, úgy amint következnek. Annyira biztosak és hívek az események egyes főadatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni és semmi cirádát, semmi írói arabeszket nem teszek hozzá. Az, aki a naplójában följegyezte e történetkét, sohase szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának miként hazudott volna? Igaz hát minden sora. Miért rontsam én el nem igazra? Így kezdődik Mikszáth Kálmán: Különös házasság című regénye (1900).¹

Az 1810-es években játszódó regénybeli cselekmény szerint gróf Buttler János a barátjával, Bernáth Zsigmonddal együtt szünidőre tér haza a sárospataki kollégiumból. Otthon a fiatal gróf megkéri szerelme, Horváth Piroska kezét, akinek apja áldását is adja az egybekelésükhöz. A kollégiumba visszamenőben a két diák betér Dőry István báróhoz Röszkére, aki még aznap éjjel a kastélyban erőszakkal arra kényszeríti Buttler grófot, hogy feleségül vegye a lányát, Dőry Máriát, akit a katolikus plébános titokban teherbe ejtett, így az esküvővel a külvilág előtt elleplezhetővé válik a lány vétke. Kiszabadulva Buttler azonnal pert kezdeményez az egyházi bíróságon kényszerítésre hivatkozással a házasság érvénytelenné nyilvánítása iránt. Báró Dőry hamis tanúkkal igazolja, hogy Buttler gróf szabad akaratából vette feleségül a lányt. A per évekig elhúzódik, míg végül annak érdekében, hogy a plébános szerelmi botránya miatt ne essen folt az Egyház tekintélyén, a bíróság a házasságot érvényesnek nyilvánítja, ezzel megakadályozza, hogy a katolikus Buttler János feleségül vehesse Horváth Piroskát – hiszen a katolikus egyházjog nem ismeri a házasság felbontásának intézményét, az érvényes házasság megléte kizárja az újabb házasságkötést. A regénybeli

* A tanulmány a Miskolci Egyetem Jogtörténeti és Jogelméleti Intézete és az MTA Miskolci Területi Bizottságának Jogtörténeti és Jogelméleti Munkabizottsága által rendezett a miskolci egyetemi szintű jogászképzés 35. jubileumi tanévének alkalmából megrendezésre került „Híres történelmi perek” című országos tudományos konferencián elhangzott előadás bővített változata.

** Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

¹ Mikszáth a *Pesti Napló* 1904. november 8-i számában is megerősítette, hogy a regényben „a földolgozok [...] mind a valósághoz híven vannak leírva. A legfontosabb, az esküvői jelenet valóságos fotográfia.” A regény először a Pesti Hírlap tárcarovatában jelent meg az 1890. áprilisi 22-i évfolyamban, majd később folytatásokban, Horváth Attila: Mikszáth Kálmán „különös” házassági históriája, In: Iustitia kirándul, Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből, Szerkesztették: Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Kőnczöl Miklós, Szent István Társulat, Budapest 2009. (a továbbiakban Horváth Attila) 54-58. o.

konfliktus lezárása rejtélyes: Buttler gróf Bécsben meghal, temetését otthon meg is rendezik, ám a gróf tisztartója a temetés után négy szemközt elmondja Buttler titkáranak, hogy előző éjjel ő felnyitotta a koporsót, és nem volt benne Buttler János holtteste. Ezt követően Horváth Piroska is nyomtalanul eltűnik, és az író sejtetni engedi, hogy a szerelmespár boldogan él egy távoli országban. A regény utolsó tételmondata: „*Csak a békák brekegik néha a közeli mocsarakban: Urrak a papok! Urrak a papok!*”²

A regény témájához apropóul szolgált a polgári házasságról szóló, nagy vitát kiváltó 1895. évi XXXI. törvénycikk,³ amelyet kormányparti országgyűlési képviselőként maga Mikszáth is támogatott.⁴ Már a regény megjelenésének idején a sajtóban szemére vetették az írónak, hogy egyházellenes propagandisztikus mondanivalójának hirdetése érdekében Buttler János házassági perét a végletekig eltorzítva adta elő.⁵

A valóságban a heves és könnyelmű természetű gróf Buttler János (1773-1845) – aki sohasem volt a sárospataki református kollégium joghallgatója⁶ – 18 évesen 1791-ben Sályban, báró Eötvös Ignácéknál⁷ ismerkedett meg annak unokahúgával, gróf Dőry Gábor lányával, gróf Dőry Katalinnal (1773-1852).⁸ Az 1792. év

² Gróf Dőry Ferenc: Gróf Buttler János Házassága, 1931, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. (a továbbiakban Dőry Ferenc) 4-6. o., Dőry Ferenc (1875-1960) jogász, levéltáros, 1932-1934 között a Magyar Országos Levéltár megbízott főigazgatója, jogtörténészként a magyar közjog történetének kutatója, a Magyar Kultúra című folyóirat szerkesztője, aki a Dőry család leszármazójaként levéltári és családi dokumentumok alapján dolgozta fel gróf Buttler János és gróf Dőry Katalin házassági pereit. Magyar Nemzeti Levéltár http://mnl.gov.hu/mnl/ol/dory_ferenc

³ Vö: Koncz Ibolya Katalin: *A polgári házasságról szóló törvényjavaslat vitája a képviselőház előtt*, In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXI.. 55-66. o. 2013.

⁴ A polgári házasságról szóló törvényjavaslat tárgyalása kapcsán 1894-ben Mikszáth Kálmán így írt a polgári házasság eszméjét aktívan védelmező Wlassics Gyula parlamenti felszólalásáról: „*A mai nagy beszédjében (a szó szoros értelmében nagy beszéd), a polgári házasságnak különösen a kötelező formáját olyan nagy tudással, annyi szónoki erővel, retorikával, logikával tudta kiemelni, hogy a Ház azon ritkán ért sikereket egyikében gyönyörködhetett, melyek az új államférfiúi érkezését jelentik*”. Mezey Barna: *Wlassics Gyula, a büntetőjog és a bűnvádi perjog professzora* In: Wlassics Gyula és kora, Zalaegerszegi füzetek 8. Zalaegerszeg 2002, 67. o. Pesti Hírlap 1894 február 21., Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok. Mikszáth Kálmán összes munkái*, 83. kötet, Budapest 1988, 207-208. o.

⁵ Bosits Gábor kúriai bíró a Vasárnapi Újságban *Gróf Buttler János házassága* című cikkében, amelyet „*Egy történetbuvár*” aláírással jegyzett felszólította Mikszáthot könyve visszavonására (Vasárnapi Újság 1904. 14. szám 51. évf. 218-220. p.), vö: Ágotha Tivadar: A „*Különös házasság*” 1951-ből nézve, http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/AT_hit_33.html (2017.03. 02.). Dr. Dőry Ferenc 1931-ben kiadott Gróf Buttler János házassága című könyvében hiteles okiratokkal bizonyítja Mikszáth állításainak valótlanágát. Itt most nem térünk ki arra az irodalomtörténeti vitára, hogy Mikszáth mennyire lehetett tudatában annak, hogy valótlanágokat állít, esetleg milyen mértékben „vezethette meg” informátora, Bernáth Dezső. Erről részletesebben Horváth Attila 54-58. pp., továbbá Mikszáth Kálmán írói szabadságáról bővebben Pásztor Emil: *Gróf Buttler János „különös házassága*” In: Magyar Szemle, Új folyam VIII. 7-8. szám, 1999.

⁶ Buttler katolikus volt, és pláne nem lehetett iskolatársa a regénybeli Bernáth Zsigmondnak, aki a valóságban 17 évvel volt fiatalabb nála, Buttler házasságkötésének idején még csak 1,5 éves gyermek. Dőry Ferenc. 9. o. és Horváth Attila 57. o.

⁷ Báró Eötvös Ignác (Sály, 1786 – Velence, 1851) a későbbi reform- és kiegyezéskori államférfi báró Eötvös József nagyapja. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái II.*, Budapest, Hornyánszky, 1893. <http://mek.oszk.hu/> (2017.03.19) (a továbbiakban Szinyei József)

⁸ Hógye István: *Girincs község története*, Kiadja: Girincs Község Önkormányzata, Girincs, 1999. (a továbbiakban: Hógye István) 113. o.

farsangján gyakran látogatta meg Egerben a lánnyal együtt ott tartózkodó Eötvösöket, és kinyilvánította előttük házassági szándékát. Még azokban a hetekben báró Eötvössel együtt felkereste a leány szüleit, és megkérte a lány kezét. A szülők beleegyezésüket adták a házasságkötéshez. Az eljegyzés 1792. május 31-én történt Pesten. Ennek során házassági szerződést is kötöttek, amelyben Buttler gróf kijelentette, hogy Dőry Katalint „*Isten eö Szent Fölsége vezérlése mellett szabad akaratombul és egyenes szívbeli indulatomtól viseltetvén*” jegyezte el, s 10.000 rajnai forint kötbért állapítottak meg arra az esetre, ha a házasságtól valamelyik fél elállna. A szerződést tanúként báró Splényi János, Péchy Gábor szeptemvir és Bernáth József táblabíró írták alá. Az okiratot utóbb Heves vármegye jegyzőkönyvébe is bevezették.⁹

Mivel atyja – aki egyébként a házasságkötést ellenezte – egy hónap múlva elhunyt, a 19 éves gróf kérvényezte Heves és Külső-Szolnok vármegyétől, hogy vagyonának gondnokaként rendeljék ki számára Fáy Bertalan alispánt, amely meg is történt.

1792 augusztusának elején gróf Buttler János meglátogatta Dőryéket girincsi birtokukon, és elhatározták, hogy az esküvőt sürgősen megtartják. A korabeli egyházjog szerint a házasságkötést az erre irányuló szándék három egymást követő vasárnapi vagy ünnepnapon kihirdetésének kellett megelőznie a házasulandó személyek lakóhelye szerinti plébániákon.¹⁰ Jelen esetben az esemény meggyorsítása érdekében a girincsi plébános hajlandó lett volna a következő vasárnapokon kívül a közbeeső augusztus 10-ei Szent Lőrinc napon is hirdetni, mivel az a korábbi egyházi rendelkezések szerint hajdan kötelező ünnepnap volt, a Buttler lakóhelye szerinti erdőteleki plébános azonban – szabálytalannak tartva – ebbe nem ment bele, ezért Buttler az egri püspökhöz fordult a kihirdetés alóli felmentés végett.

Gróf Eszterházy Károly püspök azonban nem látott okot a felmentésre, egyúttal – attól tartva, hogy a fiatal gróf meggondolatlanságot követ el, – levélben tudakolta tőle, hogy a házasságkötésről kikérte-e vagyongondnokának a véleményét.¹¹ Majd pedig augusztus 11-én arról is rendelkezett, hogy amíg Fáy Bertalan gondnok írásos beleegyezését nem adja a házasságkötéshez, a templomi kihirdetésekre nem kerülhet sor. Emellett elküldte Erdőtelekre báró Fischer István

⁹ Dőry Ferenc 12-13. 128. , Gróf Buttler János és gróf Dőry Katalin házassági szerződése, Pest, 1792 máj. 31. Heves vármegye levéltára, Protocollum In et Extabulationum 1794-1798. 13-14. l.. A házassági szerződés szövegét és az arról készült fénymásolatot közli Hőgye István.113. o.

¹⁰A Trienti Zsinat 1563 november 11-én kiadott „Tametsi” kezdetű dekrétumában írta elő kötelezően a házasságkötési formát, így a házassági szándék háromszori kihirdetését: „*antequam matrimonium contrahatur, ter a proprio contrahentium parochio tribus continuis diebus festivis in ecclesia inter missarum solemnias publice denuntietur, inter quos matrimonium sit contrahendum* „J. Alberigo – J.A. Dosetti – P-P. Joannou – C. Leonard – P. Prodi (ed.) with H. Jedin: Concilium Tridentinum, Sessio XXIV (11 nov.1563), Canones super reformatione circa matrimonium Caput I. Conciliorum oecumenicorum decreta, Bologna, Istituto per le scienze religiose, 1973. (a továbbiakban J. Alberigo – J.A. Dosetti – P-P. Joannou – C. Leonard – P. Prodi (ed.) with H. Jedin) 258. o.

¹¹ „*Méltóságos Gróf! Sem szükségét, sem elegendő okát nem látom, hogy a szokott három hirdetésben dispensáljak kívánsága szerint [...] ily nagy dologban, minémű a házasság, curatorának tanácsával éljen [...]*” Gróf Eszterházy Károly 1792. augusztus 9-i levele Buttler Jánoshoz, közli Dőry Ferenc, eredetije gr. Buttlerné hátrahagyott hagyatékaiban, Dőry Ferenc 15. o.

kanonokat, hogy lebeszélje Buttler a házasságról, ez azonban nem vezetett eredményre.

Buttler augusztus 11-én levélben kérte leendő apósát, járjon közben a püspöknél a kihirdetés ügyében, mert őt a házasságkötési szándékától senki el nem térítheti. Gróf Dóry Gábor másnap levelet írt a püspöknek a kihirdetés engedélyezése érdekében, de a püspök hajthatatlan maradt. Buttler és Dóry augusztus 15-én közösen keresték fel Gesztelyben Fáy Bertalant, és kérték, járuljon hozzá a házassághoz. Fáy azonban ezt elhárította, és a gróf fiatal korára való hivatkozással azt tanácsolta, hogy várjanak még két évet az esküvővel. Másnap Buttler szenvedélyes hangvételű levelet írt Fáynak, melyben kijelentette: „[...] oly eltökélt szándékom gróf Dóry Katalint elvenni, hogy attul se tanács, se erő, sem adomány, se gazdagság, se szépség el nem vonhat. [...] E]z nem hirtelen dolog, majdnem esztendeje, hogy fontolom [...]M]entül előbb össze adassunk, mivel addig én Girincsrül egy lépést sem teszek, míg egy vagy más módon össze nem szövetkeztetünk. Édes Consiliarius uram, ez olyan dolog, az melyben kár csak bele szólani ellenkezőképpen, mert csakugyan meglesz, és mentül nagyobb az ellenkezés, annál nagyobbban vonzik az én szívem mátkámhoz [...]”¹²

Egyidejűleg Buttler írt az egri püspöknek is, melyben felháborodását fejezte ki amiatt, hogy az ő „szabad személye” „erőszakosan és törvénytelenül tractáltatik”, „igaz és istenes kívánsága” „be nem teljesítetik”, és a püspöknek is kijelentette: „innen addig egy lépést se távozok, míg egy vagy más módon az anyaszentegyház törvénye szerint jegyesemmel össze nem fogunk szövetkezni”. Írt az erdőteleki plébánosnak is, hogy a püspök rendelkezése ellenére is tegye meg a kihirdetést, az azonban türelemre intette őt. Gróf Eszterházy Károly püspök augusztus 17-i válaszlevelében visszautasította Buttler vádaskodásait, és végül is megadta az engedélyt a girincsi plébánosnak az esketésre. 1792. augusztus 20-án délelőtt a girincsi katolikus templomban került sor az esküvőre a falu népének színe előtt, de a Buttler és Dóry rokonság nélkül. Másnap – miután Sályon előbb még felkeresték báró Eötvöséket, – ünnepélyes keretek között, muzsikaszóval vonult be az ifjú pár Erdőtelekre.¹³

2. A feleség pereskedése anyagi helyzetének rendezése érdekében

A fiatal házasok élete azonban hamar megromlott a kölcsönös féltékenykedésekből¹⁴ eredő veszekedések miatt. Gyermeük halva született. Két évvel a házasságkötés után a grófnő elköltözött férjétől, de kismártatva szerette volna visszaállítani házassági életközösségüket, amelyről azonban a férje hallani sem akart. Ezért a feleség keresetlevelet adott be az egri püspöki székhöz,

¹² Dóry Ferenc 17. o.

¹³ Dóry Ferenc 19-20. o., Gr. Eötvös Ignácné nyilatkozata (1827. jún. 4.) In: Vasárnapi Újság 1904. 14. szám 51. évf. 219. l.

¹⁴ A feleség azzal gyanúsította meg férjét, hogy viszonyt folytat Nagy Zsuzsanna nevű komornájával, a férj pedig szemére vetette feleségének, hogy a tudta nélkül találkozzat korábbi szerelmével, a kalandor hírében álló Szirmay Józseffel. Dóry Ferenc 20. o.

melyben kérte az egyházi bíróságot, kötelezze férjét arra, hogy őt visszafogadja és tisztességes házastársként éljen vele, ellenkező esetben adja ki a hozományát, és gondoskodjon illő eltartásáról. A keresetlevélre válaszként Buttler előadta, hogy felesége megszegte a házastársi hűséget, majd önként elhagyta őt, amelyre tekintettel elveszítette hitvesi jogait, ezért a férj nem kötelezhető a vele való együttélés visszaállítására, valamint hitbér vagy más vagyoni igények teljesítésére.

A per tárgyalása 1794. december 18-án kezdődött meg. A bíróság előbb megkísérelte kibékíteni a feleket, amelyre a grófnő hajlandónak is mutatkozott, a gróf azonban ettől ridegen elzárkózott. Mindkét fél tanúkkal kívánta igazolni a másik hűtlenségét és saját ártatlanságát. A püspöki bíróság azonban 1796. augusztus 8. napján hozott ítéletében arra az álláspontra jutott, hogy sem a grófnő házasságtörését, sem azt nem sikerült bizonyítani, hogy a gróf üzte volna el otthonról a feleségét. Mivel azonban a grófnő ezt követően és a per során is végig hangoztatta hajlandóságát a visszaköltözésre és a házastársi szeretet és hűség megőrzésére, ezért a bíróság kötelezte gróf Buttler Jánost feleségének visszafogadására, s mindaddig, amíg ennek eleget nem tesz, felesége részére évi 1.800 rajnai forint tartásdíj megfizetésére.¹⁵ Buttler fellebbezett az ítélet ellen, de végül – hosszas huzavona után – visszavonta fellebbezését, és megegyezett feleségével a tartásdíj-fizetésről.¹⁶

1801 júniusában azonban – hét évi különélés után – a gróf mégiscsak visszafogadta feleségét a Párdányi házába, akivel több, mint két évig ismét együtt élt. A házaselek között azonban újból egyre rosszabbá vált a viszony, míg végül a férj elzavarta házából az asszonyt. Újabb gyermekükkel a grófnő elvetélt.¹⁷

A felek megállapodtak abban, hogy ügyükben a *csanádi püspöki szék* mint választott bíróság döntsön. A bíróság 1803. december 20-i ítéletében megállapította, hogy a gróf engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetik felesége iránt, ezért kizárt, hogy a grófnő a férje házához súlyos lelki és testi veszély nélkül visszatérjen. Így őket a bíróság végleges jelleggel ágytól és asztaltól elválasztotta, s a grófnőnek évi 2.500 Ft. tartásdíjat állapított meg.¹⁸

¹⁵ „Cum vero Comes R. C. nec paternis deputatorum consistorialium adhortationibus, nec praemissis Comitissae A. declarationibus suasibusque ejus et conjugem vero decentibus contestationibus, promissis ac ipsa veniae petitione attentis temere declaraverit se conjugem suam Comitissam A. amplius haud recepturum; ideo interea etiam, donec effectus praesentis sententiae subsequatur, Comitissae A. intertentionem adjudicari, eamque spectato partis utirusque statu, necnon pensatis ex una Comitissae R. C. facultatibus, parte vero ab altera omnibus Comitissae necessitatibus, huc intellecta ipsa etiam hatitatione, in annuis R. florenis 1800 defigi ac ad hos a die 24ta Febr. 1795 seu die factae a Comitissa A. coram deputatione consistoriali solennis delarationis sub NB. NB. attacktae, quotannis statis temporibus Comitissae A. pendendos Comititem R. C. judicialiter adstringi, expensis processualibus hic locum non habentibus.” Az egri szentszék ítélete gr. Buttler János és neje válóperében, Egri Érseki Levéltár, Dóry Ferenc 130. o.

¹⁶ Dóry Ferenc 24-34. o

¹⁷ Dóry Ferenc 41-47. o.

¹⁸ „nec spe ulla fundata affulgente, ut Comitissa, quamvis ad repetendas eades maritales paratissima, cum Comite tam indigna moliente citra animae et corporis praesentissimum discrimen uno uti eodemque contubernio valeat, eandem Comitissam a Comite Joanne Buttler conjugem suo quoad thorum, mensam et cohabitationem ea lege divortiar, se dandas Comitissam non receperit, eidem annuos 2500 florenos caeteroquin sub I. per ipsum oblatos in duobus terminis, quippe 1^a Decembris

Közben folytak a napóleoni háborúk, melyek magas inflációt gerjesztettek. Dóry Katalin újra és újra sikertelenül kísérelt meg egyezsége jutni férjével az egyre inkább elértéktelenedő tartásdíjának megemeléséről. 1812. július 15-én végül egyezés született a felek között, amelyben a tartásdíj összegét a váltócédulák árfolyamváltozásától tették függővé, a gróf megígérte elmaradásainak kifizetését, továbbá halála esetére biztosította a grófnő számára a törvényes özvegyi jogait. Ezek fejében a grófnő lemondott minden további követelésről férje egész életére vonatkozóan.

Mivel azonban mind az ország, mind pedig a grófnő pénzügyi helyzete folyamatosan romlott, a gróf pedig az egyezésben megállapítottakhoz képest is elmaradásokba esett, a feleség újabb egyezségi kísérletekbe kezdett férjével, sikertelenül. Így a grófné 1817 novemberében ismét beadta a keresetet a csanádi püspöki székhez a házassági életközösség visszaállítása, vagy a tartásdíj magasabb összegben való megállapítása iránt. A bíróság azonban 1818. február 10-én – arra való hivatkozással, hogy időközben Buttler János alperes Párdányból visszaköltözött Erdőtelekre – az 1803. évi ítéletében foglaltak megváltoztatására illetékességének hiányát állapította meg.¹⁹ A grófné – újabb sikertelen egyezkedést követően – 1818. június 11-én benyújtotta a keresetet az *egri érseki bíróságra*.²⁰ Ebben már a házassági életközösség visszaállítását, vagy a tartásdíj címén a gróf jövedelmeinek egyharmad részét, s valamelyik birtokon megfelelő lakást vagy helyette 800 forintot, továbbá hitbérként 30.000 forintot és perköltségének megfizetését követelte. Buttler gróf egyrészt arra hivatkozva kérte a kereset elutasítását, hogy a hatályos 1812. évi megállapodást a felek által közmegegyezéssel választott csanádi bíróság ítéletbe foglalta, másrészt mivel ő meg van győződve felesége hűtlenségéről, ezért a lelki üdvösségének veszélye nélkül nem fogadhatja vissza a feleségét, aki egyébként pazarló életmódot folytat, s az ő anyagi viszonyai sem teszik lehetővé a magasabb összegű tartásdíj fizetését. Emellett a gróf a bécsi udvari kancelláriához is folyamodott annak érdekében, hogy az egri érseki bíróságot, mint hatáskörrel nem rendelkezőt, zárják ki a perből. A kancellária felkérte az iratokat, majd Buttler kérését elutasítva visszaküldte azokat az egyházi bíróságra.²¹ Közben a felek ismételten megpróbálták peren kívül megegyezésre jutni, amely azonban most sem járt eredménnyel csakúgy, mint az érseki bíróság békítési kísérlete. Így a bíróság 1819. október 5-én hozott ítéletében helybenhagyta a csanádi egyházi választott bíróság döntését az ágytól-asztaltól való elválasztásra, de csak ideiglenes jelleggel

et 1^a Junii quotannis dependere titulo intertentionis teneatur.” A csanádi püspöki szentszék választott bírósági ítélete, Egri Érseki Levéltár, 1818. évi per 2. sz. melléklet. Dóry Ferenc 130. o.

¹⁹ „Anno 1818, die 10. Febr. in sessione consistoriali deliberatum est: Eo ex allegationibus I [ncattus] Comitis sufficienter patescente, quod primitiva ejusdem I. ad recipiendam Actricem Comitissam renitentia etiamnum perseveret, indubitatum manet illud, quod vigor quoque sententiae divortialis anno 1803. latae hodie perduet, ac forum istud nec ad praeattactae sententiae, nec ad vitalitii partis utriusque consensu ratihabiti atque usu roborati reformationem semet inmittere possit” Egri érseki levéltár, 1818. évi prt. 3. sz. mell. Dóry Ferenc 132. o. és 40-55 o.

²⁰ Az egri püspökség 1804-ben nyert érseki rangot VII. Pius pápa rendelkezése folytán. Horváth István: Az egri egyházmegye rövid története, Eger, 2015. Kiadó: Érseki Vagyonkezelő Központ 8. o.

²¹ Dóry Ferenc 50-59. o.

mindaddig, „amíg a Szentlélek kegyelme a férj szívét meg nem lágyítja”, valamint komolyan intette az akkor már 46 éves gróft, hogy vegye figyelembe Isten parancsát és házassági esküjét, és béküljön ki végre törvényes feleségével.

A csanádi egyházi választott bíróság döntését tehát – amely az ágytól és asztaltól való elválasztást véglegesen mondta ki – ebben a tekintetben az egri érseki szék megváltoztatta. Kötelezte továbbá a férjet az elmaradt tartásdíjhátralék, valamint a jövőre nézve évi 3.000 forint asszonytartás megfizetésére, a grófnő egyéb igényeit azonban elutasította.²²

A komoly adósságokkal küzdő grófnő az ítéletet megfellebbezte. A másodfokon eljáró *esztergomi prímási bíróság* 1820. szeptember 20-án hozott ítéletével az egri érseki bíróság ítéletét megváltoztatta, és a tartásdíjat a férj jövedelmének egynegyed részében állapította meg, kötelezte a gróft az elmaradt tartásdíjak és a feleség részére 1.500 forint perköltség megfizetésére, valamint meghagyta a feleség jogát arra, hogy hitbér iránt világi bírósághoz forduljon.²³

Buttler gróf az ítélet ellen fellebbezést nyújtott be az apostoli szentszékhez, s addig is egyezkedésbe bocsátkozott feleségével, ismét felajánlva neki a visszaköltözés lehetőségét is. A grófnő azonban – a korábbi rossz tapasztalatokra, valamint a számára kedvező még nem jogerős ítéletre tekintettel – nem volt hajlandó az egyezsége. A hercegprímás felfüggesztette a peranyag Rómába küldését mindaddig, amíg az egri érsek közvetíteni próbált a felek között, és maga is igyekezett levélben rábeszélni a feleséget a férjéhez való visszatérésre. Az asszony azonban kifejtette az érseknek, hogy alapos oka van annak feltételezésére, hogy férje nem jószántából, hanem csupán a tartásdíj-fizetési kötelezettsége alóli kibújás érdekében lenne hajlandó őt visszafogadni, ezért csak akkor hajlandó visszatérni hozzá, ha meggyőződött arról, hogy férjének szándéka őszinte, és nála semmilyen bántalmazástól vagy megszegyenítéstől nem kell majd tartania. Utalt továbbá arra is, hogy férje jelenleg is viszonyt folytat egy szomszédbeli férjes asszonnyal. Az egri érsek 1821. február 1-én olyan tartalmú jelentést küldött a prímásnak, mely szerint mind a házassági életközösség visszaállítására, mind az anyagi megegyezésre a feleség hibájából nem került sor.

²² „Anno 1819. die 5-a Octobris Deliberatum est: Actrice Comitissa vitae, quam admittente quidem sacri fori Csanadiensis arbitrata sententia sub A. N° 5° processui inducta jam ipsos sex et decem annos, nullius caeteroquin criminis convicta, legitimi mariti sui Comitissae R. C^o thoro, mensa et domo extorrem et lugubrem ducere cogitur, pertaesa, sed et fidei conjugalis jurisjurandi sacramento firmitae memore por obligatione Christiana cum marito suo Comite R. C^o ad pristinam animorum concordia redire anhelante et parata hocque scopo restaurationem convictus matrimonialis in actore sua legitime petente; [...] siquidem proventus bonorum Comitissae R. C^o sat notorie constarent, ideoque conscriptionem legalem alias pro basi defigendae provisionis servitutum superfluum redderent, hanc ob fluxum valorem pecuniae chartaceae in annuis 3000 florenis monetae conventionalis auri et argenti per Comitissam R. C^o A. Comitissae a 1. Junii 1819 inchoando semestraliter anticipato adcurate solvendam judicialiter defigi ac determinari.” Az egri érseki szentszék 1819. okt. 5-én meghozott ítélete, Egri érseki levéltár, Dóry Ferenc 134-135. o.

²³ „Anno 1820, die 20 Sept. Deliberatum est:[...] eidem Comitissae A. titulo futuri vitalitii habitatione quoque eo imputata quartam partem per exequentem vel mediante conscriptione eruendam, vel vero in quarta bonorum maritalium Comitissae A. Resignanda parte excindendam, una cum processalibus expensis judicialiter ad 1500 fl. valuales, honorarium etiam advocati complectentes reductis adjudicari [...]” Az esztergomi prímási szentszék ítélete, Egri érseki levéltár, Dóry Ferenc 135. o.

Erre való tekintettel a primás a periratot megküldte a szentszékeknek, amely a harmadfokú eljárásra a kassai püspököt jelölte ki.²⁴

Az 1821. november 20-án hozott *szentszéki ítélet* bizonyítottan látta, hogy a gróf nem hajlandó őszintén helyreállítani a házassági életközösséget a feleségével, holott az nem szolgáltatott okot erre. Ezért az ágytól és asztaltól való elválasztást helyben hagyta, és évi 5.000 rajnai forint tartásdíjat, valamint 2.000 forint perköltséget állapított meg a feleség javára.²⁵

Ezzel végleg lezárult a házaspár közti ágytól-asztaltól való elválasztásra, illetve asszonytartásra irányuló perek és egyezkedési kísérletek sorozata, melyek mindegyikét a feleség kezdeményezte.

3. Buttler János gróf perindítása a házasság érvénytelenné nyilvánítása iránt

A házasságkötés óta már 29 év telt el. Buttler egyre jobban nyugtalanította a gondolat, hogy nincs törvényes utóda, halálával családja férfi ágának magva szakad.

A tartásdíjjal kapcsolatos egyezkedések során a házasságkötés után 17 évvel, 1809. április 16-án egy anyósának írt levelében hozakodik elő először azzal a gondolattal, hogy újránősülése érdekében házasságukat érvénytelenítse, ekkor még arra való hivatkozással, hogy felesége nem képes egészséges gyermek világra hozatalára.²⁶

Aztán a tartásdíj összegével kapcsolatos huzavona során 1813/14-körül merült fel benne ismételten a gondolat, hogy oly módon szabaduljon meg követelőző feleségétől, hogy a házasságot érvénytelenné nyilváníttatja. Ennek érdekében felkérte unokaöccsét, báró Barkóczy László egri érseki ceremoniáriust,²⁷ hogy járja körül ennek jogi lehetőségét. Barkóczy átkutatta az érseki levéltár anyagát, több házasságjoggal foglalkozó jogtudós véleményét is kikérte, de nem talált bizonyítható jogcímet az érvénytelenítési per megindítására. Szóban előterjesztette a kérdést báró Fischer István egri érseknél is, utalva arra, hogy Buttler esetleg presszionálták a házasság megkötésére. Mivel azonban éppen az érsek volt az, aki még kanonokként Eszterházy püspök utasítására az esküvő előtti napokban Erdőtelekre ment, hogy lebeszélje a gróft az elhamarkodott házasságról, s nagyon

²⁴ Dóry Ferenc 60-69. o

²⁵ „Anno 1821. die 20^a Novembris Deliberatum est: Tametsi tractatus anno 1812. initus spectata sua tendentia censuram Cap. 3ⁱ de Divortis incurrat, et hoc respectu invigorosus Comitissae A. in postulanda sui ad mensam et thorum mariti Comitissae R. receptione vel uberiori iurium uxoreorum iudiciali prosecutione, quam ei sententia arbitrativa salvam admiserat, [...]” A kassai püspöki szentszék, mint pápai delegált bíróság ítélete, Egri érseki levéltár, Dóry Ferenc 136. o.

²⁶ Dóry Ferenc 50. o.

²⁷ Barkóczy László (1791-1847) későbbi székesfehérvári püspök 1810-1815 között, a papi szeminárium elvégzése után az 1815-ös felszentelését megelőzően mint tollvivő, majd érseki szertartó nyert alkalmazást. Szinyei József <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b01076.htm> (2017.03. 17.)

is emlékezett Buttler makacs elhatározására, az érseknél nem talált megértésre e kezdeményezés.²⁸

Így a sokévnnyi pereskedés alatt eljáró 5 bírói fórum egyikénél sem hivatkozott Buttler gróf arra, hogy a házasságkötés során érvénytelenítési ok merült volna fel. Sőt, a felesége által a tartásdíj megemlése iránt 1818-ban megindított perben a gróf ügyvédje maga állította, hogy az 1803-ban meghozott ítélethez képest jelen perben sem lehet a házasság érvényességét megkérdőjelezni.²⁹

1827. április 27. napján azonban – majd' 35 évvel a házasságkötés után – gróf Buttler János mégiscsak benyújtotta a házasság érvénytelenségének megállapítása iránti keresetlevelet az egri érseki székhez.

A keresetlevélben írt tényállás szerint a 18 éves tapasztalatlan, hiszékeny és szerelmes gróftól Dóry Katalin női mesterkedéssel behálózta, és elérte, hogy őt az ifjú gróf eljegyezze. Később azonban, amikor a vőlegény tudomására jutott, hogy a lány feslett életű, – akit kora ifjúságában az apja is megrontott, – visszariadt a házasságtól, és gróf Eszterházy Károly egri püspök segítségét kérte a házasságkötés megakadályozására. Amikor 1792. augusztus 6-án a hegyaljai birtokára utazva este a gróf betért a körömi fogadóba, megjelent Dóry Katalin az anyjával, és átcsalták magukhoz a szomszédos Girincse. Ott az erőszakos és hirtelen haragú Dóry Gábor őt két hétig fogva tartotta, és életveszélyes fenyegetésekkel akarata ellenére kényszerítette arra, hogy a lányt feleségül vegye. Ezt követően a házasságba ugyan Buttler belenyugodott, és megpróbált együtt élni a feleségével, de ez a köztük lévő kölcsönös ellenszenv miatt korán megghiúsult. A kereset tehát arra hivatkozott, hogy a vőlegény nem szabad akaratából kötött házasságot, így a házasság érvényesen nem jött létre.

Buttler és ügyvédje még a kereset benyújtása előtt előkészítette a terepet a bizonyításhoz. Felkeresték az egri érseki levéltárat és a girincsi plébániát, és beszerezték a bizonyítékként szóba jöhető iratokat vagy azok másolatát. Alaposan feltehető, hogy ekkor tűnt el Buttler házassági szándékát alátámasztó több olyan irat, melyeknek korábbi meglétét szavahihető tanúk mellett okirati bizonyítékok is egyértelműen alátámasztják. A gróf továbbá rávette *Kováts Ferenc* hajdani erdőteleki plébánost arra, hogy állítson ki neki egy olyan tartalmú nyilatkozatot, amely szerint a girincse történő utazását megelőző napon ő panaszkodott a plébánosnak arra, hogy Dóry Gábor mindenáron el akarja vele vetetni a lányát, neki azonban nem áll szándékában a házasságkötés. Írásba adta azt is a volt plébános, hogy mivel tőle Buttler sem a házasságkötéshez előírt elbocsátó levél kiállítását, sem a házassági szándék templomi kihirdetését nem kérte, ezért ilyenre nem is került sor.³⁰

²⁸ Dóry Ferenc 73-75. o.

²⁹ „In moderno vero casu prout nec anno 1803, ita nec de praesenti potest validitas matrimonii in quarstionem vocari” Sávoly Sámuel ungvári ügyvéd egyik replikája az egri szentszék előtt folyó 1818. évi perben, aki Buttler felkérésére járt el. Dóry Ferenc 74. o.

³⁰ A trienti zsinat rendelkezése értelmében a házasság clandestinitas (alattomoság) miatt érvénytelen, ld. Concilium Tridentinum, Sessio XXIV (11 nov.1563), Canones super reformatione circa matrimonium Caput I. Conciliorum oecumenicorum decreta In. J. Alberigo – J.A. Dosetti – P-P. Joannou – C. Leonard – P. Prodi (ed.) with H. Jedin 258. o.

A gróf ügyvédje felkereste az esküvő idején a Dóry család szolgálatában álló cselédeket, girincsi lakosokat, és sikerült megvesztegetnie néhányukat, hogy a perben majd Buttlernek kedvező tanúvallomást tegyenek. Érezvén azonban még így is, hogy bizonyítékai az esetleges ellenbizonyítékok fényében meglehetősen ingatag lábakon állnak, Buttler a kereset beadása előtt felkereste feleségét, és elmondta neki, hogy a per megindításában őt nem a felesége iránti ellenszenv, hanem csupán az vezérli, hogy egy új házasságból majd törvényes utódokat hagyhasson hátra. Kérte feleségét, ne próbálja meggátolni a per sikeres kimenetelét. Ennek fejében – a tartásdíj-perekben tanúsított meglehetősen fukarságához képest meglepő nagyvonalúsággal – 100.000 forintot és évi 3.000 forint életjáradékot ajánlott fel. A grófné azonban – becsületének védelmére és lelkiismeretére való hivatkozással – visszautasította az ajánlatot.³¹

A perfelvétel 1827. május 17-én történt. Az egyházi bírósági eljárásban a felek írásban fejtették ki az álláspontjukat oly módon, hogy a soron következő fél magába a bírósági jegyzőkönyvbe írta bele nyilatkozatait, az okirati bizonyítékok és az – egyébként is megkeresett bíróság, kiküldött bírósági személy vagy vármegyei szolgabíró előtt foganatosított – tanúmeghallgatások jegyzőkönyvei pedig mellékletként szerepeltek.³² Az egyházjog a fennálló házasság érvényességét vélelmezi, ezért a bizonyítás terhe azon volt, aki az érvénytelenségi okra hivatkozott. Buttlernek tehát bizonyítékokat kellett hoznia a kényszerítésre vonatkozóan ahhoz, hogy pernyertes legyen. Kezére játszott az a körülmény, hogy az állításait cáfolni tudó koronatanúk többsége (gróf Dóry Gábor, gróf Eszterházy egri püspök, báró Fischer István egri érsek, Olajosy János girincsi plébános, Fáy Bertalan) addigra már meghalt, a többiek emlékezőképességét pedig erősen befolyásolhatták az időközben eltelt évtizedek.

Buttler ügyvédje annak bizonyítására, hogy az ifjú gróf a házasságkötés megakadályozására gróf Eszterházy püspököt kérte meg, hivatkozott a püspök azon leveleire, amelyeket a főpap a házassági szándék kihirdetésének tiltása tárgyában írt neki és Dórynek, valamint amit a püspök nevében az olaszliszakai esperes írt a girincsi plébánosnak. Mivel azonban a püspök leveleinek tartalmából az is kiderült, hogy Buttler a kihirdetés iránti engedélyt a püspökhöz írt leveleiben maga sürgette, de e levelek már nem voltak feltalálhatók az érseki levéltárban, Buttler azt állította, hogy neki az egész levelezésről nem is volt tudomása, mivel az ő leveleit tudán kívül Dóry gróf írta, a püspök leveleit pedig még a neki történő kézbesítés előtt Dóry útközben elfogatta. Így nem értesült időben arról, hogy a püspök már hathatós intézkedéseket tett az ő megmentésére. Mivel ennek cáfolataként a grófné a perben bemutatta a férjének határozott házasságkötési szándékát tanúsító, Fáy Bertalan részére írt levelét, erről a levélről azt állította Buttler, hogy Dóry báró pisztollyal fenyegetve kényszerítette őt annak megírására.

A felperes által előadott tényállás egyik sarokpontja volt Dóry Gábor féktelen, erőszakos természete, amelytől alappal tartva Buttler akarata ellenére ment bele a házasságkötésbe. Ennek bizonyítására a felperes 8 egykori jobbágyot és további 6 személyt hozott fel tanúként, akik azt nyilatkozták, hogy az öreg Dóry gróf heves

³¹ Dóri Ferenc 72-78. o.

³² E per jegyzőkönyve a mellékletek nélkül 575 oldalt tett ki. Dóry Ferenc 83. o.

természetű, káromkodó, kötekedő, erőszakos ember volt. E tanúk egy része azt is nyilatkozta, hogy közvetlen vagy hallomásból szerzett tudomása szerint a lány az apjával, valamint Szirmai Józseffel is tiltott viszonyt folytatott, és 17 évesen magzatelhajtást követett el. Az eljegyzés után eszmélkedő vőlegény tehát joggal riadhatott vissza a házasságkötéstől.

Az esküvő előtti fogva tartás bizonyítására Buttler tanúként hozta fel hajdani lovászt, *Szakál Józsefet*, aki azt állította, hogy megérkezésük után Dőry Gábor örököt állított annak megakadályozására, hogy elhagyják a kastélyt, s azt is hallotta, hogy a plébános is csak Dőry parancsára volt hajlandó összeadni a fiatalokat. Mindezt megerősítette tanúvallomásával az akkori girincsi kántor özvegye, *özv. Edelényi Istvánné* is, aki még azt is elmondta, hogy az ő férje volt az, akivel Dőry gróf megíratta az ominózus leveleket az egri püspöknek, a püspök válaszlevelét pedig a Dőry gróf által kiküldött örök útközben elfogták, és a grófnak adták át. Ezt megerősítette *Huszár Sámuel* miskolci orgonakészítő is, aki azt nyilatkozta, hogy ezt neki is elmondta hajdanán Edelényi István. *Vékony János* – aki saját elmondása szerint akkoriban Dőryék kulcsárja volt, – valamint *Csetneky János* és *Tolnay János* girincsi lakosok tanúvallomásukban azt állították, hogy ők voltak azok a személyek, akik Dőry Gábor utasítására Buttler őrizték, és többször is megakadályozták abban, hogy elhagyja a kastélyt, s ők voltak azok, akik titokban elfogták a püspök Buttlernek írt levelét, amelyet Dőry grófnak adtak át. *Simonyi János* – Buttler egykori tisztartója – pedig tanúsította, hogy az ifjú gróf Eszterházy püspök segítségét kérte a házasságkötés megakadályozására.³³

Ezen állításokkal szemben Dőry Katalin nem tagadta, hogy apja hirtelen haragú, indulatos ember volt, de 16 tanú vallomásával bizonyította, hogy ennek ellenére nem kegyetlen, hanem inkább jóindulatú ember volt. Így *Láczay János* – Dőryék szakácsa, – *Béres Mária* és *Sikur Salamonné* szobalányok és *Kardinál Lakatos György* – Dőryék kocsisa – egybehangzóan állították, hogy Buttler gróf Dőryéknél mint vőlegény szabadon járt-kelt, menyasszonyát csókolgatva karonfogva sétálgatott vele a kertben. *Petercsik Zsuzsanna* – báró Eötvösék fogadott leánya – pedig azt nyilatkozta, hogy az ifjú pár az esküvő után vígan érkezett meg hozzájuk Sályra, onnan így mentek tovább Erdőtelekre is. *Mauer János* ónodi seborvos – az egyik esküvői tanú és egyben násznagy – a feleségével együtt nyilatkozott arról, hogy sem a vőlegényen, sem az eskető papon nyomát sem látta annak, hogy kényszer hatására cselekednének.

A grófné tanúi közül többen tettek említést arról, hogy információik szerint a per megindítása előtt Buttler és ügyvédje többször is járt Girincsen tanúkutatás céljából, és a számára vallomástételre hajlandó személyeket lefizette. Láczay János elmondta, hogy Buttler egyik legfőbb tanújának, Vékony Jánosnak a lányától hallotta, hogy amikor a gróf Girincsen járt, az ő apját, valamint Csetneky Jánost és Tolnay Jánost – akiknek állítólag az ifjú gróf fogva tartása, és a püspöki levél megszerzése volt a feladata – a gróf magával vitte, és fejenként 50 forintot fizetett nekik a vallomástételért, és még más tanúkat is keresett volna, de nem talált. *Fekete Mihályné* azt nyilatkozta, hogy a vallomástételt követően neki Csetneky

³³ Dőry Ferenc 83-88. o.

János meg is mutatta azt az 52 forintot, amit Buttler ügyvédjétől kapott. *Bodolay Mihály* – Dóryék egykori hajdúja – elmondta, hogy Buttler ügyvédje őt is hívta volna, napi 1 forintot ígérve neki. Ő nem ment el, de Vékony János, Csetneky János és Tolnay János igen, és tudomással bír arról – amit a bíróságnak *Fekete János* is megerősített, – hogy a gróf egy sárga paripát ajándékozott Vékony Jánosnak. *Tolnay Istvánné* pedig elmondta a bíróságon, hogy az ügyvéd az ő apját is hívta volna tanúskodni 50 forintért, de az apja visszaüzent neki, hogy még 300 forintért sem adná el a lelki üdvösségét.

A hajdani girincsi kántor özvegye, özv. Edelényi Istvánné vallomása vonatkozásában lakóhelyének plébánosa, *Nagy György* nyilatkozott úgy, hogy egy alkalommal megjelent nála egy polgári ruhás fiatalember. Ő Melczel György erdőteleki káplánnak mondta magát, és Edelényi István, a hajdani girincsi kántor után tudakozódott, mivel egy előre elkészített írásbeli vallomást hozott neki aláírásra, melyért 60 forintot fizetett volna. Edelényi István azonban ekkor már nem volt életben. Egy hónappal később azonban Buttler János gróf Alsó-Kázmárkra a szolgabíróhoz vitte az özvegyet, és írásbeli vallomást vettetett fel tőle, amelyért 50 forintot fizetett neki. 1827. december 10-én Nagy György levelet küldött a bíróságnak, mely szerint özv. Edelényiné beismerte neki, hogy korábban hamis tanúvallomást tett, ezért kéri annak semmibe vételét. Erre való tekintettel a bíróság 1828. augusztus 21-re személyes megjelenésre idézte be özv. Edelényinét. Amint ez Buttler gróf tudomására jutott, újból magához hívatta, és rábeszélte az asszonyt a korábbi vallomásának fenntartására. Így özv. Edelényiné elment a plébánosához, és kijelentette neki, hogy a vallomás visszavonására őt Kertész János girincsi jobbágy beszélte rá, most azonban meggondolta magát, a bíróságra azonban nem hajlandó elmenni. Később mégiscsak megváltoztatta álláspontját, 1828. szeptember 1-én megjelent Egerben, és Nagy György plébánossal történt szembesítése során úgy nyilatkozott a bíróság előtt, hogy a hamis tanúzást korábban önként ismerte be a plébánosnak, és a bíróság erről való tájékoztatása is a saját kérésére történt.

Buttler ügyvédje tagadta a tanúk megvesztegetését, és azt állította, hogy ők csak a tanúzás miatti jövedelem-kiesésre kaptak rapidíjat a gróftól. Becsatolt továbbá egy 1828. május 30-án kelt nyilatkozatot, melyben a grófné mellett tanúskodó Mauer János és felesége korábbi vallomásukat megváltoztatva azt állították, hogy Buttler valójában nem akarta feleségül venni a grófkisasszonyt, el is akart menni, de Dóry gróf ezt megakadályozta, a templomban pedig – melynek ajtaját a szertartás idejére Dóry gróf bezáratta – Buttler rosszkedvű volt, és nem is lehetett érteni, hogy valójában a házassági eskü szavait a pap után elismételte-e vagy sem, s utána az ebéden is szomorú volt, bujkált az emberek elől. Buttler ügyvédje becsatolt továbbá egy olyan nyilatkozatot is, amelyben Buttler több tanúja azt állította Zemplén vármegye szolgabírája előtt, hogy a grófné megbízásából a litkei plébános arra akarta őket rávenni, hogy korábbi vallomásukat vonják vissza.

A grófné még a per megindulása előtt levélben megkereste *Kováts Ferenc* hajdani erdőteleki plébánost, akitől kérte annak tanúsítását, hogy férjét senki sem kényszerítette a házasságra, hiszen mind a házasságkötés előtt, mind az azutáni

időszakban míg meg nem romlott közöttük a viszony, Buttler szerelmes férfiként viselkedett vele szemben. Tekintettel azonban arra, hogy Kovács prépost addigra már írásban nyilatkozott Buttlernak az általa kért történetről, a grófnének szabadkozni kezdett, és fenntartotta ugyan, hogy emlékezete szerint az esküvőt előzetesen nem hirdette ki, és a grófnak a szükséges elbocsátó levelet nem adta ki, de egyebekben nem emlékezőnek vallotta magát. Azt azonban határozottan állította, hogy az esküvő utáni időszakban ő a gróf „legnagyobb hajlandóságát, legforróbb szeretetét” tapasztalta a grófné iránt mindaddig, míg meg nem romlott a házasfelek viszonya. A prépost utalt arra, hogy ha mégis volt kihirdetés és elbocsátó levél, akkor annak meg kell lennie a girincsi plébánia irattárában.

A grófné becsatlolta a peranyaghoz *Demkó Mihály* girincsi plébános jelentését arról, hogy a perfelvétel előtt Buttler és ügyvédje járt nála, és elvitték a plébánia levéltárából a püspök kihirdetési engedélyét, valamint Kovács Ferenc erdőteleki plébános akkori levelét az ottani kihirdetés megtörténtéről (melyeket ők – mivel a keresetlevélben írtak cáfolására alkalmas bizonyítékok voltak – nem csatoltak be a peranyaghoz). Buttlerék az iratok elvitelét tagadták a bíróság előtt. A grófnének azonban a családi iratok között sikerült megtalálnia és bemutatnia 5 olyan levelet, amely Buttler határozott házassági szándékát igazolta: megvolt az egri püspöknek Buttlerhez írt levele, melyben megfontoltságra inti az ifjú gróft a házasság ügyében; Buttlernak gróf Dőry Gáborhoz írt levele, melyben kéri leendő apósát, járjon közben a püspöknél a hirdetési engedély érdekében; Buttler újabb levele a püspökhöz, melyben felhíradását fejezi ki a püspök halogató eljárása miatt; az ifjú gróf által Fáy Bertalannak írt levél, melyben a házasságkötéshez történő hozzájárulásra próbálta rávenni vagyongondnokát; valamint Kovács Ferenc erdőteleki plébános levele, amelyben örömmel értesíti a gróft a kihirdetés megtörténtéről, ezzel cáfolva a prépostnak a perben tett nyilatkozatát. Buttler ügyvédje ezekre az iratokra csak azt tudta nyilatkozni, hogy a Buttler-től származónak tartott levelek hamisítványok, a püspök levele pedig sosem jutott el Buttler kezébe. Emellett azonban ismételtlen megkísérelt peren kívül megegyezni a grófnéval, magas összeget felajánlva arra az esetre, ha a grófné lemondana a perben a további védekezésről, ő azonban nem fogadta el az ajánlatot.

A becsatolt bizonyítékok ellentmondásosságára tekintettel a bíróság elrendelte a releváns okiratok hitelesítését és a tanúk eskü alatt való újbóli kihallgatását. Ennek során Kovács Ferenc egykori erdőteleki plébános saját kezű írásának ismerte el az alperes által becsatolt leveleket, melyekben az esküvő előtti napokban a kihirdetés ügyében írt Buttlernak. Korábbi vallomását úgy módosította, hogy ugyan már nem tud visszaemlékezni a történetekre, de ha az akkori leveleiben ezt írta Buttlernak, akkor valóban szabályosan kihirdette az esküvőt a plébániáján, s ha vallomástétele előtt látta volna ezt az iratot, akkor nem tett volna tévedésből ezzel ellentétes nyilatkozatot. Fenntartotta azonban – mivel ennek ellentmondó közvetlen kijelentés nem volt a levelekben, – hogy jóval az esküvő előtt Buttler panaszkodott neki, hogy nem akarja elvenni a grófkisasszonyt, a házassági szerződésre is csak asszonyi fortéllal vették rá. A Buttler tanúi közül 10 személyt a kiküldött bíró Kassán hallgatott meg, akik fenntartották ugyan a férj mellett tett vallomásukat

Dóry Gáborról és leányáról, de egyúttal azt is elismerték, hogy fejenként 25 és 125 forint közötti összeget kaptak Buttler-től vallomástételükért.

A kiküldött bíró előtt Kertész János és Fekete Mihályné, valamint az időközben elhunyt Vékony János leánya, Kádár Mihályné egybehangzóan állították, hogy a Buttler mellett tanúskodó, őt állítólag az esküvő előtt fogva tartó Vékony János a halálos ágyán áthívta magához e két tanút, és előttük, valamint leánya előtt vallotta be, hogy hamisan tanúskodott a perben, amit most már bán. Ugyancsak önként megjelent a kiküldött bíró előtt – a korábbi nyilatkozata szerint az állítólagos fogva tartásban szintén közreműködő – Tolnay János is, aki azt mondta, hogy ha Vékony János már megbánta és elismerte a hamis tanúzást, akkor ő is beismeri és bánja, hogy hamis vallomást tett olyan dolgokról, amiről neki semmi tudomása sincsen. A hamis tanúzásra – az állítólagos fogva tartásban vallomása szerint szintén közreműködő – Csetneky János és Buttler ügyvédje vette rá, aki 20-20 forintot adott át nekik. Később négy hetet töltöttek Buttler gróf hanyi pusztáján, ahol minden nap felolvasták nekik, hogy mit kell majd vallaniuk a bíróság előtt. Buttler maga ígért nekik holtig tartó eltartást, házat és sok pénzt, ha mellette vallanak.³⁴

A több mint négy évig tartó bizonyítási eljárás és a felek végnyilatkozata után az érseki bíróság 1831. június 30-án hozott ítéletet. A bíróság leszögezte, hogy a per érdemi kérdése az volt, hogy a felperes gróf tudja-e bizonyítani, hogy a házasságot kényszer hatása alatt kötötte meg. A bíróság álláspontja szerint a felperes tanúbizonyítása nem vezetett eredményre, mivel tanúinak szavahihetősége megkérdőjelezhetővé vált³⁵ az alábbiak miatt:

- *Mauer János* esküvői tanú előbb az alperes, majd a felperes előadását alátámasztó vallomást tett, az ellentmondásokat a bírósági meghallgatása során se tudta feloldani, ezért vallomása nem tekinthető hitelt érdemlőnek.
- *Vékony János* vonatkozásában több tanú is arról számolt be, hogy vallomástételéért a felperes megfizette, továbbá több személy is tanúsította, hogy halálos ágyán beismerte, hogy hamis vallomást tett.
- *özv. Edelenyi Istvánné* szavahihetősége is kétséges, mivel vallomástétele előtt és után hosszabb ideig a felperesnél tartózkodott, ezzel a megvesztegetés gyanúját vonta magára, továbbá Nagy György plébános és Manzel halmaji kántor vallomása szerint öelöttük egyszer már el is ismerte a hamis tanúzást, amit utóbb a bíróság előtt is megtett.
- Ugyancsak megállapítható volt több személy vallomása alapján, hogy *Csetneky János* és *Tolnay János* is ajándékot fogadott el a felperestől vallomástételéért.

³⁴ Dóry Ferenc 88-105. o.

³⁵ „Anno 1831. die 30. Junii in nomine Santissimae et Individuae Trinitatis Deliberatum est: Causa praesente per Actorem Comitum Joannem Buttler ad dissolutionem vinculi matrimonialis cum R. C^a [tkp. Rea Conventa] Comitissa Catherina Döry contracti e defectu liberi et lege requisiti consensus suscitata, is proin, quae de hujus matrimonii clandestinitate Pars A. extra sphaeram praesentis instituti allegative adfert, velut vigore etiam latae pag. processus 65^a sententiae interlocutoriae reiectis, sed et secus haud probatis attendi nequeuntibus [...]” Az egri érseki szentsék ítélete gróf Buttler János k9öteléki perében, Egri érseki levéltár, Köteléki per jegyzőkönyve 553. I. Dóry Ferenc 138. o.

- Szakál József főleg csak hallomás alapján szerzett információkról számolt be.
- Simonyi János vallomását – hogy az ifjú gróf Eszterházy püspök segítségét kérte a házasságkötés megakadályozására – életszerűtlennek találta a bíróság, arra következtetve, hogy ebben az esetben a püspök nyilvánvalóan segítségére is lett volna, és az általa írt levelekben lett volna erre történő utalás.

Ezeknek a vallomásoknak és az alperes által felhozott bizonyítékoknak az összevetéséből a bíróság álláspontja szerint megállapítható volt, hogy a házasságkötésre a felperes szabad akaratából került sor. Erre utal az a körülmény, hogy Buttler köztisztviselőként álló tanúk előtt jegyezte el Pesten Dóry Katalint, és az eljegyzést atyja akarata ellenére is fenntartotta, annak ideje alatt szerelmes hangvételű levelezést folytatott menyasszonyával. Buttler más leveleinek összehasonlításával a bíróság igazoltnak látta azt is, hogy a püspökkel is maga az ifjú gróf folytatott levelezést az esküvő sürgetése érdekében.³⁶

Eszterházy püspök leveleiből az derült ki, hogy a püspök a házasságkötést kizárólag a vagyongondnoki beleegyezés hiánya miatt akadályozta, s nyilvánvalóan nem adta volna meg végül a jóváhagyását, ha Dóryék tisztességtelen mesterkedéseire való hivatkozással Buttler maga kérte volna őt a házasságkötés megakadályozására. Erre utal továbbá az a körülmény is, hogy amikor a házaspár között az ágytól-asztaltól való különválás tárgyában még Eszterházy püspöksége idején folyt a püspöki bírósági eljárás, a per során fel sem merült a házasság érvénytelenségének kérdése, mint ahogyan a következő három azonos tárgyú perben sem.

A bíróság a felperes előadásával ellentétben bizonyítottan találta azt is, hogy az ifjú gróf ha akart volna, az esküvő előtt szabadon elhagyhatta volna Dóryék kastélyát, és az esküvő napján tanúsított esetleges szomorúsága a gróf alaptermészetéből eredt, nem a kényszeresküvő miatt, hiszen másnap Eötvöséknél Sályban már jókedvű volt. Buttler az esküvő utáni években egyszer sem említette senkinek, hogy kényszerítették volna a házasságkötésre, a Heves vármegyéhez írt beadványában maga fogalmazott úgy, hogy „Isten kegyelméből” házasságot kötött, és az első években boldog meglepedettségben éltek együtt. Amikor pedig az asszony elköltözött férjétől, házassági esküjére és az együtt töltött boldog évekre hivatkozva hívta őt vissza levélben a férje.³⁷ A jelen perben tanúskodó alperesi tanúk is alátámasztották az érvényes házasságkötést, vallomásaikban csak

³⁶ „*ac proin actionali expositione non probata, matrimonium Comitissae A. cum Comitissa RC^{ta}, velut sponte ac libere initum pro valido ac legitimo declarari, taleque ab initio fuisse pronunciarum, mutuis partium cavillationibus aliisque laesivis expressionibus iudicialiter improbatum, expensis vero hoc in causae genere locum non habentibus.*” Az egri érseki szentszék ítélete gróf Buttler János költreléki perében, Egri érseki levéltár, Köteléki per jegyzőkönyve 535. l. Dóry Ferenc 147. o.

³⁷ „*Sed et his, quae matrimonium consecuta sunt, clare elucescente eo, quod Comes A. libertati suae redditus contra illam sibi vim nedum reclamaverit, ut potius medio recursus ad universitatem comitatus Hevessiensis porrecti ad sermone ecquidem Latino, sibi tamen nec tunc, nec de presenti penitus ignoto, per concipientem ipsius scitu, iussu ac nomine adornati argumento initi Civina favente clementia cum RC^{ta} connubii sum III ad EEE a curatela relevari petierit,*” Az egri érseki szentszék ítélete gróf Buttler János költreléki perében, Egri érseki levéltár, Köteléki per jegyzőkönyve 534. l. Dóry Ferenc i.m. 145. o.

a lényegtelen körülményekre vonatkozóan tapasztalható bizonyos ellentét, amelyet azonban magyaráz az azóta eltelt több évtizednyi idő. Mindezekre tekintettel a bíróság a házasságot érvényesnek nyilvánította.

Buttler gróf természetesen fellebbezett az ítélet ellen, de fellebbezést nyújtott be a nehéz anyagi helyzetben lévő grófné is arra való tekintettel, hogy a bíróság nem ítelt meg javára perköltséget. Valószínűsíthető, hogy a felperesi fellebbezés kedvezőbb elbírálása érdekében került sor arra, hogy Buttler 1833-ban – a falu földesuraként – szétbontatta a várvédő hős Dobó István dobóruszkai síremlékét, és a fedlapot Egerbe szállítatva az egri vár kultuszán munkálkodó Pyrker érseknek adományozta, remélve, hogy ezzel elnyerheti fellebbezéséhez a főpap jóindulatú támogatását.³⁸ Ha így is gondolta, csalatkoznia kellett: az esztergomi primási szék 1833. június 19-én hozott ítéletével a fellebbezéseket alaptalannak találta, és az elsőfokú ítéletet helybenhagyta.

Buttler Rómához kívánt fellebbezni. Tekintettel azonban arra, hogy XIV. Benedek pápa (1740-1758) a „*Dei miseratione*” kezdetű constitutiójában³⁹ úgy rendelkezett, hogy a házasság érvényességét kimondó két egybehangzó ítélet ellen nincs helye további jogorvoslatnak, a primási bíróság a fellebbezést visszautasította. Ezzel a per végleg lezárult.

4. A peres felek utóélete

Buttler haragjában áttért a református vallásra, amely azonban házasságának érvényességét már nem érinthette. Mivel fiági leszármazója nem volt, és rokonságával sem tartott jó kapcsolatot, még életében jelentős adományokat tett a köz javára. Így például – oldalági rokonai tiltakozása ellenére – 1835-ben alapítványt hozott létre a Ludovika hadiakadémia javára, mely iránti hálóját a nemzet az 1836. évi 40. törvénycikkben örökítette meg. Fiú utód miatti bánkódásában Buttler családfájának kutatásába kezdett, és rátalált a neki csupán névrokon, ír eredetű, de bajorországi Buttler von Clonebough grófi család Sándor nevű 25 éves sarjára, akit meghívott magához Magyarországra. Mivel az ifjú elnyerte tetszését, összeházasította nővérének unokájával, báró Barkóczy Évával, és végrendeleti örökösévé tette meg. A jogutódlás olyan jól sikerült, hogy utódaik mint Buttler János gróf vér szerinti leszármazottai tévedésből belekerültek az 1886. évi 8. törvénycikkbe⁴⁰, amely az örökös főrendiházi tagsággal bíró családok névjegyzékét állapította meg, és csak 1902-ben került sor a névjegyzékből való törlésükre. Buttler János gróf a feleségével haláláig nem békült ki, bár a tartásdíjakat már rendszeresen fizette, hitbérét még életében kiadta, halála után pedig

³⁸ Löffler Erzsébet: *Pyrker László egri érsek és az egri vár kultusza*
https://www.eke.hu/sites/default/files/csatolmanyok/kozgyulesek/2007/2007_loffler.pdf (2017. 03. 14.)

³⁹ Benedictus, XIV., Cost. ap. «*Dei Miseratione*», 3 novembris 1741, Sanctissimi Domini nostri Benedicti Papae XIV bullarium, Venezia 1768, 36-39. és Opus Omnia, XIV, 1845, 106-111.

⁴⁰ Corpus Iuris Hungarici (Magyar Törvénytar) Millenniumi kiadás Budapest, az 1886. évi VIII. törvénycikk a főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk 23. szakaszának végrehajtásáról

rokonsága elismerte Dóry Katalin özvegyi jogait. A feleség 7 évvel élte túl férjét: Buttler János gróf 1845. május 3-án, míg Dóry Katalin grófnő 1852. november 8-án hunyt el.⁴¹

⁴¹ Dóry Ferenc 124-26. o.

A jövő reménységei – a valóban fenntartható települések* Bányai Orsolya**

1. Bevezetés

Az ENSZ fenntartható fejlődési céljai közül a 11. célkitűzés a fenntartható, befogadó, biztonságos és alkalmazkodó városok és emberi települések létrehozása.¹ Míg jelenleg az emberiség fele, addig 2050-re becslések szerint a világ lakosságának kétharmada, mintegy 6 és fél milliárd ember fog városokban lakni.² Annak ellenére, hogy a városok a Föld felületének viszonylag csekély részét foglalják el, a környezetre gyakorolt káros hatásuk óriási: az ENSZ adatai szerint az energiafelhasználás 60-80%-áért, míg a szén-dioxid kibocsátás 75%-áért felelősek.³ A környezetvédelmi szakirodalomban többen rögzítették már, hogy annak érdekében, hogy az emberi társadalom környezetre gyakorolt hatása, ökológiai lábnyoma visszatérjen az eltartóképesség korlátai mögé, radikális változtatásra (általában a társadalom értékrend-változására) lenne szükség.⁴ Mivel az energiafelhasználás döntő része éppen a városokban koncentrálódik, a városok energiafelhasználásának és ezzel együtt ökológiai lábnyomának radikális csökkentése tűnik az egyik kézenfekvő (bár realitást nélkülöző) megoldásnak. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a „fenntartható és biztonságos város” kifejezés

* A tanulmány a K 115530 ny. sz. kutatási projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával készült.

** Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék.

¹ United Nations 2015: Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1.; Faragó Tibor: Világunk 2030-ban: a nemzetközi együttműködés új egyetemes programjának előzményei, lényege és értékelése. *Külügyi Szemle*, 2016/2, 3–24.; Jancsovicska Paulina: Fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals). *Tájökológiai lapok*, 2016/2. 171-181.

² World Urbanization Prospects. New York, United Nations, 2015.7.; Prof. Dr. Charles Vörösmarty – Climate Change and Urban Development. c. előadása Klímaügye(in)k konferencia, Budapest, NKE, 2017. május 25.

³ World Urbanization Prospects. New York, United Nations, 2015. 3.

⁴ Bányai Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*. DELA Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2014.; Kerekes Sándor: A szenvedélyek féken tartása, avagy a fenntartható kapitalizmus? *Közgazdaság*, 2016/2.; Takács-Sánta András – Bódi Balázs: Tikopia társadalma, amely elkerülte a közlegetők tragédiáját. *Socio*, 2016/3. 91-104.

keretében az ENSZ 11. fenntartható fejlődési célkitűzése egy olyan településre utal, amely az ott lakók számára lehetővé teszi a biztonságos és megfizethető lakáshoz jutást, a nyomornegyedek felszámolását, továbbá a közösségi közlekedés fejlesztését és zöld felületek kialakítását. Vagyis az, ahogyan napjainkban a fenntartható város kifejezést használják – nemzetközi és helyi szinten egyaránt –, az leginkább egy élhető város jövőképét vetíti elénk. Nem tükrözi azonban a fentebb említett radikális változás szükségességét, így korántsem alkalmas arra, hogy a jelenlegi társadalom és gazdaság ökológiai fenntarthatatlanságát kezelje.⁵ Ennek többek között egyfajta strukturális beágyazottság az oka: a társadalom különböző szintű vezetői és általában a tagjai egyaránt bemerevedtek, nem tudnak, illetve valójában nem is akarnak alkalmazkodni a változó környezethez. Ráadásul a helytelen értékrendet, amire korunk társadalmá és gazdasága építkezik a jogi szabályozás megáévé tette, így a jelenlegi jogszabályi környezet önmagában is akadályozza a mélyebb és átfogóbb változtatásokat.⁶ Az ezzel járó tehetetlenség helyett/mellett érdemes alternatív megoldásokat keresni. Olyan valóban fenntartható közösségekre (városokat, falvakat) irányítani a figyelmet, amelyek a tapasztalatok alapján jól adaptálódnak az állandóan változó környezethez, vagyis fejlődőképeselek.

E cikk keretében azt vizsgálom, hogy a hatályos jogi környezet mennyire támogatja, vagy inkább akadályozza e valóban fenntartható települések létrejöttét és fennmaradását Magyarországon. Ezen írást megelőzően már lehetett találkozni néhány olyan véleménnyel (Takács-Sánta András, Borsos Béla),⁷ amelyek szerint a jogi környezet nem könnyíti meg ezen ökológikus közösségek amúgy is nehéz helyzetét, ugyanakkor a jogtudományi szféra ezidáig még nem foglalkozott e problémával, még csak figyelemfelkeltő jelleggel sem. Én ennek az adósságnak a törlesztéséhez járulnék hozzá ezzel a rövid tanulmánnyal.

A tanulmány elkészítésénél a jogtudomány művelői körében megszokott klasszikus szakirodalom-feldolgozás és jogszabályelemzés módszereire építkeztem elsősorban. Munkámhoz ugyanakkor a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a települési környezetvédelemmel kapcsolatban zajló kutatás nyújtotta a kereteket. E kutatóműhely keretében ugyanis többek között egy-egy település környezetvédelmi szabályozását kutatjuk esettanulmány készítésével. Az egyik ilyen esettanulmányt éppen én készítettem Somogyvámosról.⁸ Ennek során gondolkodtam el azon, hogy környezeti szempontból mennyire fenntarthatatlanok a településeink, és ehhez képest milyen üdítő megoldás egy-egy olyan ökológikus

⁵ Kerekes Sándor: A szenvedélyek féken tartása, avagy a fenntartható kapitalizmus? *Közgazdaság*, 2016/2. 65.

⁶ Lásd bővebben: Bányai Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában*. DELA Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2014.

⁷ Takács-Sánta András: *Városi magányból vidéki közösségbe*. GATE Zöld Forgatag, Gödöllő, 2017. 03.22. <http://greenfo.hu/hirek/2017/04/26/varosi-maganybol-videki-kozossegbe>(Letöltve: 2017. június 12.); Borsos, Béla: Gyűrüfű: Kísérlet egy ökológiai alapokon álló, emberi léptékű vidéki területfejlesztési modell megalapozására, in: *Ötletek a fenntartható vidékfejlesztési programok tervezéséhez*, CEEWEB Hungary, Miskolc, 1998. 19-35.

⁸ Bányai Orsolya: Somogyvámos és Krisna-völgy környezetvédelmi szabályozása az ökológiai fenntarthatóság nézőpontjából. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2017/4. 253-273.

közösség, mint a somogyvámosi Krisna-völgy. Vagyis a debreceni egyetemen zajló kutatás témája és alkalmazott módszerei egyaránt értékes alapokat nyújtottak ezen íráshoz.⁹

A következőkben első körben tisztázom, hogy pontosan mit is értek valódi fenntartható¹⁰ település alatt, majd a hazai fenntartható településekkel kapcsolatos helyzetképről adott rövid áttekintés után rátérek a jogi kérdésekre.

2. A valóban fenntartható települések

A témát kutatva többféle megfogalmazással (öko-város, fenntartható város/település, fenntartható közösség, ökofalu,¹¹ élő falu, zöld város, stb.) találkoztam a fenntartható települések tekintetében. Ezek a kifejezések nem minden esetben fedik egymást, bár ezt nem lehet egyértelműen megállapítani, tekintve, hogy nincsenek egyértelműen és széles körben elfogadott módon definiálva a szakirodalomban.¹² Ugyanakkor sok esetben nem is próbálják meg konkrétan definiálni, hogy mit is értenek fenntartható település alatt. Ilyenkor csupán meghatározzák azokat a sajátosságokat, amiknek meg kell felelnie egy településnek ahhoz, hogy „fenntartható településnek” lehessen nevezni.¹³ E meghatározások között van olyan, amely valóban fenntartható településre utal, míg olyan is, amelyet csak egyszerűen divatos címkeként aggatnak az amúgy hosszú távon fenntarthatatlan településekre.

Véleményem szerint ahhoz, hogy egy települést valóban fenntarthatónak lehessen nevezni, két fontos kritériumnak kell, hogy eleget tegyen: a település/közösség ökológiai lábnyoma legyen a terület eltartó képességének határai alatt, továbbá mindezt a közösség értékékként kezelje. Ezen felül természetesen még lehet, sőt kell is más feltétel (pl. megújuló/decentralizált energiaforrások alkalmazása, szennyvíztisztítás, víztakarékosság, stb.)

⁹ Ezzel kapcsolatban további részletekért, a kutatás hipotéziseiről, módszereiről lásd. Fodor László – Barta Attila – Fónai Mihály – Bányai Orsolya: *Települési környezetvédelem Magyarországon: Egy kutatás előfeltevései. Tér és Társadalom* 2016/3, 19–39.

¹⁰ Fenntarthatóság alatt környezeti (ökológiai, erős) fenntarthatóságot értek.

¹¹ Borsos Béla ökofalu meghatározása. Eszerint az „ökofalu kis léptékű emberi település, ahol az emberi igények harmonikusan illeszkednek az adott hely ökológiai eltartó-képességének korlátaival, hogy ezzel elérhetővé váljék a hosszú távú fenntarthatóság.” Forrás: Borsos, Béla: Gyűrűfű: Kísérlet egy ökológiai alapokon álló, emberi léptékű vidéki területfejlesztési modell megalapozására, in: *Ötletek a fenntartható vidékfejlesztési programok tervezéséhez*, CEEWEB Hungary, Miskolc, 1998. 19-35. 34.; Gilmann definíciója az ökofalvokról: „emberi léptékű, minden jellemzővel rendelkező települést jelent, amelyben az emberi tevékenységek károsodás nélkül építhetők be a természeti világba, méghozzá olyan módon, hogy az elősegíti az egészséges emberi kiteljesedést és sikeresen folytatható a végtelenségig.” Forrás: The Gilman's Reporto Gaia Trust, 1991, idézi Borsos Béla Gyűrűfű ökofalu alapítója. Borsos Béla disszertációja: *Az ökofalu koncepciója és helye a fenntartható település-és vidékfejlesztésben*. PhD Értekezés, PTE TTK, Pécs, 2007. 23.

¹² Mark Roseland: Dimensions of the eco-city. *Cities*. Volume 14, Issue 4, 1997. 197-202. 201.; Anna Chiesura: The role of urban parks for the sustainable city. *Landscape and urban planning*. 2004/1. 129–138. 130.

¹³ Jeffrey R. Kenworthy: The eco-city: ten key transport and planning dimensions for sustainable city development. *Environment and urbanization*. Volume 18, No. 1, 2006. 67-85. 68.

meghatározása, de én most kifejezetten azt szeretném kiemelni, hogy ha az előbb említett két feltétel nem teljesül, úgy véleményem szerint egy települést sem lehet ökológiai szempontból fenntartható településnek, azaz valóban fenntartható településnek nevezni.¹⁴ Nincsenek információim arról, hogy Magyarországon a kisebb, néhány száz fős települések ökológiai lábnyoma mekkora. Ebből kifolyólag feltételezhető, hogyha megmérnék egy ilyen kis település ökológiai lábnyomát, és összevetnék a terület biokapacitásával, „fenntarthatónak” minősülne. Az ilyen feltételezett település lakói szinte borítékolhatóan elégedetlenek lennének a helyzetükkel, és inkább elmaradottságként értékelnék a helyzetüket, mintsem ökológiailag fenntarthatónak. Pedig valószínűleg ki tudják elégíteni az alapvető szükségleteiket. Ez a fajta elégedetlenség komoly probléma, nagyon nehezen orvosolható. Találkoztam egy gondolattal miszerint, „egy olyan ember, aki nem tudja, hogy mit jelent önmagában elégedettnek lenni a lelki azonosságban, annak még az egész univerzum sem elég”.¹⁵ Nagyon úgy fest, hogy most ez a helyzet: mi emberek itt a Földön valójában az elégedetlenségtől szenvedünk. Éppen ezért ahhoz, hogy valóban, de valóban fenntartható legyen egy közösség hosszú távon, ahhoz orvosolni kell az elégedetlenséget is. Ha elfogadjuk az előbbi idézet mondanivalóját, akkor ezt az elégedetlenséget csak úgy lehet orvosolni, ha a lelki természetünkől merítünk erőt. Vagyis az életünknek van egy sokkal mélyebb „lelki” dimenziója, amiről azonban hajlamosak vagyunk megfeledkezni.

3. Egy rövid kitérő: a valóban-valóban fenntartható települések

A fenti gondolatmenetet követve – miszerint az emberi természetben megtalálható elégedetlenség orvoslása nélkül egyetlen közösség sem fenntartható hosszú távon – néhány gondolat erejéig kitérek a valóban-valóban fenntartható településekre is. A talán kissé viccesen hangzó elnevezés, amellet, hogy bizonyos szintű karikatúráját is jelentheti a fenntarthatósági kifejezéseknek (tekintve, hogy a „fenntartható” jelzőt már minden összefüggésben használják, amely így szinte már teljesen kiüresedett), valójában komoly tartalommal bír. Ezért annak ellenére, hogy a vizsgálatom elsősorban ökológiai, jogi nézőpontú, nem mehettem el amellet, hogy a fenntarthatóságnak egy ritkán emlegetett, negyedik, vallási/kulturális pillérét is érvényesítő, valóban-valóban fenntartható településekről/közösségekről is szóljak.

E problémának a kezelése már messze túllép a jog határán és elvezet odáig, hogy a fenntartható fejlődésnek valójában nem három, hanem négy pillére van. Ezt

¹⁴ A település kifejezést itt nem jogi, hanem általános értelemben használom. Mendöl Tibor meghatározása szerint, a település az embercsoport lakó és munkahelyének térbeli együttese. Forrás: Mendöl Tibor: *Általános településföldrajz*, MTA. Budapest, 1963. Itt meg kell jegyezni, hogy a tanulmány keretében emlegetett valóban fenntartható települések egyes esetekben helyi települési önkormányzattal rendelkező, közigazgatási jogi értelemben is települések (pl. Hosszúhetény, Kóspallag), más esetben jogi értelemben nem számítanak településnek. Például két „falú” Visnyeszéplak és Krisna-völgy Visnye, illetve Somogyvamos községhez tartozik. Vagyis sajátos autonóm közösségként a már meglévő közigazgatási struktúrába településrészként illeszkednek.

¹⁵ Sívarama Swami: A környezetvédelem gyökerei. *Tattva*, 2016/1. 17-21. 21.

Farkas Judit is hasonlóan látja egyik írásában.¹⁶ Szerinte a fenntartható közösségek kérdése sokkal több a környezeti fenntarthatóság kérdésénél; „e közösségek (ti. ökológikus közösségek - *saját megjegyzés*) a környezeti problémák orvoslásán túl, egyfajta holisztikus szemléletet alkalmazva, egybekapcsolják a fenntarthatóság környezeti, társadalmi és gazdasági aspektusait, sőt gyakran egy negyedik, ritkábban hangoztatott dimenziót, a spirituális –vallási aspektust is bekapcsolják kísérleti laboratóriumuk eszköztárába”.¹⁷ Hogy valóban fontos-e a negyedik „lelki-spirituális” pillér ahhoz, hogy egy közösség valóban hosszútávon fenntartható és életképes legyen, azt *Takács-Sánta András* vezette kutatócsoport is vizsgálta a Kisközösségi Program keretében.¹⁸ Bár a hazai tapasztalatok nem erősítik meg ezt egyértelműen, de tény, hogy „Magyarországon két olyan közösség akad csupán,¹⁹ amely gyakorlatilag az összes tagra kiterjedő közös vallási alappal rendelkezik – ezek pedig éppen a legrégebb óta működő, és több más szempontból is a legsikeresebbnek tekinthető közösségek. Ugyanakkor mindehhez hozzátehetjük még, hogy a többi három, hosszabb múltra visszatekintő, de közös vallási alappal nem rendelkező ökofalusi közösség mindegyike vagy fölbomlott, vagy pedig komoly konfliktusokkal küzd.”²⁰ A nemzetközi szakirodalomban számos olyan eredménnyel találkozni, amely szintén a vallási, spirituális aspektus fontosságát támasztja alá.²¹ Ezt a konfliktuskezelésre nyújtott hatékonyabb megoldásokkal és azzal magyarázzák, hogy a közösség tagjai, azáltal, hogy az életüket képesek egy transzcendens felső hatalom szolgálatába állítani, érthetően jobban háttérbe tudják szorítani a saját önös érdekeiket. A vallásnak ez a szabályozó szerepe korántsem elhanyagolható, hiszen ahogy James Lovelock írja: „*Hiába rendelkezünk iPhone-nal, meg úrhajókkal, továbbra is csak törzsi ösztöneink mozgatnak minket. Emiatt még mindig képtelenek vagyunk rá, hogy a nagyobb jó (közösség – saját megjegyzés) érdekében cselekedjünk és hosszú távon ne a saját rövid távú érdekeinknek megfelelő döntést hozzuk.*”²² Vagyis a vallási elvek tisztelete hozzájárul ahhoz, hogy tudatosan felülírva lehúzó ösztöneinket, segítséget nyújtson a hosszú távú közérdekek érvényesítéséhez. Ugyanakkor az is igaz, hogy számos olyan közösség van, amelyik annak ellenére áll fenn régóta, hogy nincs vallási vagy spirituális alapja. A magam részéről úgy gondolom, hogy egy közösség élő lelki alapok nélkül, hosszútávon (és itt most nem 10-50 évre, hanem több száz, illetve

¹⁶ Farkas Judit: Ökofalvak és a társadalmi fenntarthatóság, in: Kun András (szerk.): Ökológiai lábnyomunk és a fenntarthatóság. *Öko-Völgy füzetek 1.* Öko-völgy Alapítvány, 2012, Somogyvámos, 17-31.

¹⁷ Farkas: i.m. 17-31.

¹⁸ A Kisközösségi Program egy 2008 őszén indult kutatási és akcióprogram. Fő célja, hogy minél több ökológikus helyi kisközösség kialakulását segítse elő a Kárpát-medencében, mindenféle méretű településen. Bővebben: <http://www.kiskozossegek.hu/>

¹⁹ Krisna-völgy és Visnyeszéplak

²⁰ Takács Sánta András: Egy új világ építése egészen alulról? Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon. *Socia*, 2016/4. 89.

²¹ Rishard Sosis: Religion and Intra group Cooperation: Preliminary Results of a Comparative Analysis of Utopian Communities. *Cross-Cultural Research*, 2000/1. 70–87.

²² Jeff Godell: *Borús jövőt jósol James Lovelock.* Rolling Stone, 2007/11. Fordította: Ilyés András. http://greenfo.hu/hirek/2008/11/25/borus-jovot-josol-james-lovelock_1227613050 (Letöltés dátuma: 2015. május 04.)

ezer évre gondolok)²³ nem tartható fent. Ennek azonban az alapja ugyanúgy nem lehet kényszer, mint az ökológiai korlátok elfogadásának sem. A vallás szabályozó elveinek csak akkor van értelme, ha azt önként vállalják az egyének. Vagyis egy „felülről jövő parancsszóra” nem lehet hirtelen vallásossá válni, csak egy átgondolt, értelmes gondolkodáson alapuló belső elhatározás eredményeképpen vállalható önként ilyen korlátozás. Ezzel a gondolatmenettel érzékeltetni szerettem volna, hogy a valóban fenntartható települések mellett beszélnünk kell a valóban-valóban fenntartható településekről is.

4. Helyzetkép a magyarországi települési szintű ökológikus közösségekről

Miután az előbbi rövid kitérőt megelőzően, tisztáztam a valóban fenntartható település fogalmát e tanulmány szóhasználatában, érdemes pár szót szólni a Magyarországon található valóban fenntartható településekről. A hazai kutatások azt mutatták ki, hogy – egyezően a nemzetközi tendenciákkal – egy eredetileg városokban élő értelmiségi réteg, felismerve a városi lét sok (bár nem minden) tekintetben fenntarthatatlan jellegét, megindult egy „vissza a földhöz” típusú ellenurbanizáció.²⁴ Ennek eredményeképpen Magyarországon is létrejött néhány települési szintű²⁵ ökológikus közösség, amely vagy „szórtan”,²⁶ vagy egy jól körülhatárolható falu jellegű településbe tömörül.²⁷ Ez utóbbira Visnyeszéplak és a somogyvámosi Krisna-völgy (hozzávetőlegesen 25 éve állnak fent),²⁸ az előbbire Hosszúhetény, vagy Kóspallag hozható példaként. Ezekon kívül még más közösségeket is lehetne említeni,²⁹ de meg kell jegyezni, hogy *Takács-Sánta András* által vezetett mintegy 10 éves kutatás azt mutatta ki, hogy a viszonylag sok kezdeményezés ellenére mindössze 6 olyan települési szintű ökológikus közösség

²³ Kerekes: i.m.73.

²⁴ Takács-Sánta: Egy új világ építése egészen alulról? 84.

²⁵ Az ökológikus közösségek tipizálásához lásd: Takács: i.m. 77.

²⁶ Takács-Sánta: Egy új világ építése egészen alulról? 89.

²⁷ E közösségeket másképpen is lehet tipizálni. Az ökofalvak tipizálásának lehetséges módjai:

1) tervezett közösségek – tradicionális falvak; 2) falusi, szuburbán települések, „inner city” kezdeményezések (alapvetően falusi jellegűek); 3) közösség hozza létre – ritkábban tervezők alakítják ki őket; 4) motivációik (milyen céllal hozzák létre őket?); 5) létrejöttük módja (a magyarországi kezdeményezések tapasztalatai alapján): a) beköltözéssel létrejövő ökofalvak: a városból kiköltözők egy már létező falu életébe integrálódva, kiköltöző társaikkal hoznak létre ökofalu közösséget a településen belül (pl.: Gömörszőlős, Máriahalom, Nagyszékely). b) újjáéledő települések/„feltámasztás”: korábban lakott, elhagyott (kihalt) településből lesz ökofalu (pl.: Gyűrűfű). c) „zöldmezős” falualapítás/„mellé-költözés”: a közösség olyan helyen jön/jött létre, ahol korábban nem létezett település (pl.: Kr̥ṣṇa-völgy, Visnyeszéplak, Galgahévíz, Magfalva). Forrás: Hári Beáta: *Magyarországi ökofalvak fenntarthatósági jellemzése és értékelése, továbbá területfejlesztési szempontú vizsgálatuk*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest, 2008. 2008: 26–27.; Kun András: Beszélgetések az önellátásról 2. *Öko-völgy Alapítvány*, Somogyvámos, 2014. 43.

²⁸ Kajner Péter – Lányi András – Takács-Sánta András (szerk.): *A fenntarthatóság felé való átmenet jó példái Magyarországon*. MIS-ÖKO Kft., 2013.

²⁹ Lásd bővebben: <http://www.elofaluhalozat.hu/>

létezik ma Magyarországon, amelyik valóban élő és jól működik.³⁰ Ezen ökológikus közösségek, elnevezésükből is adódóan, feltehetően mind megfelelnek a valóban fenntartható település két fentebb említett kritériumának. Kettő azonban biztosan: Krisna-völgy és Visnyeszéplak. E jól működő és stabil közösségek közül mind Krisna-völgy,³¹ mind Visnyeszéplak³² ökológiai lábnyomát mérték független kutatások keretében.³³ Ennek során kiderült, hogy mindkét ökofalu ökológiai lábnyoma alatta van a terület eltartó képességének. Az ökológiai korlátok tiszteletben tartását e közösségek értéként kezelik, még akkor is, ha nem feltétlenül és kifejezetten környezetvédelmi céllal jöttek létre (Visnyeszéplakot - bár zömmel katolikusok lakják - hagyományőrző céllal, addig Krisna-völgyet kifejezetten közös lelki gyakorlatok érdekében hozták létre).³⁴ Vagyis mindkét „település” megfelel a valóban fenntartható település általam állított kritériumainak.

5. A jogi környezet a fenntartható települések létrejöttének és fenntartásának tekintetében

A jogot, mint kifejezést itt két értelemben használom: egyrészt általánosságban a hatályos jogi szabályozásra (beleértve a nemzetközi és európai uniós jogot, de ennél ez a kifejezés még többet takar), másrészt kifejezetten a magyar jogi szabályozási környezetre. A vizsgálat tárgya (azaz a valóban fenntartható települések) körüli jogi burok ugyanis attól függően, hogy a fenntartható közösség a Földön éppen hol található, eltérő lehet. Mivel az ökológikus közösségek korántsem csupán magyar jelenségek, ezért általánosságban véve igaz az a megállapítás, hogy attól függően, hogy hol alakították ki e közösségeket, vonatkoznak rájuk az adott területre irányadó helyi, nemzeti, regionális és nemzetközi előírások. Ebben a rövid tanulmányban én kifejezetten a Magyarországon található közösségek jogi környezetére világítok rá, de éppen csak olyan szinten, hogy a figyelmet a témára vonjam. Vagyis ennek megfelelően a helyi, nemzeti szabályozást kutatom első sorban, azzal a megjegyzéssel, hogy Magyarország Európai Uniós tagságából következően, ezt a vizsgált szabályozást alapjaiban determinálja az Európai Unió joga is.

A fenntartható közösségekre irányuló jogi környezetet akár egy hármas skálán is értékelhetjük: támogató, semleges, vagy akadályozó. A feltevés, a megelőző

³⁰ Takács-Sánta András: *Városi magányból vidéki közösségbe*. GATE Zöld Forgatag, Gödöllő, 2017. 03.22. <http://greenfo.hu/hirek/2017/04/26/varosi-maganybol-videki-kozossegbe> (Letöltés dátuma: 2017.május 4.)

³¹ Láncki Dániel Csaba: *Autonómia kísérlet a somogyvámosi Krisna-völgy közösségben, Krisna-völgy ökológiai lábnyoma*. Szakdolgozat. ELTE Természettudományi Kar, Budapest, 2009.

³² Vásárhelyi Boglárka: *Visnyeszéplak fenntarthatósági modellkísérletének vizsgálata ökológiai lábnyomának számításával*. Szakdolgozat. Szent István Egyetem, Mezőgazdasági és Környezettudományi Kar, Gödöllő, 2012.

³³ Lehetséges, hogy más településeknél is történtek ehhez hasonló mérések, de erről nincsenek információim.

³⁴ A vallási dominanciájú fenntarthatósági kezdeményezés („ökofalu”) esetében az ökológiai és gazdasági fenntarthatóság „mindössze” a lelki tudatos életmód folyamánya („mellékterméke”). Forrás: Hári Beáta: Kiút a válságból, a fenntartható életmód gyakorlata. *Tattva*. 2016/1. 17-21. 53.

kutatások eredményeit is figyelembe véve az, hogy ez a jogi környezet a semleges és akadályozó minősítés határán van, inkább ez utóbbihoz húzva. Az eddigi kutatások ugyanis azt jelzik, hogy e közösségek lakói nemcsak abban az értelemben haladnak ellenzélben, hogy a társadalom tagjainak döntő többsége teljesen más értékrend szerint él, mint ők, hanem abban az értelemben is, hogy a jogszabályi környezet sem az ilyen közösségek létrehozását, sem fenntartását nem könnyíti meg, inkább hátráltatja. E feltevés teljes körű tisztázására itt most nincs lehetőség, de arra igen, hogy az úton elindulva néhány megállapítást tehessek.

A jelenlegi jogi környezet valóban hátráltató tényező? Úgy tűnik igen, ennek alátámasztására példákat is hozok néhány sorral lentebb, viszont mindenekelőtt érdemes e jelenséget rendszerszinten látni. Ennek megnyilvánulása első sorban az, hogy a jelenlegi jogszabályi környezet (és itt most ezt tág értelemben használom, tehát nemcsak a magyar szabályozást értem alatta) még elvi jelleggel sem deklarálja az ökológiai korlátok tiszteletben tartásának elvét.³⁵ Ehelyett viszont elfogadja és támogatja a fenntartható fejlődés gyenge értelmezését (amely lényegében a környezeti, társadalmi és gazdasági érdekek egyenrangú figyelembevételét követeli meg egyes döntési helyzetekben), ezzel viszont csak elodázza a problémamegoldást. Napjaink környezeti alapproblémája ugyanis az, hogy az emberi társadalom ökológiai lábnyoma már rég meghaladta a Föld eltartóképességét. Vagyis annak érdekében, hogy fenntarthatóságról beszéljünk, először is újból vissza kellene térnünk az ökológiai korlátok mögé. Ezt azonban nem tesszük. Nincs meg a politikai akarat. Az akarat hiányát pedig jól tükrözi a jogszabályi környezet, amely nem enged olyan értelmezést, hogy a környezeti szempontok (legalább addig, amíg vissza nem áll a kibillent egyensúly) elsőbbséget kapjanak. *A jogi szabályozás ezzel, lényegében egy „fenntarthatatlan” helyzetet és értékrendet legitimizál, s ezzel maga is hozzájárul a mai társadalom környezeti fenntarthatatlanságához.* Ezt jól illusztrálja például Hágai Nemzetközi Bíróság gyakorlatából a bős-nagymarosi vízlépcső ügye. Az ügy azzal ugyanis, hogy szembe kerültek egymással Szlovákia fejlesztési igényei és Magyarország környezetvédelmi érdekei, kitűnő lehetőséget nyújtott a fenntartható fejlődés elvének vizsgálatára.³⁶ Weeramantry bíró különvéleményből egyértelműen kitűnik, hogy a nemzetközi jogot úgy értelmezi, mint ami a fenntartható fejlődés gyenge értelmezését támogatja. A testület elnöke ugyanis azon az állásponton van, hogy a fenntartható fejlődés elve alapján a Bíróságnak egyensúlyt kell teremtenie a környezeti és fejlesztési érdekek között. A vélemény egyik első gondolata a következő: *„Amennyiben a környezetvédelmi ártalom lehetősége lett volna ebben az összefüggésben az egyetlen olyan szempont, amit figyelembe kellett venni, Magyarország állításai perdöntőek lehettek volna.”* Vagyis ha a jogban az erős fenntarthatóság követelménye élne, akkor kétség sem férne ahhoz, hogy az elővigyázatosság elvére is tekintettel, Magyarország magatartása kimenthető lett volna (bár hozzá kell tenni, hogy Magyarország korántsem tisztán csak a környezet

³⁵ Ezzel kapcsolatban bővebben: Bányai Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgálatában.* DELA Könyvkiadó Kft. Debrecen, 2014.

³⁶ A hágai Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-ei ítélete a Bős-Nagymaros vízlépcső rendszerrel kapcsolatos ügyben (Magyarország/Szlovákia)

állapota miatt aggódott és készítette cselekvésre). Csakhogy nem ez történt: a magyar környezeti szempontok nem kaptak elsőbbséget Szlovákia fejlesztési érdekeivel szemben. A „fejlődéshez” (valójában fejlesztéshez) való jog ugyanis az egészséges, emberhez méltó környezethez való joghoz hasonlóan szintén a nemzetközi közösség által deklarált és elismert jog. Az ENSZ fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozatának 1. cikke szerint: *„A fejlődéshez való jog elidegeníthetetlen emberi jog, mivel minden ember és valamennyi nép jogosult részesülni benne, hozzájárulni és élvezni a gazdasági, szociális, kulturális és politikai fejlődést, amelyben minden emberi jog és alapvető szabadság maradéktalanul megvalósulhat.”* Mindaddig, amíg ragaszkodunk és megkérdőjelezhetetlen, vitathatatlan értéként tekintünk az ún. „gazdasági fejlesztéshez való jogra”, addig biztosan sínen tartjuk azt a vonatot, amely az ökológiai fenntarthatatlanság (összeomlás) elnevezésű szakadékba rohan.

Ilyen szélesebb perspektívából nem meglepő, hogy egy-egy ökológikus közösség, mint életképes alternatíva körüli jogszabályi környezet, e jogrendszer egészében meglévő problémát kicsiben is hordozza és kinyilvánítja. De az, hogy pontosan hol is vannak ezek a kicsiben megnyilvánuló problémák, nem egyszerű feltérképezni. Ezzel belső kutatás keretében már érintőlegesen foglalkozott a korábbi Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának Hivatala (JNOBH). Véleményük szerint teljesen nyilvánvaló, hogy a szóban forgó alternatív életmódot jó néhány jogszabály akadályozza és arra jutottak, hogy további felmérés indokolt.³⁷ Erre azonban tudomásom szerint nem került sor és arról sincs tudomásom, hogy azóta bárki is vizsgálta-e kérdést. Ami a kutatás módszerét illeti, a JNOBH jelentése rögzítette, hogy az interjúkészítés, mint kutatási módszer, e sarkalatos kérdések feltérképezésére kevésbé alkalmas.³⁸ Én ugyanezt tapasztaltam, amikor személyes interjút készítettem e kérdés kapcsán. Nagyon bizalmas kapcsolatra lenne szükség ahhoz, hogy e problématerképhez szükséges információk napvilágra kerüljenek. E tanulmány keretében azonban nem is céloim teljes körű képet adni azokról a jogi problémákról, amelyekkel a települési szintű ökológikus közösségek szembesülnek. Véleményem szerint akkor kellene ezt a térképet elkészíteni, ha a megjelenik a kormányzati szándék ezen alternatív életmódok kiemelt támogatására, többek között a jogszabályi környezet átgondolásával. E tanulmány tehát első lépésként ennek a központi akaratnak a kialakítását ösztönzi és kevésbé a teljes körű és részletes problémafeltárás a célja.

A települési szintű ökológikus közösségek életére hatással bíró jogszabályi környezetből példaként több mindent lehet felvillantani. Úgymint a települési közszolgáltatások kötelező igénybevétele; az energiajogi szabályozás nem kifejezetten kedvez a háztartási méretű kiserőműveknek; építészeti előírások nem támogatják a hagyományos – vályog, szalma – és természetes alapanyagok

³⁷ Takács-Sánta András, személyes közlés, 2017.május. Ezzel egyező véleményt nyilvánít a problémáról Borsos Béla, Gyűrűfű ökofalu alapítója. Borsos Béla disszertációja: *Az ökofalu koncepciója és helye a fenntartható település-és vidékfejlesztésben*. PhD Értekezés, PTE TTK, Pécs, 2007. – jogi szabályozáshoz való viszony. 149.

³⁸ Takács-Sánta András, személyes közlés, 2017.május.

alkalmazását;³⁹ kaláka munka adójogi vonatkozásai; közösségi tulajdonlás nehézségei;⁴⁰ természetközeli szennyvíztisztítással kapcsolatos jogi akadályok, stb. emelhetők ki. Ezen írás keretében még ennek a néhány kérdésnek a teljes körbejárására sincs lehetőség, ugyanis olyannyira kusza és szövevényes területre tévednénk. Ezt a bonyolult helyzetet véleményem szerint kiválóan illusztrálja a természetközeli szennyvíztisztítás alkalmazásával kapcsolatos - alábbiakban vázolt - problémakör megidézése.

6. A jogi környezet a természetközeli szennyvíztisztítás példáján

Az ökofalvak, mint kvázi autonóm közösségek, céljai között lényeges szerepet játszik az állami közművektől való függetlenedés. Nemcsak energiaszükségletüket szeretnék saját maguk biztosítani, de sok esetben a vízellátást és a szennyvíztisztítást is maguk kívánják megoldani. Ez utóbbit például nem a hagyományos közművek igénybevételével és nem is feltétlenül egyedi derítők alkalmazásával, hanem természetbarát szennyvíztisztítással (faültetvényes, tavas, épített vízinövényes, stb.) kívánják biztosítani.⁴¹ Ennek megfelelően több települési szintű ökológikus közösség alakított ki természetbarát szennyvízkezelési technológiát, egészen konkrétan gyökérszónás szennyvíztisztítást (pl. Krisna-völgy, Gyűrűfű). Somogyvámoson nincs (Gyűrűfűt tekintve nincsenek biztos információim) kiépített szennyvízelvezető hálózat, így a Krisna-völgyi gyökérszónás szennyvíztisztítás a hagyományos szennyvízülepítők helyett természetbarát alternatívát jelent. A telep jelenleg vízjogi engedéllyel rendelkezik. Ugyanakkor a vizek hasznosítását, védelmét és kártételeinek elhárítását szolgáló tevékenységekre és létesítményekre vonatkozó általános szabályokról szóló 147/2010. (IV. 29.) Korm. rendelet 24. § (3) bekezdése alapján: *„Ha az ingatlant határoló közterületen a szennyvízelvezető mű műszakilag elérhető és rendelkezésre áll a megfelelő szennyvíztisztító-telepi kapacitás, akkora) jelen rendelkezés hatálybalépésétől számítva új szennyvízkezelő berendezés nem telepíthető;b) a jelen rendelkezés hatálybalépését megelőzően telepített hatósági engedéllyel rendelkező egyedi szennyvízkezelő berendezés engedélye érvényességi idejének lejártát követően a mű üzemeltetője köteles a víziközmű-szolgáltatást igénybe venni.”*

Vagyis ha olyan területen akar egy ökológikus közösség természetközeli szennyvízkezeléséről gondoskodni, ahol van kiépített közmű, ott nem adható engedély a létesítésére. Valamint ha utóbb kiépül a közmű, úgy az egyedi szennyvíztisztító berendezés engedélyének lejártá után kötelező a közszolgáltatást igénybe venni. A természetközeli szennyvíztisztításra ugyanakkor ez utóbbi rendelkezés véleményem szerint nem alkalmazható, ugyanis a rendelet 2.§ (8)

³⁹ Takács-Sánta András, személyes közlés, 2017.május.

⁴⁰ Takács-Sánta András, személyes közlés, 2017.május.

⁴¹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a szórtan elhelyezkedő ökológikus közösségek (pl. Hosszúhetény, Kóspallag) kiváló példái annak, hogyan lehet az állam által kiépített közmű-infrastruktúrát felhasználva környezetvédelmi szempontból fenntarthatóan élni. Vagyis a közművek léte és használata önmagában természetesen nem jelent teljes akadályt a környezeti szempontok érvényesítésében.

bekezdése alapján egyedi szennyvíztisztító berendezésnek az olyan vízáteresztő szerkezet, amely a települési szennyvizek nem közműves, biológiai tisztítását *energiabevitel* segítségével végzi. Mivel azonban természetközeli szennyvíztisztítás nem igényel energiabevitelt,⁴² ezért a jogszabály nyelvtani értelmezése alapján az ottani szennyvíztisztító nem tekinthető ilyen egyedi szennyvíztisztító berendezésnek. Vagyis egyfelől úgy tűnik, hogy a gyökérszűrés szennyvíztisztítást, illetve általában a természetközeli szennyvíztisztítást az említett rendelet nem engedi ott, ahol már van kiépített közmű. Másfelől azonban ha korábban nem volt, de időközben kiépítik a közműves szennyvízelvezetést a területen akkor, az értelmezésem szerint az alternatív (értsd. természetközeli) szennyvíztisztítót nem kell felszámolni, az tovább működhet. E rendelkezések a meglévő és önálló szennyvíztisztítással rendelkező települési szintű öko-közösségeket nem érintik, viszont tekintettel arra, hogy az ország jelentős része már közművel fedett, így az újonnan kiépülő közösségek autonómiájának ez nem kedvez. Ha van kiépített közmű, ott az alternatív szennyvízkezelési megoldások ellen hat a talajterhelési díj fizetésére irányuló kötelezettség is. A környezetterhelési díjról szóló 2003. évi LXXXIX. törvény 11. § (1) bekezdése alapján ugyanis talajterhelési díjfizetési kötelezettség terheli azt a kibocsátót, aki a műszakilag rendelkezésre álló közcsatornára nem köt rá és helyi vízgazdálkodási hatósági, illetve vízjogi engedélyezés hatálya alá tartozó szennyvízelhelyezést, ideértve az egyedi zárt szennyvíztározót is, alkalmaz. Kivételt jelent e főszabály alól, *„ha a kibocsátó egyedi szennyvízelhelyezési kislétesítményt, illetve egyedi szennyvíztisztító kisberendezést alkalmaz és a kibocsátás közvetlen környezetében a kibocsátó által létesített megfigyelő objektumban a talajjal kapcsolatban lévő felszín alatti vízben a kibocsátó által évente vizsgált nitrát-, ammónium-, szulfát-, kloridtartalom egyik komponens tekintetében sem haladja meg 20%-kal a 2005. évben, illetve a közcsatorna üzembe helyezését követő hónapban végzett alapállapot-felmérés keretében mért értékeke”*.⁴³

Ennek kapcsán csak az a kérdés maradt, hogy mit is jelent pontosan az „egyedi szennyvízelhelyezési kislétesítmény”? A természetközeli szennyvíztisztítási megoldások beletartoznak e fogalomba? Ha csupán a nyelvtani értelmezésből indulunk ki, akkor véleményem szerint nem tartoznak bele. Ebben az esetben a talajterhelési díj fizetésére irányuló kötelezettség csak tovább nehezíti a meglévő és a jövőben létrejövő valóban fenntartható települések életét. Ha mégis (tehát a kivétel mégis alkalmazható a természetközeli szennyvíztisztításra), úgy abban az esetben megfelelő üzemeltetés mellett az ökofalvak alternatív szennyvíztisztítója után nem kell talajterhelési díjat fizetni, ami mindenképpen előny lenne. A törvényben foglalt feltétel ilyen keretek között teljesen elfogadható, hiszen azt ösztönzi, hogy e természetbarát szennyvíztisztítókat is szakszerűen és felelősségteljesen működtessék. 2005-ben az akkori környezetvédelmi

⁴² *Természetközeli szennyvíztisztítás*: olyan biológiai szennyvíztisztítási eljárás, amely során a szennyezőanyagok lebomlását a hordozó talajhoz, homokhoz, kavicsokhoz, növények gyökerének felületéhez kapcsolódó mikroorganizmusok végzik aerob vagy anaerob módon, valamint a tavas szennyvíztisztítási megoldások. 147/2010. (IV. 29.) Korm. rendelet 2.§ 33. pont.

⁴³ A környezetterhelési díjról szóló 2003. évi LXXXIX. törvény 11.§ (2) bekezdés

minisztériumnak volt egy felmérése a természetközeli szennyvíztisztítás hazai helyzetéről.⁴⁴ Ebből sajnos az derült ki, hogy e szennyvíztisztítókat a legtöbb esetben nem megfelelően működtetik (persze nem feltétlenül az ökológikus közösségek esetében van ez így). Az előbbi és ehhez hasonló jogszabályi megkötések tehát jogosnak tűnnek. A 28/2004. (XII.25.) Korm. rend. 1. számú mellékletének első része a természetközeli szennyvíztisztításra további rendelkezéseket tartalmaz.⁴⁵ Ezek közül (pl. a szigetelés rendszeres ellenőrzésére, időszakos cseréjére vonatkozó) néhány követelmény teljesen érthető és helyénvaló, ugyanakkor annak előírása, hogy 600 lakosegyenérték felett csak akkor lehet természetközeli szennyvíztisztítót alkalmazni, ha gazdasági számítások igazolják, hogy az gazdaságosabb a művi tisztításnál, már értelemszerűen akadály lehet (bár egyelőre nem jellemző a 600 főnél nagyobb települési szintű ökológikus közösség). Ezen valóban fenntartható települések helyzetét a központi jogszabályokon kívül a helyi önkormányzati szabályozás is árnyalja. Ami a helyi önkormányzati szabályozást illeti Krisna-völgy tekintetében például elmondható, hogy a települési önkormányzat tekintettel van arra, hogy az ökofalu lakóinak saját szennyvízkezelő létesítménye van. Számukra ugyanis az irányadó önkormányzati rendelet nem teszi kötelezővé a nem közművel összegyűjtött háztartási szennyvíz begyűjtésére vonatkozó helyi közszolgáltatás igénybevételét.⁴⁶ A helyi önkormányzat feltehetően azért kezeli rugalmasan e kérdést, mert érdeke fűződik ahhoz, hogy Krisna-völgy, mint ökofalu életét, amennyire csak lehet, megkönnyítse, hiszen több ezer érdeklődőt vonz Somogyvámosra.⁴⁷ Ugyanakkor ezt már nem lehet elmondani Visnyéről, ahol a somogyvámosihoz hasonló mentesség a vonatkozó jogszabályban nem található.⁴⁸

7. Záró gondolatok

Napjainkban tanúi lehetünk annak a világméretű jelenségnek, hogy egy jellemzően értelmiségi réteg, a városi lét fenntarthatatlanságát látva, túl a pusztá kritikán, elindult a példamutatás és a felelősségvállalás nehéz útján. Az útjukat azonban nemcsak az nehezíti, hogy a társadalom tagjai furcsán néznek rájuk, hanem az is, hogy a jogalkotók, akik mellesleg tökéletesen tisztában vannak a mai társadalom és gazdaság fenntarthatatlan (vagy csupán néhány évtizedig fenntartható) jellegével, nem támogatják az ilyen előremutató törekvéseket, sőt inkább

⁴⁴ Segédlet a korszerű egyedi szennyvízkezelés és a természetközeli szennyvíztisztítás alkalmazásához. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Budapest, 2005. december.

⁴⁵ Simándi Péter: Szennyvíztisztítási technológiák II. A természetközeli szennyvíztisztítás jogszabályi háttere. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-019_Szennyviztisztitasi_techonologiak_II/ch02.html (Letöltve: 2017. május 17.)

⁴⁶ Somogyvámos Község Önkormányzat Képviselő-testületének 17/2013. (XII.30.) önkormányzati rendelet 1.§ (3)

⁴⁷ Bár ez a pozitív diszkrimináció (a szennyvíztisztító mű kapcsán) korábban egyáltalán nem élt, sőt Somogyvámos település kifejezetten fellépett a Krisna-völgyi szennyvíztisztító létesítése ellen. Forrás: Személyes interjú, 2017. május.

⁴⁸ Visnye község Önkormányzata Képviselő-testületének 1/2014.(I.27.) sz. önkormányzati rendelete a nem közművel összegyűjtött háztartási szennyvíz begyűjtésére vonatkozó közszolgáltatásról.

hátráltatják azokat. Ezt korábbi (nem jogi jellegű) kutatások is jelezték, de a jogtudomány a mai napig adós volt e probléma felkarolásával. E tanulmány célja tehát az volt, hogy hozzájáruljon a központi kormányzati akarat kialakításához.

A valóban fenntartható települések körüli jogi környezet akadályozó jellegét a természetközeli szennyvíztisztítás példáján keresztül igyekeztem megvilágítani. A természetközeli szennyvíztisztítással kapcsolatos jogi előírások jelzik, és egyben megerősítik, hogy a központi szabályozás nincs tekintettel a valódi fenntarthatóságra törekvő, vagy valóban fenntartható közösségekre. A konkrét példánál maradva, egyik oldalról az Európai Unió által is megkövetelt szennyvízelvezető hálózat kiépítése nyilvánvalóan szükséges, hiszen ez komoly környezetvédelmi érdek. Tehát önmagában nem a centralizált és kiépített szolgáltatási infrastruktúra a probléma. A probléma az, hogy a hatályos jogi szabályozás valamilyen okból (paternalizmus, centralizáció, túlzott reguláció?) nem látja, és emiatt nem is érvényesíti e közösségek sajátos érdekeit. Jelen esetben a vizsgált előírásokat úgy kellene módosítani, hogy a természetközeli szennyvíztisztítást kiépített infrastruktúra mellett is lehetővé tegyék, illetve ne nehezítsék gazdasági terhekkel (talajterhelési díj), ha erre kifejezetten egy települési szintű ökológikus közösség törekszik. E települések általános érdeke - az uralkodó szabályok tiszteletben tartása mellett - a minél nagyobb fokú autonómia lenne. Ez a szubszidiaritás elvével is inkább összhangban állna. Természetesen, ha valamilyen úton módon, az ehhez hasonló javaslatok el is jutnak a jogalkotókhoz, akkor még mindig számos kérdést kellene tisztázni. Például annak érdekében, hogy az ökológikus közösségek jogi eszközökkel támogathatóak legyenek, át kellene gondolni, hogy szükség van-e e közösségek jogi definiálására.⁴⁹ Ha igen, akkor hogyan (milyen tartalommal) definiáljuk őket? Elegendő-e esetleg valamilyen tanúsítvány előírása az előnyök érvényesítéséhez? A fenntarthatóság negyedik pillérének tartott spirituális dimenziót kell-e, és ha igen, akkor hogyan lehetne számon kérni? Azt is fel kellene mérni, hogy (nem csak a szennyvíztisztítás körében) milyen változtatásokkal lehetne hozzájárulni ahhoz, hogy legalább a jogszabályi környezet ne akadályozza e közösségek létrejöttét és működését. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához igyekeztem adalékokat nyújtani a végső válaszadás igénye nélkül.

Mindehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy az ökológikus közösségeknek is alapvetően két típusa van: szórt, illetve falu jellegű. Az, hogy e kettő közül melyik típusba tartozik egy közösség, egyben befolyásolja a már meglévő környezetéhez (pl. kiépített szennyvízelvezető hálózat) való kapcsolatát is. Az általam felvetett problémák közül a természetközeli szennyvíztisztítás például elsősorban a falu jellegű ökológikus közösségekre jellemző, a szórtakra kevésbé. Felmerülhet ennek alapján, hogy akkor miért a meglévő jogi szabályozás idomuljon, s miért ne szórt jellegű ökológikus közösségek jöjjenek inkább létre? Véleményem szerint azért kell inkább a szabályozásnak idomulnia, mert a falu jellegű közösségek sok tekintetben nagyobb szabadságot élveznek abban, hogy teljesen új alapokra helyezték a

⁴⁹ E fogalom kialakításánál tekintetbe kell azt is venni, hogy egy közösség sokszor teljesen tiszta lappal kezd, így az ökológiai fenntarthatóság az életében csak egy törekvés és még nem feltétlenül a valóság.

társadalmi-, gazdasági-, mesterséges-, természetes környezetükkel való kapcsolatukat, ami egy alternatív életmód kialakítása esetén mindenképpen előny. Végezetül még az is felmerülhet az olvasóban, hogy mi értelme e közösségekkel foglalkozni, hiszen csak a lakosság rendkívül kis százalékát jelentik, nem tömegjelenségről van tehát szó. Mégis, azért lenne érdemes átgondolni ezt a kérdést, mert e közösségek nagyon hasznos és életképes mintát kínálhatnak a jövőre nézve a társadalom széles rétegei számára, és megoldást nyújtanak nemcsak környezeti, hanem társadalmi és gazdasági problémákra egyaránt (pl. egészségesebb lakosság, ökológiailag fenntartható település, szemben a vidék elnéptelenedése, túlzott városiasodás és a városok fenntarthatatlansága, bizalomhiány, stb.). Olyanok ők, mint a süllyedő Titanic mentőcsónakjai. Csak akkor tudják betölteni a funkciójukat, ha vízre bocsátják őket, bizonyos fokú szabadságot kapnak tehát, ahelyett, hogy elvárnánk tőlük, hogy a hajóval együtt süllyedjenek el.

Wlassics Gyula a Közigazgatási Bíróság élén (1906 – 1933) Bódiné Beliznai Kinga*

*„Bölcs bíró, bölcs tanár, bölcs politikus.
Történelmi államférfiú a történelmi Magyarországból,
aki a történelmet egyformán jól magyarázta és csinálta.”*

1 897. január 1-jén „A hazai jogszolgáltatás [...] egy újabb, nevezetes institúcióval gazdagodott. Ma lépett életbe a közigazgatási bíróság, melyet az 1896. évi XXVI. törvénycikkelylyel iktattak törvényeink közé. A bíróság tagjai ez alkalomból Wekerle Sándor dr. elnök meghívására teljes ülésre gyűltek össze az Uri-utca 49. számú házban, a hol ez új bíróság hivatala van. Valamennyien diszmagyarban jelentek meg az első teljes ülésen, melyen a hivatali esküt tették le.”

1. A közigazgatási bírászkodás kezdetei Magyarországon

A XIX. század végén a politikai és a jogi közvélemény egyaránt úgy vélte, hogy a közigazgatási természetű jogosítványok védelmét a bírói hatalom körébe kell utalni. A törvényhozók előtt álló nagy kérdés az volt, hogy külön bíróság kerüljön-e felállításra vagy a fennálló rendes bíróságok hatáskörébe utalják-e a közigazgatási viták eldöntését. Nem volt egységes az európai joggyakorlat sem. Míg az angol és az olasz közigazgatási bírászkodásban a rendes bíróságok útján gyakorolt jogvédelem valósult meg, addig Franciaországban és Németországban külön bíróság járt el a közigazgatási vitákban.

A magyar jogalkotók számára az adók kivetése és kezelése, illetve az illetékek körüli panaszok orvoslása jelentette a legnagyobb és legsürgetőbb kihívást. A képviselőház pénzügyi bizottsága 1879-ben határozatba foglalta a közigazgatási bíróság felállítására irányuló javaslatát. Az 1884. január 1-jétől működő pénzügyi közigazgatási bíróság (1883:43. tc.) a dualizmuskori törvényhozás első olyan független bírói fóruma lett, amelynek feladata a közigazgatási szervek döntéseinek

* Egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék.

felülvizsgálata volt. A modern jogfelfogáshoz igazodva a polgárok a közigazgatási döntésekkel szemben egyénileg indíthattak pert, és érdemi jogvédelem illette meg őket az állammal szemben a legtöbb vitára okot szolgáltató adó- és illetékügy területén.¹ A pénzügyi közigazgatási bíróság első elnöke Madarassy Pál volt. Mivel a bíróság hivatali helyiségei nem készültek el időben, az ítélező fórum két hét szabadsággal kezdte meg működését.²

2. A Közigazgatási Bíróság felállítása

A képviselőházi tanácskozások folyamán továbbra is rendszeresen előkerült a közigazgatási viták bírói hatáskörbe utalásának kérdése. A közigazgatási bíróság felállítását szorgalmazó törvényjavaslatot, amelynek szövegét Wlassics Gyula dolgozta ki, 1893 őszén a Wekerle-kormány belügyminisztere, Hieronymi Károly nyújtotta be.

A Közigazgatási Bíróság felállítására az 1896:26. tc. alapján került sor. A bíróság két ügyszakban, általános közigazgatási, illetve pénzügyi osztályban működött. A bíróság élén álló – a Kúria elnökével egyenrangú – elnök és a másodelnök hivatalának tartama alatt az országgyűlés főrendiházának tagja volt.

Az ítélező bírák felét a magasabb bírói hivatalok viselésére képesített hivatalnokok közül, másik felét pedig azon közigazgatási hivatalok viselésére képesített személyek közül kellett kineveznie a királynak, akik valamely közigazgatási ágazat fogalmazási szakában már öt évig szolgáltak, és e szolgálati időből három évet magasabb hivatali állásban töltöttek. A Közigazgatási Bíróság döntéseit öttagú tanácsban és írásbeli eljárás útján hozta meg, ítéletei ellen fellebbezésnek nem volt helye.

Az újonnan felállított bíróság 1897. január 9-én tartotta első nyilvános, érdemleges ülését a bíróság ideiglenes hivatali helyiségében, az Országos Levéltár Úri utcai épületében. (Később a bíróság az ún. Fortuna-épületbe költözött.) Az ülésen Ludvig János közigazgatási bírósági másodelnök elnökölt, és húsz pénzügyi beadványt intéztek el.

A Közigazgatási Bíróságot az 1949. évi II. törvény szüntette meg, a hatáskörébe tartozó ügyeket részben döntőbizottsági eljárásra, részben polgári peres útra, részben pedig rendes közigazgatási útra utalta.

¹ STIPTA István: A magyar bírósági rendszer története, Debrecen, dup Multiplex Media – Debrecen U. P., 1997, 148. o.

² A pénzügyi közigazgatási bíróság, *Budapesti Hírlap*, 1884. január 2., 4. évf., 2. szám, 4. o.

3. Az új korszak

Wlassics Gyula valóságos belső titkos tanácsost, volt vallás- és közoktatásügyi minisztert, a budapesti tudományegyetem rendes tanárát 1906. április 30-án nevezte ki az uralkodó a Közigazgatási Bíróság elnökévé, „*a közigazgatási jogvédelem legfőbb őrévé*”.

Kinevezését megelőzően több mint harminc évet töltött közpályán, neve ismert volt a tudomány, az igazságszolgáltatás, a közoktatás, a politika és a társadalom területén egyaránt.

Wlassics Gyula a Közigazgatási Bíróság élén is *„jóval többnek bizonyult, mint a hivatal adminisztratív vezetőjének. Tudományos irányt szabott a bíróság működésének és közigazgatásunk legfőbb bírói ellenőrzésével nagy része van abban, ha Magyarország a mai véres megpróbáltatásból kikerülve igazi kultúrállammá fog izmosodni, amelyben a polgárok szabad mozgását nem a szolgabírói önkény, hanem a demokratikus mértékkel osztó jog szabályozza.*³

Az új elnök 1906. május 3-án tette le a hivatali esküt. A teljes ülést Latkóczy Imre másodelnök nyitotta meg, aki a kinevezésről szóló királyi kézirat és a miniszterelnöki átírat felolvasása után felszólította Reviczky Ambrus, Leövey Sándor és Zuffkovits Arzén ítélőbírakat, mint a bíróságnak rangban legidősebb bírait, hogy hívják meg az új elnököt a teljes ülésre. Az ülésterembe lépő Wlassicsot Latkóczy másodelnök üdvözölte. Latkóczy kiemelte, hogy Wlassics a Közigazgatási Bíróságról szóló törvény hiányosságait már akkor felismerte, amikor a törvény *„még csak embrióban volt*”, és egy törvényjavaslat benyújtásával igyekezett a törvényhozás figyelmét felhívni a hiányokra és a hézagokra.

Az eskütétel után következett az új elnök székfoglalója: *„[...] Csak a legújabb időkben is, [...] bebizonyította ezen bíróság és a nemzet egész tiszteletét vívta ki, hogy a jogelv uralma a megtámadott alkotmányos rendben ezen bíróság sorompói előtt a legteltesebben érvényesült. Föl is hangzott a közvélemény kívánsága, hogy a törvényhozás a közjogok védelmében is messzebb terjedő hatáskörrel ruházza föl ezen bíróságot. Amit eddig csak a szakértők és a tudomány férfiai sürgettek, azt ma a közvélemény követeli. Követeli pedig ama elismerésnél, ama tiszteletnél fogva, melyet e bíróság pártatlan és a bírói függetlenséget minden ízében kifejező ítélkezésével küzdött ki.*

³ Wlassics Gyula, *Jogtudományi Közlöny*, 1916. április 30., 51. évf., 18. szám, 162-163. o.

E bíróság hatáskörének kibővítése nem is fog elmaradni. Csak az »első kezdeményezés szerény igényéről« beszélt az a megokolás, mely az ezen bíróságról szóló törvény javaslatát támogatta. Már akkor a hatáskörbővítés mellett foglaltam állást. Már akkor föl hívtam a figyelmet arra, hogy a hatáskör taxatív rendszere is megenged bizonyos keretben általánosabb jellegű elvi kijelentéseket, miként ezt úgy a francia, mint a porosz törvényhozás rendszere is bizonyítja. A közelmúltnak szomorú közéleti tapasztalatai bizonyára megérlelték azt a törvényhozói gondolatot, hogy azok a jogviták is bevonandók a közigazgatási bíróság hatáskörébe, melyek a felsőbbrendű alkotmányjogot érintő hatósági intézkedésekre vonatkoznak.

Semmi kétség, hogy a törvényhozás rövid idő múlva fontolóra veszi összes alkotmánybiztosítékainknak erejét és hatályosságát. Több alkotmánybiztosíték fogyatékosága fog ekkor nyilvánvalóvá lenni és bizonyára az alkotmánybiztosítékok gondos mérlegelésénél meg fog a törvényhozás arról is győződni, hogy az alkotmány sérthetlenségének legerősebb bástyáit a független bíróság hatáskörében lehet fölépíteni. A jogelv uralmát az alkotmányos rendben is csak így lehet biztosítani, bármily felső vagy alsó hatalom túlkapásaival szemben.

Fontolóra fogja bizonyára venni a törvényhozás éppen az államhatalmi ágak sértetlensége és egyensúlya érdekében azt a jogi szörnyet is, mely ellen már kora ifjúságomban a publicisztika terén, később részletesen kidolgozott törvényjavaslattal is küzdöttem. Ez azonban bírói magna chartánkat még ma is díszteleníti és pedig az »ideiglenesség« címén immár csak 40 éven át. Értem a törvényhozásnak azt a rendelkezését, mely a bírói és közigazgatási hatóságok között támadt hatásköri összeütközések eldöntését a minisztertanácsra ruházza. Minő intézkedés ez, mely bíróvá teszi a felet és amellyel egy lelketlen kormány úgy a rendes bíróságok, mint ezen bíróság hatáskörét a törvényesség külszíne alatt lerombolhatja és a bíróságoktól az egyes kormányzati ágak ragadhatják magukhoz a hatáskört! Ezt a jogi anarchiát jelentő rendelkezést megszüntetni a kormány és törvényhozás első kötelessége, mert intézményes biztosíték nélkül a bírói hatalom a kormányhatalom önkényének és szeszélyének van kiszolgáltatva.

Ahhoz a nagy értékhez, melyet önök tudásukkal, tapasztalatukkal, bírói jellemükkel itt fölhalmoztak, én is elhoztam lelkem legnagyobb kincsét. Ez a bírói függetlenségnek lelkemben táplált rendíthetetlen eszményi kultusza.

Ne feledjük el egy percre sem, hogy midőn ezen bíróságot a törvényhozás szuverenitása megalkotta, az állam önmagát vetette a jog uralma alá és a független bírói ellenőrzést helyezte a közhatalom fölé.

Ez legyen munkánk vezérgondolata és e jelleg oltalma alatt foglalom el elnöki székemet.⁴

Hivatalba lépését követően Wlassics elnökölt a bíróság általános közigazgatási osztályának mindkét tanácsában, majd néhány hónappal később a pénzügyi osztály öt tanácsában is. Elsődleges célja az volt, hogy visszaszorítsa az azonos jogi természetű ügyek elbírálásánál az egymásnak ellentmondó döntések kirívóan magas számát. Miután áttekintette a korábbi időszakban hozott ellentétes elvi

⁴ Az új korszak, *Budapesti Hírlap*, 1906. május 3., 26. évf., 121. szám, 7-8. o.

határozatokat, a másodelnök, a tanácselnökök, valamint a tanácsok két-két bírójával egyeztetett annak érdekében, hogy az elvi ellentétek ne csak megszűnjenek, hanem „*az igazi jogászai felfogás irányában simuljanak el*”.⁵

Wlassicsnak köszönhetően 1908-tól bővült a bíróság hatásköre⁶, az 1907:60. tc. értelmében hatáskörét kiterjesztették a törvénytelen kormányrendeletek megsemmisítésére is.⁷ 1908-ban Wlassics újítása volt az elnöki értekezletek bevezetése, amelyek az ítélező munkát hatékonyabbá és stabilabbá tették.

A Közigazgatási Bíróság tekintélyét emelte, hogy a Hatásköri Bíróság felállításával annak is alkotó eleme lett, hiszen három évente a Kúria elnökét váltva a Közigazgatási Bíróság elnöke irányította a Hatásköri Bíróság működését. 1908 augusztusától Wlassics Gyula részt vett „a kiegyezés bíróságának” munkájában.

Az Ausztriával 1907 októberében kötött új kiegyezés, illetve kereskedelmi és vámszerződés kapcsán határozat született arról, hogy ha a magyar és az osztrák kormány között az új kiegyezés valamely pontjának értelmezése körül nézeteltérés támadna, akkor egy fele részben magyar, fele részben pedig, osztrák tagokból álló bíróság döntsön a kérdésben. E bíróság elnökei magyar részről Oberschall Adolf kúriai elnök és Wlassics Gyula, osztrák részről Ignaz Ruber semmitőszéki elnök és Oliver de Bacquehem közigazgatási bírósági elnök lettek.⁸

4. Válságos idők

1909 őszén a magyar belpolitikai eseményekre tekintettel felmerült a kormányátalakítás gondolata, amellyel Wlassics Gyulát bízták volna meg. A tervet lelkesen támogató Kossuth Ferenc és Apponyi Albert „*a kapacitáció minden*

⁵ Jogélet a kir. közigazgatási bíróságnál, *Jogtudományi Közlöny*, 1906. december 21., 41. évf., 51. szám, 441. o.

⁶ A bíróság hatásköréről I. részletesen a magyar királyi közigazgatási bíróságról szóló 1896:26. tc. második rész második fejezetének 16–83. §-ait.

⁷ 1907:60. tc. 1. § A magyar királyi közigazgatási bíróságról szóló 1896:XXVI. tc. második részének II. fejezetében felsorolt eseteken felül, a mennyiben a kérdés nincs a rendes bíróság hatásköréve utalva, a közigazgatási bíróság előtti eljárásnak van helye: a miniszternek (kormány), vagy a miniszter (kormány) bármely közegének a törvényhatóságra sérelmes rendelete, határozata és intézkedése ellen azon az alapon, hogy azzal a miniszter (kormány), vagy a miniszternek (kormány) közege a törvényhatóságnak, a törvényhatóság szerveinek vagy közegeinek törvényes hatáskörét sérti, a törvényhatósággal szemben valamely hatósági jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt vagy más törvényes szabályt sért.

E törvény hatályba lépését megelőzően a Közigazgatási Bíróság hatáskörébe utalt még panaszt az értékpapír-forgalmi adóról szóló 1900:11. tc. 36. §-a; a Fiumében szervezendő középfokú közigazgatási hatóságról szóló 1901:9. tc. 5. §-a; a tengeri szabad hajózásban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajóknak, valamint a tengeri hajók építésének állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről szóló 1907:6. tc. 29. §-a.

⁸ A kiegyezés bíróságának magyar bírái Batthyány Tivadar országgyűlési képviselő, Hadik-Barkóczy Endre főrendiházi tag, Hatvány-Deutsch József nagyiparos és Majláth József főrendiházi tag, míg osztrák bírái Eugen von Böhm-Bawerk volt pénzügyminiszter, Mniszek Sándor, a cs. kir. tartományi főbíróság Kelet-Galícia és Bukovina részére elnöke (Lemberg), Stribral József kereskedelmi miniszteri osztályfőnök és Wohanka József, a prágai kereskedelmi és iparkamara elnöke voltak. A bírák felváltva a választott magyar vagy osztrák elnök vezetésével tanácskoztak. A kiegyezés bírósága, *Pesti Hírlap*, 1908. augusztus 2., 30. évf., 185. szám, 3. o.

eszközével iparkodtak hatni Wlassicsra, hogy a kisegítő vállalkozásra hajlandóvá tegyék”. Wlassics azonban vonakodott, és a neki szánt kormányátalakítási szerepről úgy nyilatkozott, hogy „Azt még csak tudnánk, hogy vállaljuk el a kormányt, de azt nem tudhatjuk, hogy hogyan szabadulnánk meg tőle.”⁹

5. Reform a közigazgatási bírászkodásban

1912 januárjában a Közigazgatási Bíróság teljes ülésén évnyitó beszédében Wlassics Gyula az egyre növekvő ügyforgalomról, és különösen arról a nagymértékű munkatöbbletről szólt, amelyet az új adótörvények életbe léptetése jelentene a bíróság számára.

„[...] a modern állam céljainak mind szélesebb körre terjedése azt eredményezi, hogy az egyes az állammal szemben mindig nagyobb bírói védelemre szorul. A rendőrállam ideáját rég fölváltotta a jogállam, ezt pedig a kulturáltam, amelynek most már oly társadalmi és kulturális tevékenységi köre van, amiről a múlt században még szó sem lehetett. Ez az intenzív tevékenység mélyen belenyúlik az egyesek életébe és érdekkörébe, és így természetes, hogy az egyesek és a köz érdekei közt a konfliktusok folyton szaporodnak. Ez aztán azt eredményezi, hogy törvényhozási úton mindig több és több ügyet utalnak a bíróság hatáskörébe. Az egyfokú érdemben döntő közigazgatási bíróság rendszere azonban a bírói védelem elkerülhetetlen kiterjesztésének igényeit alig lesz képes kielégíteni és azért minél előbb szükséges lesz a középfokú közigazgatási bírászkodás szervezetéről úgy gondoskodni, hogy bizonyos apróbb ügyek már ott végleges elintéztést

⁹ Wlassics Gyula szerepe, *Budapesti Hírlap*, 1909. október 16., 29. évf., 245. szám, 3. o.

A kormányátalakításra végül nem került sor, a második Wekerle-kormány 1910. január 17-ig hivatalban maradt.

nyerjenek.¹⁰

6. Kolozsvár és a belügyminiszter pere

A Közigazgatási Bíróság Wlassics elnöklete alatt tárgyalta egyik, a közvélemény érdeklődésére is számot tartó per Kolozsvár és Khuen-Héderváry Károly belügyminiszter pere volt. Az évek óta húzódó ügyben Kolozsvár városa a vízórák kötelező beállítása miatt perlekedett a belügyminiszterrel.

A jogvita abból adódott, hogy Kolozsvár évekkorábban betervezte vízvezetési szabályrendeletét a miniszterhez, aki azonban több alkalommal is visszaküldte a statútumot azzal, hogy amíg a város nem pontosítja a vízórák kötelező beállításának mikéntjét, addig azt nem hagyja jóvá, és a vízmű kibővítéséhez sem járul hozzá. Kolozsvár erre panasszal fordult a Közigazgatási Bírósághoz, amely ítéletében elfogadta a város indokait és megsemmisítette a belügyminiszter határozatát.

A bíróság elvi jelentőségű döntést hozott, mert a belügyminiszter álláspontjával ellentétben kimondta, hogy a kormány *„a törvényes kellékeknek megfelelő törvényhatósági határozatok megerősítését nem tagadhatja meg, már azért sem, mert a miniszter voltaképpen nem jóváhagyja, hanem csak láttamozza a közgyűlési határozatokat.”* Az ítélet szerint a Közigazgatási Bíróság *„a határozatnak helyet nem ad és megsemmisíti a belügyminiszter 1911. december 13-án tett intézkedésének ama részét, amellyel a Kolozsvár város által a házi csatornák és házi vezetékek építése és használata, valamint a vízvezetési kutak használata, továbbá a vízvezetési és csatornadíjak tárgyában alkotott szabályrendelet jóváhagyását megtagadta.”*

Az indokolás világosan kifejtette, hogy *„a szabályrendelet ellen jogszerűség szempontjából a belügyminiszter sem tett kifogást és azt sem állítja, hogy az állam érdekeire sérelmes lenne. Ebben a perben az a kérdés tárgya tehát, jogában áll-e a belügyminiszternek célszerűségi szempontból megtagadni a bemutatási záradékkal való ellátást. A 80-as évek folyamán alkotott közigazgatási törvények homályossága folytán a kérdés csak az 1886. évi XXI. t.-cikkben foglalt törvényhatósági törvény megalkotása körülményeinek ismeretével döntendő el.”*

A képviselőház 1886. évi március 18-i ülésén Grünwald Béla azt a módosítást javasolta a törvény tárgyalásánál, hogy „bemutatási záradék” helyett a „megerősítési záradék” kifejezést használják.

Tisza Kálmán belügyminiszter nem járult hozzá a módosításhoz, álláspontját a következőkkel indokolta:

„Én éppen abban látom a dolog súlyát, hogy bemutatási záradék mondatik. Miért? Mert ez csak azt bizonyítja, hogy ezen statútum törvény szerint fölterjesztetett, illetve a kormány törvénybe, törvényes rendeletbe ütközőnek nem találta. Erre való a láttamozás. De mihelyt megerősítésről vagy jóváhagyásról volna szó, sokkal több joggal kellene bírnia a kormánynak, mert ha azt mondja a

¹⁰ Reform a közigazgatási bíraskodásban, *Budapesti Hírlap*, 1912. január 28., 32. évf., 24. szám, 20-21. o.

belügyminiszter, hogy jóváhagyom, ezt azt is involválja, hogy dispozicióit helyesnek találja, de akkor meg kellene adni a kormánynak azt a jogot is, hogy a jóváhagyást meg is tagadhassa, nem törvényességi, hanem célszerűségi szempontból is, ami a szabályrendelet-alkotási jogát sokkal inkább korlátozná, mint ez a szöveg és az én nézetem szerint helyes volna.¹¹

A Közigazgatási Bíróság szerint „az ilyen elvi nyilatkozatok képezik rendszerint alapját annak, hogy az országgyűlés a javaslatot vagy a szakaszt elfogadja, a törvényt vitás esetben alkalmazni hivatott bíró azokat mint különös súlyú útbaigazításokat tartozik figyelembe venni. [...]

Mindezeknél az okoknál fogva – mondta ki az indokolás záró passzusa – a bíróságnak meg kellett állapítania, hogy a miniszter, midőn a vízvezeték célszerű kezelését kívánta biztosítani és a szabályrendelet bemutatási záradékkal való ellátását célszerűségi szempontból megtagadta, megsértette Kolozsvár szab. kir. város törvényhatóságának az 1886. évi XXI. törvénycikk 3. §-ában gyökerező szabályrendelet-alkotási jogát s ekként törvényt és a törvényhatóságnak törvényes önkormányzati hatáskörét sértvén, ezt az intézkedését az 1907. évi LX. t.-c. alapján meg kellett semmisíteni.¹²

7. Wlassics az új adótörvények ellen

A Közigazgatási Bíróság évnitó teljes ülésén 1913. január 11-én a bíróság előtt álló feladatokkal kapcsolatban a következőket mondta Wlassics Gyula:

„A munkateher, mellyel a bíróságnak meg kell küzdenie, már szervezése óta nincs arányban a munkaerővel és ezért már 1897 óta, a legbuzgóbb tevékenység mellett is, minden egyes évről nagyarányú hátralék súlyosodik a következő év ügymenetére. A munkaterhet csak fokozza egyfelől az államélet természetes fejlődése, másfelől az, hogy csaknem minden új tartalmú közigazgatási törvény e bíróság hatáskörét kiterjeszti, vagy ha a régi törvényeket új törvények váltják fel [...], az új jogszabályok alkalmazásában tömegesen keresi fel a jogkereső közönség a közigazgatási bíróság védelmét.

A közigazgatási bíróság munkaterhét azonban egyetlen új törvény sem fokozza annyira, mint amennyire emelni fogják az új adótörvények, melyek közül különösen a jövedelmi adó területén a panaszok özöne teljes bizonyossággal fogja elárasztani a bíróság pénzügyi osztályának ügymenetét. A bekövetkehető krízisre, melyet az új adótörvények életbeléptetése a mi bíróságunk életében jelent, a szaksajtóban kifejtett több tanulmányomban az adatok nyílt feltárásával reámutattam. Sőt állásomból folyó kötelességem volt memorandumot is terjeszteni a kormány elé, mert nem a mi feladatunk, de a kormány felelősségi köréhez tartozik a kellő intézkedések megtétele.

A mi jogunk és kötelességünk, következőleg felelősségünk is, csak bírói hivatásunk lelkiismeretes teljesítésének körére szorítkozik. Mi ezt hűen teljesítettük

¹¹ Kolozsvár és a belügyminiszter pöre. A közigazgatási bíróság megvédi az autonómiát, *Pesti Hírlap*, 1912. június 26., 34. évf., 151. szám, 36. o.

¹² Uo.

eddig is és fogjuk ezentúl is teljesíteni, lelkesítve attól a tudattól, hogy munkásságunkkal nemcsak az egyes polgárokon a közigazgatás terén ejtett subjectív jogsérelmeket orvosolhatjuk, hanem a hatáskörünkbe utalt ügyekben a jogszabályoknak megfelelően alkalmazott közigazgatás objectív rendjében nyilvánvaló államfenntartó jogeszmét is szolgálhatjuk. Mi távolról sem úgy fogjuk fel hivatásunkat, hogy a törvény betűjének legyünk gépies szócsövei, de azért a törvény értelmezésében kerüjük azokat a csábító szyréneket, melyek újabban a tudomány területén is a törvény fölé akarják helyezni a bírót. Ide, a *contra legem* területére, mi nem tévelyedünk, mert az állam rendíthetetlen alapkövének, a társadalmi együttélés elengedhetlen erkölcsi biztosítékának tartjuk azt a categorikus parancsot, hogy a törvény és minden érvényes jogszabály az államhatalom minden tényezőjét, minden szervét kötelezi. Ellenben a »törvény mellett«, a »törvényen kívül« jogászi műnyelven tehát a »*praeter legem*« területén nem vonulunk a minden törvény hátterét képező tipikus esetek sáncai mögé, hanem a törvényhozás által előre nem látott rendkívüli esetekben sem tagadjuk meg a jog és törvény szellemének megfelelő igazságos jogsegélyt. Ezzel a legszebb bírói feladatot teljesítjük, mert nemcsak igazságot szolgáltatunk, de ezzel magának a törvénynek szerves fejlődését is biztosítjuk.¹³

Az adóügyek elbírálásával kapcsolatos nehézségekre már néhány évvel korábban, 1909-ben is felhívta a figyelmet Wlassics Gyula. Meglátása szerint az adóreform okozta megnövekedett ügyfélforgalommal csak akkor tudna a Közigazgatási Bíróság megbirkózni, ha megvalósulnak az ehhez elengedhetetlen szervezeti reformok, azaz a bíróság hatáskörének kiterjesztése az összes vitás közigazgatási ügyre. Munkaerőben pedig már akkortájt sem bővelkedett a Közigazgatási Bíróság. Ugyanakkor ügyvitelét is számos kritika érte, a *Jogtudományi Közlöny* egy rövid írása rámutatott arra, hogy míg a Kúria bírái hetente három-négy ülésnapon, naponta átlagosan három és fél órát töltenek az eléjük kerülő ügyek intézésével, addig a közigazgatási bírósági bírák hetente csupán egyszer üléseznek hasonló időtartamban. A Kúrián egy ülésen átlagosan hat-nyolc ügyet tárgyaltak, a Közigazgatási Bíróságon ezzel szemben az ügyek száma ülésenként átlagosan 80, sőt esetenként akár 100 is, azaz egy-egy ügy előadására és elintézésére, beleértve a tanácskozást és a határozathozatalt is, átlagosan mindössze két-három perc jut. Egy-egy előadó a közigazgatási osztályon egy délelőtti 10–20, míg a pénzügyi osztályon 20–40 ügyet referált, „*már ez a két adat is megvilágítja az elintézett ügyek minőségét, horderejét, valamint a végzett munka nehézségeit...*”¹⁴ Az *Ügyvédek Lapjában* ehhez kapcsolódóan arról írtak, hogy ez a „*tömegmunka nem lehet egy legfőbb bíróság hivatása, mert ennek könnyen áldozatul esik az igazság is – de biztosan a jogtudomány és az irodalmi niveau*”.¹⁵

E kritikai észrevételek sorát gazdagították azok a napilapokban megjelent

¹³ Wlassics az új adótörvények ellen. A közigazgatási bíróság teljes ülése, *Pesti Hírlap*, 1913. január 12., 35. évf., 11. szám, 3. o.

¹⁴ Dr. Wlassics Gyula, „Bírói szervezeti és hatásköri kérdések”, *Jogtudományi Közlöny*, 1909. január 22., 44. évf., 4. szám, 34-35. o.

¹⁵ (–s –ő): A közigazgatási bíróság, *Ügyvédek Lapja*, 1909. január 23., 26. évf., 4. szám, 1. o.

nyilatkozatok, amelyek a Közigazgatási Bíróságot „*apró-cseprő bélyegleletek bíróságaként*” jellemezték.¹⁶ És a bíróság működésével részletesen foglalkozó szakírók nem hagyták szó nélkül azt sem, hogy – amint ezt Wlassics Gyula is kifejtette a *Jogállamban* megjelent „Bírói szervezeti és hatásköri kérdések” című tanulmányában – az ügyek nagy részében a bírói gyakorlatban és a perjogi szabályokban kevésbé jártas közigazgatási tisztviselők jártak el, ami pedig azt eredményezhette, hogy „*az iratok zűrzavarából*” magának az ítélő bírónak kellett megállapítania a tényállást.¹⁷

Visszakanyarodva az adóreform folytán előállt munkatöbblethez, a megoldást nem feltétlenül a közigazgatási bírák létszámának gyarapításában látták, mivel – ahogy ezt Wlassics is hangsúlyozta – „*a felsőbíróság tekintélyét nem öregbíti, ha túl sok bíróból áll*”. Sőt „*felesleges luxus volna az állam részéről, ha az adóügyek sablonosabb részét is a központban székelő, legfőbb bírákkal intéztetné el*”.

A kérdéskörrel a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain foglalkozó Balkányi Kálmán ügyvéd véleménye szerint az adótörvények életbe léptetését meg kell előznie a közigazgatási bíráskodás reformjának, a királyi ítélőtáblák mellett működő alsó fokú decentralizált közigazgatási bíróságok felállítására lenne szükség.¹⁸ Jogegységi értekezletek a Közigazgatási Bíróságon. 1915 májusában Wlassics elnök a Közigazgatási Bíróságnál, különösen a pénzügyi osztálynál előforduló vitás kérdések megvitatására és az egyöntetű eljárás kialakítására saját elnöklete alatt egy jogegységi tanácsot és egy szűkebb körű bizottságot állított fel.¹⁹

7. A választási bíráskodás alkotmányjogi jelentőségéről

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1925:26. tc. 104. §-a szerint az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodást kizárólag a Közigazgatási Bíróság gyakorolja. Az új szabályozáshoz kapcsolódva a bíróság 1926. január 9-i évnyitó teljes ülésén Wlassics Gyula a választási bíráskodás fontosságáról beszélt.

Szölt arról, hogy Európában a választási bíráskodást a francia „*volonté générale*” hatására sokáig az országgyűlés kizárólagos hatáskörébe utalták. Magyarországon 1848-tól a képviselőház járt el ezekben az ügyekben. Ez a megoldás azonban nem mindig szolgálta a pártatlan bíráskodás eszméjét.

Csak néhány évtizeddel később az angol parlamenti modellt követve „*engedett a mi felfogásunk is merevségéből és hosszú vajúadások után létrejött a kúriai bíráskodás bifurkációs rendszere*”. Az 1874. évi választójogi novella hatályba lépését követően választási bíróságként a Kúriát jelölte meg a jogalkotó. Az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról szóló 1899:15. tc. hatályba lépésekor a Közigazgatási Bíróság alig három éve működött. Az 1900-as évek

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Dr. BALKÁNYI Kálmán: Az adóreform és a közigazgatási bíróság, *Jogtudományi Közlöny*, 1909. január 22., 44. évf., 4. szám, 34. o.

¹⁹ Jogegységi értekezletek a közigazgatási bíróságnál, *Ügyvédek Lapja*, 1915. május 15., 32. évf., 20. szám, 6. o.

elejétől azonban a törvényhozás a bíróság hatáskörét folyamatosan bővítette, sőt a garanciális panaszok elintézését is a Közigazgatási Bíróság elé utalta, lehetővé téve, hogy a bíróság a törvénytelen miniszteri rendeleteket megsemmisítse. Ebből következően *„a tárgyánál fogva szorosan közjogi képviselőválasztást bíraskodást csakis a közigazgatási bíróságra ruházhatta. Ráruházta pedig oly mérvben, hogy a bifurkációt igen helyesen elejtette, mert semmi kétség – mondta Wlassics –, hogy a választásoknak kizárólag a bíróság előtti megtámadhatóságával van csupán úgy a választók, mint a megválasztottak alkotmányos jogköre és ezzel a közérdek is helyesen és hathatósan megvédelmezve.”*

Wlassics kiemelte azt is, hogy az új törvény jelentős előrelépés a hatalommegosztás terén, és *„dicséretére válik, hogy az 1925:XXVI. t.-cikkkel példát adott arra, hogy a szorosan bírói természetű funkciókkal ne foglalkozzék a másra hivatott képviselőház”*. Kifejtette azt is, hogy nélkülözi a *„jogállam”* lényegét az olyan közjogi rendszer, amely a közigazgatás területéről kizárja a független bírói védelmet. *„Nálunk napról-napra nagyobb tért foglal el az az óhaj, hogy még arra a sok jogvitás közigazgatási ügyre, amelyek enumeratív rendszerünk szerint nélkülözik a független bírói védelmet, ezt a védelmet kiterjesszék.”*

Beszédében leszögezte, hogy a Közigazgatási Bíróság bírái bírói hivatásuk teljesítését *„ezen az új politikai céloktól és eszközöktől barázdált tövises területen sem a paragrafusokban sokszor megkövesedett holt betűk szörszálhasogató magyarázatában keressük, nekünk sarkcsillagunk itt sem lehet más, mint a törvény, a jog lelke, a jog logikája és etikája. Mi arra törekszünk, hogy a tárgyilagos igazság megállapításához nem tartozó elemek a bírói mérlegelésből kizárassanak. [...]*

Bírói függetlenségünk teljes átértéke és átérzése, a bírói függetlenség jogi és erkölcsi tényezőinek akadálytalan érvényesítése volt eddig is jelszavunk és remélem, míg e bíróság fennáll, ehhez a jelszóhoz hű is marad.”²⁰

8. Wlassics Gyula ünnepi beszéde a Közigazgatási Bíróság fennállásának 30. évfordulóján

A Közigazgatási Bíróság 1927. január 12-i évnyitó teljes ülésén Wlassics elnök a bíróság hatásköri és szervezeti kérdéseivel foglalkozott évnyitó beszédében.

A Közigazgatási Bíróság hatáskörével kapcsolatban elmondta, hogy annak megállapításánál a magyar törvényhozás 1896-ban *„a felsorolási rendszert”* választotta, amelynek *„az elvi általánosítás rendszerével szemben az az előnye, hogy tágabb lehetőségeket nyújt az érdemi döntésekre, viszont kissé szűk keretek közé szorítja a közjogi alanyi jogok és kötelezettségek körül támadt jogviták elbírálását”*. Wlassics Gyula e rendszer fokozatos kiépítését tartotta szükségesnek.

Mint mondta *„ma a legélénkebb közhangulat van a bírói hatáskör kiterjesztése mellett”*. Beszélt arról is, hogy a jogtudományban mindinkább *„előretör a*

²⁰ Wlassics Gyula báró a választási bíraskodás alkotmányjogi fontosságáról, *8 Órai Újság*, 1926. január 10., 12. évf., 7. szám, 7. o.

diszkracionárius ügyek bírói védelmének szüksége, hiszen a legtöbb önkényt éppen a diszkracionális hatáskörben követik el a közigazgatási hatóságok közegei.²¹ A magyar jogalkotás ebben a kérdésben a külföldi joggyakorlatot követte. Jellemző példa erre a székesfőváros törvényhatósági bizottságának újjászervezéséről szóló 1924:26. tc., amely kimondta, hogy a fővárosi törvényhatósági bizottságot feloszlató belügyminiszteri rendelet ellen a bizottság tagjainak egyharmada együttes panasszal fordulhat a Közigazgatási Bírósághoz.

Wlassics Gyula kitért arra is, hogy a bíróság hatásköre folyamatosan bővült nemcsak az általános és pénzügyi közigazgatás területén, hanem a nagyobb jelentőségű közjogi és alkotmányjogi kérdésekben is. A hatáskör bővülésével megnövekedett a munkateher a Közigazgatási Bíróságon, így elengedhetlenné vált a bíróság személyzetének „szaporítása”, ennek hiányában az ítélkező fórum nem tud megfelelni hivatásának és nem tudja biztosítani az ügyekben való gyors eljárást és döntéshozatalt.²² Wlassics utalt arra, hogy csak a választói névjegyzék ellen 40.000–50.000 panaszt adtak be, és a választási bíráskodás, valamint a folyamatosan növekvő pénzügyi panaszok olyan munkatöbbletet jelentenek a bíróságnak, amely alacsony bírói létszám mellett alig-alig kezelhető.

A bajok orvoslására véleménye szerint megoldást jelenthet az alsó fokú közigazgatási bíróságok felállítása. *„Nem nevezem ezeket elsőfokúaknak, mert hiszen egy tipikus közbeeső fórummal szaporítva a közigazgatási bírói igazságszolgáltatást, ez csak lassítaná az ügyek elintézésének menetét. Csak oly bírósági szervezeti reform egészséges, amely a közigazgatási bíráskodásban tipikussá az egyfokú közigazgatási bíráskodást teszi*.²³ A gyors és hatékony ügyintézés nyitja – mint mondta – az lenne, ha a Közigazgatási Bíróság szervezetének mintájára *„egész önálló szervezetet nyerhetne az alsó fokú közigazgatási bíróság anélkül, hogy ezzel áttérnénk a kétfokú közigazgatási bíráskodás típusára [...] Ha e bíróságok döntései ellen bárminő jogorvoslattal lehetne élni, úgy hogy a konkrét ügyek egész tömegével a felső közigazgatási bíróságot lehetne elárasztani és ez az egész reform csődjét jelentené*.²⁴

9. Wlassics Gyula „a politikától mentes bírói hatalomról”

Wlassics Gyula 1928. január 7-én tartott évnyitó beszédében az egyik legfontosabb alkotmánybiztosítékként a politikától mentes bírói hatalmat jelölte meg.

A Közigazgatási Bíróság zsúfolásig megtelt dísztermében ezekkel a szavakkal fordult bírótársaihoz: *„Törvényhozásunk a közigazgatási bíróság hatáskörének kibővítésében elment odáig, ameddig még sok külföldi törvényhozás nem ment el. Érttem egyfelől a diszkracionárius jogkör területét, de mindenekelőtt az*

²¹ Wlassics Gyula ünnepi beszéde a közigazgatási bíróságról, *Ujság*, 1927. január 13., 3. évf., 8. szám, 14. o.

²² „Szaporítani kell a közigazgatási bíróság bíráit”. Wlassics Gyula beszéde az évnyitó ülésen, *Az Est*, 1927. január 13., 18. évf., 9. szám, 2. o.

²³ Ma ünnepelte harmincéves fennállását a közigazgatási bíróság, *8 Órai Ujság*, 1927. január 13., 13. évf., 9. szám, 3. o.

²⁴ Uo.

országgyűlés képviselőházi és bizonyos határok között a felsőházi választási bíraskodást. Ez az államhatalmi hármás megoszlás igazságának az igazi államhatalmi egyensúlyának a hatalmak határvonalainak komoly felismerését jelenti. Vajon a parlamenti bíraskodás nem volt független, nem volt pártatlan? A válasz erre nem lehet más, mint az, hogy nem. Nem a tiszteletreméltó egyénekről van itt szó, hanem egy lélektani lehetetlenségről, egy, az emberi természetbe ütköző kíváncsi teljesítéséről. Minő lelki harc az, ha például valamelyik párt kimagasló hívének, vagy éppen vezérének mandátumáról van szó, és a párt tagjának szavazatától függ a mandátum elvesztése.

Magam a választói jogról szóló törvény rendelkezése alapján a választási bíraskodásban részt nem vehetvén²⁵, felkértem a bírótársaimat, hogy a törvény igazságtalanoknak vagy helyteleneknek tapasztalt rendelkezéseit gyűjtsék össze, hogy majd annak idején esetleges revízió esetén felhasználható anyag álljon a codificatio rendelkezésére.

Bíróságunk az elmúlt évben két tanácsban foglalkozott képviselőválasztási ügyekkel. Beérkezett tizenhat petíciós ügy, a képviselőház által kifogásolt mandátum volt nyolc. Egynek kivételével mindezeket a bíróság elintézte. Két esetben semmisítette meg a választást a bíróság. Nyolc esetben megszüntető, öt esetben visszautasító végzést hozott. A képviselőház által kifogásolt mind a nyolc mandátum érvényesnek mondatott ki.

Annak, aki a magyar királyi közigazgatási bíróság judicaturáját figyelemmel kíséri, nem kell kiemelnem, hogy miként általában úgy ezen a politikától és az ezzel járó szenvedélyességtől és pártoskodástól átfont területen is a pártatlanság szigorú kötelességérzetével oldotta meg az új törvény életbeléptetésével járó nehéz feladatát. A minden politikától mentes bírói hatalom egyike a legfontosabb alkotmánybiztosítékoknak.

Ennek az alkotmánybiztosítéknak azonban éltető lelke csak az a hit, az a nagyközönség lelkében is élő bizalom, hogy a bíró pártatlansága szilárdan áll. [...] Vigasztal az a tudat, hogy a magyar sors delejtűje magyar igazságunk felragyogásának útjára mutat.²⁶

10. Wlassics Gyula a közigazgatási bíraskodás fejlődéséről, a döntőbírói elvről, az igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről és a perjogi alapelvek felülvizsgálatáról

1929. január 7-án Wlassics a már tőle megszokott nagyszabású beszéddel készült a bíróság évnyitó teljes ülésére, amelyben szó esett a közigazgatási bíraskodás fejlődéséről, a döntőbírói elvről, az igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről,

²⁵ Az országgyűlési képviselőválasztásokról szóló 1925:26. tc. 104. §-ának (1) bekezdése alapján a bíróság eljáró tanácsának nem lehetett tagja az, aki az országgyűlés felsőházának tagja. Wlassics hivatalánál fogva a felsőház tagja volt.

²⁶ Bárány Wlassics Gyula a képviselőválasztási bíraskodásról, *Pesti Hírlap*, 1928. január 8., 50. évf., 6. szám, 19. o.

valamint a perjogi alapelvek felülvizsgálatáról.

„Ha a mai állam feladatainak területét áttekintjük, mit tapasztalunk? Azt, hogy a jogszerű közigazgatás napról-napra közelebb jut mai széles gazdasági, kulturális, szociális feladatai területén is ahhoz az állami feladatok egész területét átfogó eszme körhöz, mit a jogállam neve alatt szoktunk megjelölni. Ez az eszme kör igen természetesen mindinkább tágabb jogos teret nyit a bírói hatalom számára. Ma már nemcsak az eddig megszokott contentiosus közigazgatási ügyekben biztosítja a bírói védelmet, de ma már erősen kezd utat törni az a gondolat [...], hogy a diszkrecionális közigazgatás terére is bizonyos korlátok között beilleszthető a bírósági védelem oly módon, hogy ez a közigazgatást tulajdonképpen valódi hivatásában nem akadályozza. Sőt a hatalmi megoszlás igazi egyensúlyát épp ez biztosítja. [...]

Az államhatalmi ágak egyensúlya billenne fel – folytatta –, ha a bírói hatalom és annak munkásai bármely irányban hátrátételt szenvednének. Az állandó hátrátétel nem is következett be. Éppen napjainkban mit tapasztalunk? A bírói hatalom a nemzetközi jogban is mindinkább hatalmas tért foglal. A tartós világ béke biztosítékának útjára ma ez a jelszó van írva: »Arbitrage«. Döntőbírói hálózat vonja be az egész művelt világot. A nemzetközi életnek legfontosabb tényezője ma a döntőbírói elv. Ezt hirdeti a Kellogg-paktum, a hágai állandó nemzetközi bíróság statútumának úgynevezett fakultatív szakasza [...]. A magyar álláspont szóval és írásban mindig a nemzetközi bíraskodás függetlenségét hangsúlyozta, mindig fenn hirdette, hogy a független bírói útra tartozó jogkérdések nem vonhatók el az illetékes bírák fórumai elől.

Emlegetni szoktuk mostanában az alsó fokú közigazgatási bíróságok felállítását. Annak elhatározása nem miránk tartozik, hogy mikor válik elkerülhetetlenül szükségessé az alsó fokú bíraskodás szervezete. [...] Ezzel kapcsolatban [...] mondom, hogy lehetőleg ne szaporítsuk a sok jogszabályt. Máris különösen a szapora rendeleti jogszabályok területén a paragrafusok oly tömkelegében élünk, hogy míg azelőtt az volt a bíró jelszava: »Da mihi factum dabo tibi ius« [Adj nekem tényállást, adok neked jogot.], ma igazán a szanalási és mindenféle egyéb rendelettömegben azt kell a bírónak először megállapítani, hogy állunk a jogforrásokkal, mi van érvényben, mi nincs, ezért most nem elég azt mondani, »da mihi factum«, most első követelmény az »da mihi ius«, állapítsuk először meg, hogy a jogforrások tarka tömegében mi az alkalmazandó érvényben levő jogszabály, és csak akkor következhetik a factumra illő ius alkalmazása. Igazságügyi kormányunk teljesen tudatában van e helyzet visszásságának. [...]

Bírói szervezeti kérdéseket érintve [...] nem tudom elhallgatni folytonos tépelődésemet abban az irányban, hogy »de lege ferenda« egész igazságszolgáltatásunkban a főgondot nem arra kellene-e fordítani, hogy a bírói igazságszolgáltatásban is érvényesüljön a nagyobb igazságszolgáltatási érdekeket nem veszélyeztető komoly, de gyökeres egyszerűsítés. [...]

Nekem már régen szilárd meggyőződésemmé vált, aminek kifejezést is adtam, hogy óriási jelentőségű átalakításra és egyszerűsítésre vár, legelső sorban az egész bírói eljárás. Mindenütt a perjogok egész területén, úgy a rendes, mint a rendkívüli bíróságok előtt. Arra is kell törekedni, hogy a bírót fölösleges adminisztratív

munkával ne terheljük túl. Ne terheljék különösen a felsőbb bíróságok érdemekben gazdag tagjait sem a sok terjedős írásmunkával.

Minő más kép, ha Angliára gondolunk, melyet, fájdalom, alig utánozhatunk. Az angol bíró ítél, de nem görnyed az íróasztal előtt. [...]

Az eljárás menetének gyorsabbá tétele ma már az igazságszolgáltatás súlyának, tekintélyének halaszthatatlan érdeke. A technikai fejlődés gyorsabb ütemű világában elkerülhetetlen követelmény, hogy a perek évek hosszú során át üres perjogi formaságok túltengése miatt érdemben elintézetlenül ne maradhassanak.

Nekem rendíthetetlen a hitem az emberiség fokozatos haladásában. Minden kornak megvannak a maga követelményei. Meg kell értenünk a mai helyzetünk követelményeit is. Meg kell értenünk, hogy a mi intézményeinkben is mi az, ami már tarthatatlan, de egyúttal meg kell becsülnünk azt is, ami igazi tradicionális érték. Ezt az értéket azonban hűen megőrizve, a haladás szellemében kell a fejlesztő munkát tovább folytatni. A közélet egész terén, az igazságszolgáltatási reformok területén is csak ezzel a megértéssel szolgálhatjuk igazán eredményesen nagy világtörténeti próbát jelentő korunkban igazságtalanul sújtott, kegyetlenül megcsönkített hazánk jobb jövőjét.²⁷

Egy évvel később, 1930 januárjában Wlassics Gyula az előző évihez hasonló gondolatokat osztott meg bírótársaival a közigazgatás rendezéséről, az önkormányzati elvről, valamint az alsó fokú közigazgatási bíróság szervezéséről.

Az önkormányzati elvről szólva felhívta a figyelmet arra, hogy „az ne ejtsen senkit se kétségbe, hogy úgy az elmélet, mint a gyakorlat ma még gyakran téves és megtévesztő utakon jár az önkormányzat igaz lényegének felismerésében. Kevesen vannak, akik kizárólag közigazgatási intézményt látnak az önkormányzatban. [...] Mindinkább erőteljesebben bontakozik ki az a helyes felfogás, amely az önkormányzat lényegét abban a közvetlen befolyásban ismeri föl, melyet a bürokrácián kívül álló helyi tényezők a végrehajtó hatalom gyakorlására rendszeres keretben gyakorolnak.”²⁸

1929 januárjában érdekes ügyet tárgyalt a Közigazgatási Bíróság. A debreceni polgármester-választás ellen érkeztek panaszok a bírósághoz, amelyeket kizárólag arra alapítottak, hogy sérelmet szenvedett a választás titkossága, mivel a polgármesterré megválasztott dr. Vásáry István nevével ellátott szavazólapok különleges minőségű papírján átlátszott a név.

A bíróság a panaszokat elutasította. A kihirdetett ítélet indoklása szerint a szavazólapokat „kétszeresen összehajtva” dobták be az urnába, és így azokon a neveket egyáltalán nem lehetett elolvasni. A papír anyagából pedig azért nem lehetett a szavazat tartalmára „helyes következtetni, mert a szavazók a szavazólapra nyomtatott nevet kitörölhették, és helyébe más nevet írhattak, mint ahogy ezt több esetben meg is tették. A szavazat titkossága tehát nem volt megsértve.”²⁹

A közigazgatás rendezéséről szóló 1929:30. tc. egyes intézkedéseinek

²⁷ A közigazgatási bíróság és a királyi ítélőtábla évnnyitó ülése. Wlassics Gyula báró a közigazgatási bíráskodás fontosságáról, *Budapesti Hírlap*, 1929. január 8., 49. évf., 6. szám, 6. o.

²⁸ Wlassics Gyula báró évnnyitó beszéde, *Budapesti Hírlap*, 1930. január 10., 50. évf., 7. szám, 3. o.

²⁹ *MTI Napi Hírek*, 1929. január 9., 16. kiadás

végrehajtására kiadott belügyminiszteri rendelet értelmében a törvényhatósági és a megyei városi választókról és a legtöbb adót fizetőkről 1929 júliusában összeállított névjegyzékek ellen olyan tömegesen érkeztek panaszok a Közigazgatási Bírósághoz, hogy a nagy számú és sürgős természetű ügyek gyors elintézése érdekében a bíróság általános közigazgatási osztályában külön ad hoc tanácsokat kellett felállítani.³⁰

12. Wlassics Gyula a bírói függetlenségről

A Közigazgatási Bíróság elnöke a 1931. január 7-i évnyitó teljes ülésen a bírói függetlenségről, illetve a bírói hatalom alkotmányjogi állásáról és további kiépítéséről beszélt.

„[...] A közigazgatási bíróságról szóló törvény alkotása idején – az uralkodó áramlat politikai életünk irányadó férfiai között is az volt, hogy lehetőleg szűkre szabják a közigazgatási bíróság hatáskörét. Sokan voltak, akik féltették a közigazgatás hatalmi körét a bírói hatalom túltengésétől. Mily nagy és elismerésre méltó fordulatot jelent a múlttal szemben az a reform, az 1925. évi XXVI. törvénycikk, amely a képviselőválasztó bírászkodást is kivette a parlament kezéből és a független közigazgatási bíróságra ruházta. A törvényhozásban is előretör a diszkrécionárius ügyek bírói védelme szükségességének mérlegetése.

Dicséretére szolgál a magyar törvényhozásnak, hogy a fővárosi törvényhatósági bizottságot feloszlató belügyminiszteri rendelet ellen a bizottság tagjainak egyharmada együttesen panasszal élhet a közigazgatási bíróságnál, és mivel a feloszlítás oka az is lehet, hogy a törvényhatósági bizottság tartósan munkaképtelenné vált, ebben az igazán diszkrécionális kérdésben a közigazgatási bíróság hivatott dönten. [...]

Ma is ragaszkodom ahhoz az álláspontomhoz, hogy a közigazgatási bírászkodás szervezeti típusa egy fokú legyen, azaz az ügyek nagy részében végérvényesen dönthessen az alsó közigazgatási bíróság is. [...]

A bírói függetlenség teljes biztosítékával nem bíró alsó fokú közigazgatási bírászkodás nem keltene közmegegyezést, mihelyt csak olyan elemekből lenne összetéve, amelyek függőségi viszonyban állanak valamely fölöttük álló közigazgatási hatósággal, és nem állítanak fel teljes garanciát arra nézve, hogy a bírászkodást gyakorló elemek, szabad meggyőződésüket hátrány nélkül követhetik, és akkor hiányozni fog az a szilárd alap, amelyet a nagy közvélemény csak a függetlenség szervezeti biztosítékaihoz köt.

A bírói függetlenség kiépítésében és ténfoglalásában csak előre szabad menni, de hátrafelé soha. Ez a fejlődési menet felel meg nemcsak az új idők szellemének, de ezt kívánja a bírói függetlenség magyar tradíciója is.” – fejezte be beszédét Wlassics.³¹

³⁰ MTI Napi Hírek, 1929. augusztus 23., 28. kiadás

³¹ A közigazgatási bíróság, a Kúria és tábla évnyitó teljes ülése. Wlassics Gyula báró a bírói függetlenségről, *Budapesti Hírlap*, 1931. január 8., 51. évf., 5. szám, 7. o.

13. Wlassics Gyula távozik a Közigazgatási Bíróság éléről

A nyolcvanéves Wlassics Gyula 1932-ben, ötvenkét közszolgálatban töltött év után nyugdíjaztatását kérte. A távozó közigazgatási bírósági elnökkel a *Magyarország* tudósítója beszélgetett.

– Azt hiszem, ez elegendő ok és alap arra, hogy valaki már pihenjen is egyszer. Nem szívesen beszélek az elmúlt időkről, akik engem közelebről ismertek, azok úgyis tudják, hogy ki voltam és mit dolgoztam. Függetlenül csináltam a dolgomat. Ez pedig első kelléke ennek az állásnak. Bárki jön is ide, annak meg kell őriznie teljes függetlenségét.

Sokat beszélnek mostanában arról, hogy a fiatalságnak nincs helye. Helyet kell biztosítani a fiatalok számára ... Most más korszak van. – fűzte hozzá.

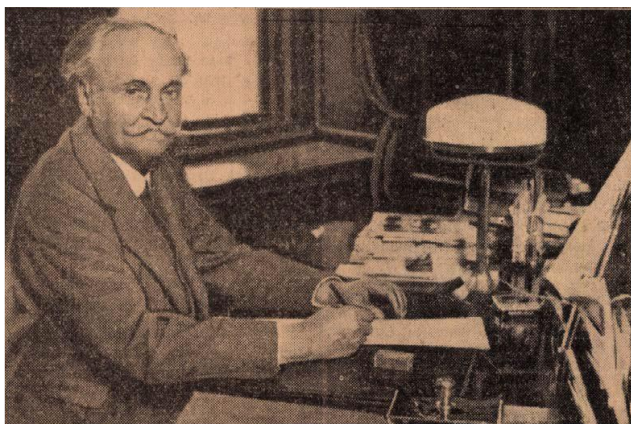
A Közigazgatási Bírósági évekről szólva a következőket mondta:

– Leginkább abban találtam örömet: a közigazgatási bíróságot sikerült olyaná tenni, hogy a nagyközönség bizalmát teljesen megnyerte. Ez jótékonyan hat az emberre. A közigazgatási bíróság működése, az a függetlenség, amellyel ennek az intézménynek mindenképpen rendelkeznie kell, természetesen az emberektől függ, akik elfoglalják az állásokat. A bírói szervezetet kiegészítendőnek tartom. Irodalmilag is, székfoglaló beszédeimben is állandóan azt hangoztattam, hogy a közigazgatási bíróság szervezetét ki kell bővíteni. A mostani hatáskörben nagyon sok apró ügyel kell foglalkoznia. Az a nézetem: lehetőleg legyen egy középfokú közigazgatási bíróság, így a mostani közigazgatási bíróság intézménye megmaradhat az alkotmány- és közjogi bíráskodás nagy céljaira.

A középfokú közigazgatási bíráskodás megszervezéséről készülő, a belügyminiszter által előterjesztendő törvényjavaslat kapcsán megjegyezte:

– Még nem ismerem ezt a javaslatot, de mindenesetre csak helyeselni tudom, ha így megoldják ezt a kérdést. Erre a középfokú közigazgatási bíróságra igazán nagy szükség van. Remélem, hogy ez a terv meg is valósul.³²

Wlassics Gyula 1933. január 7-án vonult nyugalomba.

³² VÁSÁRHELYI Ferenc: Beszélgetés a távozó Wlassics Gyula báróval, *Magyarország*, 1933. január 4., 40. évf., 3. szám, 12. o.

Wlassics olyan kitűnő bírakkal vette körül magát, akik korábban valamely bíróság vagy az ügyvédség vagy a közigazgatás valamely területén bizonyították hozzáértésüket és rátermettségüket. *„Az ilyképp összeválogatott bírakkal azután a közigazgatási jog terén a bírói védelem mélyebb alapjainak kifejtésére és a jogegységre törekedett. Az ítéletek indokolása alaposabb lett, a jogegységi határozatok száma nagyobbodott s a közigazgatási bíróság tekintélye egyre növekedett.”* Emellett élénken foglalkoztatták a közigazgatási bíráskodás nagy reformeszméi is. Nemcsak évi jelentéseivel, de a jogirodalom terén is küzdött az egyfokú közigazgatási bíráskodás ellen, amelynek véleménye szerint a legfőbb hiánya, hogy a hatáskör *„a contentiosus közigazgatási ügyek igen nagy komplexumára nem terjeszthető ki”*, másrészt *„apró 50 fillérestől kezdve egy-két koronáig terjedő értékű ügyekkel”* is kell a Közigazgatási Bíróságnak foglalkoznia. A közigazgatási ügyekben ő említette először a jogerő tanát, és vitatta, hogy a közigazgatási bíráskodás terén is meg kell adni a bírónak azt a pervezető hatalmat, amelyet a polgári perrendtartás a polgári bírónak biztosít.³³

* * *

Wlassics Gyulát *„művészien göndör fürtjeivel”* szerették és becsülték karrierje csúcán. Becsülték tudását és szerették *„előkelő, nobilis modorát, amellyel hosszú közpályáján csak barátokat szerzett magának, ellenségeket sosem”*. Sokat és szívesen vitatkozott, de *„vitái sosem voltak személyeskedők, érveit mindig a tudomány és a törvények világából merítette”*. Wlassics Gyula³⁴ egész életében *„a*

³³ Wlassics Gyula, *Ügyvédek Lapja*, 1916. május 6., 33. évf., 19. szám, 1. o.

³⁴ (1916. augusztus 31-től zalánkeméni, báró) Wlassics Gyula (Zalaegerszeg, 1852. március 17. – Budapest, 1937. március 30.) édesapja Wlassics Antal (1815 – Nagykanizsa, 1883. június 21.) Nagykanizsa polgármestere, majd a nagykanizsai kir. törvényszék elnöke, édesanyja Berzsényi Mária (1834 – Beje, 1927. május).

1881. december 7-én kötött házasságot Csengery Etelkával (1864–1945), Csengery Antal író, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke és König Róza leányával. Három gyermekük született: Tibor (1883–1931) költő, miniszteri tanácsos, Gyula (1884–1962) művelődéspolitikus, helyettes államtitkár, író és Margit (1886–1961), Szent-Ivány József országgyűlési képviselő, lapszerkesztő felesége.

Középiskolai tanulmányait a nagykanizsai, majd a pesti piarista főgimnáziumban folytatta. 1870 és 1875 között a pesti, illetve a bécsi tudományegyetemen tanult. 1875-ben a budapesti tudományegyetemen szerzett állam- és jogtudományi doktorátust. Ezt követően Tóth Lajos nagykanizsai ügyvéd irodájában dolgozott, majd „édesatyja keze alatt” joggyakornok a nagykanizsai kir. törvényszéken, utóbb segédfogalmazó a budapesti kir. ítélőtáblánál. 1877-től az Igazságügyminisztérium fogalmazója. 1882-ben a komáromi, majd a budapesti kir. ügyészségen alügyész, és az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának munkatársa. 1886-ban miniszteri titkárként és budapesti kir. főügyész-helyettesként teljesített szolgálatot.

1890 és 1900, illetve 1903 és 1906 között a budapesti tudományegyetemen a büntetőjog rendes tanára.

1892-ben, majd 1895-ben, 1896-ban és 1901-ben szabadelvű párti programmal Csáktornya országgyűlési képviselőjévé választotta, 1905-ben és 1906-ban alkotmánypárti programmal Pécs országgyűlési képviselője.

1895. január 15-től 1903. november 3-ig a Bánffy-, a Széll-, majd az első Khuen-Héderváry-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1906. április 30-tól 1933. január 7-ig a Közigazgatási

szellem kincseivel foglalkozott és ezért őrizte meg öregségére is szellemének páratlan frissességét, gondolkodásának tudományos eleganciáját”.³⁵

Bíróság elnöke.

1886 májusában a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1892 májusában rendes tagjává választották. 1898. május 6-tól 1901. május 10-ig az MTA másodelnöke, azt követően 1919. október 23-ig az igazgatótanács tagja. Zala megye törvényhatóságának örökös tagja.

1896 és 1937 között a Magyar Pedagógiai Társaság tiszteletbeli tagja. Az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelmi és vámszerződés választott bizottságának kijelölt elnöke, a Hatásköri Bíróság elnöke, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának elnöke. 1912 és 1918 között a főrendiház tagja, 1918. június 21-től november 16-ig elnöke. 1923-tól a Hágai Állandó Választott Bíróság tagja, 1927. január 31-től 1935. március 8-ig a felsőház elnöke, 1932-től pedig örökös tagja. A Külügyi Társaság társelnöke, 1928-tól a Párizsi Nemzetközi Diplomáciai Akadémia tagja. Számos hazai kulturális intézet és tanítóegyesület dísztagja. 1918 októberében Eckartsauban IV. Károllyal együtt fogalmazták meg az uralkodó lemondó nyilatkozatát.

Valóságos belső titkos tanácsos, az I. osztályú Vaskorona-rend, a Lipót-rend nagykeresztjének, továbbá az I. osztályú Polgári Hadi Érdemkereszt tulajdonosa, a Magyar Érdemkereszt nagykeresztese (1926), a román Koronarend, a perzsa Nap- és oroszánrend nagykeresztese. 1930-ban megkapta a Corvin-láncot. 1933-ban a Ferenc József Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává avatták.

³⁵ Karrierék. Wlassics Gyula, *Tolnai Világlapja*, 1928. május 23., 28. évf., 21. szám, 14. o.

A mezőgazdasági földek jogutódlásának anyagi jogi kérdései*

Hornyák Zsófia**

1. Bevezető gondolatok

Jelen tanulmány keretei között a magyar szabályozás egy hiányosságára, valamint az ezzel együtt járó ellentmondásokra hívnánk fel a figyelmet. A terület, amit bemutatni kívánunk, a mezőgazdasági földterületek és a mezőgazdasági üzemek törvényes öröklésére vonatkozó speciális szabályok hiánya, és az ezzel kapcsolatosan felmerülő problémák. Szükséges megkülönböztetnünk a mezőgazdasági hasznosítású földektől a mezőgazdasági hasznosítású ingatlanokat, mely megkülönböztetésnek a mezőgazdasági üzem fogalma kapcsán lesz nagy jelentősége. A földforgalmi törvény pontosan meghatározza, hogy mit is értünk mező-, erdőgazdasági hasznosítású föld alatt, a mező-, erdőgazdasági hasznosítású ingatlan ennél a körnél tágabb kategóriát fed le, ugyanis magában foglalja a mező- és erdőgazdasági célra használt épületeket is. A mezőgazdasági üzemhez pedig az előbbieken kifejtett kategóriák mellett a mezőgazdasági jellegű ingóságok is hozzá tartoznak. A földforgalmi törvény fogalom meghatározása alapján mezőgazdasági üzem az azonos céllal működtetett mezőgazdasági termelési tényezők, úgymint a föld, a mezőgazdasági felszerelés és az egyéb vagyonelemek szervezeti alapegysége. Kutatásom során külön vizsgálom a mezőgazdasági földek és a mezőgazdasági üzemek öröklésére vonatkozó szabályokat. Jelen publikáció elkészítése során a földöröklés kapcsán felmerülő anyagi jogi kérdésekre fókuszálunk. A téma felvázolásakor a földtulajdonszerzésre vonatkozó általános szabályokat, valamint a végintézkedésen alapuló öröklést is górcső alá vennénk, hiszen ezek együttes elemzése fogja megmutatni számunkra a szabályozás ellentmondásait és hiányosságait. Ezek mellett a téma szempontjából érdemes megvizsgálni a köteles részre jogosult, a hagyományos, és a meghagyás jogosultjának földtulajdonszerzését is, de ezek kifejtése egy későbbi tanulmányunkban lesz olvasható.

* A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Concha Győző Doktori Program* keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

** Tudományos segédmunkatárs, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrár- és Munkajogi Tanszék

Már korábban is említette több szerző a magyar szabályozásnak ezt a neuralgikus pontját,¹ érdemes megemlítenünk, hogy az általuk elkészített publikációk megjelenésekor még a termőföldről szóló, 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: Tft.) volt hatályban, tehát már a korábbi, földforgalmat szabályozó jogszabály hatálya alatt felmerült az igény a sui generis földöröklési szabályok lefektetésére, amit azóta felváltott a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló, 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: földforgalmi törvény, vagy Fftv.). Ám ilyen irányú elvárásainknak az új földforgalmi törvény sem tett eleget, hiszen abban sem történt meg a mezőgazdasági földekre vonatkozó törvényes öröklési rend jogszabályba foglalása. A földforgalmi törvény vitaanyaga is szól az agráröröklési rendszer szabályozásáról, de mivel jelen esetben nemcsak a föld, hanem az ahhoz tartozó mezőgazdasági felszerelés és a kapcsolódó vagyoni értékű jogok örökléséről is szó van, és ez meghaladja a földforgalmi törvény tárgyi hatályát, ezért a vitaanyag lehetőséget biztosít arra, hogy a sajátos agráröröklési rendszer kialakításáról külön törvény rendelkezzen, az egyes gazdaságok, üzemek öröklésének szabályozását pedig az üzemtörvény keretén belül javasolja.² Bár a földforgalmi törvény³ 2014. május 1-jén teljes egészében hatályba lépett, azóta sem került sor speciális földöröklési törvény megalkotására, valamint az előbbieken említett üzemszabályozási törvény is várat még magára.⁴

Emellett a Nemzeti Vidékstratégia is utal a mezőgazdasági földekre vonatkozó speciális öröklési szabályok szükségességére, kijelenti, hogy a földbirtok-politika az agrárpolitika kulcseleme, mely – többek között – az örökléssel kapcsolatos feladatokat is meghatározza. A stratégia meghatározása szerint aktív földbirtok-politikával elő kell segíteni az életképes gazdaságok, középüzemek létrejöttét, az önálló gazdálkodást vállaló, a jövőjét falun, az agrár- és élelmiszergazdaságban elképzelő fiatalok elindulását, a kiegyensúlyozott földtulajdoni és földhasználati szerkezet kialakulását, az indokolatlan földkoncentráció elkerülését.⁵ Ehhez a stratégiai területhez kapcsolódik a "Föld- és birtokrendezési, üzemszabályozási program", melynek egyik teendője az öröklés szabályainak módosítása a termőföld

¹ Burgerné Gimes Anna: Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban, *Közgazdasági Szemle*, 2003/9, 824.o.; Prugberger Tamás: A mezőgazdaság által igényelt speciális polgári jogi normák bevitelére az új Ptk-ba, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXIII, 2005/2, 510.o.

² Az új földtörvény vitaanyaga 38.o. <http://2010-2014.kormany.hu/download/1/f1/90000/%C3%BAj%C3%B6ldt%C3%B6rv%C3%A9ny%20konc%20epci%C3%B3.pdf> (letöltés: 2017. 07. 14.)

³ Erről bővebben lásd még: Csák Csilla – Hornyák Zsófia: Az átalakuló mezőgazdasági földszabályozás, *Advocat*, 2013/1-4, 12-17.o.; Csák Csilla – Szilágyi János Ede: Legislative tendencies of land ownership acquisition in Hungary, in: *Agrarrecht Jahrbuch – 2013* (szerk.: Roland Norer – Gottfried Holzer), Wien – Graz, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2013, 215-233.o.; Szilágyi János Ede: Das landwirtschaftliche Grundstücksverkehrsgesetz als erster Teil der neuen ungarischen Ordnung betreffend landwirtschaftlichen Grundstücken, *Agrar- und Umweltrecht*, 2015/2, 44-50.o.

⁴ Lásd bővebben: Kurucz Mihály: Az ún. agrárüzem-szabályozás tárgyának többféle modellje és annak alapjai, in: Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban (szerk.: Korom Ágoston), Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2013, 55-77.o.

⁵ Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 („a magyar vidék alkotmánya”) 72.o. <http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf> (letöltés: 2017. 07. 14.)

korlátlan szétaprózódásának, illetve az örökösök aránytalan teherviselésének megakadályozása érdekében.⁶ Jelen írásban nem tárgyaljuk a mezőgazdasági üzem öröklésének szabályait, azzal egy másik tanulmányban kívánunk foglalkozni.

2. A földtulajdonszerzés feltételei és korlátai

Elemzésünk során abból indulunk ki, hogy az Alaptörvény a tulajdonhoz való jog mellett a XIII. cikk (1) bekezdésében azzal együtt szintén alapjogként rögzíti az örökléshez való jogot is, amiből pedig az a következtetés vonható le, hogy az örökléshez való jog a tulajdonhoz való jog speciális részjogosítványának tekinthető. A tulajdonjog mint alapjog kapcsán elmondható, hogy az a már megszerzett tulajdont védi, nem ad jogot a tulajdon megszerzésére. Az örökléshez való jognak többféle olvasata is van. Egyrészt jelenti alanyi jogként a végrendelkezéshez való jogot, mint aktív öröklési jogot, másrészt pedig a jogot az örökség megszerzéséhez, mint passzív öröklési jogot. Tehát itt az örökség megszerzése is alkotmányos védelem alatt áll, szemben a tulajdon megszerzésével a tulajdonhoz való joggal. Az Alkotmánybíróság ezek alapján úgy értelmezte a kérdést, hogy azok a szabályok, amelyek az öröklés címén való tulajdonszerzést korlátozzák, az örökös passzív öröklési jogába való beavatkozásnak minősülnek. Azt viszont hozzátette, hogy az örökös szerzőképessége korlátozható, például az öröklés tárgyára, vagy akár az örökös személyére tekintettel.⁷ Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése értelmében alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. A tulajdonhoz és az örökléshez való jogot mezőgazdasági föld esetén az Alaptörvény P) cikke teszi korlátozhatóvá, amely a természeti erőforrások között külön nevesítve a termőföldet, kimondja, hogy azok a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelmét, fenntartását és a jövő nemzedékek számára való megőrzését az állam és mindenki kötelességévé teszi. Ám mivel a korlátozás határait nem jelöli meg a P) cikk, így arra az I. cikk (3) bekezdése alkalmazandó. Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a tulajdonjog meghatározását jelenti az, hogy a jogrendszer hogyan és milyen terjedelemben biztosít tulajdonjogot mezőgazdasági földön, és ennek meghatározása a jogalkotó feladata. A tulajdonhoz való jogba történő beavatkozás igazoltságához pedig az Alkotmánybíróság szerint az szükséges, hogy a beavatkozást törvény írja elő, közérdekű célból történjen, és teremtsen egyensúlyt a közösség érdekeinek biztosítása és az egyén alapvető jogainak védelme között. A testület álláspontja szerint a tulajdonosi jogokkal szemben a közérdek érvényesítését vagy a tulajdonszerzés korlátozását a következő körülmények indokolhatják, a föld véges jószág jellege, nélkülözhetetlensége, megújuló képessége, különleges kockázaterékenysége és alacsony nyereséghezama, melyek a föld különös

⁶ Nemzeti Vidékstratégia 74.o. 14. pont.

⁷ 24/2017. (X.10.) AB határozat (18), (21), (22)

szociális kötöttségét jelentik.⁸ Az örökléshez való jognak a tulajdonhoz való joggal fennálló kapcsolatára tekintettel indokoltnak tartjuk a mezőgazdasági földek törvényes, valamint végintézkedés útján történő öröklési szabályaival párhuzamosan vizsgálat alá vonni a földtulajdonszerzés szabályait is. Azt viszont hozzátesszük, hogy jelen tanulmány keretei között csak a földtulajdon öröklését vizsgáljuk, a földhasználati jogok öröklésének elemzésére ezen írás során nem kívánunk kitérni.

2.1. Alanyi korlátok a mezőgazdasági földek tulajdonszerzése kapcsán.

Elsőként a törvényes öröklés szabályait vizsgáljuk meg a mezőgazdasági földek öröklése kapcsán, mely esetben abból kell kiindulnunk, hogy a földforgalmi törvény kivette a hatálya alól a törvényes örökléssel történő földtulajdonszerzés esetét, és külön jogszabály sem született, ami rendezné a kérdést, így a Polgári Törvénykönyvről szóló, 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szerinti általános öröklési szabályozás az irányadó ebben az esetben, és a Ptk. szabályait szükséges megvizsgálunk ezen kérdés kapcsán. Itt célszerű megjegyeznünk, hogy a földforgalmi törvény alkalmazásában törvényes örökléssel történő tulajdonszerzésnek minősül az az eset is, ha a végrendeleti örökös végrendelet hiányában törvényes örökössé válna.⁹ Tehát jelen esetben semmilyen speciális feltételnek nem kell megfelelnie az örökösnek, csak általános öröklési képességgel kell rendelkeznie.

Tekintettel arra, hogy a törvényes öröklés rendjét az örökhagyóhoz fűződő hozzátartozói viszony közelsége határozza meg, valamint arra, hogy az azonos fokon található örökösök között – például több gyermek esetén – a hagyaték fejenként egyenlő arányban megoszlik, a szabályozás mezőgazdasági földek esetén nincs tekintettel az Alkotmánybíróság által meghatározottakra, vagyis arra, hogy a föld véges jószág, nélkülözhetetlen. Emellett nem áll összhangban az alábbi birtokpolitikai célokkal sem: élet- és versenyképes mezőgazdasági termelés folytatására alkalmas méretű földbirtokok jöjjenek létre, a birtokelaprózódások hátrányos következményei a mezőgazdaság tulajdoni szerkezetét ne terheljék, a földműves zavartalan mezőgazdasági termelést folytathasson.

Érdekes kérdésként merül fel, hogy mi lehetett az a jogalkotói megfontolás, ami alapján a törvényes öröklés mezőgazdasági föld esetén kikerült a közjogi korlátok alól. Egyrészt ez történhetett amiatt, hogy a föld a családban maradjon, minden gyermek egyenlő arányban örököljön, és ne legyen ez a gyermekszületés mesterséges korlátozója, mint ahogy volt az 1900-as évek elején.¹⁰ Ebben az időszakban jellemzően csak egy gyermeket vállaltak, ezzel megakadályozva öröklés esetén a föld feldarabolását a leszármazók között. De motiválhatta a jogalkotót az is, hogy az eljárás ne hosszabbodjon meg, és ne bonyolódjon. Viszont így könnyen megeshet, hogy földműveléshez nem értő örökös fog örökölni, aminek a következménye a föld nem megfelelő művelése lesz, ami így könnyen tönkre

⁸ 24/2017. (X.10.) AB határozat (27), (28)

⁹ Fétv. 8. § (1) bek.

¹⁰ Sebess Dénes: *Magyar agrár-evolúciók 1902-1932*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933, 329.o.

mehet, amelynek elkerülése mindenképpen közérdekű célnak tekinthető. Tehát abból kiindulva, hogy az örökléshez való jog a tulajdonhoz való jog részjogosítványa és a tulajdonhoz való jog közérdekből korlátozható, így lehetne korlátokat meghatározni a földek törvényes öröklésének esetére is. A passzív örökléshez való jog közjogi korlátozását az Alaptörvény P) cikkében foglaltak alapozzák meg, mely szerint a termőföld, mint természeti erőforrás a nemzet közös örökségét képezi, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.¹¹ Mindez nehezen tartható meg abban az esetben, ha felaprózódik a föld, valamint akkor, ha az örökös nem rendelkezik a megfelelő jártassággal a gazdálkodásban.

Ha a törvényes öröklés szabályait szembe állítjuk a végintézkedésen alapuló örökléssel, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy ott szükség van a mezőgazdasági igazgatási szerv vizsgálatára – annak kapcsán, hogy az örökös szerzőképessége fennáll-e, valamint, hogy a tulajdonszerzés nem eredményezi-e a tulajdonszerzési korlátok megkerülését – szemben a föld törvényes öröklés útján történő megszerzése esetével. Így az előbb már említett birtokpolitikai célok nem jutnak érvényre törvényes öröklés esetén.

Felmerül ebben az esetben az a kérdés is, hogy az örökléshez való alkotmányos alapjog mennyire sérül azáltal, hogy a földekre törvényes és végintézkedési öröklés esetén különböző feltételek vonatkoznak. Igaz, hogy törvényes öröklés esetén főszabály szerint a családon belül marad a föld, valamelyik közeli hozzátartozó öröklésével, végintézkedés esetén pedig tágabb körből választhat az örökhagyó, de mivel a végintézkedéssel történő földtulajdonszerzésre kiterjed a földforgalmi törvény hatálya, így az abban található feltételek fennállását a mezőgazdasági igazgatási szerv ellenőrzi, amely így a végintézkedési szabadság komoly korlátjának tekinthető.

Komoly ellentmondásnak érezzük azt a helyzetet is, hogy törvényes örökléssel mezőgazdasági föld tulajdonjogát megszerezheti akár az egynapos újszülött, de a 80 éves özvegy nagymama is. Am végintézkedés útján történő öröklés esetén nem szerezheti meg a föld tulajdonjogát az egyébként mezőgazdasággal foglalkozó magyar állampolgár, aki adott esetben még nem folytat 3 éve mezőgazdasági tevékenységet Magyarországon, vagy rendelkezik a megfelelő mezőgazdasági szakirányú végzettséggel, de nincs nyilvántartásba véve. Ugyanis a földszerzésre jogosult főszabály szerint a földforgalmi törvény által szabályozott jogcímeiken történő tulajdonszerzés esetén – végintézkedés útján történő öröklés esetén is – a magyar magánszemély és a tagállami állampolgár. A magyar állam korlátozás nélkül szerezhet tulajdonjogot, míg a jogi személyek közül a bevett egyház, a jelzálog-hitelintézet és a települési önkormányzat meghatározott esetekben és

¹¹ Magyarország Alaptörvényének (2011. április 25.) P) cikk (1) bekezdése szól a természeti erőforrások kapcsán fennálló megőrzési kötelezettségről, mely cikk a természeti erőforrásokat példálózva említi meg, de a Szegei Tudomány Egyetem oktatói úgy értelmezik, hogy a termőföld első helyen szereplése valóban a föld sorrendben elfoglalt helyét jelöli, és a természeti erőforrások között annak primátusára utal. Bobvos Pál – Farkas Csamangó Erika – Hegyes Péter – Jani Péter: A mező- és erdőgazdasági földek alapjogi védelme, in: *Számadás az Alaptörvényről: Tanulmányok a Szegei Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából* (szerk.: Balogh Elemér), Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016, 32.o.

feltételekkel teheti ezt meg. Ezen kívül a többi jogi személy nem szerezheti meg a föld tulajdonjogát, valamint a nem tagállami állampolgárok (külföldiek) és a más állam (illetve annak valamely tartománya, helyhatósága, ezek bármely szerve) sem. A földforgalmi törvény egyik újítása a földműves¹² fogalmának a bevezetése volt, amely elsősorban mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettség meglétét követeli meg az adott személytől, ennek hiányában pedig igazolt 3 éves magyarországi gyakorlatot az adott területen. Gyakorlatilag csak az itt kifejtett kritériumoknak megfelelő magyar és uniós tagállami állampolgárok vehetnek részt a hazai földpiacon. A földforgalmi törvény megalkotásának is az volt a célja, hogy a föld azé legyen, aki képes és kész is azt megművelni,¹³ a földművessé válás kritériumai is ezt a célt szolgálják.

Szükséges lenne ezeket a szabályokat racionalizálni, mert törvényes öröklés esetén ilyen szélsőséges esetekben a földbirtokpolitikai célok erősen háttérbe szorulnak. Véleményünk szerint az érthető, hogy a jogalkotónak a földműves kategóriájának kialakításánál valahol meg kellett húznia a határt, az ott felsorolt feltételek nem teljesíthetetlenek, de azáltal, hogy a másik oldalon, a törvényes öröklés esetén ennyire a földműveléstől távol álló örökös tulajdonszerzése is bekövetkezhet, ezt így a földműveléssel foglalkozó személy passzív öröklési jogának durva megsértésének érezzük. Mindenképpen szükség lenne a törvényes öröklés során is közelíteni a szabályokat a birtokpolitikai célokhoz annak érdekében, hogy megfelelően történjen a művelés a földeken, és hogy igazolható legyen a jelenleg csak végintézkedésnél fennálló korlátozás az örökléshez való jog szempontjából.

A szerző félnek az általános tulajdonszerzési szabályok alapján bizonyos nyilatkozatokat is meg kell tennie a szerzés feltételeként, melyeket a tulajdonjog átruházásáról szóló szerződésbe, vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba vagy közokiratba kell foglalni. Nyilatkoznia kell arról, hogy a föld használatát másnak nem engedi át, azt maga használja, és ennek során eleget tesz a földhasznosítási kötelezettségének. Továbbá vállalja, hogy a földet a tulajdonszerzés időpontjától számított öt évig más célra nem hasznosítja, továbbá, hogy nincs földhasználati díjtartozása, valamint nem állapítható meg az sem, hogy a szerzést megelőző öt éven belül a szerzési korlátozások megkerülésére irányuló jogügyletet kötött

¹² Ftv. 5. § 7. pont: Földműves a Magyarországon nyilvántartásba vett belföldi természetes személy, illetve tagállami állampolgár, aki rendeletben meghatározott mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik vagy ennek hiányában igazoltan legalább 3 éve mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve kiegészítő tevékenységet saját nevében és saját kockázatára folyamatosan Magyarországon folytat és ebből igazoltan árbevétele származott, vagy az árbevétel azért maradt el, mert a megvalósult mező- vagy erdőgazdasági célú beruházás még nem hasznosulhatott, vagy a legalább 25%-ban tulajdonában álló, Magyarországon bejegyzett mezőgazdasági termelőszervezet olyan tagjának minősül, aki mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve mező-, erdőgazdasági és az azokat kiegészítő tevékenységet személyes közreműködéséül végzi. A földműves fogalmával kapcsolatosan lásd még: Olajos István: A termőföldek használata az erdő- és mezőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény alapján, in: *Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban* (szerk.: Korom Ágoston), Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2013, 121-135.o.

¹³ Az új földtörvény vitaanyaga 8.o.

volna.¹⁴ Amennyiben az örökös pályakezdő gazdálkodó, akkor még további kötelezettségei is vannak.¹⁵ Ezeknek a nyilatkozatoknak is az az alapvető célja, hogy megfelelő kvalitású, hozzáértő személy legyen a föld tulajdonosa.

Mi történik abban az esetben, ha a földtulajdont szerző személy megteszi a szükséges nyilatkozatokat, megszerzi a föld tulajdonjogát, majd meghal? Még tovább konkretizálva a kérdést, mi történik, ha a föld tulajdonjogának megszerzését követő öt éven belül hal meg? Azáltal, hogy ő megtette az előírt nyilatkozatokat és vállalásokat, az adott földre nézve ez egyfajta biztonságot jelentett, hiszen az alapján a megfelelő művelés folyamatos lesz, és öt évig biztosan az aktuális célra lesz hasznosítva. De ha törvényes öröklés útján szerzi meg az örökös, vagy adott esetben az örökösök a föld tulajdonjogát, akkor ezek a vállalások és az ezzel járó biztonság csak úgy elvész, vagy örökli ezeket a kötelezettségvállalásokat is? Mi történik abban az esetben, ha nem tudja teljesíteni ezeket a vállalásokat? Kiesik az öröklésből? Az általános polgári jogi öröklési szabályok érvényesülése miatt nem indokolt, hogy ezeknek a vállalásoknak viszont eleget tegyen az örökös, és az emiatti kiesést az öröklésből jelen rendszerben aránytalan jogkövetkezménynek tartjuk. Ám ha a birtokpolitikai célok érvényesülése érdekében a törvényes öröklés feltételei változni fognak, akkor ezen célok érvényre jutásához már szükséges lehet az örökhagyó által vállaltak továbbvitele, amelynek nem vállalása az örökös részéről, ha nem is az öröklésből való kieséssel, de legalább a föld természetbeni öröklésének megíúsulásával járhat.

A végintézkedés útján történő földtulajdonszerzésre elmondható, hogy arra alapvetően kiterjed a földforgalmi törvény hatálya, tehát az abban meghatározott feltételek betartásával történhet ez esetben a tulajdonszerzés. Itt azért érdemes megvizsgálunk, hogy egyáltalán az általános szabályok alapján ki is lehet örökös, mik az öröklési képesség jellemzői, bár nyilván ez végintézkedés esetén ki fog egészülni a földforgalmi törvény által meghatározott kritériumokkal, de az alapot az öröklési képesség fogja jelenteni.

Az öröklési képességet alapvetően a polgári jogi jogképességgel azonosítják, ami absztrakt módon fejezi ki, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet. Az azonban egyáltalán nem biztos, hogy önmagában a jogképesség megléte elegendő a hagyaték megszerzéséhez. Rendkívül lényeges kérdésként merül fel a mezőgazdasági földek kapcsán annak ismeretében, hogy a földforgalmi törvény milyen korlátozásokat tartalmaz a földtulajdonszerzés vonatkozásában, itt is hangsúlyozzuk, hogy a törvényes öröklésre ezek a korlátozások viszont nem alkalmazandók. Kérdésként merülhet fel, hogy helyes-e az öröklési képességet a jogképességgel azonosítani.

Abból indulunk ki ezen okfejtés kapcsán, hogy az ember és az állam törvény és végintézkedés alapján is örökölhet, ezzel szemben a többi jogalany, amennyiben örökölhet, csak végintézkedés alapján van erre lehetősége. Plusz követelményként

¹⁴ Fftv. 13. § (1), 14. § (1), (2); A föld tulajdonjogának megszerzésére vonatkozó szabályokat az 1994. évi LV. törvény alapján lásd még: Bobvos Pál: A termőföld tulajdonjogának megszerzése, in: *Agrárjog* (szerk.: Bobvos Pál – Hegyes Péter), Szeged, SZTE-ÁJK JATE Press, 2011, 49-54.o.

¹⁵ Fftv. 15. §

merül fel jogi személyek öröklése esetén, hogy az örökhagyó halálakor már jogképességüket elnyert, létező jogalanyok legyenek. Abban az esetben, ha végrendeletében az örökhagyó a jogi személy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti egységét nevezte meg örökösnek, akkor maga a jogi személy fog végrendeleti örökösnek minősülni.¹⁶

Az absztrakt öröklési képesség mint jogképesség minden ember, és az előzőekben kifejtettek alapján a jogi személyek számára is biztosított. Ám ettől az absztrakt képességtől meg kell különböztetnünk azt a képességet, amelyet a konkrét öröklési helyzetben, egy bizonyos személy kapcsán, az adott hagyatéokra nézve kell vizsgálni. Az öröklési képesség ebben az értelemben szerzőképességi kérdést fog jelenteni. Fabó Tibor álláspontjával egyetértve, szerencsésnek tartanánk, ha nem az absztrakt jogképességgel azonosítanánk az öröklési képességet, hanem arra, mint a szerzőképesség öröklési jogi megfelelőjeként tekintenénk.

Az a vélemény, hogy az örökösnek szerzési képességgel kell rendelkeznie nem újkeletű a magyar jogtudományban. 1932-ben Tóth Lajos külön tárgyalta az öröklési képességet, mint jogképességet és az öröklési képességet, mint cselekvési képességet.¹⁷ 1939-ben pedig már a természetes és a jogi személyek esetében is az öröklést a szerzőképességhez kötötték.¹⁸ 1984-ben így vélekedtek: „Ahhoz, hogy valaki örökös legyen, kell, hogy olyan képességgel rendelkezék, ami alkalmassá teszi őt arra, hogy az örökséget megszerezze. Ez az öröklési képesség, amely egybeesik a személyek általános szerzési képességével (...). Míg azonban a jogképesség nem korlátozható, addig a szerzőképesség korlátozására jogszabály alapján mód van. Ebből következik, hogy az örökség megszerzésének képessége is feltételhez köthető, sőt nemzetközi vonatkozásban viszonyosság alapján is alkalmazható ilyen szabály, ha az illető állam a magyar állampolgárok öröklését is feltételéhez köti (...).”¹⁹

Fabó érvelése szerint, ha az öröklési képességet a jogképességgel azonosítjuk, akkor ez a polgári jog által szabályozott valamennyi jog és kötelezettség esetén azt eredményezné, hogy a jogképesség kategóriáját sokszorosítanánk, és az egyes területek kapcsán beszélhetnénk az ott megjelenő speciális jogképességről, mint például a szerződési jog keretében a szerzőképességről mint a szerződési jogban megnyilvánuló jogképességről. Ezt nem tartjuk indokoltnak, de az öröklési képesség mint az öröklési jogban érvényesülő szerzőképesség egy funkcionális jogi kategória lehetne, hiszen ha a témánk szempontjából releváns kérdésekre gondolunk, mint például a földforgalmi törvény által bevezetett tulajdonszerzési korlátozások, melyeket végintézkedéssel történő tulajdonszerzés esetén vizsgálni kell a mezőgazdasági igazgatási szervnek, akkor láthatjuk, hogy pusztán a

¹⁶ EBH 2317/2011.

¹⁷ Tóth Lajos: *Magyar magánjog. Öröklési jog*, Debrecen, Városi nyomda, 1932, 42-43.o.

¹⁸ Vladár Gábor: Bevezetés, in: *Magyar Magánjog VI. kötet. Öröklési Jog* (szerk.: Szladits Károly), Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1939, 8.o.

¹⁹ Bacsó Jenő-Pallósi Gizella-Sóth Lászlóné-Szolcsánszky Vilmos: *Az öröklési jog kézikönyve*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984, 50.o.

jogképesség nem elegendő a tulajdonszerzéshez, a földforgalmi szabályozásban foglalt egyéb feltételeknek is meg kell felelni.

Általánosan megfogalmazható, hogy nem örökölhet az, aki a hagyaték megnyíltakor nem jogképes, és az sem, aki az örökgyó halálakor nem szerzőképes az adott hagyaték egészére, vagy bizonyos részére vonatkozóan, vagy az adott öröklési rend szabályai szerint. Példaként megemlíthetjük a földforgalmi törvény azon szabályát, mely a végintézkedés útján történő tulajdonszerzést kizárja a külföldi állampolgárok²⁰ esetén.²¹

Ezzel az alapvető probléma az, hogy könnyen előfordulhat, hogy törvényes öröklés útján olyan személy szerzi meg a hagyatékban található föld tulajdonjogát, aki nem minősül földművesnek.²² A nem megfelelő szaktudású és gyakorlatú személy tulajdonszerzése pedig a földek minőségének romlásához vezethet. A törvényes örökösnek nem kell megtennie a szerzéshez szükséges nyilatkozatokat sem, ami alapján könnyen előfordulhat, hogy nem ő maga fogja hasznosítani a földet, de még az is megeshet, hogy van korábbi földhasználattal kapcsolatos, fennálló díjtartozása. Azzal az esettel is számolnunk kell, hogy törvényes öröklés útján akár külföldi állampolgár²³ is tulajdonjogot szerezhethet, amit az Fftv. kifejezetten tilt.²⁴

Már azt is komoly ellentmondásnak érezzük, hogy a mezőgazdasági föld törvényes öröklés útján történő megszerzése esetén nem érvényesülnek a földforgalmi törvényben lefektetett tulajdonszerzési feltételek – melyek nem mellékesen a végintézkedés útján történő földszerzés esetére viszont alkalmazandók –, ám a földforgalmi törvényen kívül az Alaptörvény is meghatároz egy fontos kötelezettséget, amely kihat a mezőgazdasági öröklés szabályozására is, nevezeten megőrzési kötelezettséget ír elő az állam és mindenki számára a természeti erőforrások vonatkozásában. Ez a megőrzési kötelezettség pedig független a tulajdonszerzés jogcímétől, minden egyes földre vonatkozik. Ebből kiindulva a kvalifikációs korlátozások kiszabásánál a jogalkotónak nem kellene különbséget tennie az egyes jogcímenek történő földtulajdonszerzési feltételeinek meghatározásánál, hanem törvényes öröklésnél is figyelembe kellene venni, hogy földműves szerezzék meg a föld tulajdonjogát.

Figyelemreméltónak tartjuk a svájci szabályozást ebben a kérdésben, ahol a jogalkotó bár külön szabályozza a mezőgazdasági földek és a mezőgazdasági üzemek öröklését, azonban mindkét esetben az öröklési sorrend első helyén az az örökös áll, aki ún. „Selbstbewirtschafter”-nek felel meg, akit magyarul önállóan gazdálkodóként fordíthatunk, amely kategória azt jelenti, hogy az adott személy a mezőgazdasági földterületen saját maga dolgozik, valamint ha mezőgazdasági

²⁰ Értsd: nem tagállami állampolgárok.

²¹ Fabó Tibor: Öröklési jog. Általános szabályok, in: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja IV. kötet* (szerk.: Osztoivits András), Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014, 402-403.o.

²² Megjegyezzük, hogy földművesnek nem minősülő közeli hozzátartozó az Fftv. tulajdonszerzésre vonatkozó szabályai alapján 300 hektár mértékig megszerezheti a föld tulajdonjogát.

²³ Az Fftv. 5. § 13. pontja értelmében külföldi állampolgár alatt a nem tagállami állampolgárokat kell érteni.

²⁴ Fftv. 9. § (1) a) pont.

üzemről van szó, akkor azt pedig saját maga vezeti, és rendelkezik az ezekhez szükséges képességekkel.²⁵ Mivel csak egy örökös lesz az, aki egyben átveheti akár a mezőgazdasági földet, akár az üzemet, így valamiféle kompenzációt kell biztosítani azon örökösök részére, akik a földből nem fognak részesülni, így a svájci jogszabályban azt olvashatjuk, hogy a többi örököstársat hozamértéken, a jószágok és eszközök tekintetében használati értéken, a nem mezőgazdasági melléküzemek tekintetében pedig forgalmi értéken kell kielégíteni.²⁶

2.2. A megszerezhető földterület nagyságára vonatkozó szabályok. A következő általunk tárgyalandó kérdés a megszerezhető terület nagyságával kapcsolatos,²⁷ hiszen az általános földtulajdonszerzési feltételek között találunk szabályokat a tulajdonszerzési maximumra vonatkozóan. A földszerzési maximum alapján 300 hektár mértékig szerezheti meg a föld tulajdonjogát a földműves és a tulajdonjogot átruházó személy nem földműves közeli hozzátartozója. Legfeljebb 1 hektárig szerezhethet földet a nem földműves belföldi és tagállami állampolgár (korábban a belföldi természetes személyek legfeljebb 300 hektár földet vásárolhattak).²⁸ Ugyanezek a szabályok érvényesek a végintézkedés útján történő földtulajdonszerzésre is.

Törvényes öröklés esetén ezek a szabályok sem érvényesülnek, tehát akár az is előfordulhat, hogy az örökös tulajdonában lévő föld mértéke az örökölt földdel együtt túllépi a földszerzési maximumot. Emellett jellemzően az örökös a földművesi kategóriába sem tartozik, de mivel általában közeli hozzátartozó öröklése történik, így rá nézve a 300 hektáros földszerzési maximumot kellene figyelembe venni, ha a földforgalmi törvény által megfogalmazott korlátok alkalmazandók lennének törvényes öröklés esetén. A jelenleg hatályos szabályok alapján törvényes öröklés útján könnyen megkerülhető a földszerzési maximum betartása. Így jellemzően a földműveléssel nem foglalkozó személy lesz örökös, akinek esetleg 300 hektárnál több föld lesz a tulajdonában az örökölt területtel együtt. Ez mindenképpen ellentmond a birtokpolitikai célkitűzéseknek. Amennyiben a földforgalmi törvény hatálya kiterjedne a törvényes örökléssel történő földtulajdonszerzésre is, akkor viszont, ha az örökléssel érintett föld és a potenciális örökösnek a már tulajdonában lévő föld együttesen meghaladja a 300 hektárt, akár csak 1 hektárral is, abban az esetben emiatt el fog esni a földterület öröklésétől? Ez a szabály erősen sértene az örökös passzív örökléshez való jogát. Abban az esetben viszont, ha az örökös akkora terület tulajdonjogát szerezne meg örökléssel, hogy így az összes általa tulajdonolt terület mérete a 300 hektárt ne haladja meg, és más örökölné a fennmaradó részt, az pedig ismételtelen a földek felaprózódásához és szétDarabolódásához vezetne, amelynek elkerülése a jogalkotó által lefektetett célokban egyértelműen kifejeződik. Erre a problémára

²⁵ Svájci szövetségi törvény a földművelői földjogról (Bundesgesetz über das bäuerliche Bodenrecht /BGBB/) 9. §

²⁶ BGBB 17. §

²⁷ Erről bővebben lásd: Szilágyi János Ede: A földforgalmi törvény elfogadásának indokai, körülményei és főbb intézményei, in: *Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban* (szerk.: Korom Ágoston), Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2013, 110-111.o.

²⁸ Fftv. 10. § (2) bek., 16. § (1) bek.

nálunk is jó megoldás lehetne az, hogy az öröklési sorrendben preferált helyet foglaljon el az a személy, aki földműves, és az örökléssel történő tulajdonszerzéssel az összesen tulajdonában lévő föld mérete nem haladná meg a földszerzési maximumot, és természetben mindenképpen csak egy örökös örökölje a területet. A többi örököstársat pedig pénzben kellene kielégíteni. Így az örökléshez való jogukba sem jelentene ez olyan mértékű beavatkozást, ami ne lenne a közérdekű célokkal összeegyeztethető.

Az előző eset is előfordulhat, de sokkal inkább tipikusnak tartjuk azt a helyzetet, hogy több örökös is jogosult lesz a földre – például több gyermeke van az örökgyónak –, amelynek tulajdonjogát örökrészük arányában fogják megszerezni, tehát a föld így felaprózódik. Ez ellentétben áll az Fftv. preambulumban lefektetett célokkal, mint például hogy élet- és versenyképes mezőgazdasági termelés folytatására alkalmas méretű földbirtokok jöjjenek létre, vagy hogy a birtokelaprózódások hátrányos következményei a mezőgazdaság tulajdoni szerkezetét ne terheljék.

Erre az esetre megoldást jelenthetne a birtokminimum intézményének bevezetése, amelyre az igény a magyar jogtörténet folyamán is többször felmerült, hiszen azáltal, hogy a jogalkotó meghatározná azt a legkisebb területegységet, amit még gazdaságosan művelni lehet, és annál kisebb méretű területek még öröklés esetén sem alakulhatnak ki, ez megakadályozhatná a földek túlzott aprózódását. Például 1836-ban a jobbágy telekegységet védő törvények²⁹, valamint 1840-ben a jobbágyörökösödést szabályozó törvény³⁰ egyik célja gyakorlatilag a birtokminimumnak, vagyis az üzemegységnek a védelme volt.³¹ Másik példa a Teleszky-féle örökjogi tervezet lehet, melynek elkészítésére Teleszky István 1873-ban kapott megbízást a kormánytól³², ebben a javaslatban is található rendelkezés a birtokminimumra nézve, e szerint leszármazók öröklése esetén az örökgyónak ugyanazon község területén egy vagy több darabban levő ingatlanai csak azzal a korlátozással oszthatók fel természetben, hogy mindegyik osztályrész legalább négy katasztrális holdat tegyen ki.³³

Több ország szabályozásában is találkozhatunk birtokminimumra vonatkozó szabállyal, például Dánia, Franciaország, Finnország, Norvégia, Olaszország, Spanyolország és Portugália esetében is.³⁴

2.3. A hatósági jóváhagyás kérdése. Jelen tanulmány keretei között a hatósági jóváhagyás³⁵ kérdéséről ejtenénk még néhány szót, mint a tulajdonszerzés egyik

²⁹ 1836: IV. t.-c. 9. §, 1836: V. t.-c. 4. §

³⁰ 1840: VI. t.-c. 4. §

³¹ Sebess: i.m. 115.o.

³² Pólay Elemér: Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica*, 1974/XXI, 3.o.

³³ Sebess: i.m. 290.o.

³⁴ Prugberger Tamás: A mező- és gazdasági földingatlan tulajdonának, használatának-hasznosításának és jogát ruházásuk szabályozásának lehetőségei az uniós jog tükrében, in: *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai* (szerk.: Csák Csilla), Miskolc, Novotni Kiadó, 2010, 211-239.o.

³⁵ A hatósági jóváhagyásról bővebben lásd: Jani Péter: A termőföld-szerzés hatósági engedélyezésének szabályozása de lege lata és de lege ferenda, in: *Komplementer kutatási irányok és eredmények az agrár-, a környezeti- és a szövetkezeti jogban* (szerk.: Ágoston Eszter Ildikó), Szeged, SZTE-ÁJK,

feltételéről. Itt abból kell kiindulnunk, hogy a föld adásvételi szerződéshez szükség van a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyására, melyet a helyi földbizottság véleménye előz meg, mely a helyi gazdálkodói közösség képviseleti szervét fogja jelenteni. Vannak bizonyos esetek, mikor nincs szükség a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyására, most mi ezek közül csak egyet emelnénk ki, ami a téma szempontjából a legrelevánsabb, vagyis ha a tulajdonjogot szerző személy közeli hozzátartozója az örökhagyónak.³⁶

Ebben a kérdésben már markánsabban elválik a végintézkedés útján történő tulajdonszerzés esete, amikor is szintén szükség van az igazgatási szerv jóváhagyására a tulajdonszerzéshez. Tehát a végrendeleti örökös - ám csak akkor, ha végrendelet hiányában nem lenne az örökhagyó törvényes örököse -, az öröklési szerződésben nevezett szerződéses örökös, valamint a halál esetére szóló ajándékozási szerződés megajándékozottja a föld tulajdonjogát csak a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyásával szerezheti meg.³⁷ Ugyanakkor itt néhány specialitás tapasztalható, mely eltérést jelent az adásvételi szerződés jóváhagyásához képest. Alapvető különbség, hogy a helyi földbizottságot nem kell megkeresni az állásfoglalásának beszerzése céljából. A mezőgazdasági igazgatási szerv azt vizsgálja, hogy az örökös szerzőképessége fennáll-e, és a végintézkedés nem eredményezi-e tulajdonszerzési korlátozás megsértését vagy megkerülését.³⁸ A mezőgazdasági igazgatási szerv a döntését közölni fogja a közjegyzővel is.³⁹

A törvényes öröklés kategóriájánál pedig nincs szükség a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyására sem, így tehát értelemszerűen nem történik meg azon kritériumok megvizsgálása, melyek az agrártermelés szempontjából lényegesek, és amelyek az előző két kategóriánál viszont meg kell, hogy történjenek. Természetesen a helyi földbizottság állásfoglalását sem kell kérni, így ez esetekben a helyi gazdálkodói érdekek sem fognak tudni érvényesülni. Az előbbi gondolatmenetet követve a földbirtokpolitikai célokkal összeegyeztethetőnek tartottuk azt, hogy a törvényes öröklés rendjébe mezőgazdasági földek esetén beavatkozzon a jogalkotó a földek megfelelő színvonalú művelése, és felaprózódásának megakadályozása érdekében. Így a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyása sem lenne megkerülhető azzal a különbséggel az általános szabályokhoz képest, hogy ha nincsen az örökhagyónak olyan törvényes örököse, aki megfelelne az elemzett korlátoknak, akkor a földműves kategóriájának meg nem felelő örökös öröklését is hagyja jóvá vizsgálata után a hatóság azzal, hogy mindenképpen csak egy személy örökölje a földet az örököstársak közül a többiek örökrészének megváltása mellett. Azzal kapcsolatosan, hogy ki legyen ez az

2013, 15-28.o.

³⁶ Fftv. 36. § (1) d). A földforgalmi törvény alkalmazásában közeli hozzátartozó a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér. (Fftv. 5. § 13.).

³⁷ Orosz Árpád: A Földforgalmi törvény ejtette sebek a Ptk. végintézkedésen alapuló öröklési szabályain, *Közjegyzők Közlönye*, 2015/5, 75.o.

³⁸ Fftv. 34. § (2)-(3). bek.

³⁹ Lásd még: Bobvos Pál: A földforgalom hatósági engedélyezés alá eső tulajdonszerzési jogcímei, in: *A földforgalom és földhasználat alapintézményei* (szerk.: Bobvos Pál – Hegyes Péter), Szeged, SZTE ÁJK – JATE Press, 2015, 61-67.o.

örökös, érdemes lenne kialakítani egy szempontrendszert, ami alapján a földhöz legközelebb álló örökös örökölné természetben a földet, melynek részletes kidolgozására jelen tanulmány keretei között nem vállalkozunk.

3. Következtetések

Amint láthattuk, azáltal, hogy a jogalkotó kivette a földforgalmi törvény hatálya alól a föld tulajdonjogának törvényes öröklés útján történő megszerzésének esetét, ezen jogcímén történő tulajdonszerzés esetén a mezőgazdasági föld a többi vagyontárggyal fog egy tekintet alá esni, nem vonatkoznak rá speciális szabályok. Így nagyobb az esélye annak is, hogy nem megfelelően fog történni azok megművelése. A korábbi magyar öröklési jogi szabályozásban is láthattunk már arra példát, hogy bizonyos vagyontárgyakat a jogalkotó kivett az általános öröklési szabályok hatálya alól, és speciális szabályokat állapított meg rájuk nézve, mely szabályok az adott tárgy sajátos jellegét vették figyelembe, az alapján határoztak meg különleges rendelkezéseket rájuk vonatkozóan.

Véleményünk szerint a termőföldnek, mint az ország rendkívül jelentős természeti erőforrásának megőrzése érdekében mindenképpen szükség lenne specialitások meghatározására a földek törvényes öröklése kapcsán is. Alapvetően a legnagyobb problémának azt tartjuk, hogy a törvényes öröklés következtében, ha többen örökölnék az örökhagyó után, felaprózódnak a földek, és sok életképtelen kisbirtok alakul ki, erre megoldást jelenthetne, ami több európai ország szabályozásában is megfigyelhető, vagyis hogy egy örökös öröklé természetben egyben a földterületet, a többi örököstársat pedig pénzben kell kielégítenie. De a birtokminimum intézménye is elgondolkodtató, bár az előbbi szabály hiányában ekkor is részekre osztódna a föld több örökös esetén, de legalább létezne egy olyan alsó határ a mezőgazdasági föld nagyságára vonatkozóan, amely alá egyik föld területe sem süllyedhetne.

Véleményünk szerint a végintézkedésen alapuló öröklésre és a törvényes öröklésre vonatkozó szabályoknak közelíteni kellene egymáshoz, hiszen a végintézkedés útján történő öröklésre néhány eltéréssel, de alapvetően vonatkoznak a földforgalmi törvény szabályai, míg a törvényes öröklésre nem. Javaslatunk az lenne, hogy a törvényes öröklés szabályozása során is figyelembe kellene venni a mezőgazdasági föld sajátos jellegét, és alkalmazni kellene a földtulajdonszerzés korlátait ennek során is, természetesen a törvényes öröklés szabályaihoz igazítva. Mindezen speciális szabályok kialakítását akár a jövőben megszületendő üzemszabályozási törvényben, vagy esetlegesen egy földöröklési törvényben is meg lehetne tenni.

A kis- és középvállalkozások munkajogi szabályozásának egyes kihívásai

Marencsák Zsolt*

1. Bevezetés

A kisvállalkozások már jó ideje fontos szerepet töltenek be az egyes országok gazdaságában, melyeknek a jelentősége és azok száma az elmúlt években, évtizedekben csak tovább nőtt. Ugyan a 2008-2009-es gazdasági világválság, és annak napjainkig gyűrűző hatása visszaesést eredményezett, azonban a jövőben ismét növekedés várható. E gazdasági világválságtól eltekintve is kijelenthető, hogy a gazdasági környezet folyamatosan változik, mivel a globalizáció, a felgyorsult technológiai haladás, a tercierizáció jelenlegi formája és a nagyvállalatokra jellemző vertikális dezintegráció átalakította az általunk ismert világot.¹ A foglalkoztatást tekintve a kkv-szektor átvette a vezető szerepet a hagyományos termelő típusú nagyvállalatoktól. Ennek egyik oka: a nagyvállalatok bizonyos tevékenységeinek kiszervezése (outsourcing), melynek eredményeként a vállalatstruktúrákban megjelentek a hálózat-modellek, a beszállítói láncok (vertikális dezintegráció).²

Szintén fontos ok a kisvállalkozások számának növekedésében, hogy a munkaerőpiacok képtelenek felszívni a strukturális kiigazítások, gazdasági reformok következtében megnövekedett munkanélküliek számát. Ezek a programok gyakorta nagyobb szegénységhez vezetnek, növelik a munkanélküliek számát, alulfoglalkoztatást okoznak, és hozzájárulnak az ún. informális gazdaság növekedéséhez.³

A kkv-szektor ezekben az esetekben különösen reszponzív, azaz kedvezően reagál ezekre a kihívásokra, így számos esetben lehetőséget biztosít a munkavállalók számára, hogy azok ne szoruljanak ki a termelési tevékenységből, vagy a munkaerőpiacról.⁴ Például Koreában a kkv-k az 1997-es pénzügyi válság

* Megbízott oktató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék.

¹ Lásd bővebben: Cséfalvay Zoltán: *Globalizáció 1. 0.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2004; valamint Cséfalvay Zoltán: *Globalizáció 2. 0.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2004.

² Buzás Norbert: *Klaszterek: Kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön, Tér és Társadalom*, XIV. évfolyam, 2000/4, 114-115. o.

³ *Decent Work and the Informal Economy*, Report VI, ILC 90th session, Genf, ILO, 2002, 30. o.

⁴ Fenwick, Colin - Howe, John - Marshall, Shelley - Landau, Ingrid: *Labour and Labour-Related Laws in*

során a marketingtevékenységüket erősítették meg, és a technológiai innovációra helyezték a hangsúlyt, amely jellegű változás sokkal gyorsabban és könnyebben megy a kisvállalkozásoknak, mint a nagyobb cégeknek.⁵ Emellett a kkv-k sokkal hatékonyabban és gyorsabban reagálnak a piaci igények változására, mint a nagyvállalatok. A kisvállalkozások egy gazdasági visszaesésnél rugalmasabban tudnak alkalmazkodni, mivel kevésbé merevek, és jobban ki tudják használni a piaci réseket, míg a technológiai és tudásbeli hiányosságaik is megoldhatók más vállalatok legjobb gyakorlatainak átvételével. Ennek eredményeképpen a kisvállalkozások hatékonyabban tudják megőrizni fenntarthatóságukat, ezáltal ellensúlyozva a gazdasági válság negatív hatásait, hozzájárulva a gazdaság stabilizálásához.⁶ A fentiekén túl az empirikus bizonyítékok is azt mutatják, hogy a kkv-k (különösen az exportorientált kkv-k) jobban tudnak alkalmazkodni az egyes válságokhoz.⁷

2. A kkv-szektor gazdaságban és foglalkoztatásban betöltött szerepe

A kisvállalkozások stratégiai jelentőséggel bírnak a gazdasági fellendülés szempontjából is, mivel segítenek az iparágak szerkezetátalakításában, és versenytársat generálhatnak a nagyobb vállalatok számára, elősegíthetik a regionális kereskedelmet, hozzájárulhatnak a technológiatranszferhez, valamint a regionális fejlődéshez.⁸ Mindezekén túl, a kkv-szektor több munkalehetőséget generál, mint a nagyvállalatok.⁹ Erre jó példa, hogy az Egyesült Államokban 1992. harmadik negyedétől 2013. harmadik negyedévéig az új munkahelyek 63,3%-át,¹⁰ az Európai Unióban 2002-2010. között pedig 85 %-át kis- és

Micro and Small Enterprises: Innovative Regulatory Approaches, Legal Studies Research Papers No. 322, Genf, ILO, 2007, 2. o.

⁵ Gregory, Gary - Harvie, Charles - Lee, Hyun-Hoon: Korean SMEs in the wake of the financial crisis: Strategies, constraints and performance in a global economy, Working Paper 02-12, Department of Economics, University of Wollongong, 2002, 10-11. o. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1057&context=commwkpapers>, letöltés ideje: 2017. július 23.

⁶ Bourletidis, Konstantinos - Triantafyllopoulos, Yiannis: SMEs Survival in time of Crisis: Strategies, Tactics and Commercial Success Stories; *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 148, 2014, 641. o.

⁷ Sato, Yuri: How did the crisis affect small and mediumsized enterprises? From a field study of the metal-working industry in Java. Institute of the Developing Economies, 2000, 579. o. https://www.researchgate.net/publication/5141075_How_did_the_crisis_affect_small_and_medium-sized_enterprises_From_a_field_study_of_the_metal-working_industry_in_Java, letöltés ideje: 2017. július 23., valamint Gregory - Harvie - Lee: i.m. 10-11. o.

⁸ Bourletidis - Triantafyllopoulos: i.m. 641. o.

⁹ Lásd bővebben: de Kok, Jan - Deijl, Claudia - Veldhuis-Van Essen, Christi: *Is Small Still Beautiful? Literature Review of Recent Empirical Evidence on the Contribution of SMEs to Employment Creation*, Genf, International Labour Organisation (ILO) and Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), 2013; Reinecke, Gerhard - White, Simon: *Policies for Small Enterprises: Creating the Right Environment for Good Jobs*, Genf, ILO, 2004, 22. o.

¹⁰ U.S. Small Business Administration Office of Advocacy: Frequently Asked Questions About Small Business, 2016, 1. o., https://www.sba.gov/sites/default/files/advocacy/SB-FAQ-2016_WEB.pdf, letöltés ideje: 2017. július 9.

középvállalkozások hozták létre.¹¹ Jelenleg a kkv-szektorhoz tartozik a vállalkozások jelentős része, és a foglalkoztatáshoz való hozzájárulása a legjelentősebb a különböző méretű cégeken belül. Ennek megfelelően, a kkv-szektorba sorolható a vállalkozások 99,8%-a mind magyar, mind az EU-28 tagállamának átlagában. Emellett a tagállamok részesedése a foglalkoztatásból magyar viszonylatban 69,7%, míg az EU-28 esetén 66,8%. Emellett hozzáadott érték tekintetében hazánkban 52,5%, az EU-28 átlagában pedig 57,4% a részesedésük.¹²

3. A kkv-szektor jellegzetes problémái

3.1. A foglalkoztatás minősége (job quality) a kkv-szektorban. A fentiekén túl azonban meg kell jegyezni, hogy az illegális foglalkoztatás is a mikro- és kisvállalkozásokra jellemző leginkább, mely természetesen magával hozza a munkajogi szabályok kikényszeríthetőségének nehézségeit, vagy egyenesen lehetetlen voltát, már csak azon oknál fogva is, hogy az illetékes hatóságok számára gyakran „láthatatlanok” informális működésük okán. Ráadásul a bérek jellemzően a kkv-szektorban alacsonyabbak, amely általában hosszabb munkaidővel párosul,¹³ míg a munkahelyi egészség és biztonság feltételei szegényesebbek, a munkahelyi oktatás és képzés lehetőségei szűkösebbek.¹⁴ Továbbá azt se feledjük, hogy a kollektív munkajog jelentősége is minimális a kkv-szektor esetén, így a munkavállalók még kevésbé védettek, vagyis elmondható, hogy a foglalkoztatás minősége alacsonyabb a szektorban.¹⁵

Általánosságban is kijelenthető, hogy a szektorban dolgozó munkavállalók foglalkoztatási feltételei nem felelnek meg a tisztességes foglalkoztatás (decent work) feltételeinek.¹⁶ Mivel a tisztességes foglalkoztatás a társadalmi fejlődés egy esszenciális eleme, ezért nem elegendő minden áron a gazdasági növekedésre fókuszálni. A kkv-szektor a munkahelyteremtés szempontjából rendkívül fontos szereppel rendelkezik, így a gazdasági növekedés motorja lehet, viszont a foglalkoztatás minősége – jellemzően – messze elmarad a gazdaság egyéb területein tapasztalt színvonaltól, sőt a mikro-, és kisvállalkozások jelentős része működik az ún. informális gazdaságban, amely által a szektor szereplői jelentős mértékben hozzájárulnak a szürke/feketegazdaság növekedéséhez, annak minden káros következményével együtt.¹⁷

¹¹ Európai Bizottság sajtóközleménye, Brüsszel, 2012. január 16., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-20_hu.htm, letöltés ideje: 2017. július 9.

¹² 2016 SBA Fact Sheet Hungary, 2. o., <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382>, letöltés ideje: 2017. július 9.

¹³ Faundez, Julio: *A View on International Labour Standards, Labour Law and MSEs*, Job Creation and Enterprise Development Department, Employment Sector Employment Working Paper No. 18., Genf, ILO, 2008, 16. o.

¹⁴ Smith, Mark – Zagelmayer, Stefan: Working time management and SME performance in Europe, *International Journal of Manpower*, Vol. 31 No. 4, 2010, 394. o.

¹⁵ „job quality deficit”

¹⁶ Megjegyzendő, hogy az Mt. 1. §-a is célként jelöli meg a tisztességes foglalkoztatás alapvető szabályainak meghatározását.

¹⁷ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 3-4. o.

A foglalkoztatás minősége kritikus fontosságú a munkavállalói termelékenység szempontjából, amely befolyásolja az adott vállalkozás sikereit, annak szélesebb alapokon nyugvó gazdasági növekedését. A foglalkoztatás minőségének alacsony színvonala akadályozza az életminőség fejlődését, javulását is azoknál, akik szegénységben élnek.¹⁸ Mindez magával hozza - vagy legalábbis hozzájárul ahhoz - , hogy ezek a vállalkozások nehezebben találjanak jól képzett, tapasztalt munkaerőt, mivel a munkát keresők ezen rétege elsősorban a nagyobb vállalkozásoknál szeretne elhelyezkedni a magasabb bér és a jobb munkakörülmények miatt. Ennek megfelelően, az adott kisvállalkozás hátrányos helyzetét ez tovább fokozza. Amennyiben minőségi munkaerőt szeretne, több időt és pénzt kell(ene) áldoznia arra, hogy a rendelkezésre álló munkaerővel ki tudja használni a vállalkozás kapacitásait. Itt is hangsúlyozandó a feltételes mód, mivel további nehézség a munkavállalói fluktuáció, amely hatással van a kisvállalkozás tulajdonosának, vezetőjének a hozzáállására, így nem biztos, hogy szívesen investál időt, és pénzt a munkavállalók képzésébe, mert az úgymint másnak jelentene hasznot. Ugyanakkor, ha ez bekövetkezik, akkor ez egy ördögi kört jelent, mely komoly hátrányt okozhat egy adott ágazaton belül a kisvállalkozásnak, főként a csúcstechnológiát használó és tudásintenzív szolgáltatások terén. Természetesen, ez csak egy szelete azoknak a nehézségeknek, melyekkel a kisvállalkozásoknak szembe kell nézni, és számukra, vagy a világ számára nem is elsődlegesen kiemelt problémaként jelentkezik egyéb nehézségek mellett, mint a finanszírozási lehetőségekhez való hozzáférés, a kereskedelmi piacokra való bejutás, melyek szintén fontosak, de a téma fókuszpontjai miatt most nem kerülnek elemzésre.

3.2. A mikro- és kisvállalkozások törvényes működése. A foglalkoztatás minőségének alacsony színvonala összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy sok mikro-, és kisvállalkozás az informális gazdaságban működik, aholis sem a munkavállalókat, sem a vállalkozásokat nem „látja”, így nem védi a jog és szabályozási rendszer.¹⁹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy a többi vállalkozás feltétlen az ún. formális gazdaságban működne, mivel ez a két fogalom nem egyszerűen ellentétei egymásnak. A legtöbb vállalkozás valahol félúton helyezkedik el a „jogi megfelelés” szempontjából ezen a skálán, vagyis egyes szabályoknak megfelelnek, míg másoknak nem. Mindez mutatja a korlátait és feltételeit a fejlődésnek sok kkv viszonylatában, mely nagymértékben köszönhető a piaci keresletben tapasztalható fluktuációnak, amelyben kénytelenek működni ezek a vállalkozások, munkáltatók.²⁰ Ezek a körülmények azért is vannak ilyen káros hatással a kisvállalkozásokra, mert nagyon sokuk instabil gazdasági állapotúnak tekinthető, akik gyakorta ítélik meg a saját helyzetüket úgy, hogy a szabályozásnak való megfelelés aránytalan terhet jelent számukra. A kisvállalkozásoknál gyakran a képesség és a készség is hiányzik a jogi normáknak való megfeleléshez, és általánosnak mondható a napi szintű gazdasági bizonytalanság.²¹ A vállalkozások

¹⁸ Reinecke – White: i.m. 6. o.

¹⁹ Decent Work and the Informal Economy, 3. o.

²⁰ Reinecke – White: i.m. 18. o.

²¹ Homicskó Árpád Olivér - Kun Attila: A munkáltató „méréteinek” relevanciája a munkajogi szabályozásban a 41/2009 (III.27.) AB Határozat fényében, *De iurisprudencia et iure publico*, V.

jellemzően stratégiai döntések során határoznak arról, hogy mely szabályoknak tudnak vagy akarnak megfelelni, és melyeknek nem. Mindez alapján pedig láthatjuk, hogy „milyen mértékben” működik a vállalkozás törvényesen.²² Ez a legtöbb esetben teljesen tudatos, vagyis a vállalkozás vezetői mérlegelnek, hogy a szabályozás betartása jelentette haszon, vagy a szabályozás okozta költségek nagyobbak. A vállalkozások tehát reagálnak a jogalkotás, a politika által elfogadott döntésekre, a kormányok által kialakított szabályozási környezetre. Ugyanakkor fontos azt is megjegyezni, hogy a „nem megfelelésnek”, az illegális működésnek is jelentős költségei lehetnek, mivel az a vállalkozás, amely nem tartja be a szabályokat, büntetésekre számíthat, vagy gyakorta szükséges áldoznia „kenőpénzt” a hatóság képviselőinek megvesztegetésére, hogy a vállalkozása további működését biztosíthassa. A hangsúly ehelyütt is a feltételes módon van, mivel a legtöbb országban nagyon gyenge a végrehajtás, így az esetleges büntetés és vesztegetés kockázata alacsony.²³ Mindez persze nem változtat azon, hogy ezek a vállalkozások nem felelnek meg a szabályozásnak, és ez egy tudatos, stratégiai döntés eredménye, melyet a jogalkotónak szükséges szem előtt tartani a szabályozás kialakítása során, mindvégig figyelembe véve a szabályozás hatálya alá tartozók érzékenységét.

Emellett azt is meg kell említeni, hogy a kisvállalkozásoknál a munkaügyi kapcsolatok jellemzően sokkal informálisabban működnek, mint a nagyobb cégeknél.²⁴ Ez az informális viszony a munkáltató és a munkavállaló között a kkv-szektorban leginkább a személyes és szorosnak tekinthető kapcsolatoknak tulajdonítható, és sok esetben családok által működtetett vállalkozásokról van szó, így a munkaügyi kapcsolatokban is a családi jelleg a meghatározó.²⁵ A kisvállalkozások tulajdonosai, akik a vállalkozás irányítását is végzik, vagy legalábbis „nagyon közeli” felügyelik a vállalkozás működését, jellemzően domináns szerepet szeretnek vállalni az üzlet irányításában. Ez a „közelség” jellemzően az informális munkaszervezésre is ösztönzi a tulajdonosokat/menedzsereket, amelyben a munkáltató gyakorta úgy érzi, hogy a normák, jogi előírások kevésbé kötik őket. A személyes és informális vezetési stílus, ezért akár a jogi előírások megkerüléséhez is vezethet.²⁶

évfolyam, 2011/2. szám, 97. o.

²² Maldonado, Carlos: The Informal sector: Legalization or laissez-faire?, *International Labour Review*, 1995, Vol. 134, No. 6., 708. és 726-727. o.

²³ Reinecke – White: i.m. 53. és 61. o.

²⁴ Cooke, Fang Lee: *HRM, Work and Employment in China*, London-New York, Routledge, 2005, 31-32. o.

²⁵ Biagi, Marco: Labour Law in Small and Medium-Sized Enterprises: Flexibility or Adjustment?, *Comparative Labour Law Journal*, Vol. 16., 1995, 454. o.

²⁶ Copland, Paul – Ter Haar, Beryl: How EU Employment Rights are Experienced in Different-Sized Enterprises and Why it Matters, in: *Employment Relations and Transformation of the Enterprise in the Global Economy* (szerk: Ales, Edoardo – Basenghi, Francesco - Bromwich, William – Senatori, Iacopo), Torino, Collana fondazione Marco Biagi, 2016, 203-224. o.

4. A munkajog hatályának egyes kérdései

Az ILO 189. számú Ajánlásban megfogalmazottak ellenére, még mindig nagyon sok munkavállaló szorul ki a tágabb értelemben vett munkajog hatálya alól, bár ez nem meglepő, hiszen az ajánlás nem minősül jogi normának, így az nem kötelező.

Az egyes államok alapvetően négyféle megközelítést alkalmaznak a munkajog és a munkajogilag releváns szabályok alkalmazása kapcsán a kisvállalkozásoknál:²⁷

- A munkajog általános hatálya: Bizonyos államok egyáltalán nem alkalmaznak kivételt a munkajogi szabályok hatálya alól, sem a munkáltató méretére, sem az adott iparágra tekintettel. Ilyenek például Kína, Irán, Tunézia,²⁸ melyek nem mentesítik a kisvállalkozásokat a munkajog hatálya alól, így a munkajog formálisan ugyanúgy kötelező az összes vállalkozásra, tekintet nélkül annak méretére, gazdasági erejére. Valójában hazánk is ezen országok közé tartozik, mivel jónéhány olyan rendelkezéssel találkozhatunk, amely figyelembe veszi a foglalkoztatott munkavállalók számát, ugyanakkor ez a néhány differenciálós szabály nem áll össze koherens, célzott kvv munkajog-politikává.²⁹
- Szelektív vagy részleges kivételek: Néhány ország kihirdeti az általánosan alkalmazandó munkajogi szabályokat, de bizonyos rendelkezések hatálya alól mentesíti a kisvállalkozásokat (pl. Németországban a felmondási védelemre vonatkozó szabályok tekintetében).
- Teljes mentesség: Néhány állam bizonyos foglalkoztatotti létszám alatt teljes mértékben mentesíti a kisvállalkozásokat a munkajogi szabályok hatálya alól (pl. India, Pakisztán, és Dél-Ázsia egyes országaiban).
- Párhuzamos munkajogi szabályok: Lényege, hogy egy bizonyos méret alatt (pl. foglalkoztatotti létszám alatt) a vállalkozásokra nem az általános munkajogi szabályok vonatkoznak, hanem speciális – rendszerint könnyített – szabályok lesznek hatályosak (pl. Brazília, Ecuador, Peru).³⁰

A munkajog hatálya alóli részleges vagy teljes mentesítésnek az a logikája, hogy ezáltal az állam elismeri a szabályozás betartásával együtt járó többletköltségeket, vagyis azt, hogy a jogkövető magatartás költséges. Nyilvánvaló cél a gazdaság növekedésének, a foglalkoztatás bővítésének, a munkahelyteremtésnek elősegítése, a gazdaságilag alapvetően gyengébb kvv-k támogatása a munkajog nyújtotta lehetőségek, könnyített, vagy differenciált szabályozás által, hiszen számos ILO egyezmény (pl. 1919. évi 1. számú ILO Egyezmény az ipari munkaidőről, 1930. évi 30. számú ILO Egyezmény a kereskedelmi és irodai munkaidőről) is megengedi a vállalkozás mérete szerinti differenciálást.³¹

²⁷ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 9. és 21-32. o., Egyéb méret szerinti tipizálással találkozhatunk még: Homicskó – Kun: i.m. 104-105. o., vagy Daza, José Luis: *Informal Economy, Undeclared Work and Labour Administration*, Dialogue Paper 9, Genf, ILO, 2005, 16-33. o., illetve Von Potobsky, Geraldo: Small and medium-sized enterprises and labour law, *International Labour Review*, No. 6., Vol. 131., 1992, 607-615. o.

²⁸ Daza: i.m. 17-18. o.

²⁹ Homicskó – Kun: i.m. 100. o.

³⁰ *Business environment, labour law and micro- and small enterprises*, Genf, ILO, 2006, 7. o.

³¹ Homicskó – Kun: i.m. 99. oldalán idézet példálózó felsorolás, mely szerint a következő

Ugyanakkor ILO 189. számú ajánlása elutasítja a munkahelyteremtés érdekében a munkajogi szabályok differenciált alkalmazását, mert ezzel a kkv-szektor esetén tapasztalt, a foglalkoztatás minőségében meglévő deficites állapot tovább romlana.³² Az International Organization of Employers egy felmérése alapján 47 vizsgált állam mintegy 60%-a alkalmaz speciális, a foglalkoztatotti létszám szerinti differenciált munkajogi szabályozás valamilyen formáját a kisvállalkozásokra.³³

5. A munkajog alkalmazása

Bármiképpen is legyen meghatározva a munkajog hatálya, munkakörülményekre és a munkavállalókra kifejtett hatása elhanyagolható lesz, ha a gyakorlatban mindez nem érvényesül. A (munka)jogi szabályozásnak való megfelelés előmozdítja állandó jellegű küzdelmet jelent a kkv-szektorban. Ennek oka, hogy a kkv-szektorba sorolható vállalkozások rendkívül nagyszámúak, kicsik, változatos formában, földrajzilag szétszóródva, gyakorta a szürke/feketegazdaságba húzódva működnek, erős hajlamot mutatva az informális működésre. Függetlenül ezektől a strukturális nehézségektől, a munkajog alkalmazását tovább akadályozza a hatóságok erőtlensége a munkajogi normák kikényszerítése tekintetében.³⁴

Az, hogy a munkaügyi igazgatás rendszere mennyire sikeres a tágabb értelemben vett munkajog alkalmazása és kikényszerítés tekintetében, rengeteg tényezőtől függ. Néhány ezek közül közigazgatás-politikai kérdés, ideértve a döntést a kikényszerítésről, vagyis azt, hogy milyen kikényszerítési stratégiát választ a kormányzat. Más releváns faktorokat könnyebb megérteni, mint azokat a korlátokat, amelyek mentén alakítják a munkát. Ide sorolható a forráshiány, és ide tartozik a tágabb értelemben vett jogszabályi környezet, amelyen belül az állam a feladatait kivitelezi, mely nem minden esetben segíti a jognak való megfelelést. Még azokban az országokban is, ahol formálisan alkalmazandó a munkajog a kkv-szektorra, az állami közigazgatás gyakran elnéző a jogszabálysértésekkel szemben, vagy egyszerűen nem kényszeríti ki a normák betartását (pl. Thaiföld),³⁵ ezáltal a munkaügyi hatóságok gyakorta *szelektíven kényszerítik ki* egyes jogszabályi rendelkezéseket, és figyelmen kívül hagyják az egyes munkáltatók jogszabálysértését. A munkaügyi hatóságok hozzáállásának ez a formája lényegileg nemcsak az informális szektorban hagyja magára a munkavállalókat, hanem a törvényesen működő vállalkozások esetén is. Ezáltal minimális, vagy lényegileg semmiféle jogi védelem nem lesz garantálva munkavállalóknak, akik e szektorban vannak foglalkoztatva. Emellett a tetszőleges jogalkalmazás oda vezethet, hogy

egyezményekben jelenik meg a munkáltató mérete szerinti differenciálás lehetősége: munkaidő (C-001, 1919; C-030, 1930); munkaügyi ellenőrzés (C-081, 1947); a fizetett tanulmányi szabadság (C-140, 1947); szociális biztonság (C-102, 1952); munkavállalók üzemi képviselőinek védelme (C-135, 1971); munkaviszony megszüntetése (C-158, 1982)

³² ILO 189. számú Ajánlás (1998) 6. cikk (b) pont.

³³ International Organization of Employers: Labour Law & Micro and Small Enterprises (MSEs), Survey, 2006, 4. o. idézi: Homicskó – Kun: i.m. 100. o.

³⁴ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 37. o.

³⁵ Uo. 37. o.

megjósolhatatlan közvetett költséget okoz a vállalkozásoknak (például a munkavédelmi szabályok ignorálása esetén a gyakoribb munkabalesetek miatti bevételekiesést, vagy az esetleges kártérítést). Ahol a kormányzat tudatosan figyelmen kívül hagyja a tágabb értelemben vett munkajog alkalmazását a kkv-szektor vonatkozásban - mint egyfajta bevett közigazgatási gyakorlat -, az egyenértékű azzal, mintha egyszerűen kivonnák annak hatálya alól. Mindez kétszeresen is problémás: Először is úgy tűnik, hogy néhány állam a fentiek szerint „kényszeríti ki” azokat a munkajogi normákat, amelyeknek egy része alól már korábban felmentették a kisvállalkozásokat, vagyis egy részlegesen mentesített vagy párhuzamos, könnyített szabályozást sem kényszerítenek ki. Másodszor figyelemre méltó az is, hogy a közigazgatási hatóságok, akiknek az a célja, hogy a „jó kormányzást” testesítsék meg, egyszerűen saját hatáskörükben döntenek, hogy nem alkalmazzák, nem kényszerítik ki azokat a jogszabályi rendelkezéseket, normákat, amelynek alkalmazását a jogalkotók szükségesnek ítélték.³⁶ Több tényező is befolyásolhatja azt, hogy az állam mennyire elnéző a munkajogi szabályok alkalmazása tekintetében, vagyis mit tesz azért, hogy munkajogi szabályok kötelező hatályának érvényt szerezzen. Néhány ezek közül meglehetősen ellentmondásos, mint például az, mely szerint jobb figyelmen kívül hagyni a munkajog be nem tartását, hogy a foglalkoztatás továbbra is vonzó legyen, mert ez a gazdaság növekedését generálja.³⁷ Ez egy jól azonosítható probléma például Kínában, és más kelet- és dél-ázsiai országokban, ahol a kormányzatok, és azok tisztviselői állítólag azért hagyják figyelmen kívül a munkajogi normákat, hogy vonzzák a közvetlen külföldi befektetőket (ún. szociális dömping), így segítve a munkahelyek teremtését.³⁸

Azon országokban, ahol a közigazgatás a jogszabályok teljes körű betartásának és betartatásának szándéka mellett működik, alapvető gyakorlati problémák gátolják annak megvalósítását. Talán a legjellemzőbb ilyen probléma, hogy a hatóságoknak nem biztosítanak megfelelő forrásokat az ellenőrzésekre és a végrehajtási mechanizmusok tényleges működésére, mely jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy nagyon sok országban még a minimálisnak tekinthető alapvető munkajogi normákat sem tartják be. A munkaügyi hatóságok – főként a fejlődő országokban – nem rendelkeznek megfelelő költségvetési forrással az elegendő számú munkaerőhöz, felszereléshez. A nem megfelelő munkaerő esetén általánosan tekinthető, hogy sem a képzettség, sem a képesség nem megfelelő a hatékony munkavégzéshez, amely biztosíthatná a hatékony végrehajtását a munkajogi törvényeknek, rendeleteknek, vagy egyéb normáknak.³⁹

Európában a legjellemzőbb hiányosság a hatékony együttműködés és koordináció hiánya, valamint a nem egyértelmű felelősségi körök kialakítása. A

³⁶ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 38. o.

³⁷ Cooke, Fang Lee: Employment relations in small commercial businesses in China, *Industrial Relations Journal* Vol. 36., 2005., 33. o.

³⁸ Frenkel, Stephen – Kuruville, Sarosh: Logics of Action, Globalization, and Employment Relations Change in China, India, Malaysia, and the Philippines, 2002, 26. o., Cornell University, School of Industrial and Labor Relations site: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cbpubs/4/> 2014. január 10-i letöltés

³⁹ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 38. o.

munkaügyi felügyeletet gyakran nem rendelkeznek megfelelő kapcsolattal az egyéb hatóságokhoz, (pl. a rendőrség, vagy bevándorlási hivatal), mikor kényszermunkával, vagy harmadik országból származó illegálisan foglalkoztatott munkavállalóval találkoznak. A legrosszabb esetekben ez az egyes hatóságok közötti versengéshez, vagy hatáskörök duplikációjához vezethet, amely esetben az egyes hatóságok a problémát a másik hatóság feladatának tekintik, melynek eredményeképpen senki sem tesz semmit.⁴⁰ Európában olyan általánosnak tekinthető kihívásokkal kell szembenézni a munkaügyi felügyeletnek, mint a kkv-k kimagaslóan magas száma, a szűkös költségvetés, és a korlátozott létszám az ellenőrzésekhez.

Ez ugyanakkor érvényesülési szinten bárhol a világon rendszerszintű nehézsége a munkaügyi ellenőrzéseknek, hogy a munkáltatók kis részét tudják csak ellenőrizni. Egyfelől kevés az ellenőr, másfelől, a nagyszámú munkáltatóra tekintettel, becslések szerint évente mindössze a munkáltatók 3-5%-a kerül munkaügyi ellenőrzésre, így tehát elmondható, hogy a munkáltatók hatósági „fenyegetettsége” mérsékelt és nem mutat erősödő tendenciát.⁴¹

6. A kkv-szektor helyzete hazánkban

Hazánkban a 2010-ben hivatalba lépett kormány több fontos törvény mellett, egy új munka törvénykönyve megalkotását is célként jelölte meg.⁴² A foglalkoztatási viszonyok átalakításának szükségességét az is indokolta, hogy a korábbi munkajogi kódexet a rendszerváltoztatás idején fogadták el, és az új Mt. megalkotásáig eltelt húsz évben jelentős változások történtek, mind társadalmi, mind gazdasági téren. Az időközben elfogadott Mt. módosítások, nem voltak sem átfogó, sem koherens jellegűek, csupán a szükséges minimális érdekiegyenlítést szolgálták a munkáltatók és a munkavállalók között, ennek okán érdemi változást sem eredményeztek, így a szabályozás megmerevedett.⁴³ Ezt a képet tovább rontja, hogy az EU-csatlakozásból eredő jogharmonizációs, és néhány AB határozatból következő módosítás mellett, leginkább eseti jellegű változások történtek. Ez utóbbinál érhető leginkább tetten a munkajog átpolitikált jellege.⁴⁴ Ennek megfelelően, alapvetően politikai kompromisszumokra épülő szabályozásból egyre

⁴⁰ Labour inspection and labour administration in the face of undeclared work and related issues of migration and trafficking in persons: Practices, challenges and improvement in Europe towards a labour inspection policy, Budapest, ILO, 2009. október, 12. o. http://www.ilo.org/labadmin/info/pubs/WCMS_120319/lang--en/index.htm, letöltés ideje: 2017. július 14.

⁴¹ Kun Attila: Az új munka törvénykönyve, in: *A magyar jogrendszer állapota* (szerk.: Jakab András – Gajduschek György) MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016, 408-409. o.

⁴² Széll Kálmán Terv keretében készített Magyar Munka Terv III.1.1. pont.

⁴³ Berke Gyula - Kiss György - Lőrincz György - Pál Lajos - Pethő Róbert - Horváth István: „Tézisek az új Munka Törvénykönyve szabályozási koncepciójához” – Összefoglalás, *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 2009/3. 148. o.

⁴⁴ Berke Gyula – Horváth István: Munkajogi örökségünk, *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 2009/1. sz. 181. o.

inkább kiszorultak a szakmai megfontolások.⁴⁵

A fentiekre tekintettel, a félszázat is meghaladó számú törvénymódosítás sem hozott érdemi változást. A kialakult helyzetre reagálva a „Tézisek az új Munka Törvénykönyve szabályozási koncepciójához” (a továbbiakban: Tézisek) című dokumentum ugyanakkor már tekintettel volt arra, hogy a munkavállalók jelentős része a kis- és középvállalkozásoknál dolgozik, és folyamatosan csökken a hagyományos termelő típusú nagyüzemekben foglalkoztatottak száma.⁴⁶ Ugyanakkor a kismunkáltatók foglalkoztatási igényei és képességei - a Tézisekben kifejtett állásfoglalásnak megfelelően – megkövetelik a differenciált szabályozást, mivel a nagyüzemi munkavállalókra kialakított szabályok jelentős része a kkv-szektor esetén alkalmazhatatlan. Ezért a szerzők a differenciált munkajogi szabályozás lehetőségét javasolták, amely a munkáltatók *mérete*, illetve *gazdasági ereje* szerint eltérő szabályozást vezetne be (pl. differenciált munkaidő-szabályozás, differenciált munkáltatói felmondás).⁴⁷ Prugberger Tamás – a Tézisekkel összhangban – amellett érvelt, hogy a „jövőbeli munkajogi szabályozásnak egyszerre kell helyt adni a rugalmasabb polgári jogi jellegű kis-közép és a merevebb, közjogi jellegű közép-nagyvállalati munkajogi megoldásoknak.”⁴⁸

A Tézisek leginkább megosztó javaslata, hogy a kkv munkáltatók a munkavállalónak nyújtott anyagi kompenzációért cserébe a felmondást indokolás nélkül is gyakorolhassák.⁴⁹ Az indokolás nélküli felmondás javaslatával Prugberger Tamás is egyetértett, bár főként a családi vállalkozásokra korlátozva annak lehetőségét.⁵⁰

Ebbe a változást sürgető elméleti és gyakorlati vitában, „nagy hullámokat verve” fogalmazódott meg a 41/2009. (III. 27.) AB határozat, amely gyökeresen változtatta meg a jelenleg hatályos Mt.-re vonatkozó elképzeléseket, és olyan utat jelölt ki a munkajogi jogalkotás számára, mely a differenciált szabályozás lehetőségét alapjaiban korlátozza. Ez a határozat többek között megállapította, hogy alkotmányellenes a legfeljebb 10 főfoglalkozású munkavállalót foglalkoztató magánszemély munkáltató kártérítési felelősségére vonatkozó szabály, mely szerint a munkáltató csak vétkessége esetén tartozik felelősséggel a munkavállalónak okozott károk tekintetében. Egyébként az 1992-es Mt. szabályozásában főszabály

⁴⁵ Kiss György: Koncepcióváltás a magyar munkajogban? Megjegyzések a 2012. évi I. törvényhez, in: *Az új Munka Törvénykönyve dilemmái* (szerk.: Kun Attila), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 14. o.

⁴⁶ Berke - Kiss - Lőrincz - Pál - Pethő - Horváth: i.m. 149. o.

⁴⁷ *Uo.* 150. o.

⁴⁸ Prugberger Tamás: *Munkajogi normatív értékek és a neoliberalis globalizálódó gazdaság*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2008, 356. o.

⁴⁹ Berke - Kiss - Lőrincz - Pál - Pethő - Horváth: i.m. 154. o.; valamint Kiss György - Berke Gyula - Bankó Zoltán - Kovács Erika - Kajtár Edit: *A Munka Törvénykönyve hatása a gazdaság versenyképességére*, Pécs, TÁMOP 2.5.2., 2010, 157. o.

⁵⁰ Prugberger: *Munkajogi normatív értékek és a neoliberalis globalizálódó gazdaság*, 364. o.; valamint Prugberger Tamás: Hozzászólás és javaslatok a hazai munkajogi szabályozás új koncepciójához, *Munkajogi Szemle*, 53. évfolyam, II. szám, 2009, 73. o.; továbbá Prugberger Tamás: Az új Munka Törvénykönyv többszemponú vizsgálata és értékelés, *Magyar Jog*, 59. évfolyam, 9. szám, 2012, 523-524. o.

szerint a munkáltatót objektív kárfelelősség terhelve (csakúgy, mint jelenleg hatályos szabály szerint). Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az állam, mint közhatalom a jogok és kötelezettségek elosztása során köteles egyenlő méltóságú személyként kezelni a jogalanyokat, a jogalkotás során a jogalkotónak mindegyikük szempontjait azonos körülménnyel, elfogulatlansággal és méltányossággal kell értékelnie. Erre tekintettel a differenciált szabályozás - amely a legfeljebb 10 főfoglalkozású munkavállalót foglalkoztató magánszemély munkáltató kártérítési felelősségét vétkességi alpra helyezi, szemben a többi munkáltatóval, akiknek objektív a kárfelelőssége, a munkavállalók között tesz különbséget, ezért az diszkriminatív.

Mindez a kárfelelősségi problematikán túlmutatva egy esetleges differenciált munkajogi szabályozás kérdéskörének indokoltságát is felvetette, vagyis a munkáltató sajátosságai, vagyoni helyzetbeli adottságai alapján lehet-e, és ha igen, akkor milyen szempontok és elvek mentén kerülhet sor megkülönböztetésre. Az Alkotmánybíróság ugyan nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kisegyszintű munkáltatók esetén – támogató jelleggel – a differenciált szabályozással segítsék azok helyzetét, azonban ez nem sértheti a munkavállalók egyenlő méltóságához való jogát. Eltérő szabályozás esetén továbbá körülménnyel vizsgálendő a szabályozás ésszerű indoka, mivel az szükségképpen a munkaviszony eltérő alakítását eredményezi, mely természetesen a munkavállaló helyzetét is érinti.

Amennyiben sor kerül a differenciált szabályozás bevezetésére, *legalább két elvi kritériumot* kell figyelembe venni: Egyfelől *tartalmi oldalról* a szabályozás nem különböztetheti meg hátrányosan a kismunkáltatóknál foglalkoztatott munkavállalókat, vagyis az olyan szabályozás nem elfogadható, ahol egyértelműen csökkenne a munkavállalók munkajogi védelmének szintje (például indokolás nélküli felmondás lehetősége). Másfelől *technikai értelemben* pontosan meg kell határozni a differenciálás mutatóit, melyek közül a foglalkoztatotti létszám csak egy tényező lehet, valamint a lehetséges szabályozási területeket is pontosan meg kell jelölni (leginkább adminisztratív, és pénzügyi jellegű könnyítések képzelhetőek el).⁵¹

7. Konklúzió

Láthatjuk, hogy a munkajogot általában korlátozottan alkalmazzák a kkv-szektorban, akár jogszabály által rögzített felmentés alapján, akár pusztán a kikényszerítés elmaradása okán. A jogalkotók sokféle formáját használják a tágabb értelemben vett munkajogi normák hatályának. Jellemzően elismerik az anyagi és egyéb terheit a szabályozásnak, így gyakorta mentesítik kkv-kat a (munka)jogi szabályok – legalább egy részének – hatálya, vagy alkalmazása alól. A kivételek alkalmazásának politikája - vagyis az, hogy a kisvállalkozások számára nem kötelező az egyes (munka)jogi szabályok betartása - azon a feltevésen alapul, hogy a kkv-k alapvetően nem képesek a szabályozással együtt járó terhek viselésére. Azt

⁵¹ Homicskó – Kun: i.m. 104-105. o.

el kell ismerni, hogy a szabályozásnak való megfelelés költségei jelentős mértékűek, mely a kisvállalkozásokat valószínűsíthetően hatványozottan érinti, ugyanakkor a mentesítés bizonyos rendelkezések hatálya alól se nem kockázat, se nem költségmentes. A mentesítésnek, vagy kivételek alkalmazásának az egyik, talán legjelentősebb kockázata, hogy egyfajta *növekedési csapdát* hozhat létre. Vagyis az ilyen politikai döntések gyakorta épp ellentétes hatást válthatnak ki. Például, ha nem kötelező a munkajogi szabályok (vagy azok egy részének) alkalmazása a 10 főnél kevesebbet foglalkoztató vállalkozások esetén, a munkáltató kevésbé lesz motivált, hogy folyamatosan növekedjen, bővítse a foglalkoztatottak létszámát 10 fő fölé. Ilyen esetben, a formális munkajog világába történő belépés sokkal költségesebb, mint a hagyományos, normál szabályrendszer mellett a 10. munkavállalóval együtt járó többletköltségek. Ezek a költségek gyakorta olyan magasak, hogy nincs értelme átlépni a jogszabályban megjelölt küszöböt, mivel az gazdaságilag nem kifizetődő. Szélsőséges esetben az egyes vállalatok kreatív feldarabolódásának veszélyével is számolni kell, annak érdekében, hogy a könnyített szabályrendszer hatálya alá kerüljenek.⁵² Természetesen az egyes kisvállalkozások reagálnak ezekre a negatív hatásokra, de sajnos a tisztességes foglalkoztatás követelményeivel össze nem egyeztethető módon. Jellemző, hogy a fentiekhez hasonló esetben, a munkaerő megszerzése más, a munkaviszonytól eltérő foglalkoztatás formájában történik, mint például az alkalmi munka, a munkaerő-kölcsönzés vagy akár a polgári jog területére tartozó szerződéses jogviszony, megbízási vagy vállalkozási jogviszony keretei között.⁵³

A *növekedési csapda* problémája nem csupán az egyes cégekre, vállalkozásokra lehet negatív hatással, hanem potenciális veszélyt jelenthet az egyes nemzetgazdaságokra hosszabb távon. Az ilyen növekedési csapda csökkenti a kkv-k termelékenységét és bevételeit, ezáltal a nemzetgazdaság adóbevételeit. Azon országokban, ahol túlsúlyban vannak a kisvállalkozások, rendkívül súlyos következményei lehetnek a nemzetgazdasági összjövedelem szintjére.

A fentiekben túl, *szükséges különbséget tenni a rövid és hosszú távú költségek között is*. A kkv-k kiemelése a munkajogi szabályok hatálya alól csupán arra adhat megoldást, hogy az adott kisvállalkozás rövid távú működési költségeit csökkentse. Ennek azonban kockázata az, hogy hosszútávon jelentős költségeket generál az egész nemzetgazdaságnak, mivel a kisvállalkozások nem növekednek, nem válnak termelékenyebbé, és nem hoznak létre több (minőségi) munkahelyet.

Amennyiben csak a kkv-kre vetített előnyeit és hátrányait nézzük ennek a szabályozásnak, akkor is célszerű felülvizsgálni az egyszerű küszöbértékeket (mint például a foglalkoztatotti létszám), amelyekben a munkajogi szabályainak hatálya alóli mentesítés alapul. Erre azért is van szükség, mert a mentesítés, vagy a kivételek alkalmazása képes torzítani a szabadpiaci versenyt, így sok kkv-tulajdonos, vállalkozó *tisztességtelen versenylőnyhöz* jut, mivel akik a küszöbérték alatt vannak, mesterségesen generált alacsonyabb munkaerő-költségekkel működhetnek. A kivételek alkalmazásának, mentesítéseknek ez a formája nagyobb problémát is jelent, mivel hozzájárulhat egy szélesebb zúgolódnáshoz (vagy

⁵² Uo. 104. o.

⁵³ Reinecke – White: i.m. 98. o.

„visszalépéshez”, trükközéshez) azok részéről, akik alig lépték át ezt a jogszabályban meghatározott küszöbértéket, és ugyanazon a piacon kell versenyképesnek maradniuk, mint a kisebb, kevésbé hatékony versenytársaiknak, akik mégis sikeresebbek, mert nem kötelesek megfelelni az alapvető munkajogi normáknak. További káros mellékhatása az ilyen küszöbértékek alkalmazásának, hogy *növelhetik a hajlamot a korrupcióra*, mivel az egyes munkáltatók, vállalkozók hajlamosak megvesztegetni a tisztségviselőket, ha elmulasztottak eleget tenni a kötelezettségeiknek, és inkább áldoznak pénzt a vesztegetésre, mintsem megfeleljenek ezeknek a szabályoknak.⁵⁴

Összefoglalva: mind a mentesítés, mind a párhuzamos szabályozás előnyei eltörpülnek az esetleges hátrányok mellett, mindez igazolja azon feltevést, mely szerint nem indokolt az olyan differenciált munkajogi szabályozás alkalmazása, amely a munkavállalók jogait csökkenti, mivel az hátrányosan érinti a munkavállalókat és számos egyéb kockázatot hordoz magában. Másfelől azt se feledjük, hogy a foglalkoztatást szabályozó jogi normák a középvállalkozásoknál, a nagyvállalatoknál és a költségvetési szerveknél érvényesülnek többé-kevésbé maradéktalanul, vagyis minél kisebb a szervezet, annál valószínűbb, hogy az egyes szabályokat nem tartják be, sőt a mikro-vállalkozások esetén meglehetősen bizonytalan a foglalkoztatással összefüggő normáknak való megfelelés.⁵⁵ Mindezekre tekintettel, egy differenciált munkajogi szabályozás, vagy munkajog hatálya alóli mentesítés igazi haszonélvezői a közepes méretű vállalkozások lehetnének, míg a mikro- és kisvállalkozásoknál nem lenne érdemi hatása, sem a foglalkoztatás bővítésére, sem az ott foglalkoztatott munkavállalók munkajogi, és szociális helyzetére.

⁵⁴ Fenwick - Howe - Marshall – Landau: i.m. 35. o.

⁵⁵ Gyulavári Tamás: Út a rugalmasságba, in: *Az új Munka Törvénykönyve dilemmái* (szerk.: Kun Attila), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 101. o.

A kollektív szerződések nem létezése és érvénytelensége a Kúria döntéseinek fényében *

Balogh Áron Péter**

1. Bevezetés

A kollektív szerződés egy olyan, meglehetősen egyedülálló jogintézményét képviseli a magán-munkajognak, amelyben a normatív és a kötelmi jellegek kettőssége együttesen van jelen. A kollektív szerződés egyrészt a szerződést kötő munkáltató és a szakszervezet konszenzusán nyugvó szerződés, amelynek a rendelkezései a szerződést megkötő feleket kötik, másrészt viszont normatív erővel bír, jogokat és kötelezettségeket határoz meg azon munkavállalók számára is, akiket a szerződést kötő munkáltató alkalmaz, és közvetlenül nem vesznek részt a szerződés megkötéséhez vezető konszenzus kialakításában.¹ A magyar munka törvénykönyve a kollektív szerződést munkaviszonyra vonatkozó szabályként kezeli, ezzel a jogszabályi rendelkezések szintjére emeli érvényesülését, és a magyar jogirodalom is ún. *quasi jogszabályként* kezeli a kollektív szerződéseket.²

Az új munka törvénykönyve hatályba lépésével emelni kívánta e speciális megállapodások jelentőségét, szerepét. A törvény egyik legnagyobb újításaként, elődjével ellentétben, elvi jelleggel mondja ki, hogy a kollektív szerződés az Mt. rendelkezéseitől (pontosabban annak munkaviszonyra vonatkozó Második és Harmadik Részétől) eltérhet, akár a munkavállaló hátrányára is. A törvény indoklása szerint a rugalmas és szélesebb körű kollektív szerződéskötési autonómia biztosításával a jogalkotó a kollektív szerződések szerepét kívánta erősíteni, annak érdekében, hogy a kollektív szerződés megkötésében részes felek maguk igazíthassák a foglalkoztatás feltételeit gazdasági, szociális és egyéb szükségleteikhez.³ Megjegyzendő, hogy az Mt. Második és Harmadik Része

* A tanulmány a jogászképzés színvonalát emelő programok (IX - 14/6/2/2017. iktatószámú szerződés) keretében jött létre

** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, témavezető: dr. Nadas György PhD, egyetemi docens.

¹ Gyulavári Tamás: *Munkajog*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, 486. o.

² Prugberger Tamás – Nadas György: *Európai és magyar összehasonlító munka-és közszolgálati jog*, Budapest, Wolters Kluwer, 2014, 562. o.

³ „A javaslat a munkaviszonyra vonatkozó szabályok rendszerében alapvetően új jogpolitikai célkitűzést követ. Ez akként foglalható össze, hogy – a hatályos Mt. megoldásához képest – jelentősen bővíteni kívánja az ún. kontraktuális alapú szabályozás szerepét, az individuális és a kollektív autonómia lehetőségeit, azaz a munkaviszonyban álló felek és a kollektív munkajogi jogalanyok

egyaránt tartalmaz a szabálytól eltérést nem engedő kógens, valamint - szintén kivételesen - relatív diszpozitív szabályokat, amelyeket csak meghatározott irányban, illetve módon, általában a munkavállaló javára lehet alkalmazni.

A jognyilatkozatok – így a kollektív szerződések – dogmatikája, a magyar munkajogban nemcsak az új Mt. hatályba lépésével, hanem a Ptk. elfogadásával is jelentős változásokon ment keresztül. Ennek hozadékaként, a jognyilatkozatok értelmezését illetően több nyitott kérdés speciális értelemmel kerül felszínre a kollektív szerződésekkel foglalkozó jogirodalomban.⁴ Az elméletben felmerülő kérdések mellett azonban az új munka törvénykönyvében a kollektív szerződésekre vonatkozóan – a feleknek biztosított autonómiából kifolyólag – kevés olyan szabályt találhatunk, amely szigorú tartalmi megkötéseket tartalmazna, és akár dogmatikai-értelmezési vizsgálódások alkalmával egyértelmű eligazítást adna. Abban az esetben, ha a jogszabály nem nyújt kellő iránymutatást, a gyakorló jogász a bírósági döntésekre hagyatkozik. Jelen írás célja a kollektív szerződések nem létezésével és érvénytelenségével kapcsolatos dogmatikai kérdések áttekintése a Kúria eseti döntéseinek elemzése útján, és ezzel párhuzamosan rávilágítani arra, hogy a bírói gyakorlatban fellelhető anomáliák esetenként keveset könnyítenek a kollektív szerződésekkel kapcsolatos dilemmák egyértelművé tételében sem.

2. A kollektív szerződés jogi természete

A kollektív szerződés a munka törvénykönyve szerint egy olyan megállapodás, amelyet a munkáltató, a tagok felhatalmazása alapján a munkáltatói érdekképviseleti szervezet, továbbá a szakszervezet vagy szakszervezeti szövetség köt egymással. Kollektív szerződés szabályozhatja a munkaviszonyból származó vagy az azzal kapcsolatos jogokat vagy kötelezettségeket, továbbá a megállapodást kötő feleknek a kollektív szerződés megkötésével, teljesítésével, megszüntetésével, jogaik gyakorlásával, kötelezettségeik teljesítésével kapcsolatos magatartását. A magyar munkajogi jogirodalomban, német dogmatikai alapokon nyugvó, uralkodó álláspont, hogy a kollektív szerződés kettős jellegzetességet mutat, ennek megfelelően megkülönböztethetjük a kollektív szerződés kötelmi, valamint normatív részét.^{5 6} A kollektív szerződésnek a munkaviszonyt, illetőleg az abból származó jogokat és kötelezettségeket szabályozó rendelkezései normatív hatályúak, a megállapodást kötő felek viszonyát, a szerződés megkötésével, teljesítésével, megszüntetésével, jogaik gyakorlásával, kötelezettségeik teljesítésével kapcsolatos magatartását szabályozó rendelkezések pedig kötelmi

megállapodásainak szabályozó szerepét.” T/4786. számú javaslat a Munka Törvénykönyvéről, Általános Indoklás 10. pont

⁴ Ilyen kérdés például, hogy általános szerződési feltételnek minősülhet-e a kollektív szerződés. Erről lásd bővebben: Lőrincz György: *A munkaviszonyból keletkező kötelek szabályozásáról*, Gazdaság és Jog, 2014/12., 3-8. o.

⁵ Kovács Rita: A kollektív szerződések szerepe a magyar munkajogban, in: *XII. RODOSZ Konferenciakötet, Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége* (szerk.: Székely Tünde), Kolozsvár, Editura Marineasa, 2011, 21. o.

⁶ Kiss György: *Munkajog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 399. o.

hatályúak. A normatív hatályú rendelkezések a kollektív szerződés hatálya alatt álló munkavállalók tekintetében munkaviszonyra vonatkozó szabályként, közvetlen akarattuktól függetlenül érvényesülnek, a szerződéskötési folyamatban tulajdonképp csak a szakszervezet által, koalíciós joguk gyakorlása útján vehetnek esetlegesen részt.^{7 8}

A kollektív szerződés tartalmát illetően az Mt. részletesebb eligazítást nem ad, hanem általános jelleggel lehetővé teszi, hogy e speciális jogintézménnyel élve a felek saját maguk igényeihez mérten szabják meg a foglalkoztatás feltételeit. Ennek technikai oldala az Mt. 277. § (2) bekezdésében foglalt felhatalmazás, amely szerint a felek a kollektív szerződéssel – törvény eltérő rendelkezése hiányában - a Második és a Harmadik Részben foglaltaktól eltérhetnek. Az egyes fejezetek végén az eltérés mértékét a törvény konkretizálja, és kifejezi, mely rendelkezések esetén lehetséges, tiltott, illetőleg csak a munkavállaló javára, egyoldalúan lehetséges eltérni.

A kollektív szerződésre, mint a munka törvénykönyvében szabályozott megállapodásra, az Mt. jognyilatkozatokra vonatkozó szabályai is megfelelően alkalmazandók. Ezt a körülményt azért fontos külön megemlítenem, mert az Mt. képviselőre, alaki kötöttségre, a jognyilatkozat megtételének módjára, valamint a jognyilatkozatok érvénytelenségére vonatkozó szabályait a kollektív szerződések esetében is értelemszerűen alkalmazni kell.⁹

3. A nem létező kollektív szerződés

Sem a magyar Ptk., sem az Mt. nem határozza meg explicit módon a nem létező szerződést, azonban a jogirodalom által kimunkált elméleti alapokra támaszkodva, a polgári jogi és a munkajogi joggyakorlatban is ismert fogalom.¹⁰ A nem létező szerződés esetén a felek akarata hiányzik, és még megállapodás létrejöttéről sem beszélhetünk, azaz annak érvénytelensége sem állapítható meg, így nem alkalmazhatóak az érvénytelenség jogkövetkezményei sem. Ez különösen fontos a munkajogban, hiszen az Mt. az érvénytelenség esetére a polgári joghoz képest jelentősen eltérő jogkövetkezmények alkalmazását írja elő. A munka törvénykönyvének 14. §-a szerint a megállapodás a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozatával jön létre. Ebből a rendelkezésből arra a következtetésre juthatunk, hogy a nem létező szerződés esete akkor állhat fenn, ha a felek közötti konszenzus teljes mértékben hiányzik, hiszen így a megállapodás *genus proximuma* nem teljesül. A polgári jogban a nem létező szerződés tipikus

⁷ Berke Gyula: *A kollektív szerződés a magyar munkajogban*, Pécs, Utilitates Bt., 2014, 148. o.

⁸ Kovács Erika: *A kollektív szerződés jogi természete*, Jura, 1 (2011), 85. o.

⁹ Megjegyzendő, hogy az Mt. 31. §-a alapján, ha az Mt. másként nem rendelkezik, a Ptk. egyes, tételesen felsorolt szabályait is alkalmazni rendeli. E rendelkezés szintén elméleti viták keresztjében helyezkedik el. Lásd pl.: Lőrincz György: *Az új Ptk. alkalmazása a munkaviszonyra*, <http://ptk2013.hu/szakcikkek/lorincz-gyorgy-az-uj-ptk-alkalmazasa-a-munkaviszonyra/4215>; Megtekintés ideje: 2017. október 10.

¹⁰ Siklósi Iván: A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 67 (2005), 3-29. o.

példája, ha a megállapodást nem az arra jogosult fél, így pl. álképviselő köti, vagy ha a felek nem állapodnak meg az általuk a szerződés szempontjából lényegesnek minősített kérdésben.¹¹ Ahogy a leírtakból is látszik, vékony az a határvonal, ami az érvénytelen megállapodás és a nem létező megállapodás között feszül, hiszen a szerződéses akarat (például tévedés, megtévesztés vagy fenyegetés miatti) fogyatékosága már nem nem létező, hanem akaratlan hibából érvénytelen szerződést eredményez.

A Kúria 1146/2004. számú gazdasági elvi határozatában a határozat meghozatalakor hatályos Ptk-nak az Mt. fentebb idézethez hasonló tartalmú rendelkezéséből vezette le a megállapodás nem létezését, amely szerint a szerződés a felek kölcsönös és egybehangzó kijelentésével jön létre. A Kúria kifejtette, hogy kötelmet a képviselt és a másik fél között csak a valódi képviselő jognyilatkozata keletkeztet. Az álképviselő cselekménye a képviseltet – utólagos jóváhagyás (konszenzus) hiányában – nem köti, ezért a képviselt és a másik fél között szerződéses kötelemről sem lehet beszélni. Bár határozatában a Kúria nem tesz erről említést, de arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerződés esszenciáját képező konszenzus hiánya miatt az álképviselő, valamint a vele szerződő harmadik személy között szintén nem beszélhetünk létező szerződésről. A Kúria azonban határozatában kifejti, hogy az álképviselő jogellenes magatartása közte és az álképviselővel szerződő harmadik személy között szerződésen kívüli kötelmet keletkeztet, amely egyben az álképviselő kártérítési felelősségének alapjául is szolgál. Szerződés hiányában a nem létező szerződésből eredő elszámolásra a jogalap nélküli gazdagodás szabályait kell megfelelően alkalmazni.¹²

A Kúria Mfv.I.10.094/2010/5. számú, munkajogi tárgyú ítéletében a nem létező szerződés jogkövetkezményeit illetően a Gazdasági Kollégiummal részben azonos, részben azonban eltérő következtetésre jutott. A tényállás szerint olyan szakszervezet kötött kollektív szerződést a munkáltatóval, amely a kollektív szerződés megkötésekor még nem rendelkezett a szakszervezethez szükséges jogalanyiság feltételeivel – azaz a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező törvényszék (megyei bíróság) még nem jegyezte be jogerős végzésével. A Kúria kifejtette, hogy kollektív szerződés megkötésére akkor van lehetőség, ha a szerződést kötő felek annak megkötésekor, mint jogalanyok léteznek. A bejegyző határozat a szakszervezet tekintetében kollektív jogokat keletkeztető hatályú, azonban a bejegyzés hiányában a szakszervezet létre sem jön, ezért kollektív szerződést sem köthet. A Kúria – egyezően a Gazdasági Kollégium elvi határozatával – kifejtette, hogy nem létező kollektív szerződésre a felperes munkavállalók jogot nem alapíthattak. A perbeli esetben további bonyodalmat jelentett, hogy az alperes munkáltató a felperes munkavállalók munkaviszonyát

¹¹ Azonos következtetésre jut Nádas György: „A Ptk. fenti rendelkezéséből csak az a következtetés vonható le, hogy megállapodásról – lett volna az érvényes vagy érvénytelen – csak akkor beszélhetünk, ha az a felek között jön létre. Ebből következően, ha konszenzus a lényeges vagy bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben nincs, akkor a szerződés sem jön létre” Lásd bővebben: Nádas György: A kollektív szerződések jogdogmatikai kérdéseinek vizsgálata, in: *Tisztelet. Ünnepi tanulmányok Dr. Hágelmayer Istvánné születésnapjára* (szerk.: Horváth István), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015, 321-331. o.

¹² A Legfelsőbb Bíróság (Kúria) 1146/2004. számú gazdasági elvi határozata

úgy szüntette meg, hogy a megszüntető okiratokban több helyen felhívta a kollektív szerződés rendelkezéseit is, ezen felül – a kollektív szerződésben foglaltaknak megfelelően – törvényben előírnál magasabb összegű végkielégítést biztosított az érintett munkavállalóknak. A felmondásokban azonban nem jelentek meg a kollektív szerződésben egyébként külön a létszámcsökkentés esetére előírt további négyhavi végkielégítésre vonatkozó rendelkezések. A Kúria kifejtette, önmagában az a körülmény, hogy a felmondások az Mt-ben biztosítottnál magasabb összegű végkielégítéseket tartalmaztak, nem jelenti azt, hogy a munkáltató a felmondási okiratban nem szereplő, de a nem létező kollektív szerződésben egyébként meglévő kikötésre vonatkozóan is egyoldalúan kötelezettséget vállalt volna. A munkáltató azonban a felmondási okiratokban vállalt kötelezettségeiért (pontosabban az ott felhívott kollektív szerződésben foglalt rendelkezések teljesítéséért) végső soron a kollektív szerződés nem létezésétől függetlenül kötve maradt, ezt meghaladóan azonban a kollektív szerződés rendelkezéseire a munkavállalók nem alapíthattak jogot.¹³

Koránt sem ilyen egyértelmű a munkajogban az álképviselő értelmezése. A fentebb bemutatott gazdasági kollégiumi határozat az álképviselőt egyértelműen a nem létező szerződés példájának tekinti. Az Mt. azonban arra az esetre, ha a munkáltatói jogkört nem az arra jogosított személy (szerv, testület) gyakorolta, az érvénytelenség jogkövetkezményeit rendeli alkalmazni, amely orvosolható, ha a jogkör gyakorlója a jognyilatkozatot jóváhagyta. Jóváhagyás hiányában is érvényes lesz a jognyilatkozat, ha a munkavállaló a körülményekből alappal következtethetett az eljáró jogosultságára. E rendelkezésből arra a következtetésre juthatunk, hogy szemben a polgári jogi szabályokkal, az Mt. szerint létező¹⁴ szerződést köt a munkáltatói jogkört jogosulatlanul gyakorló álképviselő is. E szabály különösen a munkajogi érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazása során okozhat nagyobb fejtörést a gyakorló jogász számára.

A polgári jogban a nem létező szerződés jogkövetkezményeként, a nem létező szerződés alapján juttatott juttatások és keletkezett károk esetére, ahogy azt a már többször hivatkozott gazdasági kollégiumi elvi határozat is kifejti, a szerződésen kívüli károkozás és a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alkalmazandók. Az Mt. azonban nem rendeli alkalmazni mögöttes szabályként a Ptk-nak a jogalap nélküli gazdagodásra vonatkozó szabályait. Annyi lehetőséget nyújt az Mt., hogy a munkáltató a jogalap nélkül kifizetett munkabér szabályai alapján követelje vissza a már kifizetett juttatásokat, azonban erre a törvényben biztosított hatvan napos határidőn belül nyílik lehetősége.

Ahogy az a fentebb bemutatott jogesetben a felmondási okiratokban vállalt, magasabb összegű végkielégítések mutatták, a munkáltató címzett, egyoldalú jognyilatkozata nem létező szerződésnél is kötelezettséget keletkeztethet, azaz önmagában a kollektív szerződés rendelkezéseire hivatkozást tartalmazó nyilatkozat is kvázi egyoldalú kötelezettségvállalásként érvényesülhet. Felvetődik a kérdés, hogy amennyiben a munkáltató (az egyébként nem létező) kollektív

¹³ Kúria (Legfelsőbb Bíróság) Mfv.I.10.094/2010/5.

¹⁴ Létező, tehát jóváhagyás esetén érvényes, annak hiányában pedig érvénytelen, nem pedig nemlétező szerződést köt az a személy, aki a munkáltatói jogkört jogosulatlanul gyakorolja.

szerződést helyben szokásos módon kihirdeti, és alkalmazza azt, mi lesz annak jogi sorsa. Az Mt. 16-17. § alapján a munkáltató egyoldalú kötelezettségvállalást tartalmazó nyilatkozata alapján a jogosult (munkavállalók) elfogadására tekintet nélkül követelhető a vállalt kötelezettség teljesítése. A munkáltató e nyilatkozatait egyoldalúan megállapított belső szabályzatban vagy egyoldalúan kialakított gyakorlat érvényesítésével (a továbbiakban együtt: munkáltatói szabályzat) is megteheti. Egy, a munkavállalókkal közölt kollektív szerződés több olyan munkáltatói kötelezettségvállalást tartalmazhat, amelyek a munkavállalókra nézve előnyösek, de a kollektív szerződés egészét összességében értelmezve, a munkavállalók számára hátrányos jogosultságok és kötelezettség viszonyában, feltételesek. Az Mt. jognyilatkozatok értelmezésére vonatkozó alapelve szerint a jogról lemondó vagy abból engedő nyilatkozatot nem lehet kiterjesztően értelmezni, ezért az egyébként nem létező kollektív szerződésre sem lehet pusztán a közlés alapján jogot alapítani. Ennek megfelelően függetlenül attól, hogy a nem létező kollektív szerződést a munkavállalók a gyakorlatban esetlegesen alkalmazták és teljesítették, annak teljesítése nem követelhető.¹⁵ Azonban, ha munkáltató által egyoldalúan kialakított szabályzat vagy gyakorlat érvényesítésével a kollektív szerződés egyes rendelkezéseit felhívja és alkalmazza, a munkáltató által vállalt, és ezáltal egyoldalú kötelezettségvállalás formájában megerősített kötelezettségek tekintetében a kollektív szerződés legfeljebb már csak a hivatkozások nevében kollektív szerződés, és a munkáltatói szabályzatban alkalmazott – látszólag kollektív szerződéses – rendelkezések egyoldalú kötelezettségvállalásként, illetőleg annak részeként értelmezhetők.

Végezetül, az Mt. lehetővé teszi, hogy a munkajogi jognyilatkozatok esetén is alkalmazást nyerjen a Ptk. utaló magatartást szabályozó 6:587. §-a. Amennyiben a munkáltató a jogosulatlanul eljáró szakszervezettel, szakszervezeti képviselővel nem létező kollektív szerződést köt, okkal bízhat abban, hogy a kollektív szerződésben a munkáltató javát szolgáló rendelkezések számára előnyös következményekkel járhatnak. Amennyiben a nem létező kollektív szerződés megkötése visszavezethető pl. be nem jegyzett szakszervezeti tisztségviselőjének szándékos magatartására, és e kollektív szerződésben vállalt kötelezettségeit az abból származó előnyökben bízva a munkáltató teljesíti, az ebből eredő károk megtérítése érdekében, álláspontom szerint, jogot alapíthat e rendelkezésre.

4. A kollektív szerződés érvénytelensége

A kollektív szerződések vonatkozásában az Mt. alapján – a polgári jog szabályaihoz hasonlóan – az érvénytelenségnek két esetét különböztethetjük meg: a semmisséget és a megtámadhatóságot. Az Mt. szerint semmis a megállapodás, ha munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütközik, ha ilyen szabály megkerülésével jött

¹⁵ *“Megalapozott a másodfokú bíróság azon érvelése, amely szerint a létre nem jött szakszervezettel kollektív szerződést kötni nem lehetett. A perbeli esetben nem a kollektív szerződés érvénytelenségét kellett megállapítani, hanem azt, hogy a kollektív szerződés érvényesen létre sem jött, ezért arra a felperesek jogot nem alapíthattak.”* - Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Mfv.I.10.094/2010/5.

létre, illetőleg, ha nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütközik. A törvény a színlelt megállapodás semmisségét is kimondja, és ha az más megállapodást lepez, azt a lepezett megállapodás alapján kell megítélni. Feltételesen érvénytelen, azaz megtámadható a megállapodás, ha annak megkötésekor valamely lényeges körülmény tekintetében tévedés, megtévesztés, illetőleg jogellenes fenyegetés vezette a felet. A semmisségre az érdekelt határidő nélkül hivatkozhat, illetve azt a bíróság is hivatalból köteles figyelembe venni. A kollektív szerződés esetében érdekeltnek kell tekinteni a szerződést kötő feleket és mindazokat a személyeket (munkáltatókat és munkavállalókat), akik/amelyek a kollektív szerződés hatálya alatt állnak, illetőleg a szerződés érvénytelenségének megállapításához jogos érdekük fűződhet (pl. szerződéskötésben nem részes, de utóbb szerződés kötésére jogosulttá vált szakszervezet).¹⁶Az Mt. szövegének szó szerinti értelmezéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy megtámadásra a kollektív szerződés esetében csak a szerződést kötő felek jogosultak, azaz a szerződés kötésében nem részes szakszervezetnek, illetőleg a munkavállalóknak erre nincs lehetőségük.

Ahogy a nem létező szerződések esetében már bemutatásra került, a jogalanyiség hiányában a szerződés létre sem jön, azonban, ha valamelyik félnek hiányzik a kollektív szerződés-kötési képessége – hasonlóan a polgári jogi cselekvőképesség hiányához – az semmisséget fog eredményezni. Ugyancsak semmisséghez vezet, ha a kollektív szerződés az alaki kötöttség megsértésével jön létre, bár ez koránt sem ilyen egyértelmű kérdés az Mt. jelenleg hatályos szövege alapján. Az új Mt. 278. §-a a kollektív szerződéses megállapodás írásba foglalásának kötelezettségét írja elő, az Mt. 22. §-a pedig általánosságban rendelkezik az alaki kötöttség szabályairól. Az Mt. 22. § (4) bekezdése kimondja, hogy az alaki kötöttség megsértésével tett jognyilatkozat – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – érvénytelen, azonban kifejezésre juttatja, hogy az érvénytelenség jogkövetkezménye nem alkalmazható, ha a jognyilatkozat a felek egyező akaratából teljesezésbe ment. Ezt a fordulatot sajátosan lehet értelmezni a kollektív szerződés tekintetében, hiszen bár a szakszervezet és a munkáltató viszonyában (tulajdonképp a kollektív szerződés kötelmi része tekintetében) szorosabb értelemben vett szerződéses akaratról beszélhetünk, a munkaviszonyra vonatkozó normatív hatályú rendelkezések esetén a munkavállalók csak közvetett módon vesznek részt e szerződéses akarat formálásában. A kollektív szerződés normatív tartalmú rendelkezéseinek a munkavállalók vonatkozásában egyenként, egyező akaratából történő teljesítéséről ebből kifolyólag aligha beszélhetünk. Ezért, az ilyen tartalmú kollektív szerződések esetében az Mt. 22. § (4) bekezdés második mondata nem alkalmazható: az alakiség megsértésével tett kollektív szerződés a felek akaratótól függetlenül érvénytelen, arra munkaviszonyból származó jogot vagy kötelezettséget alapítani nem lehet.¹⁷

¹⁶ Berke i.m. 172-173. o.

¹⁷ Berke Gyula a kollektív szerződés kötelmi hatályú rendelkezései tekintetében úgy látja, hogy a felek egyező akaratából történő teljesítés orvosolhatja az alaki érvénytelenséget: „Az ún. kötelmi hatályú – azaz kizárólag a szerződést megkötő felek viszonyát rendező kollektív szerződéses szabályok esetében – az Mt. 22. § (2) bekezdés és Mt. (4) bekezdés alkalmazása szóba jöhet: amennyiben a felek e megállapodásukat egyező akarral teljesítették, úgy az alaki követelmény megsértése miatti érvénytelenségre nem hivatkozhatnak.” Lásd: Berke i.m. 170. o.

Arra a kérdésre, hogy amennyiben a munkáltató az érvénytelen kollektív szerződést alkalmazza, annak milyen jogkövetkezménye lehet, a Kúria Mfv.I.10.885/2007/3. számú ítéletében adott választ. Az előadott tényállás szerint alperes munkáltató jogellenesen szüntette meg a felperes munkavállaló munkaviszonyát felmondással, és egyben a felmondási okiratban kollektív szerződésre hivatkozással magasabb összegű végkielégítés fizetését vállalta. A per folyamán azonban (egy másik) bíróság a perbeli kollektív szerződés érvénytelenségét – álképviselőre hivatkozással – jogerősen megállapította. A Kúria egyrésztől kifejtette, hogy a felmondásban történt kötelezettségvállalás miatt az alperes munkáltató köteles kifizetni a kollektív szerződés szerint járó magasabb végkielégítést. Ebből az érvelésből levezethető a nem létező kollektív szerződéseknél már kifejtett megállapításom is, amely szerint, ha az érintett rendelkezésre hivatkozás (függetlenül a rendelkezés érvénytelenségétől, nem létezésétől) egyben kötelezettségvállalás tartalmazó nyilatkozatként is értelmezhető, nemcsak az érvénytelenség jogkövetkezménye, hanem az egyoldalú kötelezettségvállalás szabályai is alkalmazhatók. A Kúria másrésztől előadta, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei alapján, a kollektív szerződésre annak semmissége esetén is jogot lehet alapítani, és az érvénytelen megállapodásból eredő jogokat és kötelezettségeket úgy kell elbírálni, mintha azok érvényesek lettek volna. Ebből következően pedig a kollektív szerződésben foglalt rendelkezések voltak irányadóak a felperes járandóságainak megállapításánál, függetlenül attól, hogy az a felmondásban szerepelt-e, és hogy annak érvénytelenségét a per folyamán jogerős ítélet állapította meg.

Eltérő következtetésre jutott a Kúria EBH2002. 693. számú elvi döntésében, melyben kimondta, hogy ha a szakszervezettel kötött bérfeljesztési megállapodás érvénytelennek bizonyult, az ennek alapján kifizetett összeg visszajár a munkáltatónak, és ezt az igényét beszámítás útján is érvényesítheti. Sem a kollektív szerződés útján megvalósult bérfeljesztést, illetőleg annak összegét, sem a megállapodás érvénytelenségét nem vitatta a felperes munkáltató, hiszen a perbeli kollektív szerződés érvénytelenségét a bíróság más perben jogerősen megállapította. A vizsgált téma szempontjából lényeges, hogy a Kúria döntésének alapjául a perbeli időszakban hatályos Ptk. 237. § (1) bekezdését¹⁸ jelölte meg, és ítéletével elrendelte a szerződéskötést megelőző helyzet visszaállítását, amelyet a munkáltató beszámítás útján is érvényesíthet. Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a Kúria ellentétes elvi következtetéseket vont le a kollektív szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeit illetően.¹⁹ Megjegyzendő továbbá, hogy sem a korábbi, sem a jelenleg hatályos Mt. nem rendel el alkalmazni a Ptk-t az Mt-

¹⁸ A perbeli időszakban hatályos Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 237. § (1) bekezdése szerint: *„Érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani.”*

¹⁹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) jelentősen változtatott a korábbi Ptk-ban szabályozott érvénytelenségi jogkövetkezmények rendszerén, azt differenciáltabbá tette. Az eredeti állapot helyreállítása esetén azonban a hivatkozott esethez hasonló végkimenetelű ítéletet hozhatna a bíróság, azaz, ha a szerződéskötés előtt fennállt helyzetet természetben nem lehet visszaállítani a bíróság elrendeli az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeni megtérítését (Ptk. 6:113. §).

ben szabályozott megállapodások érvénytelensége esetén, ezért az utóbb hivatkozott bírósági döntés felülvizsgálata indokoltnak mutatkozik.^{20 21}

A Kúria egy másik, eseti (Mfv.I.10.231/2012/4.) döntésében kollektív szerződés jogszabályba ütközését vizsgálta. A perbeli tényállás szerint alperes munkáltató 2010. január 1-jétől hatályos kollektív szerződése szerint a felperes munkáltatói felmondás esetén magasabb összegű végkielégítésre lett volna jogosult. A perbeli esetben azonban a munkaviszony megszüntetésére közös megegyezéssel megállapodással került sor, amely nem tartalmazott végkielégítést. A munkavállaló a megállapodást megtámadta, mert álláspontja szerint a munkáltató megtévesztette őt a kollektív szerződés alapján járó, magasabb összegű végkielégítést illetően. Az alperes előadta, amennyiben nem sikerült volna megegyezni a munkaviszony megszüntetésében, a felperes munkaviszonyát magatartásával összefüggő okból kívánta volna megszüntetni. Előadta továbbá, hogy a perbeli időszakban hatályos kollektív szerződés valóban magasabb összegű végkielégítést írt elő (rendes) felmondás esetére, de ez ellentétes a köztulajdonban álló gazdasági társaságok takarékosabb működéséről szóló 2009. évi CXXII. törvénnyel²², amely nem tette lehetővé, hogy a munkavállaló végkielégítésre legyen jogosult, ha a felmondás indoka a munkavállaló munkaviszonnyal kapcsolatos magatartásával összefügg.²³ A Kúria az alperesi érvelést elfogadva hozta meg ítéletét, és megállapította, helyesen tájékoztatták a felperest arról, hogy végkielégítésre – kollektív szerződés jogszabályba ütközése miatt – nem lett volna jogosult.²⁴

A fenti esetek elemzését követően felvetődhet a dilemma, hogy meddig és mikortól lehet alkalmazni a jogszabályba ütköző kollektív szerződés esetében az érvénytelenségi jogkövetkezményeket, különösen a normatív hatályú rendelkezések tekintetében. Az Mt. 29. § (1) bekezdése értelmében az érvénytelen megállapodás alapján létrejött jogviszonyból származó jogokat és kötelezettségeket úgy kell tekinteni, mintha azok érvényes megállapodás alapján állnának fenn. E jogkövetkezmény megfelel a normatanban a jogi norma érvénytelenségének (ex tunc) jövőre nézve történő megállapításának, illetve jövőbeni nem alkalmazásának.²⁵ A hivatkozott bírói gyakorlat szerint, ha a

²⁰ Hasonló következtetésre jut Lőrincz György: „*Ezért feltehetőleg felülvizsgálatra szorul az a gyakorlat, amely a kollektív szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeit nem az Mt., hanem a Ptk. szabályai alapján látja megállapíthatónak (693. EH).*” Erről lásd: Lőrincz György: *i.m.* 5. o.

²¹ EBH2002. 693

²² 2009. évi CXXII. törvény 7. § (1) [...] *A munkavállaló nem jogosult végkielégítésre, ha a munkáltató rendes felmondásának indoka - ide nem értve az egészségügyi alkalmatlanságot - a munkavállaló képességeivel vagy munkaviszonnyal kapcsolatos magatartásával összefügg.*

²³ A perbeli időszakban hatályos Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 13. § (2) - (3) bekezdései szerint: *„Kollektív szerződés a munkaviszonyra vonatkozó bármelyik kérdéstről rendelkezhet, de - a (3) bekezdésben foglalt kivétellel - jogszabállyal ellentétes nem lehet.*

(3) Kollektív szerződés, illetve a felek megállapodása e törvény harmadik részében meghatározott szabályoktól - ha e törvény másképp nem rendelkezik - eltérhet. Ennek feltétele, hogy a munkavállalóra kedvezőbb feltételt állapítson meg.”

²⁴ Kúria Mfv.I.10.231/2012/4.

²⁵ Berke *i.m.* 173. o.

jogszabályváltozás folytán érvénytelen rendelkezésre a munkavállaló hivatkozik egy perben, a kollektív szerződés adott rendelkezését már a jogszabályváltozás pillanatától semmisnek kell tekinteni, és a munkavállaló – függetlenül attól, hogy a kollektív szerződés az adott rendelkezést továbbra is tartalmazza – arra jogot nem alapíthat. A Kúria korábban ismertetett ítéleteiben az érvénytelen kollektív szerződés rendelkezéseit azonban – a kollektív szerződés semmisségét a per folyamán jogerősen megállapító bírósági ítélettől függetlenül – utólag is alkalmazni rendelte a felmondásokban, az Mt. 29. § (1) bekezdésében foglaltaknak megfelelően, azaz a felek az érvénytelenség jogerős megállapítása ellenére is jogot alapíthattak a kollektív szerződésre.²⁶ Kétségtelen tény, hogy ezekben az esetekben az érvénytelenségi jogkövetkezmények jogerős megállapítását megelőzően érvényesítettek igényt a semmis rendelkezésekre hivatkozással. Alappal feltételezhető azonban, hogy a kollektív szerződés semmisségét előidéző ok (jogszabályba ütközés, pl. álképviselőlet miatti érvénytelenség) értelemszerűen az egyébként alkalmazni rendelt érvénytelen kollektív szerződés aláírásától kezdődően, jóval az igények érvényesítését megelőzően fennállott, és az érvénytelenség tényéről a feleknek esetlegesen tudomásuk is volt. Az érvénytelenségi jogkövetkezmények azonban csak a jogerős bírósági ítélettel álltak be. Következtetésképpen, ameddig a kollektív szerződés érvénytelenségét jogerős ítélet nem mondta ki, az érvénytelenség jogkövetkezményei alapján – függetlenül annak nyilvánvalóságától – úgy kellett tekinteni, mintha az abból származó jogok érvényes kollektív szerződés alapján állnának fenn. Amennyiben tehát a felek – a munkáltató és a szakszervezet – a kollektív szerződés jogszabályba ütköző, és emiatt érvénytelen rendelkezésének fogyatékoságát nem hátrították el (pl. kollektív szerződés módosításával, felmondásával), az jogszabályba ütközésétől függetlenül alkalmazandó kellene, hogy legyen, tulajdonképp az érvénytelenség bírósági megállapításáig.

A két ítélet közötti lényeges különbségből eredő anomália abból ered, hogy nem jogszabályváltozás folytán előállott érvénytelenségnél a bíróság ellentétes gyakorlatot alkalmazott a jogkövetkezményeket illetően. A jogszabályváltozás miatt semmis, és e miatt jogszabályba ütköző kollektív szerződés semmisségét *de facto* a jogszabályváltozás tényére (időpontjára) visszaható hatállyal mondta ki, függetlenül attól, hogy a kollektív szerződésben a jogszabályba ütköző rendelkezés a per folyamán is változatlanul szerepelt, és arra jogot alapítani ettől az időponttól kezdődően nem lehetett. Ezzel szemben az álképviselőlet miatti jogszabályba ütköző, és semmis kollektív szerződésnél a bírósági ítélet jogerőre emelkedésének, illetőleg az igény érvényesítésének az ideje határozta meg az érvénytelenségi jogkövetkezmények beálltának idejét a jövőre nézve, és visszamenőlegesen az érvénytelen megállapodás rendelkezései is alkalmazandók voltak.²⁷

²⁶ Itt egyben azt is feltételezem, hogy az Mt. 29. (3) bekezdésében foglalt részleges érvénytelenséget kiegészítő szabály sem alkalmazható, és a felek az érvénytelen rész (pl. a szakszervezet esetében a béremelés, munkavállalókra kedvezőbb felmondási és végkielégítési szabályok, munkáltató oldaláról ugyanígy a kedvezőbb rendelkezések) nélkül nem állapodtak volna meg.

²⁷ Folytatva e gondolatmenetet a munkáltató oldaláról kedvező rendelkezés vizsgálatával, ha például a kollektív szerződés nyilvánvalóan jogszabályba ütköző módon pl. az általános munkarendben foglalkoztatott munkavállalói részére az általános teljes napi munkaidőt 10 órában állapítja meg, a

A Kúria Mfv.II.10.514/2011/7. számú döntésében szintén a kollektív szerződés jogszabályba ütközését vizsgálta. A perbeli tényállás szerint az alperes munkáltató egyes szervezeti egységeiben foglalkoztatott közalkalmazottjai részére kollektív szerződés rendelkezése alapján kockázati pótlékot állapított meg, azonban az azonos munkakörülmények között munkát végző felperesek nem részesültek ebben a díjazásban. Az alperes munkáltató előadta, hogy a Kjt. kógens rendelkezéseiből következően a juttatásokban egyébként részesülő közalkalmazottak javára sem térhetett volna el, ezért a juttatás kifizetésére – végső soron jogszabállyal ellentétes kollektív szerződéses kikötésre hivatkozással – egyébként is jogalap nélkül került sor. A Kúria megállapította, hogy a perben nincs annak jelentősége, hogy az alperes jogszabállyal ellentétesen, kollektív szerződésbe ütköző módon, vagy érvénytelen kollektív szerződés alapján folyósít kockázati pótlékot, mert amíg ezt a kiegészítő illetményt az azonos helyzetben levő felpereseknek nem biztosítja, csak az egyenlő bánásmód elvébe ütköző módon foszthatja meg őket a juttatástól, ezért a felperesek arra a kollektív szerződéstől, annak érvénytelenségére tekintet nélkül jogosultak. Megjegyzendő viszont, hogy ha a Kúria jelentőséget tulajdonított volna a kollektív szerződés semmisségének, az Mt. 29. § (1) bekezdésének alkalmazása szerint, a már korábban ismertetett gyakorlat szerint az érvénytelen kollektív szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket úgy kellett volna elbírálni, mintha azok érvényesek lettek volna. Azaz, a jogszabályba ütköző, ezért érvénytelen kollektív szerződés alapján juttatott járandóságok tekintetében a munkáltató hiába hivatkozott volna a juttatások jogalapjának hiányára, mert végső soron az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazásával maga az érvénytelen szerződés is jogi alapot szolgáltathat egyes kifizetéseknek.²⁸

5. Kollektív szerződés módosításának érvényessége, érvénytelensége

A munka törvénykönyve a kollektív szerződés módosításával kapcsolatosan azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az a szakszervezet, amely a kollektív szerződés megkötését követően felel meg a kollektív szerződés-kötési feltételnek, jogosult a

bíróságnak – az Mt. alkalmazásával – akkor sincs olyan lehetősége, hogy a kollektív szerződést visszamenőlegesen nyilvánítsa érvénytelenné. A magánjogi érvénytelenség szabályait követve, tartós jogviszonyokban – így a munkajogviszonyban – ha a nyújtott szolgáltatás (munka) természetbeni visszatérítésére egyébként sincs lehetőség, az az alapján nyújtott ellenszolgáltatást sem lehet visszakövetelni, ezért, a kollektív szerződés az érvénytelenség megállapításáig „érvényes marad”.

²⁸ „[...] mivel a munkáltató kollektív szerződésben valamely részleg meghatározott számú közalkalmazottja részére illetménypótlék címén havi illetményösszeg megfizetését annak ellenére biztosította, hogy annak valamennyi törvényi feltétele együttesen fennállt volna, a juttatásban részesülővel összehasonlítható helyzetben lévő azon közalkalmazottak, akiket a KSZ szerinti juttatás nem illetett meg, megalapozottan hivatkozhattak az egyenlő bánásmód követelményének megsértésére. A munkáltató ugyanis nem tehet indokolatlan megkülönböztetést és a jogszabályokban foglaltakon túl elismert többletterhelésért adott juttatást valamennyi azonos helyzetben lévő részére köteles biztosítani. A Legfelsőbb Bíróság tehát nem annak tulajdonított jelentőséget, hogy az alperes a KSZ szerinti többletdíjazást minek nevezte, hanem annak, hogy azt az összehasonlítható helyzetben lévő valamennyi közalkalmazott részére nem biztosította.” Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Mfv.II.10.514/2011/7.

kollektív szerződés módosítását kezdeményezni, és a módosítással kapcsolatos tárgyaláson - tanácskozási joggal - részt venni. Egyébként arra a következtetésre juthatunk, hogy a módosításra a megkötésre előírt szabályok szerint és feltételekkel kerülhet sor. Ebből azt is levonhatjuk, hogy a módosítás nem létezésére, érvénytelenségére, ideértve az alakiságra vonatkozó követelményeket a módosítás esetén is megfelelően kell alkalmazni. Az Mt. fentebb ismertetett rendelkezéséből az is következik, hogy a kollektív szerződés módosítására is csak a kollektív szerződést kötő felek jogosultak, az utóbb szerződéskötési képességet szerzett szakszervezet kollektív szerződés módosítására nem jogosult. Ezt a megállapítást támasztja alá a Kúria ítélezési gyakorlata is, ami eseti döntésében kimondta, hogy a kollektív szerződés módosítására a munkavállalók képviselőjében azok a szakszervezetek jogosultak, amelyek az adott kollektív szerződést megkötötték.²⁹ A perbeli esetben a szakszervezet a kollektív szerződés több módosításában is részt vett, ráadásul ezt a jogát senki sem vitatta. A bíróság azonban visszamenőlegesen valamennyi módosítás érvénytelenségét megállapította, és kimondta, hogy jogszabály az időközben szerződéskötésre képessé vált szakszervezetnek sem ad jogot a nem általa kötött kollektív szerződés módosítására. Megjegyzendő azonban, hogy a korábbi szabályozás lehetővé tette, hogy az idő közben reprezentatívvá vált szakszervezet a kollektív szerződést felmondhassa. Ilyen felhatalmazást a jelenleg hatályos Mt. már nem tartalmaz, ezért arra a következtetésre juthatunk, hogy az utóbb kollektív szerződés kötésére képessé vált szakszervezet a felmondás jogát sem gyakorolhatja érvényesen.³⁰

Tekintettel arra, hogy a kollektív szerződés kötésére jogosult szakszervezetek a kollektív szerződést együttesen köthetik meg, amennyiben a kollektív szerződést több szakszervezet kötötte, annak módosítására is együttesen jogosultak. Ezzel kapcsolatosan a Kúria a régi Mt. rendelkezéseire alapított elvi határozatában kimondta, hogy a szerződésekre vonatkozó általános elveknek megfelelően a kollektív szerződés módosítására is csak annak van joga, aki a megkötésben részt vett, és a szakszervezet szerződéskötési jogát nem érinti, ha az időközi üzemi tanácsi választások eredményeként már nem minősül reprezentatív (üzemi tanács választáson a leadott szavazatok legalább tíz százalékát megszerző) szakszervezetnek.³¹ Az új szabályozás a reprezentatív szakszervezet kategóriáját megszüntette, és jelenleg az a szakszervezet jogosult kollektív szerződés kötésére, amely tagjainak száma eléri a munkáltatóval munkaviszonyban álló, munkavállalók létszámának tíz százalékát.³² Ha több ilyen szakszervezet van, a szakszervezetek együttesen jogosultak a kollektív szerződés megkötésére. A hatályos szabályok és a bírói gyakorlat összevetéséből az következhetne, hogy mindaddig, amíg a kollektív szerződést kötő szakszervezetek közül legalább egy szakszervezet

²⁹ BH2003. 128

³⁰ *„Az Mt. 276. § (8) bekezdése a kollektív szerződéskötési képességet a kollektív szerződés megkötését követően megszerzett szakszervezetnek a kollektív szerződés módosításával kapcsolatos jogát rögzíti. E szakszervezet - mivel nem volt szerződéskötő fél - a kollektív szerződés módosítására sem jogosult (azt fel sem mondhatja)”* BERKE i.m. 157.

³¹ EBH2002. 684

³² Munkáltatói érdek-képviselői szervezet által kötött kollektív szerződés esetében a kollektív szerződés hatálya alá tartozó munkavállalók létszámának tíz százalékát kell, hogy elérje.

megfelel a kollektív szerződéskötési képesség feltételeinek, a kollektív szerződés módosításához valamennyi, a kollektív szerződés megkötésében részt vevő szakszervezet egyetértése szükséges volna, függetlenül attól, hogy adott szakszervezet milyen taglétszámmal működik adott munkáltatónál, és hogy ebből kifolyólag elvesztette-e a kollektív szerződéskötési képességhez szükséges, 10 százalékos mértékű taglétszámot. Az Mt. jelenleg hatályos szabályai azonban egyértelművé teszik, hogy a szerződéskötési képességhez e taglétszám megléte szükséges, továbbá kimondják, hogy a több szakszervezet által kötött kollektív szerződés hatályát veszti, ha egyik szakszervezet sem jogosult kollektív szerződés kötésére – azaz mindaddig hatályban marad, amíg legalább egy olyan szakszervezet van, amelyik kollektív szerződést tud kötni. Abban az esetben, ha az egyedül maradt szakszervezet kollektív szerződést kívánna is kötni (módosítani), a bírói gyakorlat alkalmazásával a többi, szerződéskötési képességét veszített szakszervezet nélkül arra nem lenne képes, holott a jogalkotó – álláspontom szerint – éppen azt kívánta kifejezni, hogy az a szakszervezet legyen jogosult a kollektív szerződés módosítására is, amelyik egyébként rendelkezik kollektív szerződéskötési képességgel is.³³ Ha az álláspontom helyes, végső soron a bírói gyakorlat e tekintetben is felülvizsgálatra szorul, és az új szabályok szerint a szerződéskötési jogosultsággal rendelkező szakszervezet számára van lehetőség kollektív szerződést módosítani. Amennyiben viszont az új rendelkezések tekintetében is a hivatkozott gyakorlat a helytálló, és a kollektív szerződés módosításában részt kell vennie a megkötésekor részt vevő, de szerződéskötési jogosultságát elvesztő szakszervezetnek, a munkavállalók – jogosultságot nem eredményező – részének támogatásával (vagy azzal sem) bírósági szakszervezet szükségtelenül képes akadályozni a kollektív szerződéses alkufolyamatokat, és ez által a szabályozás rendeltetésellenes joggyakorlásának enged teret. Külön említésre méltó körülmény az egyesületi (szakszervezeti) taglétszám ellenőrizhetőségének kérdése, hiszen könnyen előfordulhat a gyakorlatban az a körülmény, hogy a „papíron” (bírói nyilvántartása szerint) szerződéskötési képességgel rendelkező szakszervezet ténylegesen már a kollektív szerződés módosításához, megkötéséhez szükséges taglétszámmal sem rendelkezik.³⁴

6. Összegző gondolatok

A fentebb leírtakból arra a következtetésre juthatunk, hogy a kollektív szerződés érvénytelenségével kapcsolatos szabályozás – különösen az alkalmazható jogkövetkezmények tekintetében – számos esetben dogmatikai, értelmezési nehézségekbe ütközik. A munkajogi megállapodások általános szabályai nehezen

³³ Bár nem tárgya ennek a tanulmánynak, de vitatható annak a szabálynak az indokoltsága is, hogy az adott esetben több, együttesen 10 százalékos mértékű meghaladó taglétszámmal rendelkező, de önállóan azt el nem érő szakszervezetek sem a kollektív szerződés megkötésében, sem annak módosításában érvényesen nem vehetnek részt.

³⁴ Ennek ellenőrzésére a munkáltatónak is korlátozott jogosítványai vannak, hiszen az Mt. 271. § (1) bekezdése alapján a munkáltató nem követelheti, hogy a munkavállaló szakszervezethez való tartozásáról nyilatkozzék.

alkalmazhatóak e speciális jogintézmény tekintetében, ami kiütözik a hivatkozott kúriai esetekben is. Ez a megállapítás összességében felveti azt a kívánalmat, hogy indokolt volna a kollektív szerződések, mint megállapodások dogmatikáját jelenleginél részletesebben megalapozó szabályozás megalkotása, továbbá a Kúria részéről a megváltozott szabályozáshoz (pl. a jelenlegi szerződéskötési képességhez) igazodó, illetőleg a felülvizsgálatra szoruló joggyakorlatot egyértelműsítő állásfoglalás meghozatala. Külön kiemelendő, hogy a munkavállalónak – így pl. az alkufolyamatokban szakszervezeti tagként, tisztségviselőként részt vevő személynek, szerződési folyamatban részt nem vevő másik szakszervezetnek – a jelenlegi szabályozás szerint nincs lehetősége arra, hogy kollektív szerződését megtámadja. Ez végső soron ahhoz vezethet, hogy egyébként megtévesztés, fenyegetés, vagy a felek közös téves feltevésének hatására megkötött kollektív szerződések maradhatnak hatályban a megtámadás jogának elmulasztása, illetőleg annak akadályozottsága miatt.

Végső következtetésként arra az érdekes körülményre szeretném felhívni a figyelmet, hogy például a szakszervezet szerződéskötési képességének hiánya miatt érvénytelen szerződés esetén az érvénytelen kollektív szerződés rendelkezéseire a munkavállalók jogot alapíthatnak, különösen, ha a munkáltató egyoldalú nyilatkozataiban, kötelezettségvállalásában a kollektív szerződés rendelkezéseit felhívja, és ezáltal megerősíti. A kollektív szerződés munkavállalóra kedvezőbb rendelkezései így a munkáltató e nyilatkozatában „tovább élnek”. A munkáltatók a munkaerőpiacon általánosságban véve is gyakran teszik egyoldalúan kedvezőbbé a foglalkoztatási feltételeket, ha úgy tetszik, helyettesítve ezzel a kollektív szerződés munkavállalókra kedvező hatásait. A kollektív szerződés azonban egy olyan alku számára nyitja meg az utat, amellyel a munkáltatóra nézve is kedvező(bb) rendelkezések megállapítására van lehetőség, és az egyoldalúan juttatást/kedvezményeket biztosítani kívánó munkáltató a munkavállalók számára biztosított előnyöket kollektív szerződés megkötésétől, az abban biztosított előnyöket ellensúlyozva, számára is kedvezőbb rendelkezések alkalmazásától teheti függővé. E rendelkezések alkalmazására azonban érvénytelen/nem létező kollektív szerződés esetében nem lesz mód. Éppen ezért juthatunk arra a következtetésre, hogy a munkáltató érdekét kiemelten szolgálja, ha a kollektív szerződés megkötésére érvényesen, arra jogosult szakszervezettel kerül sor.

A genetikailag módosított állatok helyzete

Embersics Judit*

1. Bevezető

*„Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet,
és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai,
és minden állat fölött, mely a földön mozog.”
(Teremtés Könyve)*

A Teremtés Könyvének első lapjain olvashatók a fenti sorok, melyek úgy tűnik, egyértelmű felhatalmazást adnak az emberiség számára más élőlények, sőt, a Föld feletti uralkodásra.

Minden uralkodó eljut azonban addig a pontig, amikor is elfelejti, hogy uralkodni valami, vagy valaki felett nem csak kiváltság, hanem egyben óriási felelősség is. Uralkodni valami, vagy valaki felett azt jelenti, felelős vagy érte. Felelős az aktuális állapotáért, az abban való romlás vagy javulás bekövetkeztéért, pusztulásáért vagy virágzásáért.

Uralkodni egyet jelent ama hatalom meglétével, hogy az uralom tárgyát jó, vagy rossz irányba tereljük. Fejlesztjük, gondozzuk, ápoljuk, vagy elpusztítjuk, leromboljuk, így egy idő után megszűnünk uralkodónak lenni. Ez a döntés felelősség. Aki pedig birtokában van a döntés képességének és lehetőségének, mind felelősséggel tartozik saját döntéséért, azok összes következményéért. A fenti idézet tehát úgy is felfogható, hogy az emberiségre maga a Teremtés Könyve telepít felelősséget a Földre, és a rajta élő élőlények iránt.¹

A technika vívmányainak hatalmas léptékű fejlődésén túl talán a génmódosítás az, amely területen ez a hatalom/felelősség a leginkább kézzel fogható. Hatalmas távolságokat tudunk megtenni földön, vízen, levegőben; pusztító fegyvereket gyártunk, melyek az összes élőlény kiirtására alkalmasak; online világban élünk, ahol akár szenzitív adataink is könnyedén hozzáférhetővé válhatnak; az orvostudomány fejlődése pedig lehetővé teszi, hogy a természetes szelekciót kijátszva hosszú életet éljünk.

A génmódosítás lehetősége, a géntechnológia egy olyan új szelete a tudománynak, amely képes olyan határokat átlépni, melyekre e nélkül soha nem

* PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar.

¹ Ez természetesen csak egy fajta felfogás. Vannak vallások és kultúrák, amelyek egymás mellett élő élőlénytársaknak tekintik az embert és a bioszférát.

lettünk volna képesek. Átala akár új – az emberiségnek hasznos, vagy neki tetsző - fajokat hozhatunk létre, átlépve ezzel az evolúció határait. Eppen ezért, amennyire izgalmas és forradalmi, annyira veszélyes is, mivel a géntechnológia szélesebb fejlődésével lépést tartani majdhogynem lehetetlen, hiszen a GMO termékek ma már megtalálhatóak a piacon, de a következményeinek kutatása, a jogi szabályozás mintha csak kullogna az események után. Lehetséges, hogy a génmódosítás lehetőségével számos – az emberiség számára – problémát jelentő esetkör megoldhatóvá válik, de vajon fizetünk-e árat ezért, és ha igen, mikor és mekkorát?

A génmódosított szervezetek kapcsán általában mindenki a GM növényekre gondol, pedig lassan piacra kerülnek a fogyasztásra szánt GM állatok is, melyek megjelenése már etikai problémákat, tisztázandó erkölcsi kérdéseket is felvet. Ezek ugyan a jog körén kívül eső kérdések, sosem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a jognak az erkölcsiséghez kötődnie kell annak érdekében, hogy a társadalom többsége el tudja fogadni azt.

Ennek megfelelően a bioetika, mely az élővilág etikai kérdéseivel foglalkozó tudományterület, foglalkozik a környezetvédelem etikai kérdéseivel.² Ilyen etikai kérdés például a GM állatok kapcsán a tudatos állatvédelem egyik alapját adó önrérték kérdése, vagy az állat szenvedésre, fájdalomérzetre való képessége.

Manapság, mikor a nyugati országok már állati jogokról beszélnek, még fontosabbá vált foglalkozni a GM állatokkal, hiszen az állatok jogalanyiségének esetleges elismerése alapjaiban érintené a GM állatok létrehozásának lehetőségét. Az állati jogalanyiség lehetőségének vizsgálata során ezért elengedhetetlen a GM állatok létrehozási módjának, céljának, felhasználásuknak, és az ezekre vonatkozó szabályozásnak az ismerete.

2. A GMO, mint világjelenség elterjedése

A tudomány, ezen belül is a biotechnológia fejlődése vezetett el a géntechnológia kialakulásához. A géntechnológia a biotechnológia egyik ágának tekinthető, amely a molekuláris genetika és a genomika³ eszköztárával operál.⁴

Ahhoz, hogy egyáltalán kialakulhasson ez a technológia, szükséges volt a DNS manipulálására alkalmas enzimek felfedezése, mely eseményhez Arthur Kornberg, Martin Gellert⁵ valamint Werner Arber tudósok neve kapcsolható.⁶ Kialakulása

² Tahyné Dr. Kovács Ágnes: *A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében*. PhD értekezés. , Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktori Iskola, 2012. 310. o.

³ Élőlények génkészletének működését, a gének egymásra hatását és rendszerét vizsgáló tudomány. *Forrás*: MTA Agrártudományok Osztályának állásfoglalása a genetikailag módosított élőlényekkel kapcsolatban. in: *Genetikailag módosított élőlények (GMO-K) a tények tükrében*. Magyar Fehér Könyv.

⁴ Az MTA Agrártudományok Osztályának állásfoglalása a genetikailag módosított élőlényekkel kapcsolatban, (2010. május 26.) in: *Genetikailag módosított élőlények (GMO-K) a tények tükrében*. *Magyar Fehér Könyv*. (szerk.: Balázs Ervin, Dudits Dénes, Sági László), Szeged, Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület, Dudits Dénes, 2011, 8. o.

⁵ Felfedezte a DNS-ligáz nevű enzimet 1967-ben, mellyel lehetőség nyílt rekombináns DNS molekulák előállítására.

kapcsán megemlítendő még Stanley Cohen és Herbert Boyer neve, akik 1973-ban közölt kísérleti eredményeik alapján először mutatták ki, hogy különböző forrásból származó DNS-szakaszok összekapcsolhatók, vagy átrendezhetők, és ezek elősejtben is megőrzik működőképességüket.⁷

1976-ban Boyer és Robert Swanson megalapította a Genentech nevű céget, mely cég megalakulása a géntechnológiai ipar kezdetét jelentette.⁸

A géntechnológiával foglalkozó tudósok azonban nem csak a technológiában rejlő pozitívumokat ismerték fel, hanem annak veszélyeit is, ezért állásfoglalásokban fogalmazták meg e terület szabályozásának szükségességét. A magyar tudósok, köztük Szentágothai János professzor, az MTA akkori elnöke az 1970-es években kezdeményezte a tudós testület állásfoglalását a kérdésben.⁹ Ezzel nagyjából egy időben amerikai kutatók is így tettek. Paul Berg, az első rekombináns DNS előállítója (rDNS) 1974-ben azzal a javaslattal állt elő, hogy egészen addig ne folytassanak rDNS-re vonatkozó kísérleteket, amíg a megfelelő szabályozás és a biztonsági előírások kidolgozásra nem kerülnek. Az amerikai kutatók így arra kérték kormányukat, hogy szabályozza a géntechnológia alkalmazását, saját kísérleteikre pedig a kérdés kellő szabályozásáig moratóriumot hirdettek.¹⁰ Az USA felismerte a kérés fontosságát, és nekilátott a munkának. 1975-ben megszervezésre került az Asilomar-konferencia, melynek eredménye lett az amerikai egészségügyi tárca által kiadott útmutató.¹¹

Ezt a példát követve, az OECD 1986-ban közzétette az rDNS biztonsági megfontolásai kapcsán megfogalmazott ajánlásait. Ezekre épített az Európai Unió, amikor az 1990-es években kiadta első GMO-ra vonatkozó direktíváit. Azonban nem csak az EU, hanem számos nemzetközi szervezet dolgozott ki ajánlásokat a GMO jelenség kapcsán (Egészségügyi Világszervezet; Nemzetek Környezetvédelmi Programja stb.)¹²

1994-ben pedig megindult az első GM növény termesztése az USA-ban. Mára már ott tart a géntechnológia termékeinek felhasználása, hogy az Egyesült Államok, Brazília és Argentína ontja magából a GM mezőgazdasági növényeket, és így mára már az összes termőterület több mint felét teszik ki. A GM állatok - főleg egerek laborokban való felhasználása - pedig lassan mindennapossá vált. 2015-ben újabb mérföldkőhöz érkeztünk: a fogyasztásra szánt GM lazac az USA-ban a U.S.

⁶ ELTE Biokémiai Tanszék Munkaközössége: *Géntechnológia és fehérjemérnökség. Elektronikus-jegyzet.* (szerk.: Nyitray László), Budapest, 2013. 16-17. o.

Forrás: http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/Gentechnologia/Gentechnologia_e-book.pdf

⁷ *Uo.* 18. old.

⁸ *Uo.* 18. old.

⁹ Balázs Ervin: A géntechnológiai szabályozás menete, in: *Genetikailag módosított élőlények (GMO-K) a tények tükrében. Magyar Fehér Könyv* (szerk.: Balázs Ervin, Dudits Dénes, Sági László), Szeged, Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület, Dudits Dénes, 2011, 107. o.

¹⁰ ELTE Biokémiai Tanszék Munkaközössége: i.m. 19. o.

¹¹ Balázs Ervin: i.m. 107. o.

¹² *Uo.* 107. o.

Food and Drug Administration (FDA)¹³ által - hosszadalmas eljárást követően - engedélyezésre került.¹⁴

A GMO viharos gyorsasággal gyűrűzött be az élet legfontosabb területeire, mely már nem csak az emberiség ügye, ez a Föld ügye, hiszen az egész bioszférát érintő változásokat idézhet elő.

3. GMO kapcsán figyelembe veendő környezetjogi elvek, különös tekintettel a társadalmi részvétel elvére

A GMO-k szabályozásakor a már kialakult környezetjogi elvek alkalmazása kiemelkedően nagy jelentőséggel bír, mivel az előre nem ismert és meg sem ismerhető hosszútávú hatások beláthatatlan következménnyel járhatnak.

A környezetjogi elvek egyrészt iránymutatást adnak a jogalkotás számára, másrészt segítséget nyújtanak a jogalkotói szándék értelmezéséhez.¹⁵ Alkalmazásuk révén elkerülhetővé válnak a környezeti katasztrófák, valamint minimalizálni lehet egyes döntések környezetre gyakorolt káros hatását.

Ilyen például a *megelőzés és elővigyázatosság elve*. A megelőzés elve az ismert és várható hatások elleni előzetes fellépés igényét jelenti.¹⁶ Kettős értelme szerint vonatkozik egyrészt az ártalmak keletkezésének megelőzésére, másrészt pedig a károsító folyamatok további hatásai elleni fellépést foglalja magába.¹⁷ Az elővigyázatosság elve a megelőzéshez képest már egy lépéssel előrébb tart, mivel már a tevékenységek megalapozása során el kell kerülni az olyan helyzeteket, melyek a megelőzés alkalmazásának elvét követelnék meg.¹⁸ Ennek az elvnek az alkalmazásakor tehát eleve feltételezzük egy magatartásról az esetleges későbbi környezeti ártalmak bekövetkezésének lehetőségét.¹⁹ Az 1992. júniusában tartott ENSZ konferencia²⁰ eredményeképpen született meg a Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről (a továbbiakban: Riói Nyilatkozat), mely 27 alapvetelést tartalmaz a fenntartható fejlődés kapcsán. E Nyilatkozat 15. elve szerint „a környezet védelme érdekében az államok, lehetőségeiknek megfelelően, széles körben alkalmazzák az elővigyázatossági megközelítést. Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható föl indoklásként a környezetromlást megakadályozó költséghatékony intézkedések elhalasztására.”²¹

¹³ Az USA Élelmiszer és Gyógyszerfelügyeletét ellátó szervezete

¹⁴ <http://www.magro.hu/agrarhirek/tag/genmodositott-allatok/>

¹⁵ Bándi Gyula: *Környezetjog* (Második átdolgozott kiadás), Budapest, Szent István Társulat Az apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2014, 27-33. o.

¹⁶ Uo. 35. o.

¹⁷ Tahyné Dr. Kovács Ágnes: i.m. 94. o.

¹⁸ Bándi Gyula: i.m. 38. o.

¹⁹ Uo. 38. old.

²⁰ Témája a Környezet és Fejlődés volt, Rio de Janeiróban tartották.

²¹ Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről. *Fizikai Szemle* 1993/4. szám. 123. o. *Forrás*: <http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz9304/nyil9304.html>

A fenntartható fejlődés és a tervszerűség elve közül a fenntartható fejlődés elve az ENSZ második környezetvédelmi világkonferenciájának előkészítése során vált a környezetvédelem meghatározó elvévé.²² Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága²³ 1987-re készítette el jelentését „Our Common Future” (Közös Jövőnk) címmel, melyet az ENSZ Közgyűlés el is fogadott.²⁴ Ebben a jelentésben található a fenntartható fejlődés klasszikus fogalma, mely a következő: „Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”²⁵ Magyar fordítása szerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.²⁶

A környezetvédelmi problémák fent említett komplex hatásai miatt fontos a hosszú távú gondolkodás, a hosszú távú stratégiák kidolgozása. A környezetvédelmet célzó intézkedéseket előre tervezetten kell megvalósítani.²⁷ Ezt jelenti a tervszerűség elve.

Visszacsatolva a bevezetőben levezetett, uralkodásra vonatkozó eszmeifuttatásra, feltehető a kérdés, hogy mégis ki mondja meg, mi az uralkodásnak a jó iránya? Ki lesz az, aki meghatározza, mikor jó egy hatalomgyakorlás, mikor történik az felelősséggel? A válasz talán a társadalom lehet, fenntartva azt, hogy a társadalom sem tévedhetetlen, hiszen csak a meglévő információk, és az azok értékeléséhez szükséges ítélőképesség birtokában képes megfelelő döntést hozni.

A jogállamiság megteremtése és fenntartása volt az, amely követelményként fogalmazza meg az egyéni és kollektív részvételt a döntések előkészítése, és a döntéshozás folyamatában.²⁸ Erről szól a *társadalmi részvétel elve*. Természetesen, mivel a környezetet ért behatások elszenvedői (és okozói is egyben) többek között az emberek, a társadalom, így a környezetre hatást gyakorló kérdések eldöntésébe való bevonásuk nem csak, hogy célszerű, de egyértelmű kell, hogy legyen.

A Riói Nyilatkozat elvei között is megtalálható ez az elv (10. elv), mely így hangzik: „a környezeti ügyeket a legjobban az összes érdekelt állampolgár részvételével a megfelelő szinten lehet kezelni. Nemzeti szinten minden egyénnek biztosítani kell a megfelelő hozzáférést a környezetre vonatkozó információkhoz, melyekkel a közhivatalok és hatóságok rendelkeznek; beleértve a veszélyes anyagokra és az állampolgárok közösségeit érintő tevékenységekre vonatkozó információt; és lehetővé kell tenni a döntéshozatali folyamatban való részvételt. Az államok segítsék elő és bátorítsák a lakosság tudatosságát és részvételét azzal, hogy széles körben hozzáférhetővé teszik az információkat. Hatékony hozzáférést

²² Bándi Gyula: i.m. 43. o.

²³ World Commission on Environment and Development

²⁴ A Bizottság vezetésével Gro Harlem Brundtland asszonyt bízták meg, így a Bizottság által készített jelentést Brundtland-jelentésként is emlegetik.

²⁵ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, *Forrás*: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

²⁶ *Forrás*: <http://www.ff3.hu/fejlodes.html>

²⁷ Bándi Gyula: i.m. 50-54. o.

²⁸ Tahyné Dr. Kovács Ágnes: i.m. 287. o.

kell biztosítani a bírósági és igazgatási eljárásokhoz, beleértve a jóvátételt és helyreállítást.”²⁹

A Riói Nyilatkozat volt az egyik előzménye az Aarhusi Egyezménynek, melyet 1998-ban írtak alá, köztük Magyarország is. Az egyezmény rögtön az elején konkrétan hivatkozik a Riói Nyilatkozat fent idézett 10. elvére („Recalling also principle 10 of the Rio Declaration on Environment and Development”).³⁰ Az Egyezmény preambulumban többek között rögzítik annak felismerését, hogy mindenki számára garantált kell, hogy legyen az a jog, hogy az egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, valamint rögzíti a környezetvédelem kötelességét mind egyéni, mind kollektív szinten. Ezen jogok és kötelezettségek gyakorlása érdekében lehetővé kell tenni mindenki számára a környezeti ügyekben az információkhoz való hozzáférést, valamint biztosítani kell a döntéshozatalban való részvétel jogát, illetőleg hozzáférhetővé kell tenni számukra az igazságszolgáltatást. Az Egyezményben külön rögzítik annak felismerését is, hogy környezeti ügyekben a döntéshozatalban való részvétel, valamint az információkhoz való hozzáférés javítja a döntések minőségét és végrehajtását.³¹

A társadalmi részvétel elve tehát magába foglalja: információhoz való jog; részvételi jogok a jogszabályalkotásban, a közigazgatási döntéshozatalban és a környezetvédelmi ellenőrzésben, valamint részvétel a jogérvényesítési folyamatokban, a jogorvoslatban.³²

Külön kiemelendő, hogy ez az Egyezmény általánosságban fogalmazza meg ugyan a környezeti ügyekkel kapcsolatban a társadalom részvételének szükségességét, már tartalmaz a génmódosított élőlényekre vonatkozó utalást is.³³ Később megszületik az Egyezmény módosítása, mely többek között egy új cikkben megfogalmazza a kellő időben történő érdemi tájékoztatás nyújtásának, valamint a nyilvánosság részvételének követelményét azon döntések esetében, melyek géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátásának, és forgalomba hozatalának engedélyezésére vonatkoznak, valamint egy új mellékletben részletes szabályozást ad az Egyezményben részes Felek feladatairól a GMO-val kapcsolatos eljárások kapcsán.³⁴

²⁹ Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről: i.m. 123. o.

³⁰ Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters, Done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998 http://gmo.kormany.hu/download/4/8d/80000/aarhus%20convention_eng.pdf

³¹ 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről *Forrás:* <http://gmo.kormany.hu/download/2/8d/80000/2001-LXXXI-tv.pdf>

³² Bándi Gyula: i.m. 61. old.

³³ 2001. évi LXXXI. törvény 2. §: „Jelen egyezményhez csatlakozó Felek, felismerve a nyilvánosság aggodalmát a genetikailag módosított szervezetek szándékos környezetbe bocsátásával kapcsolatban, és annak szükségességét, hogy megnöveljék e területen a döntéshozatal átláthatóságát és a széles körű közösségi részvételt, ...megállapodnak a következőkben”

³⁴ 2008. évi XIX. törvény a környezeti ügyekben az információkhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott egyezmény módosításának kihirdetéséről

Az Aarhusi Egyezmény téma szempontjából jelentősége abban rejlik, hogy egyértelműen felismeri a társadalmi véleményezés fontosságát a génmódosított szervezetek megfontolt környezetbe juttatásával és ennek átláthatóságával kapcsolatban, valamint megfogalmazza az e területen való nagyobb társadalmi részvétel iránti igényt is.³⁵ E környezetjogi elvek a GMO-ra vonatkozó szabályozások szerves részét képezik, megjelennek a dokumentumokban, valamint a GMO-ra vonatkozó eljárások során is.

4. A GMO megjelenése a szabályozás szintjén az EU-ban rövid kitekintéssel az USA- ra

A világjelenséggé vált GMO szabályozásának szükségességét számos ország, köztük az Európai Unió országai is felismerték. Az EU-ban 1990-es évektől kezdve zajlik a jogi szabályozás kidolgozása.³⁶ Az első szabály a 90/220/EGK irányelv volt, mely bevezette GMO-ra vonatkoztatva az előzetes engedélyezési eljárást, illetőleg a környezeti hatástanulmány szükségességét. Ezt azóta már az Európai Parlament és Tanács géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátásáról szóló 2001/18/EK irányelvre hatályon kívül helyezte. Ez az irányelv tartalmazza a GMO fogalmát, melléklete pedig azokat az eljárásokat, amelyek alkalmazása géntechnológiai módosításnak számít, és azokat is, melyek nem. Megjelenik továbbá a fokozatosság elve, mely alapján a GMO környezetbe bocsátását a fokozatosság elve szerint kell végrehajtani: a GMO-k elszigeteltségét fokozatosan kell csökkenteni, a kibocsátást pedig lépésről lépésre növelni, és csak akkor szabad a környezetbe bocsátani, ha az emberi egészség és a környezet védelme érdekében végzett értékelés szerint megtehető a következő lépés. Az általános célkitűzéseknél pedig megjelenik egzaktan az elővigyázatosság elve.³⁷

A génmódosításhoz közvetlenül kapcsolódó első jelentősebb nemzetközi dokumentum a Biológiai Sokféleség Egyezmény Cartagena Jegyzőkönyve a Biológiai Biztonságról (a Cartagena Jegyzőkönyv), melyet 2000. január 29. napján írt alá 135 ország képviselője Montreálban, és amely 2003. szeptember 11. napján lépett hatályba.³⁸ A Jegyzőkönyv az élő, módosított szervezetek határon átnyúló mozgásával, tranzit szállításával, kezelésével és felhasználásával foglalkozik, célja pedig, hogy az elővigyázatosság elvét szem előtt tartva megfelelő védelmet biztosítson a biológiai sokféleséget érintő kedvezőtlen hatásokkal szemben. „A Részres Felek biztosítják, hogy bármely élő, módosított szervezet létrehozása, kezelése, szállítása, felhasználásra, átadása és kibocsátása olyan módon történik, hogy megelőzze vagy csökkentse a biológiai sokféleség veszélyeztetését,

³⁵ Tahyné Dr. Kovács Ágnes: i.m. 292. o.

³⁶ A jogszabályok Tahyné Dr. Kovács Ágnes PhD értekezése szerint három fő területet fognak át: a génmódosítás az állattenyésztéssel kapcsolatban, a növénytermesztéssel kapcsolatban, valamint a GMO-k zárt rendszerű felhasználása.

³⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2001. március 12-i 2001/18/EK irányelve a géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátásáról és a 90/220/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről (HL L 106, 17.4.2001, o. 1)

³⁸ Magyarország a 2004. évi CX. törvény hirdette ki.

figyelembe véve az emberi egészségre gyakorolt kockázatot is.”³⁹ Hatálya minden olyan élő, módosított szervezet határokön átnyúló mozgására, szállítására, kezelésére és felhasználására kiterjed, melyeknek káros hatása lehet a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható hasznosítására, kivéve a humán felhasználású gyógyszerkészítményeket.⁴⁰

A GMO kérdés szabályozását nagyvonalakban áttekintve az USA szabályozását illetően jelentős különbségek figyelhetők meg az EU szabályozásához képest, aminek háttere talán az lehet, hogy az USA gazdaságának jelentős szereplője a biotechnológiai ipar. Ebből kifolyólag szabályozása nagymértékben kedvez a GMO-t előállítóknak.⁴¹ Az USA GMO-k kapcsán kialakított felfogásának alapja a termék természetére való összpontosítás, nem pedig a termék előállításának folyamata, mint ahogy ez az EU-ban megfigyelhető. Fő szabályozó elv, amely a GMO kapcsán érvényesül a lényegi azonosság elve. Ezt az elvet 1992. évben fogadták el önálló elvnek, mely szerint, ha a génmódosított növény (szervezet) beltartalmi összetétele, külső-belső jellemzői, valamint felhasználhatósága mérhető módon nem tér el a természetes faj jellemzőitől, akkor a GM növény (szervezet) azonosnak tekintendő a nem génmódosított szervezettel.⁴²

Jelenleg az USA-ban nincs speciálisan a GMO-ra kialakított átfogó szövetségi szintű szabályozás, hanem a GMO típusától függően a szabályozásra kijelölt hatóság hatáskörébe tartozik. Három ilyen hatóság van: U.S. Department of Agriculture’s Animal and Plant Health Inspection Service, a Food and Drug Administration (FDA), valamint az Environmental Protection Agency (EPA).⁴³ (2017. január hónapban a biotechnológiai termékek szabályozási rendszere modernizálás céljából módosításra került, melynek köszönhetően a fenti három hatóság hatásköre és illetékessége pontosan rögzítésre került.)⁴⁴⁾⁴⁵

5. A genetikailag módosított élőlények

Az erre vonatkozó szakirodalmat tanulmányozva a köztudatban élő GMO fogalom csak egy része a valódi genetikailag módosított szervezeteknek. Az átlagember annyit tud róla, hogy génmanipulálás történik. De nem mindegy, hogyan, mennyiben és milyen formában történik ez.

³⁹ A Biológiai Sokféleség Egyezmény Cartagena Jegyzőkönyve a Biológiai Biztonságról. 2. cikk 2. pont.

⁴⁰ Uo. 4. cikk

⁴¹ A Cartagena Jegyzőkönyvnek így az USA nem is tagja.

⁴² Kovács Judit Nóra: Génmódosított élelmiszerek kontra Kalifornia. *De iurisprudentia et iure publico Jog-és Politikatudományi Folyóirat* 2014/2. szám 2. o.

⁴³ Forrás: <https://www.loc.gov/law/help/restrictions-on-gmos/usa.php>

⁴⁴ Modernizing the Regulatory System for Biotechnology Products: Final Version of the 2017 Update to the Coordinated Framework for the Regulation of Biotechnology. https://www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/2017_coordinated_framework_update.pdf

Forrás: <https://www.epa.gov/regulation-biotechnology-under-tsca-and-fifra/update-coordinated-framework-regulation-biotechnology>

⁴⁵ Az USA GMO politikájáról bővebben lásd: Kovács Judit Nóra: *Észrevételek az USA GMO politikájához. (In: Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások tükrében)*

5.1. Fogalomtisztazás. Mivel a témához kapcsolódó fogalmak a biológia, azon belül is inkább a molekuláris biológia területéhez tartoznak, így az itt rögzített meghatározások nagyvonalakban adnak csak képet egy-egy fogalomról, egész folyamatok ismertetésének igénye nélkül.

Mára már közismert tény, hogy a Földön minden élőlényben azonos molekulában és azonos elvek szerint van kódolva a genetikai információ.⁴⁶ Ez pedig a DNS molekula (dezoxiribonukleinsav). A DNS a Biológiai Lexikon szerint „minden élő sejtben megtalálható anyag, az átöröklés anyagi hordozója, melynek a nukleotid-sorrendje alkotja azt a genetikai információt, amely minden élőlény örökletes tulajdonságait meghatározza. A modern biológia szerint minden örökletes változás alapja a DNS-ben bekövetkező változás.”⁴⁷ A biológiai állandóság és változékonyság anyagi alapja.⁴⁸ A DNS-szálon egymást követve gének helyezkednek el, mely gének különböző fehérjék szerkezetét határozzák meg.⁴⁹

A génelmélet szerint a genetikai információkat tároló és sejtről sejtre, nemzedékről nemzedékre továbbvivő DNS legfontosabb szerveződési egységei a gének.⁵⁰ A Biológiai Lexikon megfogalmazása szerint a gén a genetikai információt hordozó öröklődési anyag, a DNS többé-kevésbé állandó szerveződési egysége.⁵¹ Továbbmenve, a gének a DNS olyan szakaszai, melyek fehérjeféleségek képződését kódolják. Ezek a fehérjék határozzák meg az élőlények tulajdonságait.⁵² Köznapi megfogalmazásban a gén egy meghatározott tulajdonságért felelős DNS szakasz.⁵³

A természetes evolúcióban a fejlődést a *gén*ek (*spontán*) *mutációja* és a *rekombináció* jelentik.⁵⁴ A mutáció az öröklődési anyagban ugrásszerűen végbemenő olyan *változás*, amely nem genetikai rekombinációval jött létre.⁵⁵ A rekombináció pedig a kromoszómák közötti gének *kicserélődése*.⁵⁶

A tudomány jelenlegi állására tekintettel a fenti, az élővilág fejlődését lehetővé tevő folyamatok végbemehetnek spontán (évmilliók alatt), illetve mesterségesen.

⁴⁶ Prof. Dr. Heszky László: Kell-e félnünk a transzgenikus növényektől? *Mag Kutatás, Fejlesztés és Környezet*; 2006/1. szám 5. o.

⁴⁷ *Biológiai Lexikon Első Kötet A-F* (főszerk.: Straub F. Brunó), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 455-456. o.

⁴⁸ Elődi Pál: *A fehérjék titkai nyomában*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1972, 192-195. o.

⁴⁹ <http://www.bioinfo.pte.hu/bgrd/genes/genes.htm>

⁵⁰ *Biológiai Lexikon Második Kötet G-L* (főszerk.: Straub F. Brunó), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 29. o.

⁵¹ *Uo.* 27. o.

⁵² Villányi Zoltán-Szabad János: A genetikai információ kibontása, *Természet Világa*. 138. évfolyam 11. szám. 2007.

Forrás: <http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2007/tv0711/szabad.html>

⁵³ Dr. Szigeti Tamás: Transzgenikus komponenseket tartalmazó élelmiszerek, takarmányok, ipari termékek és vizsgálati lehetőségeik, *Forrás:* http://web.t-online.hu/gerely.peter/mete/tj-oszk/oszk_2001/oszk2001_1/hm/1_4.htm

⁵⁴ Prof. Dr. Heszky László: *Kell-e félnünk a transzgenikus növényektől?* 5. o.

⁵⁵ *Biológiai Lexikon Harmadik Kötet M-R* (főszerk.: Straub F. Brunó), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 154. o.

⁵⁶ Elődi Pál: *Biokémia*, Budapest, Akadémia Kiadó 1980, 676.

Ennek megfelelően a rekombinációnak két fajtáját különböztethetjük meg: a természetes rekombinációt – mely általában fajkon belüli egyedek és populációk között történhet, ezt nevezzük *vertikális rekombinációnak*; illetőleg a *horizontális rekombináció*, mely feloldhatja a fajok közötti határokat, és így lehetővé válik különböző, nem rokon fajok közötti gének kombinálódása. Utóbbi csak mesterséges úton, a géntechnológia alkalmazásával lehetséges.⁵⁷

Itt meg kell állnunk egy pillanatra, hogy tisztázzuk a genetikailag módosított kifejezés tartalmát. A géntechnológiával foglalkozók szerint ugyanis a genetikailag módosított szervezet, mint fogalom tévesen terjedt el a köztudatban, mivel a hagyományos nemesítés is végeredményben genetikailag módosított szervezetet eredményez. Géntechnológia alatt egy élő szervezet genetikai programjának újrakombinálását értik úgy, hogy egy másik élő szervezetből a *géntranszfer módszerével* olyan új információt hordozó gént juttatnak be, amely információval addig nem rendelkezett.⁵⁸ Attól függően, hogy az átvitt gén, vagyis a transzgén milyen fajból származik, beszélhetünk transzgenikus, vagy ciszgenikus szervezetekről. Transzgenikus, ha a géntechnológia módszerével átvitt gén rendszertanilag távoli fajokból származik. Ciszgenikus pedig, ha a szintén a géntechnológia módszerével bejuttatott átvitt gén azonos vagy rokon fajokból származik. Azonban mindkettő géntechnológiailag módosított szervezetnek számít, melyek így abban különböznek a „normális” szervezetektől, hogy minden sejtjük a géntechnológia módszerével bejuttatott gént tartalmaz, melyekről új fehérjék termelődnek.⁵⁹

Tehát a fő különbség, amit látnunk kell, hogy vannak a természetes folyamat eredményeként létrejövő genetikailag módosult szervezetek, melyek a nemesítéssel, és egyéb kereszteződéssel mennek végbe, és van a mesterséges és tervezett genetikai módosítás, vagyis a géntechnológia módszere, amivel létrehozzák a köztudatban GMO-ként elhíresült szervezeteket, melyek idegen (vagy rokon) fajból átvitt gént „tartalmaznak”. A GMO-t a társadalom azonban csak a transzgenikus szervezettel azonosítja.⁶⁰

A fenti fogalmakra tekintettel tehát a *genetikailag módosított szervezetek* – Genetically Modified Organisms – olyan élő szervezetek, melyekben a genetikai örökítőanyagot (DNS) a *géntechnológia molekuláris módszerével* a természetben elő nem forduló módon változtatták meg. Ezt a technikát az angol gyakran „recombinant DNA technology”-ként használja, mely tulajdonképpen nem más jelent, mint hogy egy élő szervezet kiválasztott génjeit, vagy génszakaszait átültetik egy másik élő szervezetbe, fajtól függetlenül.⁶¹

Az Európai Parlament és Tanács 2001/18/EK irányelve szerint a GMO olyan szervezet, az ember kivételével, amelyben a genetikai anyagot olyan módon

⁵⁷ Prof. Dr. Heszky László: Kell-e félnünk a transzgenikus növényektől? 5. o.

⁵⁸ Dr. Heszky László: A Transzgén és funkciói, *Agrofórum*. 2011. január, 90 o.

Forrás: http://www.mkk.szie.hu/dep/genetika/pdf/Heszky/HESZKYL_II.2.pdf

⁵⁹ *Uo.* 90-91 o.

⁶⁰ A transzgén technológia mellett említést kell tenni még a knock-out (génkiütéses technológiáról), valamint a géncsendesítés technikájáról. Ezek mind valamilyen szempontból génmódosításnak tekinthetők. *Forrás:* ELTE Biokémiai Tanszék Munkaközössége: i.m. 21-22. o.

⁶¹ Tahyné Dr. Kovács Ágnes: i.m. 25. o.

változtatták meg, amely nem fordulna elő a természetben párosodás, vagy természetes rekombináció útján.⁶² Szervezet alatt pedig az ember kivételével ért bármely élőlényt, amely reprodukcióra és genetikai anyagának átadására képes. Így tehát ez az irányelv ezek alapján az állatokra is kiterjed. Az irányelv I.A. mellékletének 1. része szerint többek között géntechnológiai módosítást eredményező technikák a mellékletben pontosan megfogalmazott DNS rekombinációs technikák, sejtfúziós és hibridizációs eljárások, valamint többek között a mikroinjektálás és makroinjektálás.⁶³

A Cartagena Jegyzőkönyv fogalom meghatározása szerint az „élő, módosított szervezet” olyan élő szervezet, melynek genetikai anyaga a modern biotechnológia alkalmazásán keresztül nyert új kombinációval rendelkezik. Élő szervezet alatt pedig bármely olyan biológiai egységet érti, amely képes a genetikai anyag átadására vagy másolására, beleértve a steril szervezeteket, a vírusokat és a viroidokat.⁶⁴

A hazai szabályozás igazodik a Cartagena Jegyzőkönyvhöz, valamint az EU-s jogszabályokhoz, így a géntechnológia tevékenységről szóló 1998. évi XXVII. törvény GMO fogalma is hasonló: olyan természetes szervezet, amelyben a génállomány géntechnológiai módosítás által változott meg, ideértve ennek a szervezetnek a módosítás következtében kialakult tulajdonságot továbbvivő utódait. Természetesen az ember szintén kívül esik a természetes szervezet körén e jogszabályban.

5.2. Genetikailag módosított élőlények fajtái. Genetikailag módosított élőlények lehetnek genetikailag módosított mikrobák (baktériumok, vírusok, gombák), genetikailag módosított növények és állatok.⁶⁵ Mivel elsődleges célom e publikációval a GM állatok létezésére irányítani a figyelmet, így a GM mikrobák és növények ismertetésétől eltekintek. Megjegyzendő azonban, hogy a magyar jogirodalomban igen gazdag a GM növényekkel, illetve magával a GMO jelenséggel foglalkozó szakirodalom. Az ezzel a témával tudományos szinten foglalkozó jogászok a génmódosított szervezeteknek többek között a környezetjogi, valamint az agrárjogi aspektusát vizsgálták.⁶⁶

⁶² Az Európai Parlament és a Tanács 2001. március 12-i 2001/18/EK irányelve a géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe történő szándékos kibocsátásáról és a 90/220/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről, A. rész, Általános rendelkezések 2. cikk (2) bekezdés (HL L 106, 17.4.2001, o. 1)

⁶³ Uo. I.A. melléklet 1. rész.

⁶⁴ A Biológiai Sokféleség Egyezmény Cartagena Jegyzőkönyve a Biológiai Biztonságról. 3. cikk g) – h) pont

⁶⁵ MTA Agrártudományok Osztályának állásfoglalása a genetikailag módosított élőlényekkel kapcsolatban: i.m. 9. old.

⁶⁶ Magyar szakirodalmak a GM növényeket illetően lásd: *Tahyné Dr. Kovács Ágnes*: A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar jogi szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében PhD értekezés; *Bézi-Farkas Barbara – Jasinka Anita*: A géntechnológiai tevékenység szabályozása, in: *Agrárjog* (szerk.: Csák Csilla), Novotni Kiadó, Miskolc, 2006, 487–495.; *Farkas Csamangó Erika*: A géntechnológia agrárjogi aspektusai, *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* 67 (2005); *Horváth Zsuzsanna*: Védelem a tudományos bizonyosság hiányában: az elővigyázatosság alapelve az Európai Unió környezeti jogában, in: *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára* (szerk.:

5.2.1. Génmódosított állatok. Génmódosított állatokról ritkábban hallani, mivel a sajtó, a közélet mintha kizárólag a mezőgazdasági célú növényekkel lenne elfoglalva, miközben GM állatok töltik meg a laborokat. Mi lehet az oka ennek az egyoldalúságnak? Az én álláspontom szerint az, hogy a GM mezőgazdasági növények már az átlagemberek számára is valósággá váltak, az életünket is közvetlenül érinti. Amíg egy génkiűtött patkány elfutkározik a laborok zárt világában, addig egy GM kukorica bármikor egy család asztalára kerülhet. De nem marad ez mindig így.

Az állatokat érintő génmódosítás kapcsán nagyon erős etikai problémákkal kell szembesülnünk. Mindjárt itt van az önérték kérdése: a tudatos állatvédelem legnagyobb vívmánya, hogy az állatokat immáron azért védjük, mert önértékkel bíró szenvedni és érezni képes élőlények. A legfontosabb kérdések egyike, hogy nekünk, embereknek van-e jogunk az állatok fejlődésébe, és így, ezáltal az élet körforgásába beavatkoznunk? Van-e jogunk az élőlények általunk is elismert önértékét nem tisztelve megváltoztatni az állatok génállományát, csak azért, hogy nekünk embereknek kielégítőbb, még inkább hasznot hajtóbb legyen egy adott faj?

Az etikai-erkölcsi problémákon túl említhető még az állatjólét területe is, és vele együtt a Brambell-bizottság által kidolgozott 5 állati szabadságjog kérdésköre is.⁶⁷ Mennyiben érvényesülnek e jogok a GM állatok – különösen a haszonállatok – esetében, különös tekintettel kényelmetlenség alóli mentességhez való jogra, valamint a szokásos viselkedés kifejezésének szabadságára.⁶⁸

Az állatokat érintően a génmanipuláció a szakirodalom alapján két részre osztható: a *GM-takarmánynövényekkel etetett* állatokra; illetve *géntechnológiával módosított állatokra*. A géntechnológiával módosított állatokon belül különbséget tesznek *fogyasztásra szánt állatok, egyéb környezetvédelmi vagy más célból létrehozott GM állatok, illetve állatkísérletekben felhasznált állatok között*.

5.2.2. GM takarmánynövényekkel táplált állatok. Az első GM növényt 1983-ban állították elő, de manapság már több tízmillió hektáron termelnek génmódosított növényeket szerte a világon. E tény azért bír óriási jelentőséggel, mert a takarmánynövények a legalapvetőbb szerepet töltik be a mi, illetve állataink

Csapó Zsuzsanna), PTE-ÁJK, Pécs, 2009, 88–115; *Olajos István*: A géntechnológiai tevékenység szabályozása Magyarországon In: *Környezetjog* (szerk.: Szilágyi János Ede), II. kötet, Novotni Kiadó, Miskolc, 2008, 73–88.; *Pánovics Attila*: Génmódosítás-mentes régiók Magyarországon In: *Környezetvédelem* 14 (2005) 2, 16.; *Szilágyi János Ede*: A zöld géntechnológiai szabályozás fejlődésének egyes aktuális kérdéseiről In: *Miskolci Jogi Szemle* 6 (2011) 2, 36–54; *Szilágyi János Ede – Tóth Enikő*: A GMO-mentes mezőgazdaság megteremtésének újabb jogi eszköze: a GMO- mentes termékek jelölése Magyarországon In: *Publicaciones Universitatatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* 35 (2017); *Tahyné Dr. Kovács Ágnes*: GMO-k jogi szabályozásáról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében In: *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*; *Tahyné Dr. Kovács Ágnes*: Egyes etikai vonatkozásokról a génmódosított szervezetek jogi szabályozása kapcsán In: *Iustum Aequum Salutare* VIII. 2012,3-4, 257-273.

⁶⁷ Roger Brambell által 1965-ben készített tanulmány adja a szabadságjogok alapját. A Brambell-féle 5 szabadságjogot 1998-ban az Európa Tanács a 98/58/EK számú irányelvében is rögzítette.

⁶⁸ Brambell-féle szabadságjogok: mentesség az éhségtől és a szomjúságtól; mentesség a kényelmetlenség alól; mentesség a fájdalom, sérelem és betegség alól, ami a megelőzéssel, gyors diagnózissal és kezeléssel valósítható meg; mentesülés a félelem és a szorongás alól; szabadság a szokásos viselkedés kifejezése érdekében

életében is. Egy GM növény táplálékláncba való bekerülése esetén ugyanis számolni kell előre nem látható hatásokkal is.

A már említett Brambell-féle szabadságjogok egyike a mentesség az éhségtől és szomjúságtól, amit kicsit újragondolva én úgy fogalmaznék meg, hogy a megfelelő táplálékhoz és ivóvízhez való jog. Amennyiben jogi gondolkodásunk eljut odáig, hogy kellő komolysággal gondolkodjon az állati jogalanyiség lehetőségéről, valamint az állatoknak juttatott esetleges jogok köréről, akkor a fent említett jog az én álláspontom szerint megilletné őket. Egy GM takarmánnyal etetett állat kapcsán e feltételezett jog kérdésessé válna, hiszen nem tudni, milyen hatással lesz az állat szervezetére a génmódosított takarmány.

Ezzel kapcsolatban, bár kevés, de rendelkezésre állnak olyan adatok, melyeket GM takarmánnyal etetett állatokkal kapcsolatos kísérletek során rögzítettek.

Még 2006-ban a *Szent István Egyetem Állattani* és Ökológiai Tanszékének tanárai végeztek állattani vizsgálatokat, melynek során azt vizsgálták, hogy a génmódosított takarmánynövények milyen hatással vannak a talajlakó – illetve egyéb állatfajokra. Az eredményeket az Országgyűlési Nyílt Nap 2006. november 22-i számában tették közzé.

A talajlakó élőlények táplálkozási szokásait vizsgálva megállapították, hogy a táplálkozási aktivitás lényegesen alacsonyabb volt az olyan talajban, amelyen GM-növényt termesztettek. Ebből következően a talajlakó élőlények biológiai aktivitása is csökkent, így lassult a szerves anyag lebontása. Egy másik kutatás a szaporodási paramétereket vizsgálta, mely során megállapítást nyert, hogy néhány fajt befolyásolt a GM-növény jelenléte a szaporodás terén is, negatív irányba.⁶⁹ Dietetikai vizsgálatok pedig igazolták, hogy a GM-burgonya visszatartotta az állatot a növekedésben, lassította az immunrendszerüket, megváltoztatott több belső szervi működést, nem utolsósorban pedig sejtszaporodást váltott ki a bélrendszerben. Hasonló eredményre jutottak GM-Paradicsom tesztelésével is, mely patkányok gyomrában fekélyt és gyomorvérzést okozott.⁷⁰

Az USA-ban használatok, illetőleg vadállatok (szarvasmarha, sertés, őz, szarvas, vaddisznó) kapcsán a takarmányfelvételt vizsgálták, és az eredmények alapján azt a következtetést vonták le, hogy a használatok szívesebben ettek a nem génmódosított takarmányból, ha önként választhattak.⁷¹

⁶⁹ Bakonyi Gábor, Kiss István, Seres Anikó, Répási Viktória: Ugróvillások és a MON 810-es kukorica tarlómaradványainak bontása, in: *Mezőgazdasági Géntechnológia – Elsőgenerációs GM-növények, Országgyűlési Nyílt Nap, Részletek az Országgyűlés Felsőházi Termében 2006. november 22-én tartott programból* (szerk.: Darvas Béla), Budapest, Magyar Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottsága, 2007, 25-27. o.

Forrás: <http://mek.oszk.hu/09900/09926/09926.pdf>

⁷⁰ Bardócz Zsuzsa és Pusztai Árpád: A Cry-toxint termelő kukoricák táplálkozástani és gastroenterológiai vizsgálatáról, in: *Mezőgazdasági Géntechnológia – Elsőgenerációs GM-növények, Országgyűlési Nyílt Nap, Részletek az Országgyűlés Felsőházi Termében 2006. november 22-én tartott programból* (szerk.: Darvas Béla), Budapest, Magyar Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottsága, 2007, 33-36. o.

⁷¹ Márai Géza: A GM-növények takarmányozástani megítélése. in: *Mezőgazdasági Géntechnológia – Elsőgenerációs GM-növények, Országgyűlési Nyílt Nap, Részletek az Országgyűlés Felsőházi Termében 2006. november 22-én tartott programból* (szerk.: Darvas Béla), Budapest, Magyar Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottsága, 2007, 37-38. o.

Vannak azonban olyan kutatási eredmények, melyek a fentiek cáfolatára szolgálnak. Gundel János „Genetikailag módosított takarmánynövények” címet viselő tanulmányában bemutatott olyan GM növényekkel végzett kísérleteket, melyek kapcsán többek között megállapították, hogy táplálóanyag-összetételben nem volt jelentős eltérés. Tanulmányában ismertet egy német kísérletet is, melyben 10 generáción keresztül etettek 40-50%-ban transzgenikus takarmányt és sima takarmányt fűrjekkel. A kísérlet nem mutatott ki eltérést a két csoport súlygyarapodásában, és egészségi állapotában sem. Ugyanez a kísérleti felállítás kérődzők esetében sem mutatott ki jelentősebb eltérést.⁷² Tanulmánya összegzése szerint a megjelent közlemények nem utalnak a GM növények etetése után jelentkező egészségkárosodásra.⁷³

Nagy port kavart az első olyan komoly tanulmány, amely GM kukoricák emlősök egészségére való hatását vizsgálta. A kutatócsoportot a francia Caen Egyetem molekuláris biológia professzora, Gilles-Eric Seralini vezette. Ez az első olyan tanulmány, mely a genetikailag módosított takarmányok hosszú távú hatását vizsgálta, valamint a leghosszabb in vivo⁷⁴ teszt, amelyet emlősökön hajtottak végre GMO-k kapcsán. A kísérlet lényege az volt, hogy patkányokat etettek három, már fogyasztásban lévő GM kukoricával 90 napig. Az eredmény nemenként és adagtól függően daganatok kialakulása, valamint egyértelműen negatív mellékhatások a vesében és a májban, de a mellékhatások érintették a szívet, a mellékvesét, és a vérképző rendszert is.⁷⁵ A tanulmányt megjelenését követően a megjelentető folyóirat visszavonta, amelyből komoly botrány lett, és amely ellen számos szakember nyílt levélben tiltakozását fejezte ki, arra hivatkozva, hogy a tanulmány visszavonását semmilyen elfogadott ok nem tette indokolttá.⁷⁶

Látható, hogy a GM takarmányok állatokra (élőlényekre) gyakorolt hatásainak vizsgálati eredményei korántsem azonosak. Az elővigyázatosság környezetjogi elvét pont emiatt mindennél fontosabb volna szem előtt tartani, de nem csak az emberi egészség védelme érdekében, hanem azért is, mert az állatokban ugyanúgy egészségkárosodáshoz vezethet, és, még ha nem is biztos, hogy minden esetben bekövetkezne a fentiekhez hasonló mellékhatás, ellentétben áll minden állatvédelmi, és állatjóléti előírással. Nyilvánvaló, hogy az esetleges hatások függenek az elfogyasztott takarmány mennyiségétől és az egyedek, fajták tűrőképességétől is. Azt azonban érdemes komoly irányjelzőnek tekinteni, hogy amikor hagyták az állatokat GM-mentes takarmány és GM-takarmány között választani, ösztönösen a mentes takarmányt választották.

A GM takarmányok engedélyeztetését az Európai Unió területén az EFSA (European Food Safety Authority), az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság végzi

⁷² Gundel János: Genetikailag módosított takarmánynövények, in: *Genetikailag módosított élőlények (GMO-K) a tények tükrében. Magyar Fehér Könyv* (szerk.: Balázs Ervin, Dudits Dénes, Sági László), Szeged, Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület, Dudits Dénes, 2011, 59-65. o.

⁷³ *Uo.* 59-65. o.

⁷⁴ Élő szervezetben végrehajtott kísérlet.

⁷⁵ de Vendômois JS, Roullier F, Cellier D, Seralini GE: A Comparison of the Effects of Three GM Corn Varieties on Mammalian Health, *Int J Biol Sci* 2009; 5(7):706-726. doi:10.7150/ijbs.5.706. *Forrás:* <http://www.ijbs.com/v05p0706.htm>

⁷⁶ *Forrás:* <http://www.euroastra.info/node/76748>

szigorú szabályok szerint. Csak olyan GM takarmány használható fel, amely az EU által működtetett Közösségi GMO Takarmány Nyilvántartóban megtalálható.⁷⁷

Mindenképp megemlítendő az a tény, hogy a takarmányok előállításának, forgalomba hozatalának és felhasználásának egyes szabályairól szóló 65/2012. (VII. 4.) VM rendelet szerint takarmánykeverék előállításához EU-ban engedélyezett GM takarmány is felhasználható. [13. § (4) bek.]⁷⁸ A GM takarmánnyal etetett állatok tehát akár Magyarországon is előfordulhatnak, a fenti jogszabály alapján elméletileg legalábbis.

Meg kell azonban jegyezni itt, hogy adatokat keresve akaratlanul is beleütközik az ember abba, amit csak a genetikailag módosított szervezetekkel foglalkozók látnak: az üzleti érdekek motiválta biotechnológiai ipar befolyására. Rendkívül nehéz hiteles adatokhoz, és kétséget kizáró bizonyítékokhoz jutni laikusként.

5.2.3. Géntechnológiával módosított állatok. Az állatok és a géntechnológia találkozásának másik nagy területe a génmódosításon átesett állatok köre. A génmódosított állatok kapcsán is elmondható, hogy a transzgén technológia mellett az 1980-as években jelent meg a knock-out, génkiütéses technológia, mely egy adott gén inaktiválását jelenti, valamint a knock-in technológia, mely új gén beépítését takarja. E technológiák kialakulásával lehetőség adódott bármely gén funkciójának teljes élőlényben való vizsgálatára közvetlenül.⁷⁹

A *génmódosított állatok* létrehozására elsősorban általában akkor kerül sor, amikor különböző tulajdonságaik megváltoztatása a cél. E tulajdonságok felerősítése vagy megváltoztatása hagyományos tenyésztési módszerekkel nem, vagy csak nagyon hosszasan folyamat eredményeként volna elérhető. Itt is figyelemmel kell azonban lennünk a már többször említett Brambell-féle jogokra, mint például a mentesség a kényelmetlenség alól; mentesség a fájdalom, sérelem és betegség alól, valamint a fajtára jellemző viselkedés kifejezésére való szabadságra.

Az első transzgenikus élőlény létrehozása Rudolph Jaenisch és Beatrice Mintz nevéhez köthető, akik 1974-ben vírus DNS-t juttattak be egérembrióba. 1980-as években pedig már GM egereket „állítottak elő”. Az első transzgenikus állatot Brinster és Palmiter hozta létre 1982-ben: egy egérbe patkány növekedési

⁷⁷ Az EFSA-t, mint az élelmiszer-biztonságért felelős hatóságot 2002-ben hozta létre az Európai Bizottság. Független hatóság. Hatáskörébe nem csak takarmányokra terjed ki, hanem az állati termékekre is. Az EFSA –nak 10 Tudományos Panelja van, melyek közül az egyik a génmódosított élőlényekkel foglalkozik. A hatóság munkája tudományos alapokat biztosít az Európai Bizottság döntéseihez. *Forrás:* Tahyné Dr. Kovács Ágnes: i.m. 64. o.

⁷⁸ 2016. április hónapban mutatta be a magyar kormány a GMO-mentes jelölésről szóló miniszteri rendeletet, mely jelölést azokon a húsipari, tejipari termékeken lehetne elhelyezni, melyek olyan állatból származnak, melyeket nem GM takarmánnyal etettek. GMO-mentes védjegyet már használják Németországban és Franciaországban is. Egy 2015. évi tájékoztatás szerint a Földművelésügyi Minisztérium Nemzeti szója-program elindításán is dolgozott, melynek célja, hogy csökkentse a GM szóját tartalmazó takarmányok arányát az állattenyésztésben. *Forrás:* <http://gmo.kormany.hu/ident-johet-a-gmo-mentes-vedjegy>

⁷⁹ ELTE Biokémiai Tanszék Munkaközössége: i.m. 21-22. o.

hormonját juttatták be, mely egér ennek következtében patkány méretűre nőtt. 1985-re pedig már nyúlba, bárányba és sertésbe is sikerült a transzgén átvitel.⁸⁰

Génállomány módosítása történhet kutatási célokból, orvosi, környezetvédelmi illetve mezőgazdasági okokból.

Az Enviropig, mint transzgenikus sertés⁸¹ létrehozásának alapvető célja a környezetvédelem volt, ugyanis a gabonafélékben lévő foszfort a sertés nem tudja lebontani, így az ürülékkel nagy mennyiségű foszfor kerül a talajba, ezért a sertéstartók foszfort bontó fitáz enzimmel kevert takarmányt kellett, hogy vegyenek, így csökkentve a környezet szennyezését. E transzgenikus sertés nyálmirigyében azonban fitáz enzim termelődik, és ez lehetővé teszi, hogy megemészthessék a takarmányban található fitátot, ezáltal csökkentve a környezetterhelést, mivel így a foszfor nem ürül a trágyában, így hozzájárulhat a felszíni vizek eutrofizálódásának csökkenéséhez.⁸²

Talán az Enviropighez hasonló karriert fut majd be a szarvasmarha, hiszen a legújabb kíváncsi, hogy a szarvasmarhák metán kibocsátását is csökkentsék, mivel az túlzottan terheli a környezetet. A marhahús iránti egyre növekvő igény miatt több szarvasmarhát tenyésztene, így a metánkibocsátás is jelentősen megnőtt. Az, hogy ezt génmódosított takarmány létrehozásával, vagy a marhák genetikai módosításával fogják megvalósítani, még a jövő kérdése.

Szintén környezetvédelmi célokat szolgálhatnak a transzgenikus halfajták, akik környezeti stressz hatására jelzőfehérjét kezdenek termelni, így téve lehetővé nehézfém-szennyezés kimutatását.

Az orvostudományban számos területen alkalmaznak GMO állatokat: gyógyhatású fehérjék előállítására transzgenikus kecskék tejéből, ellenanyag termelése génkezelt egerek és nyulak segítségével. Orvosbiológiai célt szolgálnak a xenotranszplantáció⁸³ kapcsán, mely a szervdonor hiányt igyekszik csökkenteni. (Ez még azonban kísérleti szakaszban tart, leginkább GM sertések felhasználásával.)⁸⁴

Megemlíthető egy olyan cél is, mely közvetlenül az állatok jólétét hivatott szolgálni, kérdés, hogy milyen áron. Az USA-ban ugyanis létrehozták azt a GM szarvasmarhát, melynek tejében egy antibakteriális hatású fehérje termelődik, így ezek az állatok rezisztensek a tőgygyulladás szemben.⁸⁵

Élelmiszer-biztonság céljából is állítanak elő szintén az USA-ban, valamint Új-Zélandon GM szarvasmarhákat, illetve kecskéket, melyek teje kedvezőbb hatást vált ki fogyasztáskor, mint a normál állatok teje.⁸⁶ 2015. óta pedig az USA-ban már a fogyasztásra szánt GM állat is realitás.

⁸⁰ Uo. 226. o.

⁸¹ Kanadában hozták létre.

⁸² Az Enviropig kényszerkiírtásra került anyagi források hiányában. *Forrás:*

<http://www.zoldbiotech.hu/cikk/344-M-rf-ldk-az-llat-biotechnol-gi-ban-FDA-enged-lyt-kapott-a-GM-lazac>

⁸³ Más fajokból származó szerv átültetése.

⁸⁴ Bősze Zsuzsanna és Hiripi László: A génmódosított háziállatok jelene és perspektívái, in: *Genetikailag módosított élőlények (GMO-K) a tények tükrében. Magyar Fehér Könyv* (szerk.: Balázs Ervin, Dudits Dénes, Sági László), Szeged, Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület, Dudits Dénes, 2011, 52-53. o.

⁸⁵ Uo. 55. o.

⁸⁶ Uo. 56. o.

*GMO lazac*⁸⁷ 2015-ben a fent már említett FDA végleges engedélyt adott az USA területén az első fogyasztásra szánt GM állat piacra kerülésére, mely engedéllyel a GMO története mérföldkőhöz érkezett: megjelent az első fogyasztásra szánt, hatóságilag engedélyezett GM állat, a génmódosított lazac, mely az AquaAdvantage Salmon nevet viseli. Az engedély iránti kérelmet az AquaBounty Technologies, Inc. nyújtotta be 1995-ben az engedélyező hatóságához.

Az atlanti lazac (*Salmo Salar*) egy lassú fejlődésű, viszont nagyon kedvelt halfajta a fogyasztók körében. A hiány orvoslása érdekében a kutatók a chinook lazac és egy másik halfajta növekedésért felelős génjét injektálták az atlanti lazacba, a kifejlett egyed pedig többszöröse a normál atlanti lazac súlyának és hosszának.

Az FDA által kiadott dokumentumok alapján a GM lazac előállítására és felnevelésére kizárólag az Amerikai Egyesült Államok területén kívül, a kanadai Prince Edward-szigeten és egy Panamai telephelyen kizárólag szárazföldi közegben történhet, az engedélyben meghatározott szigorú biztonsági előírások mellett.⁸⁸ Az engedély tiltja továbbá az élő állat Egyesült Államokba való importálását feldolgozás céljából.

Az engedélyezési eljárás végeredményeképpen az FDA a vonatkozó jogszabályok alapján megállapította, hogy az AquaAdvantage Salmon nem jár az amerikai emberek környezetének minőségére való szignifikáns ráhatással, valamint a veszélyeztetett lazacpopulációra sincs hatással.

Megjegyzendő, hogy az FDA az engedély kapcsán csak az Egyesült Államokra vonatkoztatva vizsgálta (amerikai hatóság lévén hatásköre erre terjed ki) a környezetvédelmi és egészségügyi szempontokat. Végző megállapítása szerint a GM lazac is ugyanolyan biztonsággal fogyasztható, mint a normál, nem génmódosított atlanti lazac, az sem az amerikai emberek egészségére, sem környezetére nincs negatív hatással.

6. Kockázati tényezők

A génmódosított növények és állatok használatának, felhasználásának során számos kockázati tényező merül fel, melyekre figyelemmel kell lenni. Ilyenek például a biológiai (ökológiai) rizikótényezők, mint például az *antibiotikum-rezisztencia*, a *transzgén szökése*, mely esetben a transzgént hordozó kikerül az ember kontrollja alól. Ez sajnos megakadályozhatatlan főleg növények esetében, mert ott a szél és az állatok is közrejátszhatnak ebben. Ez pedig veszélyt jelenthet védett növényekre és állatokra egyaránt. *Új vírusok*, törzsek keletkezhetnek, melyeket még nem ismer az emberiség.⁸⁹

⁸⁷ *Forrás:*

<https://www.fda.gov/animalveterinary/developmentapprovalprocess/geneticengineering/geneticallyengineeredanimals/ucm280853.htm>

⁸⁸ Ilyen biztonsági intézkedés például, hogy az ikrákat sterilizálják, hogy a felnőtt egyedek szaporodásra képtelenek legyenek.

⁸⁹ Prof. Dr. Heszky László: Kell-e félnünk a transzgénikus növényektől? 6-8 o.

Vannak azonban gazdasági rizikótényezők is, mint például a *genetikai gyarmatosítás*: mivel a génmódosítás során létrehozott élőlények szabadalom tárgyai lehetnek, ezért az ipar monopolizálódhat, illetőleg más országok vad és kultúrflórájának génjeit államok szerzik meg kizárólagos felhasználási joggal.⁹⁰ Ez azonban nem csak gazdasági faktorként értékelendő. Jelenleg tény, hogy az állatokon tulajdonjog gyakorolható, mivel a jog világában a dolog kategóriába tartoznak még mindig, e tény következtében pedig erős etikai problémák vetődhetnek fel azzal kapcsolatban, hogy egy GM állat, egy mesterségesen létrehozott egész faj, vagy fajta szabadalom tárgya legyen, tekintve, hogy érezni, és szenvedni képes élőlényekről beszélünk.

Végül meg kell említeni az élelmiszerbiztonsági (toxikológiai) rizikótényezőket, melyek kapcsán olyan kérdések várnak tisztázásra, mint például több GMO termék fogyasztása esetén a hatások összeadódása, szervezetben történő felhalmozódása.⁹¹

A fogyasztásra szánt génmódosított állatok immár kopogtatnak az ajtónkon, de kérdés, hogy fel vagyunk-e készülve rájuk? Nem csak az emberi szervezetre, egészségre gyakorolt hatásukat kell vizsgálat tárgyává tennünk, hanem az állatok jólétére, egészségére való hatását, az állatvédelem vívmányainak érvényesülését is.

7. GM állatokra vonatkozó szabályozás (Magyar, EU, Norvég)

Mind a már említett 2001/18/EK irányelv, mind a Cartagena Jegyzőkönyv egyaránt vonatkozik az állatokra is. Az EU-s és nemzetközi dokumentumokat listázva azonban szembeűnő, hogy míg a GM növények és mikroorganizmusok kapcsán számos irányelv létezik, olyan, amely kifejezetten és közvetlenül az állatok génállományának megváltoztatásával foglalkozna, nincs. Mind az EU, mind az USA és számos nemzetközi szervezet (FAO, WHO) is azonban jelentetett meg iránymutatásokat a GM állatok és GM állati termékek biztonsági értékelésével kapcsolatban.

Jelen pillanatban, bár az Európai Unió piacán nem található GM állatok, vagy abból származó termékek, és nincs is benyújtott kérelem GM állatra vonatkozóan, az EU figyelemmel kíséri a technológia rohamos fejlődését és annak állatokra történő kiterjesztését, ezért a Bizottság felkérte az EFSA-t a kockázatértékelésre vonatkozó iránymutatások kidolgozására. Ennek megfelelően az EFSA két dokumentumot adott közre, melyben megfogalmazta iránymutatásait: az egyik a „Guidance on the risk assessment of food and feed from genetically modified animals and on animal health and welfare aspects”, melyet 2012-ben hoztak nyilvánosságra, az állati termékek (élelmiszer és takarmány), valamint az állati egészség és jólét kapcsán.⁹² Iránymutatásai között megtalálható többek között,

⁹⁰ Uo. 6-8 o.

⁹¹ Uo. 6-8 o.

⁹² Kidolgozásában közreműködött mind a GMO Panel, mind pedig az Állategészségügy és állatjóléti Panel

hogy az engedély iránt folyamodóknak nem elég csak azt kimutatni, hogy az állatban változás ment végbe, hanem azt is szükséges, hogy ez a változás az állat egészségi állapotában, jólétében pozitív vagy negatív irányú, és hogy ez a változás milyen megváltozott tartási, táplálási követelményekkel/körülményekkel jár. Ki kell mutatni azt is, hogy sem a tervezett, sem a nem tervezett hatások nem veszélyeztetik a GM állat egészségét és jólétét. Rögzíti továbbá az esetről esetre történő elbírálás szükségességét is. A kockázat értékelési stratégiát három szintre osztja, mely szinteket és szerepüket részletesen ismerteti a dokumentum.

A másik dokumentum a „Guidance on the environmental risk assessment of genetically modified animals”, kifejezetten a génmódosított állatokra vonatkozik, külön kiemelve a GM halakat, GM rovarokat, valamint az emlősöket és madarakat.⁹³ E dokumentum ismertetésétől terjedelme miatt itt most eltekintek, de látnunk kell e dokumentumok jelentőségét, hiszen az EU felismerte, hogy a géntechnológia nem csak az emberi egészséget veszélyeztetik, hanem a géntechnológiával érintett állatok jólétét, egészségi állapotát is.

Meg kell említeni továbbá a PEGASUS⁹⁴ programot is, melynek célja, hogy feltárja az európai közösség véleményét a GM állatok tudományos szerepéről, felhasználásukról, társadalmi hatásukról.⁹⁵ Magyarországon számos törvényi, és egyéb, nem törvényi szintű jogszabály szabályozza a GMO területet, kifejezetten állatok génmódosításával kapcsolatos szabályozás azonban a fent kifejtett okok miatt még nem létezik.

A magyar GMO törvény a géntechnológiai tevékenységről szóló *1998. évi XXVII.* törvény, melyből szintén kitűnik, hogy az állatokra is kiterjedően szabályoz. Kimondja továbbá, hogy a védett természetes szervezetek nem módosíthatók, az egyes fajok védettsége továbbá géntechnológiai okok miatt nem változtatható meg. A magyar kormány GMO stratégiájának alapja továbbra is az elővigyázatosság elve mellett erős elköteleződés, és így a GMO mentesség. Ennek érdekében hazánk vezető szerepet vállalt a GMO-mentes Európa megőrzésében.⁹⁶ Jelenleg ez még csak a GM növények kapcsán látszik realizálódni, de ez köszönhető annak is, hogy a GM állatok ma még nem elterjedtek.

A GMO kérdésről rendelkezik még az 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, mely kimondja, hogy „tilos a vadon élő szervezetek genetikai állományainak mesterséges úton történő megváltoztatása, az így keletkezett egyed terjesztése, életközösségek közötti szándékos áthurcolása. A biológiai sokféleséget befolyásoló, genetikailag módosított szervezetek létrehozása, az azokkal folytatandó kísérletek, termesztésük, tenyésztésük, terjesztésük, az országból történő kivitelük és behozataluk – e törvény rendelkezéseivel összhangban – külön törvényben meghatározott feltételekkel és módon történhet.”

⁹³ Kidolgozásában a GMO Panel vett részt.

⁹⁴ Public Perception of Genetically modified Animals – Science, Utility, and Society

⁹⁵ Bósze Zsuzsanna – Hiripi László: i.m. 50. o.

⁹⁶ 2015. évben fogadták el az EU-ban a GM növények köztermesztésének tagállami tiltását lehetővé tevő uniós jogszabályt.

Meg kell említeni még az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvényt is, melynek a hatályra vonatkozó rendelkezései között szerepel, hogy hatálya kiterjed a géntechnológiával módosított gerinces állatokra is.

A világ leghumánusabb géntörvényét talán Norvégia alkotta meg 1993-ban. A törvény célkitűzései között szerepel a GMO szervezetek felhasználásának etikus, a társadalmi igazságosság szempontjából elfogadható volta. A törvény 10. cikkelye szerint *„A fenntartható fejlődésre gyakorolt hatás értékelésénél figyelembe kell venni a környezetre és az egészségre gyakorolt hatást is. Ezt ki kell egészíteni az etikusság és a társadalmi igazságosság vizsgálatával. Csak akkor lehet engedélyt kiadni, ha mindezek a szempontok érvényesülnek és egyik elv sem szenvedhet csorbát.”* Felállították továbbá a Norvég Biotechnológiai Tanácsadó Testületet, mely útmutatást adott az elővigyázatosság elvének alkalmazásához. Ami megkülönbözteti más országok törvényeitől az, hogy a Testület különbséget tesz az emberiség szempontjából, valamint a világegyetem szempontjából etikus viselkedési normák között. Az engedélyezésnél erre való tekintettel a környezet és világmindenség etikai szempontjai szerint meg kell vizsgálni, hogy a termék vagy annak előállítása nem áll-e ellentétben az állatok érdekeivel és az állatvédelemmel, nem okoz-e szükségtelen fájdalmat vagy szenvedést, az előállítás módja nem lépi-e át a fajok közti határokat, és az előállítás módja nem különbözik-e az állattenyésztésben vagy a természetben előforduló módszerektől.⁹⁷

8. Összefoglalás

E publikációval nem az volt a célom, hogy ismertessem a GMO-ra vonatkozó Európai Unió vagy magyar engedélyezési eljárások menetét, sem pedig a részletszabályokba nem kívántam belemenni, vannak kutatók, akiknek kifejezetten a genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó szabályozás a szakterületük.

Célom kizárólag a GM állatokra való figyelemfelhívás volt. Az állatok genetikai módosítása, lévén magasabb fejlettségű szervezetek, nehezekebb, költségesebb és bonyolultabb folyamat, mint a növényvilágé. Nem utolsó sorban pedig erkölcsileg és etikailag jobban kifogásolható. Az állatvédelem azért is szenzitív terület, mert ott érezzük először azt, nem csak magunk miatt kellene védeni az állatot, hanem önmagáért is, hiszen egy önértékkel bíró, érezni, szenvedni képes élőlény.

A génmódosított állatok létrehozásának célja elsősorban az emberi társadalom szükségleteinek még jobb kielégítése, de vajon az állatok önértékét valló felfogásunk nem áll-e szöges ellentétben azzal, hogy az állatokat a génmódosítás eszközével még inkább tárgyiasítsuk a saját szükségleteink kielégítése érdekében. Hol jelenik meg a fájdalomérző képességük, illetőleg a megfelelő élethez való esetleges joguk figyelembe vétele akkor, amikor egy transzgénnel ne adj' isten megrövidítjük az életüket? Hiszen az állati jogalanyiség lehetőségét vizsgálók fő gondolatmenete, hogy vannak bizonyos fejlettségi szintet elérő, kognitív

⁹⁷ Pusztai Árpád – Bardócz Zsuzsa: A genetikailag módosított élelmiszerek biztonsága, *Kölcsey Füzetek VII.* Kölcsey Intézet, Budapest, 2004.

képességekkel rendelkező állatok, melyek rendelkeznek olyan, vagy hasonló képességekkel, mint mi emberek, ezért megilletné őket a jogalanyiség, mely jogalanyiség megadásával kikerülnének a tulajdonjog alól, és személyekké válhatnának.

Két út látszik kirajzolódni: az egyik a génmódosítás során előállított állatok útja, mely végső soron a GM növényekkel együtt egy génmódosított környezet megteremtéséhez vezet; a másik pedig a hagyományos állattartáshoz való visszatérés, az állatok jólétének, esetlegesen az állatok jogainak elismerése és tiszteletben tartása, ami kétség kívül itthon jelenleg még meredek gondolatnak számít. Tovább gondolva, elképzelhető-e GM állatok kapcsán esetleges állati jogalanyiségról beszélni, és, ha igen, milyen jogok illetnék meg őket? Vagy esetükben eleve kizárt a jogalanyiség lehetőségének vizsgálata?

Amennyiben pedig a GMO útját választjuk, figyelembe kell vennünk, hogy a természet, és ennek részeként az állatok nem ismerik az emberek által megrajzolt határokat.

A tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek szexuális cselekményekkel szembeni büntetőjogi védelme*

Nagy Alexandra**

1. Bevezetés

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) a korábbi szabályozáshoz képest radikálisan átalakította az erőszakos nemi bűncselekmények rendszerét. Az újraszabályozásra a korábban felmerült elméleti és joggyakorlati problémák kiküszöbölése, valamint a nemzetközi elvárásoknak való megfelelés érdekében volt szükség.¹ A nemzetközi elvárások között hangsúlyosan jelent meg a gyermekek szexuális cselekményekkel szembeni fokozott védelme.² A hatályos Btk. megalkotása során e követelményt szem előtt tartva – a szexuális erőszak „rég-új tényállása”³ kapcsán – átgondolásra került a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek sérelmére történő elkövetés szankcionálása és a minősítési rendszer egyaránt. Bár a Btk. 197. §-ában szabályozott szexuális erőszak tényállása a korábbi – az erőszakos nemi bűncselekmények viszonylatában fennálló – anomáliákat megoldotta, az új szabályozás azonban újabb problémákat vetett fel. A joggyakorlat ugyanis nem (volt) egységes abban a kérdésben, hogy hogyan minősül az elkövető cselekménye azon bűncselekmény minősítése kapcsán, amikor a sértett a szexuális cselekmény megvalósításakor a tizenkettedik életévét

* „A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt *Concha Gyözői Doktori Program* keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

** PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Bűnügyi Tudományok Intézete.

¹ 2012. évi C. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről. A XIX. fejezethez.

² Lásd többek között: Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, és Az Európa Tanács Egyezménye a gyermekek védelméről a szexuális kizsákmányolás és a szexuális bántalmazás ellen. (Lanzarote Egyezmény)

³ A „rég-új” kifejezést azért használtam, mert a szexuális erőszak tényállása – a miniszteri indokolás szerint – az 1978. évi IV. törvény erőszakos közösülés és szemérem elleni erőszak tényállásának összevonásával jött létre, azonban a jogalkotó jelentősen át is alakította a korábbi szabályozás struktúráját.

még nem töltötte be, és az elkövető hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt állt. Az ítélkezési gyakorlat egységesítésére született meg a Kúria 2/2016. Büntető jogegységi határozata,⁴ (a továbbiakban 2/2016. BJE) amelyet azonban az Alkotmánybíróság 19/2017. (VII. 18.) AB határozatával⁵ (a továbbiakban AB határozat) alaptörvény-ellenesnek minősített, és 2017. október 31. napjával megsemmisített, a Kúria pedig – hivatkozva az AB határozatban foglaltakra – 1/2017. számú BJE határozatával 2017. október 9-én hatályon kívül helyezte. (A továbbiakban: 1/2017. BJE)

Tanulmányomban először a 12. életévüket be nem töltött személyek szexuális cselekményekkel szembeni büntetőjogi védelme szabályozásának változásait mutatom be, majd a hatályos jogot veszem górcső alá. Ezt követően kitérek a megosztott ítélkezési gyakorlat problémáira, a Kúria 2/2016. BJE határozatára, valamint a BJE által felvetett problematikus kérdésekre, amelyek a hatalommegosztás elvét, a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege alapelveket, valamint a kétszeres értékelés tilalmát érintik. Végül az alaptörvény-ellenességét kimondó AB határozat és az 1/2017. BJE releváns rendelkezéseit mutatom be. Már előljáróban szeretném rögzíteni, hogy álláspontom szerint maga az AB határozat, különösen pedig az ahhoz kapcsolt párhuzamos indokolások és különvélemények is további nyitott kérdéseket vetnek fel, amelyek közül a normavilágosság problémájáról és BJE pro futuro hatályú megsemmisítéséről szólok részletesebben.

2. Történeti áttekintés

A *Csemegi Kódex*⁶ még nem rendelkezett arról, hogy a tizenkét éven aluli személlyel, annak beleegyezésével megvalósított szexuális cselekmény is erőszakos közönségnek minősülne. A *Kúria 1881. február 22-én hozott döntésében* azonban már megállapította, hogy „a tizenkét éven aluli gyermekek nem rendelkeznek sem kellő felismerő képességgel, sem akaratuk teljes elhatározására szükséges képességgel, ezért a tizenkét éven aluli lánnyal való közönség vagy annak kísérlete, minden esetben erőszakos közönségként értékelendő.”⁷ A Kúria határozatát követően a bíróságok általános tételként kezelték a tizenkét éven aluli személyek akaratnyilvánításra képtelenségét, és a passzív alany szexuális

⁴ 2/2016. Büntető jogegységi határozat a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak értelmezéséről

⁵ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak értelmezéséről szóló 2/2016. Büntető jogegységi határozat alaptörvény-ellenességének megállapításáról és megsemmisítéséről. A továbbiakban: AB határozat.

⁶ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről

⁷ Bírósági Határozatok. 1999/9. sz. Fórum rovat. 185. o. Lásd részletesebben: Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve. Különös rész.*(A munka II. kötete), Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Társulat Kiadása, Budapest, 1943, 209. o., Hollán Miklós: A 12 év alatti gyermekek nemi fejlődésének büntetőjogi védelme. Egy törvénymódosítás margójára, *Collega*, 1998, 3. szám, 18. o. és Merényi Kálmán: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények pónalizálásának fejlődése a Csemegi-Kódextől a felszabadulásig, *Jogtudományi Közöny.* 1985, (40. évf.) 7. szám, 393. o.

cselekménybe való beleegyezése esetén is megállapították az elkövető büntetőjogi felelősségét. Szomora Zsolt álláspontja szerint a bíróságoknak a Kúria döntését követően is minden esetben vizsgálniuk kellett volna, hogy a gyermek sértett ténylegesen akaratnyilvánításra képtelen volt-e, tekintettel arra, hogy a törvény alapján nem volt levezethető a tizenkettedik életév és az akaratnyilvánításra képtelenség közötti összefüggés.⁸ A szerző mindezek alapján rámutat arra, hogy egyrészt a Csemegi Kódex idején fennálló joggyakorlat ellentétes volt – legalábbis a mai értelemben vett – felelősséget súlyosító bírói jog tilalmával, vagyis a nullum crimen sine lege scripta elvével, másrészt pedig arra, hogy a Csemegi Kódex időszakára eső bírói gyakorlatban gyökerezik a gyermekekkel kényszer alkalmazása nélkül folytatott szexuális cselekmények erőszakos nemi bűncselekményként való minősítésének felelősséget súlyosító bírói jogi eredete.⁹ E probléma ugyanis a jogalkotás és a jogalkalmazás során a későbbiekben is jelentkezett, sőt a 2/2016. Büntető jogegységi határozatot is – többek között – ez a kritika érte.

Figyelembe véve a Csemegi Kódex idején fennálló ítélkezési gyakorlatot, az 1961. évi Btk. már törvényi szinten deklarálta, hogy a tizenkettedik életévét meg nem haladott személyt védelemre képtelennek kell tekinteni.¹⁰ A szakirodalom több képviselője szerint ezen vélelemmel ugyan megszűnt a korábban hivatkozott alapelvi sérelem, kérdésként merült fel azonban, hogy helyes volt-e a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyeket a szexuális cselekmények kapcsán védekezésre képtelennek minősíteni és nem lett volna-e jobb megoldás – a korábbi joggyakorlatnak megfelelően – e személyek akaratnyilvánításra való képtelenségének törvényi szinten való deklarálása.¹¹ E kérdés felmerülésének indoka az volt, hogy míg a védekezésre képtelenség a fizikai ellenállás kifejtésére való képtelenséget jelenti, amikor a sértettnek van jogi szempontból releváns akarata, így akár hozzá is járulhat a nemi cselekményhez, addig az akaratnyilvánításra képtelenség a védekezésre való pszichikai képtelenséget jelenti, vagyis azt, hogy a passzív alanynak nincs jogi szempontból figyelembe vehető akarata.¹² Figyelemmel arra, hogy a tizenkét éven aluli gyermekek vonatkozásban a hangsúlynak – a szakirodalom több képviselőjéhez csatlakozva álláspontom szerint is – éppen azon kellett volna lennie, hogy ha a gyermek hozzá is járul a szexuális cselekményhez, nyilatkozata jogilag irreleváns, vagyis akaratnyilvánításra képtelen, megállapítható, hogy a tizenkét éven aluli gyermek védekezésre képtelenségének – egészen a 2012. évi C. törvény hatályba lépéséig – törvényi szinten deklarált megdönthetetlen vélelme dogmatikailag erősen vitatható volt.

⁸ Szomora Zsolt: A tizenkét éven aluli sérelmére elkövetett szexuális erőszak újabb minősítési kérdései, avagy a bírói gyakorlat menthetetlenek látszó vergődése a kétszeres értékelés és más alapelvek hálójában, in: *Ad valorem. Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára.* (szerk.: Gál Andor-Karsai Krisztina), Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 356-357. o.

⁹ Szomora: A tizenkét éven aluli... 357. o.

¹⁰ 1961. évi V. törvény. 290. §

¹¹ Lásd részletesebben: Hollán: i.m. 17-19. o., Szomora: A tizenkét éven aluli... 357. o., Tóth Áron László: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények hatályos szabályozásával kapcsolatos néhány problémáról, *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007, 4. 247-248. o.

¹² Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál: *Büntetőjog. Különös rész*, Budapest, HVG-ORAC, 2004, 226. o.

Az 1997. évi LXXIII. törvénnyel módosított 1978. évi IV. törvény a tizenkettedik életévet be nem töltött személy sérelmére való elkövetést már minősített esetként szabályozta, ahhoz magasabb büntetési tételt fűzött.¹³ Ezzel az volt a probléma, hogy a módosítással egyidejűleg a törvény nem változtatott a Btk. 210. §-ában meghatározott értelmező rendelkezésen, melynek értelmében a tizenkettedik életévet be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kellett tekinteni. Így, ha valaki tizenkettedik életévet be nem töltött személlyel annak beleegyezésével közösült, cselekménye – az értelmező rendelkezés megdönthetetlen vélelme folytán – tényállásszerű volt mind az alapeset második fordulója,¹⁴ mind pedig az 1997. évi törvénymódosítás alapján betoldott minősített eset¹⁵ szerint, és a törvény által ezekre az esetekre rendelt büntetések bármelyikével – tehát kettőtől nyolc, illetve akár öttől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel is – sújtható volt. A jogalkalmazó számára az erőszakos közösülés szabályozása tehát önkényes jogértelmezésre nyújtott lehetőséget.¹⁶ A joggyakorlat egységesítése érdekében bírósági határozatban¹⁷ került rögzítésre, hogy az erőszakos közösülésnél egyfelől az erőszak, illetve az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetés, továbbá a tizenkét éven aluli sértett életkoránál fogva védekezésre képtelen állapota a rendelkezés alkalmazásában azonos jelentőségű, vagyis a tizenkét éven aluli gyermek sérelmére erőszak vagy kvalifikált fenyegetés nélkül elkövetett cselekmény is a minősített eset szerint, súlyosabban minősült. Ezt az álláspontot támasztotta alá a bírói gyakorlatot orientálni kívánó kommentár is,¹⁸ amely azonban a konkrét ügyben eljáró bírót nem köthette, így a minősítési problémát sem oldotta meg.

A szabályozás, illetve a hivatkozott értelmezési mód kapcsán felmerült a kérdés, hogy ez a típusú megoldás megfelel-e kétszeres értékelés tilalma követelményének. A válasz nyilvánvalóan nemleges. A kétszeres értékelés tilalmának követelményét ugyanis egyértelműen sérti az, ha a beleegyezésen alapuló esetekben a sértett tizenkettedik éven aluli életkorát kétszer értékeli az elkövető terhére, először azért, mert a szexuális cselekményt megrontás helyett erőszakos közösülésként minősíti a jogalkotó/jogalkalmazó, másodszor pedig azért,

¹³ 1997. évi LXXIII. törvény 22. § A Btk. 197. §-a helyébe a következő rendelkezés lép:

197. § (1) Aki más erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közösülésre kényszerít, vagy más védekezésre, illetőleg akaratnyilvánításra képtelen állapotát közösülésre használja fel, büntetést követ el...(2) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a) a sértett a tizenkettedik életévet nem töltötte be...A törvény hasonlóképpen rendelkezett a szemérem elleni erőszak esetében is. Az egyszerűsítés érdekében a továbbiakban az erőszakos közösülés tényállásával foglalkozom, de itt megjegyzem, hogy ugyanazok a problémák vonatkoztak a 12. életévüket be nem töltött személyek sérelmére való elkövetés esetén a szemérem elleni erőszak tényállására is.

¹⁴ Az 1997. évi LXXIII. törvénnyel módosított 1978. évi IV. törvény 197. § (1) bekezdés

¹⁵ Az 1997. évi LXXIII. törvénnyel módosított 1978. évi IV. törvény 197. § (2) bekezdés a) pont

¹⁶ Pócza Róbert szerint nem volt példa nélküli ez a fajta „ad hoc” jogalkotás, amely anélkül, hogy a törvénykönyv egészének rendszerét áttekintette volna, az egyes szükségesnek ítélt módosításokat célirányosan vitte véghez. Lásd részletesebben: Pócza Róbert: Az erőszakos közösülés tényállása az „alkotmányos büntetőjog” tükrében, *Magyar Jog*, 2005, 1. szám, 17. o.

¹⁷ A Bírósági Határozatok Fórum című rovatában közzétett BH. 1999/9. alapján.

¹⁸ Berkes György- Kiss Zsigmond- Kónya István- Molnár Gábor- Rabóczi Ede: *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*, HVG-ORAC, Budapest, 2003, 521. o.

mert az erőszakos közösülés alapesete helyett annak minősített esete kerül megállapításra.

A szakirodalom képviselőinek véleménye a minősítés kapcsán megoszlott. Voltak, akik bár elismerték a kétszeres értékelés tilalma alapelvének sérelmét, mégsem láttak lehetőséget arra, hogy a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek sérelmére megvalósuló nemi cselekményeket ne minden esetben a minősített eset szerint értékeljék.¹⁹ Mások szerint azokra az esetekre, melyek csak a sértett tizenkettedik életévének be nem töltése miatt minősültek erőszakos nemi bűncselekménynek, egy új tényállást – a megrontás egy minősített esetét – kellett volna megalkotni.²⁰ A harmadik nézet szerint csak azok a cselekmények voltak a minősített eset szerint értékelhetők, melyekben a bűncselekményt a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel követték el. A sértett életkorához kapcsolódó megdönthetetlen vélelem alkalmazására pedig csak akkor kerülhetett sor, ha az elkövetési magatartás az első fordulat szerint nem volt tényállásszerű.²¹

A jogalkotó – felismerve a jogbiztonság, a kiszámíthatóság és a kétszeres értékelés tilalma alapelvének korábbi szabályozás által generált sérelmét – az utóbbi álláspontnak megfelelően a *2005. évi XCI. törvény*²² módosította a 197. § (2) bekezdését és a vitatott minősített esetet a következőképpen korigálta: „A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha az erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közösülésre kényszerített sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be.” Így abban az esetben, amikor a tizenkettedik életévét be nem töltött személy beleegyezett a nemi kapcsolatba, az elkövető az erőszakos közösülés alapesete szerint volt büntetendő, – mivel a sértett védekezésre képtelen állapotát használta fel közösülésre²³ –, míg ha az elkövető a tizenkettedik életévét be nem töltött kiskorút erőszakkal vagy „kvalifikált” fenyegetéssel kényszerítette közösülésre, minősített esetért felelt és súlyosabban volt büntetendő.²⁴

A 2012. évi C. törvény, vagyis a hatályos Btk. értelmében megszűnt a hivatkozott vélelem, – miszerint a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt a

¹⁹ Fehér Lenke- Horváth Tibor- Lévy Miklós: *Magyar büntetőjog. Különös rész I*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 338. o., Gál István László: Az erőszakos közösülés, de lege ferenda, *Studia Iuvenum*, Pécs, 2001, 260. o.,

²⁰ Hollán: i.m: 19. o., Ezt az álláspontot tartotta leginkább megfelelőnek: Nagy Ferenc- Szomora Zsolt: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények, (Btk. XIV. fejezet) de lege ferenda, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2004, 2. szám, 22. o.

²¹ Belovics- Molnár- Sinku: i.m. 226.o., Elek Balázs: A gyermekek sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények büntetőjogi megítélésének egyes gyakorlati kérdései, *Börtönügyi Szemle*, 2003, (22. évf.) 4. sz, 24-25. o., Horváth Tibor- Kereszty Béla- Maráz Vilmosné- Nagy Ferenc- Vida Mihály: *A magyar büntetőjog különös része*, Korona Kiadó, Budapest, 1999, 274-275. o., Nagy Ferenc- Szomora Zsolt: i.m. 19-20. o.

Az egyes álláspontokat idézi: Pócza: i.m: 16-17. o., Tóth: i.m: 247-248. o.,

²² 2005. évi XCI. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és más törvények módosításáról 5. § (1) bekezdés

²³ Ennek indoka az volt, hogy az ilyen korú sértett kis testi ereje miatt általában képtelen nagyobb ellenállás tanúsítására. Lásd ehhez: 1978. évi IV. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről. A 210.§-hoz.

²⁴ Lásd még: Szomora: A tizenkét éven aluli... 357. o., Tóth: i.m: 247-248. o.

szexuális cselekmények kapcsán védekezésre képtelennek kell tekinteni –, mert a törvény közvetlen módon utal a sértett életkorára.²⁵ A Btk. 197. § (2) bekezdése szerint ugyanis szexuális erőszakot követ el és öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel szexuális cselekményt végez vagy végeztet.

3. A tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetés – Btk. 197. § (2) bekezdés

A történeti áttekintés zárásaképpen már utaltam arra, hogy a hatályos szabályozás jelentősen átalakította a tizenkét éven aluli személyek sérelmére történő elkövetés szabályozásának struktúráját. A Btk. részletes indokolása kifejezetten utal arra, hogy „a törvény értelmében megszűnik a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyekre vonatkozó azon vélelem, hogy őket védekezésre képtelennek kell tekinteni, mert a törvény explicit módon utal a sértett életkorára és úgy kapcsol a bűncselekményhez magasabb büntetési tételt.”²⁶ Egyes nézetek szerint azonban a *tizenkét éven aluliak esetében a védekezésre képtelenség vélelmének megszűnése* nem ilyen egyértelmű. Egy másodfokú bírósági ítéletben²⁷ például azt olvashatjuk, hogy a 197. § (1) bekezdésének b) pontja kapcsán nem hagyható figyelmen kívül a Btk.-ba foglalt azon értelmező rendelkezés,²⁸ amely szerint védekezésre képtelennek kell tekinteni azt is, aki helyzeténél vagy állapotánál fogva ideiglenesen vagy véglegesen nem képes ellenállás kifejtésére. Ez a megfogalmazás – legalábbis a hivatkozott ítélet szerint – nem mond ellent annak a megdönthetetlen vélelemnek, hogy a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kell tekinteni. Egy további megközelítés szerint a 197. § (2) bekezdése alapján mégis fennáll a törvényi vélelem, hiszen ez a bekezdés – figyelemmel arra, hogy beleegyezés megléte esetén is szankcionálni kívánja a tizenkét éven aluli személyekkel végzett szexuális cselekményeket –, azt közvetíti, hogy a tizenkét éven aluli személy szexuális cselekménybe beleegyező akarata közömbös, vagyis a korábbi védekezésre képtelenség helyett az akaratnyilvánításra képtelenség vélelmzéséről van szó.²⁹

Az általánosan elfogadott – általam is támogatott vélemény szerint – azonban a korábbi vélelem megszűnt, mert a törvény a 197. § (2) bekezdés által nem azt mondja ki, hogy a tizenkettedik életévét be nem töltött személy életkorára tekintettel védekezésre képtelen, hanem explicit módon utal a sértett életkorára, és kizárólag a gyermek életkori kvalifikációjára épít.³⁰ Ezt támasztja alá az is, hogy az

²⁵ 2012. évi C. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről. A 197.§-hoz.

²⁶ A Büntető Törvénykönyv 2012-1978. Complex Kiadó, Budapest, 2013, 485. o.

²⁷ Fővárosi Ítéltábla 5. Bf. 156/2013/9. (2014. január 10.) Az ítélet részletes elemzését és kritikáját lásd: Szomora: A tizenkét éven aluli... 353. o.

²⁸ Btk. 459. § (1) bekezdés 29. pont

²⁹ Márki Zoltán: A nemi élet szabadsága és a nemi önrendelkezés elleni bűncselekmények, *in: Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*, (szerk.: Kónya István), 3. kiadás, Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, 2014, 696-697. o.

³⁰ Lásd többek között: 2012. évi C. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről. A 197.§-hoz, 2/2016.

1978. évi IV. törvényben a Btk. 137. § 18. pontjába foglalt értelmező rendelkezés, vagyis a védekezésre képtelenség általános fogalma mellett érvényesült és került törvényi szinten rögzítésre a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek védekezésre képtelenségének megdönthetetlen vélelme. Ha a jogalkotó e vélelmet fent kívánta volna tartani, akkor azt vagy a korábbi Btk. szabályozását követve változatlanul törvényi szinten rögzítette volna, esetleg a korábbi dogmatikai problémákat korrigálva e személyek akaratnyilvánításra való képtelenségének vélelmet emelte volna törvényi szintre. Figyelemmel arra, hogy a jogalkotó egyik megoldást sem választotta, álláspontom szerint is egyértelmű, hogy a 197. § (2) bekezdése kizárólag a gyermek életkori kvalifikációjára épít.

A 197. § (2) bekezdése kapcsán kérdésként merülhet fel az is, hogy az *alapesetként vagy minősített esetként értelmezendő*. E kérdésben a Kúria – alaptörvény-ellenesnek kimondott – 2/2016. Büntető jogegységi határozatában ugyan nem foglal egyértelműen állást, azonban – véleményem szerint is – sejteti, hogy a 197. § (2) bekezdését minősített esetnek tekinti, amikor rögzíti, hogy a jogalkotó a (2) bekezdésben nem egy önálló tényállásnak tekintendő, az (1) bekezdésben foglaltaktól eltérő magatartást határoz meg, hanem az (1) bekezdésben meghatározott szexuális erőszakot kiterjeszti arra az esetre is, amikor a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére valósul meg a szexuális cselekmény. A szakirodalom képviselői – akik álláspontjához én is csatlakozok – azonban jellemzően egyetértenek abban, hogy az új Btk. alapján a szexuális erőszak bűncselekményének *három alapesete van*, mégpedig: 1) az erőszakkal vagy „kvalifikált” fenyegetéssel elkövetett (szoros értelemben vett) szexuális erőszak, vagyis a Btk. 197. § (1) bekezdés a) pontja; 2) a védekezésre, akaratnyilvánításra képtelen passzív alanyok sérelmére megvalósuló szexuális erőszak, vagyis a 197. § (1) bekezdés b) pontja; és 3) a tizenkét éven aluli gyermekek sérelmére megvalósuló szexuális erőszak, vagyis a Btk. 197. § (2) bekezdése.

A 197. § (2) bekezdés tehát szintén alapeset.³¹ Ennek indoka, hogy figyelemmel arra, hogy a minősített esetet a jogalkotó az alapesetből emeli ki, annak maradéktalanul bele kell illeszkednie az alapesetbe. A (2) bekezdés viszont

Büntető jogegységi határozat a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak értelmezéséről. IV. pont. 6. o., Sinku: i.m. 198. o., Szomora Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez, *Magyar Jog*, 2013, 11, 654. o., Szomora: A tizenkét éven aluli... 353. o.

³¹ Lásd ehhez: Gál István László: A nemi élet szabadága és a nemi önrendelkezés elleni bűncselekmények, in: *Új Btk. Kommentár*, 4. kötet, (szerk.: Polt Péter), Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, 2013, 17-18. o., Gál István László: A szexuális bűncselekmények az új magyar büntetőjogban, in: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*, (szerk.: Elek Balázs- Hágger Tamás- Tóth Andrea Noémi), Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2014, 125. o., Jacsó Judit: XIX. fejezet. A nemi élet szabadága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények, in: *Magyar Büntetőjog. Különös rész*, (szerk.: Horváth Tibor-Lévay Miklós), Complex Kiadó, Budapest, 2013, 174. o., Márki: i.m: 688. o., Sinku: i.m: 198. o., Szomora Zsolt: XIX. Fejezet. A nemi élet szabadága és a nemi önrendelkezés elleni bűncselekmények, in: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*, (szerk.: Karsai Krisztina), Complex, Budapest, 2013, 409. o., Szomora: A tizenkét éven aluli... 350-351. o., Szomora: Megjegyzések... 654. o.

nem illeszkedik az (1) bekezdésbe,³² mivel a passzív alany és az elkövetési magatartás, vagyis a bűncselekmény tárgya és meghatározó tárgyi eleme, egyaránt eltérő.³³

4. A szexuális erőszak minősített esetei

A minősített esetek meghatározásánál a jogalkotó a korábban általam hivatkozott nemzetközi követelmények, vagyis a *Lanzarote Egyezmény* és *2011/93/EU irányelv* rendelkezéseinek figyelembevételével járt el. Ezen dokumentumok vonatkozó cikkei a következőket nyilvánítják büntetendő magatartásoknak:³⁴

- a gyermekkel folytatott szexuális tevékenységet, amennyiben a gyermek különösen kiszolgáltatott helyzetével, különösen szellemi vagy testi fogyatékoságával vagy eltartotti helyzetével élnek vissza. E cselekmény szabadságvesztéssel büntetendő, melynek felső határa legalább nyolc év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt nem érte el, és legalább három év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt már betöltötte.³⁵
- a gyermekkel folytatott szexuális tevékenységet, amennyiben kényszer, erőszakot vagy fenyegetést alkalmaznak. E cselekmény szabadságvesztéssel büntetendő, melynek felső határa legalább tíz év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt nem érte el, és legalább öt év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt már betöltötte.³⁶
- a gyermeknek valamely harmadik féllel folytatott szexuális tevékenységre kényszer, erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával történő kényszerítését. E cselekmény szabadságvesztéssel büntetendő, melynek felső határa legalább tíz év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt nem érte el, és legalább öt év, ha a gyermek a beleegyezési korhatárt már betöltötte.³⁷

Mind az EU irányelv, mind a Lanzarote Egyezmény gyermeknek a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt tekint, így valamennyi említett magatartás e személyi kör tekintetében büntetendő. Az elkövetési magatartások tekintetében (ahogy rögzítettem) a 2011/93/EU irányelv meghatározza a büntetési tétel felső határának legalacsonyabb mértékét, a beleegyezési korhatárt el nem érő személyek sérelmére történő elkövetést pedig szigorúbb megítélés alá helyezi.

Mindezek alapján súlyosabban minősül az elkövető cselekménye:

- a Btk. 197. § 3. bekezdés a) pontja szerint, ha az (1) bekezdésben meghatározott szexuális erőszakot tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követik el. A passzív alany e minősített eset vonatkozásában tizenkettedik és tizennyolcadik életév közötti gyermek lehet, tizenkét éven aluli nem.

³² Szomora Zsolt: „Amicus Curiae”, Szeged, 2016. november 21. 3. o.

³³ Márki: i.m: 688. o.

³⁴ Btk. Indokolása, 484-485. o.

³⁵ 2011/93/EU irányelv 3. cikk (5) bekezdés ii. pont és Lanzarote Egyezmény 18. cikkely 1. bekezdés b) pont

³⁶ 2011/93/EU irányelv 3. cikk (5) bekezdés iii. pont és Lanzarote Egyezmény 18. cikkely 1. bekezdés b) pont

³⁷ 2011/93/EU irányelv 3. cikk (6) bekezdés és Lanzarote Egyezmény 18. cikkely 1. bekezdés b) pont

- a b) pont szerint, ha az elkövető az (1) bekezdésben meghatározott cselekményt hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló személy sérelmére követi el;
- és a c) pont szerint, ha az (1) bekezdésben meghatározott szexuális erőszakot azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen követik el. Ez a többek által elkövetett szexuális erőszak tényállása.

A Btk. 197. § (4) bekezdésében a korábbi minősített esetek kumulációját találjuk, amely már szinte áttekinthetetlennek tűnik a többszöri visszaulások miatt. Annak érdekében, hogy a problémát megvilágítsam, először a minősítési rendszert a Btk. alapján mutatom be, majd az egyértelműség érdekében kibontom az egyes fordulatok tényleges, mögöttes tartalmát.

A Btk. szerinti szöveg: öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő,

a) aki az (1) bekezdés a) pontjában vagy a (3) bekezdés b) vagy c) pontjában meghatározott bűncselekményt tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére követi el, vagy

b) ha a (3) bekezdés a) pontjában meghatározott bűncselekmény a (3) bekezdés b) vagy c) pontja szerint is minősül.

Az utaló normák figyelembevételével kibontott tartalom alapján a Btk. 197. § (4) bekezdés a) pontja szerint tehát még súlyosabban minősül az elkövető cselekménye,

- ha a sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be és a bűncselekményt erőszakkal, illetve az élet vagy a testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel követik el, vagy
- ha a sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be és az elkövető az (1) bekezdésben meghatározott cselekményt – vagyis a szoros értelemben vett szexuális erőszakot vagy a védekezésre, illetve akaratnyilvánításra képtelen állapot szexuális cselekményre való felhasználását – hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló személy sérelmére követi el, vagy
- ha a sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be és az (1) bekezdésben meghatározott cselekményt – vagyis a szoros értelemben vett szexuális erőszakot vagy a védekezésre, illetve akaratnyilvánításra képtelen állapot szexuális cselekményre való felhasználását – azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen követik el.

Szintén súlyosabban minősül a cselekmény a (4) bekezdés b) pont szerint, ha

- a sértett a tizennyolcadik életévét nem töltötte be és az elkövető (1) bekezdésben meghatározott cselekményt – vagyis a szoros értelemben vett szexuális erőszakot vagy a védekezésre, illetve akaratnyilvánításra képtelen állapot szexuális cselekményre való felhasználását – a hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló személy sérelmére követi el vagy
- ha a sértett a tizennyolcadik életévét nem töltötte be és az (1) bekezdésben meghatározott cselekményt – vagyis a szoros értelemben vett szexuális

erőszakot vagy a védekezésre, illetve akaratnyilvánításra képtelen állapot szexuális cselekményre való felhasználását – azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen követik el.

5. Az ítélezési gyakorlat megosztottsága

Az új szabályozási struktúra és a minősített esetek nehezen értelmezhető rendszere a joggyakorlatban is problémákat okozott.

Ennek részletes elemzését megelőzően röviden kitérek arra, hogy az ítélezési gyakorlat megosztottsága mely – a minősítési rendszer nehezen áttekinthető rendszeréből fakadó – fő értelmezési problémára vezethető vissza. A probléma az, hogy *a szakirodalom és a joggyakorlat is megosztott (volt) azon kérdés megítélésében, hogy a 197. § (2) bekezdésére épülnek-e minősített esetek.* A szerzők egy része expressis verbis nem mondja ki, hogy a minősített esetek mely bekezdésre/bekezdésekre épülnek, hanem a törvényi szöveget kibontva, annak releváns elemeit – mint például a többes elkövetés feltételei – részletezik.³⁸ Mások szerint a (2) bekezdés szerinti szexuális erőszak minősített esete a tizenkettedik év alatti személlyel szemben erőszakkal, vagy élet, testi épség elleni fenyegetéssel kényszerítve, vagy kapcsolati viszony esetén, avagy többek által elkövetve, ami öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.³⁹ A Kúria 2/2016. BJE-ben foglalt álláspontja szerint – hivatkozva a 2011/93/EU irányelvben előírt, gyermekeket érintő fokozott büntetőjogi védelemre – megállapítható, hogy a 197. § (2) bekezdésében foglalt cselekmény minősített esete a 197. § (4) bekezdés a) pontjában leírt eset, hiszen a tizenkettedik életévét be nem töltött, függelmi viszonyban lévő sértett sérelmére elkövetett szexuális erőszak – akár beleegyezése esetén is – minősített esetként való kezelése mind a prevenció, mind pedig a társadalom normarendszerének való megfelelés érdekében indokolt.⁴⁰ Végül az általam is teljes mértékben elfogadott megközelítés szerint a (2) bekezdésre nem épülnek minősített esetek, ez a megállapítás pedig a normaszöveg nyelvtani értelmezésével megfelelően alátámasztható. A minősített eseteket tartalmazó (3) bekezdés ugyanis konkrétan utal arra, hogy az az (1) bekezdésre épülő minősített eseteket tartalmaz.⁴¹ A (4) bekezdés is kizárólag a (1) bekezdéshez kapcsolódhat, ugyanis az itt meghatározott minősített esetek közül a (4) bekezdés a) pontjának I. fordulata közvetlenül visszautal az erőszakkal vagy kvalifikált fenyegetéssel elkövetett szexuális erőszakra, vagyis a szoros értelemben vett szexuális erőszak alapesetére, a II. fordulat pedig visszautal a (3) bekezdés b) vagy c) pontjára, amely viszont szintén visszautal az (1) bekezdésre, tehát a (4) bekezdés II. fordulata az (1) bekezdésben meghatározott mindkét alapesetre épül a (3) bekezdés b) vagy c) pontjának közvetítésével.⁴²

³⁸ Sinku: i.m. 198-200. o., Gál: A szexuális bűncselekmények... 126-127. o.

³⁹ Márki: i.m: 700. o.

⁴⁰ Székely Ákos: „Amicus Curiae” 3. o.

⁴¹ Szomora: A tizenkét éven aluli... 351. o., Szomora: XIX. fejezet... 410. o.

⁴² Gál: XIX. fejezet... 19. o., Szomora: XIX: fejezet... 410-411. o. Lásd továbbá: AB határozat: IV. [24]

A fent részletezett eltérő megközelítési módok az ítélkezési gyakorlatban is megjelentek. Azon bűncselekmény minősítése kapcsán ugyanis, amikor a sértett a szexuális cselekmény megvalósításakor a tizenkettedik életévét még nem töltötte be, és az elkövető hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt állt, az ítélkezési gyakorlat nem volt egységes. Különböző bíróságok előtt tehát különböző minősítések születtek, ami azt vonta maga után, hogy ugyanazon tényállások esetén a bíróságok különböző büntetési tételkeretek között (öt évtől tíz évig, illetve öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés) állapították meg az elkövető büntetőjogi felelősségét. Az ítélkezési gyakorlat megosztottsága a hatásköri szabályok alkalmazása terén is problémát okozott, tekintettel arra, hogy ha a tényállás az öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett Btk. 197. § (2) bekezdése szerint minősül, az eljárásra a járásbíróság, míg ha az öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett 197. § (4) bekezdés a) pontja szerint minősül, akkor pedig a törvényszék rendelkezik hatáskörrel.⁴³

A bíróságok előtt két markáns álláspont alakult ki a lényegében azonos tényállások minősítése kapcsán.

1. A jogesetek egyik csoportjában a bíróság álláspontja az volt, hogy ha a tizenkettedik életévét be nem töltött személy az elkövető hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt áll, a bűncselekmény a Btk. 197. § (2) bekezdésébe ütközik és a (3) bekezdés b) pontjára figyelemmel a (4) bekezdés a) pontja szerint minősül, függetlenül attól, hogy az elkövető kényszer- és erőszakmentesen valósította-e meg a bűncselekményt.

Ezen megközelítés szerint tehát az erőszak és a fenyegetés e minősítő körülmény esetében nem tényállási elem, hiszen a Btk. 197. § (2) bekezdés szerinti alapesetben megjelenő fokozottabb büntetőjogi védelem tényéből következik, hogy amennyiben a (3) bekezdés b) vagy c) pontjában írtak – köztük a hozzátartozó sérelmére történő elkövetés – is megállapíthatóak, úgy a szexuális erőszak tényleges kényszerítés nélkül is a (4) bekezdés a) pontjában írt minősített esetként valósul meg.⁴⁴ Ez esetben pedig az eljárás a büntetési tételre figyelemmel a törvényszék hatáskörébe tartozik.

2. A másik markáns álláspont szerint a Btk. 197. § (2) bekezdésébe ütköző szexuális erőszak büntette alapeset, ahhoz a törvény további minősítő körülményeket nem állapít meg, ezért a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére elkövetett szexuális erőszak csak akkor minősül súlyosabban, ha azt erőszakkal vagy kvalifikált fenyegetéssel valósítják meg és a sértett az

⁴³ Be. 16. § (1) bekezdés a) pont.

⁴⁴ Lásd a következő ítéleteket: Fővárosi Ítéletábla 6. Bkk.10751/2015/3. számú végzése (2015. július 1.), Fővárosi Ítéletábla 3. Bkk.10834/2015/3. (2015. július 27.), Kecskeméti Törvényszék 11. B.349/2015/9. (2015. szeptember 22.), Szegedi Törvényszék B.1293/2014/30. (2015. szeptember 10.), Miskolci Törvényszék 4. B.1845/2014/24. (2015. január 26.), Debreceni Ítéletábla Bf. I.135/2015/15. (2015. október 20.), Debreceni Törvényszék 24. B.444/2015/28. (2016. január 20.), Debreceni Ítéletábla Bf. II.145/2016/4. (2016. április 4.); Győri Törvényszék B.415/2014/6. (2015. március 10.), Győri Ítéletábla Bf.28/2015/6. (2015. november 3.)

elkövetővel kapcsolati viszonyban áll.⁴⁵ Ezért a kényszer- és erőszakmentesen megvalósított bűncselekmény a Btk. 197. § (2) bekezdése szerint minősül, így annak elbírálása a járásbíróság hatáskörébe tartozik.

6. A 2/2016. Büntető jogegységi határozat

Az ítélezési gyakorlatban jelentkező minősítési probléma feloldására a Kúria Büntető Kollégiumának vezetője jogegységi eljárást kezdeményezett, amelynek eredménye a 2/2016. Büntető jogegységi határozat a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak értelmezéséről.

A BJE értelmében a Btk. 197. § (1) bekezdésébe ütközik és a (2) bekezdésre figyelemmel a (4) bekezdés a) pontja szerint minősül a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak büntette, ha a cselekmény sértettje az elkövető hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt áll, függetlenül attól, hogy azt kényszerítéssel valósította-e meg. Ez irányadó akkor is, ha a bűncselekményt tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen követik el.

Azt, hogy a bűncselekmény miatt indult eljárásra melyik bíróság rendelkezik hatáskörrel, a minősítéshez igazodóan kell eldönteni. *A Kúria álláspontja indokolása során hivatkozott:*

1. Az Alaptörvény 28. cikkére, miszerint a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik.⁴⁶ A Kúria arra azonban részletesebben nem tért ki, hogy az Alaptörvény ezen cikke miképpen támasztja alá álláspontját.

2. A 2011/93/EU irányelvre, valamint a Lanzarote Egyezményre, figyelemmel arra, hogy a Büntető Törvénykönyvünk újrakodifikálása során az e dokumentumokban meghatározott követelményekre a jogalkotónak figyelemmel kellett lennie.⁴⁷ A nemzetközi dokumentumokra való hivatkozás során a Kúria szintén nem határozta meg konkrétan, hogy a nemzetközi elvárások miatt és hogyan támasztják alá a Kúria szerinti minősítést.

3. A korábbi – az erőszakos közöszülés és a szemérem elleni erőszak tényállása kapcsán kialakult – ítélezési gyakorlatra.

A Kúria álláspontja szerint az 1978. évi IV. törvény és az ennek alapján kialakult bírói gyakorlat az 197. § (3) bekezdésében – a (2) bekezdés b) pontjára figyelemmel – öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni az erőszakos közöszülés elkövetőjét, ha a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt állt,

⁴⁵ Lásd a következő ítéleteket: Pécsi Ítéltábla Bkk. I.96/2015/3. (2015. április 28.), Szegedi Ítéltábla Bpkf. I.27/2016/2. (2016. január 25.), Szegedi Törvényszék 7. B.1061/2015/4. (2015. december 9.), Szegedi Ítéltábla Bf. III.733/2015/5. (2016. február 2.), Szegedi Ítéltábla Bf. I.830/2015/20. (2016. május 4.)

⁴⁶ 2/2016. BJE III. pont. 4-5. o.

⁴⁷ 2/2016. BJE III. pont 5. o. Lásd részletesebben: 8-9. o.

illetve az elkövető az erőszakos közöslést a sértettel kapcsolatban fennálló egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyával visszaélve követte el. A minősítés a szemérem elleni erőszak esetén szintén ennek megfelelően alakult.⁴⁸

4. A szexuális kényszerítés tényállására (196. §), amelynek (1) bekezdése szerint az, aki más szexuális cselekményre vagy annak eltűrésére kényszerít, szexuális kényszerítés büntette miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. E tényállás többek között minősített esetként határozza meg és öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel bünteti azt, aki a szexuális kényszerítést tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére követi el. A Kúria rámutatott arra, hogy ez a büntetési tétel azonos a tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak büntette miatt kiszabható, a 197. § (2) bekezdés szerinti büntetési tétellel. Álláspontja szerint ebből az következik, hogy elegendő lett volna e szabály keretében kimondani azt, hogy a tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel végzett vagy végeztetett szexuális cselekmény tényleges kényszerítés nélkül is szexuális kényszerítésnek minősül, amennyiben ahhoz nem akart a jogalkotó súlyosabb büntetést kilátásba helyezni. Azzal, hogy a tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel végzett vagy végeztetett szexuális cselekményt önmagában – azaz kényszerítés nélkül is – szexuális erőszaknak tekinti a törvény, nem lehetett a jogalkotó célja az, hogy ugyanolyan – és ne magasabb fokú – büntetőjogi védelemben részesítse az ilyen korú személyt, mint a tizenkét és tizennyolc év közöttit.⁴⁹

7. A 2/2016. Büntető jogegységi határozat alaptörvény-ellenességének megállapítására irányuló bírói kezdeményezések és az Amicus Curiae-k

Bár a Kúria célja az egységes joggyakorlat megteremtése volt, a jogegységi határozat nem tudta betölteni funkcióját. A szakirodalom képviselői közül *Szomora Zolt*, a joggyakorlat képviselői közül pedig a *Fővárosi Törvényszék*, illetve a *Szolnoki Törvényszék bírái is rámutattak arra, hogy a BJE „több sebből vérzik.”* A Fővárosi Törvényszék bírása 2017. január 6-án, míg a Szolnoki Törvényszék bírása 2017. január 13-án meghozott végzésében felfüggesztette az előtte folyamatban lévő büntetőeljárást⁵⁰ és Alkotmánybírósági eljárást kezdeményezett a Kúria 2/2016. számú Büntető jogegységi határozata alaptörvény-ellenességének

⁴⁸ 2/2016. BJE IV. pont. 5-6. o.

⁴⁹ 2/2016. BJE IV. pont. 7. o.

⁵⁰ A Szolnoki Törvényszéken 6.B.1226/2016. számon indult büntetőügy irányadó tényállása szerint a vádlott 2014 év folyamán szexuális célzattal közeledett 12. életévét be nem töltött sógora felé. A vádlott – az utcán történő találkozásuk, illetve az egymás lakóhelyén való vendégeskedés alkalmával – több alkalommal a sértett nőiességét és testalkatát dicsérte, majd 2014. február és 2015 márciusa közötti időszakban minimálisan 3 alkalommal ruházatán keresztül megfogdosta a kiskorú sértett melleit, őt átölelte, miközben kezével a sértett alsóneműjébe nyúlva megkísérelte annak nemi szervét megsimogatni, ami a sértett védekezése miatt elmaradt. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Főügyészség 6.B.1234/2015/14. számú vádiratában a Kúria 2/2016. BJE számú jogegységi határozatában foglalt minősítésnek megfelelően a Btk. 197. § (2) bekezdésében meghatározott és figyelemmel a (3) bekezdés b) pontjára a (4) bekezdés a) pontja szerint minősülő 12. életévét be nem töltött, hozzátartozó sérelmére elkövetett szexuális erőszak büntetével vádolta meg a terheltet.

megállapítása, a közzététel napjára visszamenőleges hatályú, vagyis ex tunc megsemmisítése és a jogegységi határozat alkalmazásával jogerősen lezárt büntetőügyek felülvizsgálatának elrendelése iránt.

A bírói kezdeményezések⁵¹ és a vonatkozó „Amicus Curiae”⁵² egyaránt rámutat arra, hogy a BJE megsértette az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdését, vagyis a hatalommegosztás elvét, valamint a XXVIII. cikk (4) bekezdését, vagyis a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvéből fakadó kötelezettséget. Ennek indoka, hogy a Kúria nem a Btk.-t értelmezte, hanem valójában felelősséget súlyosító normát alkotott, és a Btk. 197. § (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határát tíz évről tizenöt évre emelte fel.⁵³

A Kúria jogegységi határozatát és érvelését a hivatkozott szerző és az indítványozók több ponton is támadhatónak minősítették. A továbbiakban ezeket a támadható pontokat összegzem.

1. A szerző és az indítványozók (a továbbiakban együtt: indítványozók) szerint egyrészt problematikus, hogy a jogegységi határozat nem tisztázta a (2) bekezdés „dogmatikai karakterét”, vagyis nem foglalt egyértelműen állást abban, hogy az alap vagy minősített eset-e, viszont – ahogyan azt már korábban is rögzítettem – a Kúria megfogalmazásából úgy tűnik, mint ha a (2) bekezdést inkább minősített esetnek tekintené. Ez azonban nem fogadható el, hiszen – ahogy arra korábban már én is utaltam – a minősített esetnek maradéktalanul bele kell illeszkednie az alapesetbe, amely a (2) bekezdés vonatkozásban nem teljesül. Az ellenvélemények szerint emellett az is problematikus, hogy a BJE rendelkező része generálisan az (1) bekezdésbe ütközőnek minősítette a cselekményt, pedig annak két fordulata, vagyis az a) és a b) pont fogalmilag kizárják egymást.⁵⁴

2. További probléma az indítványozók szerint, hogy a Btk. 197. § (3) bekezdése egyértelmű megfogalmazású utaló norma, amelynek nyelvi jelentése szerint az ott leírt minősítő körülmények az (1) bekezdésben meghatározott alapesetekre alkalmazhatóak, a (2) bekezdésben meghatározott alapesetre nem. Ezért a BJE helytelenül állapította meg azt, hogy a (3) bekezdés b) pontjában meghatározott minősítő körülmény alkalmazható a (2) bekezdésben meghatározott alapesetre, és ez által minősíthető a cselekmény a (4) bekezdés a) pontja szerint.⁵⁵

3. A Kúria által alkalmazott, álláspontjának alátámasztására felhozott valamennyi értelmezési módot, vagyis a történeti, az uniókonform, a teleologikus

⁵¹ Lásd részletesebben: Fővárosi Törvényszék végzése, Szolnoki Törvényszék végzése.

[http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/c421e0f5ad8828adc12580c0005e8984/\\$FILE/III_235_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/c421e0f5ad8828adc12580c0005e8984/$FILE/III_235_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf) és

[http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1286d840b3796f1fc12580c0005e89ec/\\$FILE/III_232_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1286d840b3796f1fc12580c0005e89ec/$FILE/III_232_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf) (Megtekintés ideje: 2017. október 20.)

⁵² Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” Dr. Hegedűs István, a Szegedi Ítéltábla kollégiumvezetője részére, a BJE-ben előírt értelmezési eredmény alaptörvény-ellenességének kimutatására írt elemzés.

⁵³ Lásd részletesebben: Egyedi normakontroll iránti bírói kezdeményezés [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1286d840b3796f1fc12580c0005e89ec/\\$FILE/III_232_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/1286d840b3796f1fc12580c0005e89ec/$FILE/III_232_0_2017_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf) 2. o. IV. pont

⁵⁴ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 1); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 2. o.; Szolnoki Törvényszék végzése: Indokolás IV. 3. o.

⁵⁵ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 2); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 2. o.; Szolnoki Törvényszék végzése: Indokolás IV. 3. o.

és a rendszertani értelmezést egyaránt kritika érte.

A történeti értelmezés kapcsán a Kúria a Btk. 197. §-át az 1978. évi IV. törvény 197. és 198. §-ával vetette össze. Az indítványozók szerint azonban a korábbi joggyakorlat nem a BJE-ben foglalt minősítést, hanem pontosan az azzal ellentétes minősítést alapozza meg,⁵⁶ hiszen a régi Btk. alapján a tizenkét éven aluli passzív alanyok sérelmére hozzátartozói, illetve függelmi viszony keretében történő elkövetés csak akkor volt súlyosabban büntetendő, ha az elkövető erőszakot vagy kvalifikált fenyegetést is alkalmazott. Amennyiben a tizenkét éven aluli személlyel az elkövető annak beleegyezésével végzett nemi cselekményt, az az erőszakos közösülés, illetve szemérem elleni erőszak alapesete szerint minősült, hiszen az ilyen korú személyeket a törvényi vélelem alapján védekezésre képtelennek kellett tekinteni. A tizenkét éven aluli hozzátartozó sérelmére e módon való elkövetés esetén az alapesettel a vérfertőzés tényállása állhatott halmazatban.

4. Az indítványozók álláspontja szerint az uniós követelményekre való hivatkozás sem adott megfelelő alapot a Kúria döntésének. Ennek oka, hogy amikor a BJE a büntetési tétel emelésének alátámasztása érdekében hivatkozik az irányelvre, nem veszi figyelembe azt, hogy az irányelvi előírásnak már önmagában a Btk. 197. § (2) bekezdés szerinti alapeset is eleget tesz, mert büntetési tételkeretének felső határa tíz évig terjedő szabadságvesztés. Az uniós elvárás pedig „csak” legalább nyolc évig terjedő szabadságvesztés a nemi bűncselekménynek a beleegyezési korhatárt el nem ért személyek sérelmére történő nem erőszakos elkövetése esetén. Az indítványozók emellett hangsúlyozták azt is, hogy ha a Btk. nem teljesítené az irányelv elvárásait, akkor sem lehetne a terhelt terhére értékelni az irányelv rendelkezéseit, mivel az a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvét sértené.⁵⁷

5. További kritikus pontja a jogegységi határozatnak, hogy az Alaptörvény 28. cikkének objektív teleologikus értelmezéséből az következik, hogy a jogszabály céljára annak szövegéből kell következtetést vonni. Az indítványozók szerint azonban a BJE nem a Btk.-t értelmezte, hanem – lényegében a Btk. nyelvtani értelmezésével szembenemelve –, a jogalkotó vélelmezett szándékára figyelemmel, az úgynevezett szubjektív teleologikus értelmezési módszert alkalmazva felelősséget súlyosító normát alkotott akkor, amikor a Btk. 197. § (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határát tíz évről tizenöt évre emelte fel.⁵⁸

6. További kritikaként került meghatározásra, hogy a BJE kapcsán nem egyértelmű az sem, hogy az indokolás miért hivatkozik a szexuális kényszerítés tényállására, miért abból vezeti le az álláspontja szerinti helyes minősítést. A probléma ugyanis az, hogy a szexuális kényszerítés tényállása az olyan cselekményeket szankcionálja, ahol az elkövető a passzív alannal szemben kényszerítést alkalmaz, a Kúria pedig a tizenkét éven aluliak sérelmére kényszer

⁵⁶ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 3); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 3. o.

⁵⁷ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 4); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 3-4. o.; Szolnoki Törvényszék végzése: Indokolás IV. 3. o.

⁵⁸ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 5); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 4. o.; Szolnoki Törvényszék végzése: Indokolás IV. 3. o.

nélkül megvalósuló szexuális cselekmények minősítését vizsgálja,⁵⁹ így az összevetésnek a rendszertani értelmezés alapján sincs megfelelő alapja.

7. Ahogyan a fejezet legelején is utaltam rá, a Kúria értelmezésének és minősítésének alaptörvény-ellenessége – mint legfőbb probléma – is felmerült. Az indítványozók szerint ugyanis a BJE nem megfelelően hivatkozott az Alaptörvény 28. cikkére, mivel a Btk. 197. § (3) bekezdésének utaló normája olyannyira egyértelmű normatartalommal bír, hogy valójában fel sem merülhet olyan jogértelmezési kérdés, amelyet a szövegtől elrugaszkodva, teleologikus módszerrel kellett volna megoldani. Így valódi jogértelmezési kérdés hiányában a BJE nem tett mást, mint jogot alkot, amely sérti az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdését.⁶⁰ Továbbá az indítványozók álláspontja szerint azt is figyelembe kell venni, hogy a büntetőjogban a felelősséget megalapozó vagy súlyosító bírói jogalkotást és analógiát⁶¹ az Alaptörvény a XXVIII. cikk (4) bekezdésében⁶² kifejezetten tiltja.

Miért is sérti tehát a BJE az Alaptörvény hivatkozott szakaszait?

Az indítványozók szerint ennek oka, hogy a 2/2016. BJE a Btk. 197. § (2) bekezdés alkalmazásakor a hozzátartozói stb. minőséget illetően szabályozási hézagot vélt felfedezni a norma szövegében, és ezt a hézagot a Btk. 197. § (3) bekezdés b) pontjának analóg alkalmazásával kívánta bezárni a Btk. 197. § (2) bekezdésére vetítve, hogy ezzel lehetővé váljon a Btk. 197. § (4) bekezdés a) pontjában foglalt minősített eset alkalmazása. A 2/2016. BJE tehát a tiltott analógia módszerével a Btk. 197. § (2) bekezdéséhez képest öt évi szabadságvesztéssel súlyosabb büntetés kiszabását teszi lehetővé.⁶³

A felvetett problémákra és az alaptörvény-ellenesség „vadjára” reagálva a Kúria nevében Székely Ákos, a Kúria Büntető Kollégiumának vezetője (továbbiakban: a Kúria) ismételten kifejtette álláspontját és amellett, hogy hivatkozott a korábban a Kúria által már felhozott érvekre, hangsúlyozta, hogy a Kúria nem sértette az Alaptörvény hivatkozott szakaszait, csupán a jogalkalmazás egységét szolgáló jogértelmezési hatáskörének tett eleget.⁶⁴ Ezen túlmenően hivatkozott arra, hogy a jogalkotó a (2) bekezdésben nem egy önálló tényállásnak tekintendő magatartást határozott meg, hanem a (1) bekezdésben meghatározott szexuális erőszakot kiterjesztette arra az esetre is, amikor a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére valósul meg a cselekmény, függetlenül a kényszerelem lététől. Utalt továbbá arra is, hogy bár igaz, hogy a minősített eseteket tartalmazó (3) bekezdés az (1) bekezdésre utal vissza, azonban ez a visszautalás (2) bekezdés esetében is megvalósul, amikor a jogalkotó szexuális erőszaknak minősíti a

⁵⁹ Lásd részletesebben: Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” II. 6); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 4-5. o.

⁶⁰ Alaptörvény C) cikk (1) A magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik.

⁶¹ A nullum crimen sine lege stricta és a nulla poena sine lege stricta alapelveit.

⁶² Alaptörvény XXVIII. cikk (4) Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy - nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben - más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.

⁶³ Szomora Zsolt: „Amicus Curiae” III. pont 1) és 2); Fővárosi Törvényszék végzése: Indokolás. 6-7. o.; Szolnoki Törvényszék végzése: Indokolás IV. 2-3. o.

⁶⁴ Székely Ákos: „Amicus Curiae” II. pont 2. o.

tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel végzett szexuális cselekményt, meghatározva a bűncselekmény súlyosabban büntetendő esetének speciális sértetti körét.⁶⁵ A Szomora Zsolt által írt *Amicus Curiae* ezzel szemben rögzíti, hogy a Btk. 197. § (1) és (2) bekezdése között nincs olyan tartalmi-logikai összefüggés, amely alapján a (2) bekezdést az (1) bekezdés minősített esetének tekinthetnénk, ezen pedig az a tény sem változtat, hogy a jogalkotó a (2) bekezdést is szexuális erőszaknak minősíti, hiszen nem lehet a szexuális erőszakhoz képest másképpen nevezni egy olyan tényállást, amely a szexuális erőszak elvnevezésű bűncselekmény alá tartozik. A szerző utal arra is, hogy a büntetőjogi dogmatika vagy a minősített eset vagy a súlyosabban büntetendő alapeset kategóriáját ismeri, ellenben a Kúria által hivatkozott „súlyosabban büntetendő eset” kategóriáját nem.

⁶⁶

A Kúria ismételten hivatkozott arra is, hogy a hozzátartozói stb. viszonyban történő elkövetés esetén a sértett függelmi, alárendelt, és jellemzően kiszolgáltatott helyzetben van a terhelttel szemben, adott esetben a sértett nem is mer ellenszegülni. Ezt a felismerést követve a 2011/93/EU irányelv is rögzíti, hogy súlyosító körülménynek minősül, ha a bűncselekményt a gyermek sérelmére bizalmi vagy hatalmi helyzetével visszaélő személy követi el.⁶⁷ Ezen érv kapcsán korábban már kifejtettem az ellenvéleményeket, azt nem kívánom megismételni.

Mindemellett a Kúria álláspontja szerint a BJE minősítése azért is helytálló, mert a törvényszöveg szó szerinti (az indítványozók által is kezdeményezett) értelmezése feloldhatatlan jogi anomáliákhoz vezetne. Ezen álláspontot a Kúria többek között azzal támasztja alá, hogy a bírói kezdeményezésekben rögzített értelmezés alapján fogalmilag nem létezne olyan elkövetési magatartás, amely a Btk. 197. § (4) bekezdés a) pontjának II. vagy III. fordulata szerint minősülhetne, a törvényhozónak pedig nem lehetett célja egy olyan bűncselekmény meghatározása, amely gyakorlatilag nem valósulhat meg.⁶⁸ Az ellenvélemény szerint a Kúria jogalkotási anomáliának tekinti azt, hogy a Btk. 197. § (3) bekezdés utaló normájának szövegezése nem teszi lehetővé, hogy a minősített esetek a (2) bekezdés esetén is alkalmazhatóak legyenek. Szomora Zsolt felhívja a figyelmet arra, hogy még ha a Kúria ezt a helyzetet jogalkotási anomáliaként is értékeli, nincs a bíróságnak lehetősége arra, hogy ezt az anomáliát a jogalkotó feltehető akaratára figyelemmel a terhelt terhére feloldja, hiszen az sérti a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege alkotmányos elveit. Egyébként pedig alkalmazhatatlan tényállásról sem beszélhetünk, hiszen az (1) bekezdés b), a (3) bekezdés b) és a (4) bekezdés a) pontjának második fordulata alkalmazható akkor, ha a gyermek ténylegesen védekezésre képtelen állapotban van.⁶⁹

⁶⁵ Székely Ákos: „*Amicus Curiae*” II. pont 2. o.

⁶⁶ Szomora Zsolt: „*Amicus Curiae*” Dr. Sulyok Tamás az Alkotmánybíróság elnöke részére. 2. o.

⁶⁷ Székely Ákos: „*Amicus Curiae*” II. pont 2-3. o.

⁶⁸ Székely Ákos: „*Amicus Curiae*” IV. pont 3-4. o.

⁶⁹ Szomora Zsolt: „*Amicus Curiae*” Dr. Sulyok Tamás az Alkotmánybíróság elnöke részére, 3-4. o.

8. Az Alkotmánybíróság döntése

A fentiekre hivatkozással megállapítható, hogy a Kúria által felsorakoztatott, a minősítését megalapozni kívánó valamennyi értelmezési módszer és érv erősen vitatható volt, amelynek alapján az *Alkotmánybíróság 19/2017. (VII. 18.) AB határozatával a 2/2016. Büntető jogegységi határozatot alaptörvény-ellenesnek minősítette és 2017. október 31. napjával megsemmisítette.*

Az Alkotmánybíróság az eljárása során áttekintve a Lanzarote Egyezmény és a 2011/93/EU irányelv hivatkozott rendelkezéseit egyrészt megállapította, hogy a szexuális erőszak alap- és minősített eseteihez kapcsolt büntetési tételek vonatkozásában a Btk. szabályozása figyelembe vette az irányelv rendelkezéseit, másrészt az irányelv az ítélezésre és így a jogalkalmazás egységességének biztosítására nézve közvetlen hatállyal nem bír. Ezzel az Alkotmánybíróság egyértelműen az indítványozók álláspontját fogadta el. Az Alkotmánybíróság rögzítette azt is, hogy bár a BJE indokolása áttételesen többször is hivatkozott a Lanzarote Egyezményre és az irányelvre, azokból a Btk. érintett rendelkezéseire nézve következtetést nem vont le, ezért hatáskör hiányában az Alkotmánybíróság nem folytatott le a Btk. érintett normaszövegének vizsgálatára vonatkozó eljárást.⁷⁰

Az Alkotmánybíróság az 1978. évi IV. törvény vonatkozó tényállásaira hivatkozás kapcsán kifejtette, hogy tekintettel arra, hogy a Btk. teljes egészében újraszabályozta a régi Btk. szerinti nemi erkölcs elleni bűncselekmények körét, nincs tárgyilagos indoka a régi Btk. és a hatályos törvény szabályai összevetésének. A testület hangsúlyozta azt is, hogy a régi Btk. 197. § (3) bekezdése szerinti minősített eset csak a kényszerrel, illetve kvalifikált fenyegetéssel való elkövetés esetén volt alkalmazható, ezért az összehasonlításnak még abban az esetben sem lenne alapja, ha a szabályozás nem változott volna meg alapjaiban.⁷¹ E történeti értelmezés kapcsán az Alkotmánybíróság tehát szintén osztotta az indítványozók álláspontját.

A rendszertani értelmezés kapcsán is ugyanígy tett, ugyanis rámutatott arra, hogy a jogalkotó a tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek sérelmére elkövetett szexuális cselekményeket a Btk. 197. §-a szerinti szexuális erőszak törvényi tényállásának keretei között szabályozza, amely alapján a kényszer alkalmazása nélkül végzett, vagy végeztetett szexuális cselekményeket is szexuális erőszaknak tekinti, és a (2) bekezdés alatt súlyosabban minősülő alapesetként szankcionálja. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ezen jogalkotói döntés alapján a tizenkettedik életévüket be nem töltött passzív alanyok sérelmére elkövetett cselekmény nem minősülhet sem a 196. § szerinti szexuális kényszerítésként, sem a 198. §-ban szabályozott szexuális visszaélésként, így a BJE által végzett összevetésből a 197. § szerinti normatartalomra vonatkozó következtetés sem vonható le.⁷²

Az Alkotmánybíróság szintén az indítványozók álláspontjával egybecsengően határozta meg azt is, hogy a szexuális erőszak minősített eseteit megállapító (3) és

⁷⁰ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [18] pont.

⁷¹ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [20] pont

⁷² 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [22] pont

(4) bekezdés – részben közvetlen hivatkozással, részben utaló szabállyal – csak az (1) bekezdésben meghatározott fordulatokra hivatkozik, így a (2) bekezdés szerinti alapesetnek a „kontextuális értelmezés szabályainak megtartása mellett” – a törvény szövegéből következően nincs minősített esete.⁷³

Az Alkotmánybíróság a BJE indokolásának történeti, rendszertani, szerkezeti és kontextuális értelmezését megvizsgálva megállapította, hogy a BJE által hivatkozott jogalkotói célt az indokolásban felhívott egyik értelmezési mód sem támasztotta alá. „Márpedig abban az esetben, ha a teleologikus értelmezést az adott jogág normáinak értelmezése során elfogadott egyetlen más interpretációs módszerrel sem lehet igazolni, úgy a jogegység biztosítására irányuló jogalkalmazói döntés szinte szükségképpen átveszi a jogalkotó jogkörét.”⁷⁴ Ezzel összefüggésben az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy önmagában azzal nem sérülne a jogalkotói hatalom, hogy a bírói hatalom a jogszabályoknak egységesen alkalmazandó tartalmat ad, azonban a bírói jogértelmezésre csak a jogi szabályozás keretei között kerülhet sor, a bírói hatalom tehát nem veheti át a jogalkotás funkcióját. Jelen esetben azonban a BJE átvette a törvényhozó hatalom jogkörét akkor, amikor az egyértelmű normatartalom ellenére, – amely csak az (1) bekezdéshez fűz minősítő körülményeket – a Btk. 197. § (2) bekezdésében szabályozott, kényszerítés nélkül elkövetett cselekményt is a 197. § (1) bekezdés a) pontjának hatálya alá vonta azért, hogy egy meghatározott minősítő körülmény, vagyis a hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló sértett sérelmére történő elkövetés fennállása esetén a cselekményt a bíróságok minősített esetként értékeljék.⁷⁵

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta azonban, hogy jogalkotási szinten lehetőség van arra, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett úgynevezett konszenzuális szexuális cselekmények külön törvényi tényállásban kerüljenek szabályozásra, amelyhez kapcsolódóan az alap- és minősített esetek büntetési tételkereteit a törvényhozó a hatályos szabályozásnál arányosabban állapíthatja meg, vagyis akár minősített esetként is értékelheti, és súlyosabb büntetéssel fenyegetheti a függelmi viszonyban történő elkövetést.⁷⁶

Az Alkotmánybíróság mindezek alapján megállapította, hogy a BJE meghozatalakor a Kúria túllépte a jogegység biztosítására vonatkozó alaptörvényi felhatalmazás kereteit, ami az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdésének sérelmét eredményezte. Mivel az Alkotmánybíróság a BJE alaptörvény-ellenességét a hivatkozott cikk alapján már megállapította, a XXVIII. cikk (4) bekezdésével összefüggő megfelelés vizsgálatát mellőzte. Emellett az Alkotmánybíróság annak érdekében, hogy a Kúria számára a szükséges intézkedések megtételére kellő időt biztosítson, a BJE pro futuro, vagyis 2017. október 31. napjával való megsemmisítéséről döntött.⁷⁷

⁷³ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [24] pont

⁷⁴ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [25] pont

⁷⁵ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [26]-[30] pontok

⁷⁶ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [31]-[32] pontok

⁷⁷ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat [33] pont

9. Az alkotmánybíróági határozat által felvetett kérdések

Az Alkotmánybíróági határozat valamennyi, a BJE által felvetett problematikus kérdésben állást foglalt és a BJE megsemmisítésével rendezte az alaptörvény-ellenes helyzetet. A BJE a hatalommegosztás sérelmére alapított, pro futuro hatályú megsemmisítése azonban több alkotmánybíró által megfogalmazott párhuzamos indokolásban és különvéleményben olvasható kritika alapján elvarratlan szálakat hagyott maga után, sőt voltak, akik magával a BJE megsemmisítésével sem értettek egyet.

A BJE pro futuro, vagyis jövőbeli hatályú megsemmisítése indokát az Alkotmánybíróóság abban látta, hogy kellő időt biztosítson a Kúria számára az egységes joggyakorlat érdekében szükséges intézkedések megtételére. Különvéleményében azonban több alkotmánybíró is kifejtette, hogy ez a megoldás bizonytalanságot vet fel abban a kérdésben, hogy a BJE alkalmazható-e azokban az egyedi ügyekben, amelyekben a bírák az Alkotmánybíróóság eljárását kezdeményezték. Felmerült az is, hogy esetleg az lenne a pro futuro megsemmisítés hatása, hogy bármilyen folyamatban lévő ügyben az eljáró bíró döntheti el, hogy az ítéletet a megsemmisítés beálltának időpontját, vagyis 2017. október 31-et megelőzően vagy azt követően hozza meg, és ettől függően alkalmazhatja vagy mellőzheti a BJE-t. Többen egyetértettek abban, hogy az alaptörvény-ellenesség megállapításából a jogegységi határozat visszaható vagy azonnali hatályú megsemmisítésének kellett volna következnie, hiszen a pro futuro hatályú megsemmisítés nem szolgálja az egységes, kiszámítható jogalkalmazást, és a jogbiztonság érvényesülését. A pro futuro hatályú megsemmisítést ráadásul nem indokolta az sem, hogy az ex nunc vagy ex tunc megsemmisítés esetén az adott életviszony szabályozatlan maradna, hiszen a megsemmisítés magát az életviszonyt szabályozó jogszabályt nem érintette. További kritikaként merült fel, hogy a Kúriának a szükséges intézkedések megtételére biztosított idő, mint a pro futuro hatályú megsemmisítés indoka sem állja meg a helyét, figyelemmel arra, hogy a Kúriának nem áll rendelkezésére megfelelő eszköz arra, hogy a problémát a konkrét esetben kiküszöbölje.⁷⁸

A BJE pro futuro hatályú megsemmisítése mellett az is felmerült, hogy a BJE kapcsán az alaptörvény-ellenességet nem/ vagy nem kizárólag a hatalommegosztás sérelme alapján, hanem a nullum crimen sine lege elvének sérelme alapján is meg kellett volna állapítani. Pokol Béla alkotmánybíró szerint ugyanis a modern jogrendszerek – különösen a polgári jog területén – nem is létezhetnének a nyitott törvényi normákat konkretizáló legfelsőbb bírósági normaalkotás nélkül, amely normaalkotás azonban a büntetőjogban a nullum crimen sine lege/nulla poena sine lege elve alapján szigorúan a törvényhozónak van fenntartva. A BJE tehát álláspontja szerint ezen elvet sértette meg, és nem általában a hatalommegosztás elvét azzal, hogy normát alkotott.⁷⁹ Tartalmilag

⁷⁸ Lásd részletesen: 19/2017. (VII. 18.) AB határozat, Czine Ágnes alkotmánybíró különvéleménye [42], Stumpf István alkotmánybíró különvéleménye [54]-[56], Salamon László alkotmánybíró különvéleménye [59], Szalay Péter alkotmánybíró különvéleménye [60]

⁷⁹ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat, Pokol Béla alkotmánybíró párhuzamos indokolása [35]-[36]

ehhez kapcsolódóan különvéleményében *Stumpf István* alkotmánybíró is hangsúlyozta, hogy a BJE ugyan megsértette a hatalommegosztás elvét, az Alkotmánybíróság vizsgálatának folytatása esetén azonban azt is meg lehetett/meg kellett volna állapítani, hogy a BJE a nulla poena sine lege elvének sérelmét is megvalósította.⁸⁰

Czine Ágnes alkotmánybíró egy további problémára hívta fel a figyelmet különvéleményében. Álláspontja szerint az egyik fő probléma, hogy a jogalkotó a Btk. 197. §-ában nem szabályozta kifejezetten és önállóan a szexuális erőszak elkövetésének azt az esetét, amikor az elkövető és a passzív alany hozzátartozói, illetve függelmi stb. viszonyban áll egymással, pedig a joggyakorlat alapján a gyermekekre éppen ezen személyek jelentik a legnagyobb fenyegetést. Az alkotmánybíró álláspontja szerint az Alkotmánybíróságnak azt kellett volna vizsgálnia, hogy a szexuális erőszak törvényi tényállása eleget tesz-e a normatartalommal szemben az Alaptörvényből fakadó követelményeknek, és hogy a tényállás határozottan és világosan kijelöli-e a büntetendő magatartások körét. Az alkotmánybíró véleménye szerint e követelmények nem teljesülnek, vagyis a szexuális erőszak tényállásának megfogalmazása nem felel meg az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből levezethető, a szankciót kiszabó norma határozottságára, körülhatároltságára vonatkozó követelménynek. Ehhez kapcsolódik, hogy a törvény nem szabályozza kifejezetten a bűncselekmény elkövetésének azt az esetét, amelyben a passzív alanyok tizenkettedik életévüket be nem töltött személyek, az elkövetők pedig velük hatalmi vagy befolyási viszonyban állnak. Ezáltal a szabályozás teret enged a szubjektív jogalkalmazói értelmezésnek. Ezen álláspont szerint tehát az alaptörvény-ellenes helyzetet a BJE megsemmisítése nem oldotta meg, hiszen a Btk. 197. § szabályozásának a hiányossága és annak következtében a jogalkalmazás bizonytalansága fennmaradt. Az alkotmányossági probléma oly módon lett volna orvosolható, ha az Alkotmánybíróság jogalkotói mulasztással megvalósított alaptörvény-ellenességet állapított volna meg, és ezzel összefüggésben felhívta volna az Országgyűlést jogalkotói feladatának a teljesítésére.⁸¹

Hörcherné Marosi Ildikó és Szabó Marcel alkotmánybírák szerint vitatható az is, hogy az Alkotmánybíróság a BJE-t önmagában azon az alapon semmisítette meg, hogy a jogszabálynak nem az a tartalma, amelyet a Kúria jogegységi tanácsa annak tulajdonított. Az alkotmánybírák szerint a BJE rendelkező része illeszkedik a közjót szolgáló jogrendbe, és érvényre juttatja azt az Alaptörvénybeli rendelkezést, miszerint „minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz”.⁸²

És végül, de nem utolsó sorban *Szalay Péter* alkotmánybíró álláspontja szerint a BJE nem alaptörvény-ellenes, ezért azt az Alkotmánybíróságnak nem kellett volna megsemmisítenie, hiszen a Kúria jogértelmezése nem lépte át a jogalkotás határát,

⁸⁰ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat, *Stumpf István* alkotmánybíró különvéleménye [57]

⁸¹ 19/2017. (VII. 18.) AB határozat, *Czine Ágnes* alkotmánybíró különvéleménye [37]-[43]

⁸² 19/2017. (VII. 18.) AB határozat, *Hörcherné Marosi Ildikó* alkotmánybíró különvéleménye [44]-[52] és *Szabó Marcel* alkotmánybíró [53]

csupán a joggyakorlat egységét szolgáló határozatot hozott. Ha azonban alkotmányossági probléma állna fenn, azt sem a BJE megsemmisítésével kellett volna megoldani, hanem ezt a problémát mulasztással előidézett alaptörvény-ellenesség fennállásának megállapításával az Országgyűlésnek kellett volna jelezni.

10. A Kúria 1/2017. számú Büntető jogegységi határozata

Mindezen előzmények hatására a Legfőbb Ügyész indítványozta, hogy a Kúria Büntető Jogegységi Tanácsa helyezze hatályon kívül a 2/2016. BJE határozatot, és egyúttal határozza meg azt, hogy a Btk. 197. § (2) bekezdése szerint minősül annak a cselekménye, aki a hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló, tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel végez vagy végeztet szexuális cselekményt erőszak, élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetés, avagy a sértett védekezésre vagy akarathyányításra képtelen állapotának felhasználása nélkül. A Legfőbb Ügyész hivatkozott arra, hogy a hatályos törvényszöveg helyes értelmezésének megállapítása érdekében a jogegységi döntés meghozatala továbbra is indokolt, hiszen az Alkotmánybíróság határozata nem változtatott azon a tényen, hogy eltérő jogalkalmazói gyakorlat alakult ki. Az új jogegységi határozat meghozatala szükségességét támasztja alá az is, hogy az Alkotmánybíróság a büntető jogegységi határozat pro futuro megsemmisítéséről döntött annak érdekében, hogy a Kúriának kellő idő álljon rendelkezésére a szükséges intézkedések megtételére. A Legfőbb Ügyész utalt arra is, hogy csak ezt követően kerülhet a Kúria abba a helyzetbe, hogy a törvényi tényállás hiányosságaival kapcsolatos esetleges aggályai miatt a jogalkotó figyelmét felhívja a Btk. 197. §-a újraszabályozásának szükségességére.⁸³

A Kúria Büntető Kollégiuma a Kúria Büntető Kollégiumának vezetője által indítványozott jogegységi eljárásban 2017. október 9-én meghozta az 1/2017. számú BJE határozatát, amely hatályon kívül helyezte az Alkotmánybíróság által pro futuro megsemmisített 2/2016. BJE jogegységi határozatot. A Kúria hangsúlyozta, hogy bár az Alkotmánybíróság határozata nem jelenti azt, hogy a megsemmisített jogegységi határozatban alaposnak tartott jogegységi igény alaptalanná vált volna, a Kúriának jogalkotói jogosítványok hiányában azonban nincs lehetősége érdemben újabb jogegységi eljárást lefolytatni és a jogegységi igényről érdemben dönten. A Kúria hivatkozott arra, hogy az Alkotmánybíróság határozata azt jelenti, hogy a Kúria 2/2016. BJE határozata általi jogértelmezés nem követendő. Ezzel összhangban áll a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 42. § (3) bekezdése, melynek értelmében a hatályon kívül helyezett jogegységi határozat a hatályon kívül helyező határozat közzététele időpontjától – jelen esetben 2017. november 16-tól – nem alkalmazható.⁸⁴ A Kúria emellett utalt arra is, hogy a Btk. érintett rendelkezésének esetleges jövőbeni

⁸³ 1/2017. számú BJE határozat, II. pont

módosítása indokolt lehet, hiszen a gyermekkorú személy általánostól eltérő megítélése nem mellőzhető szempont.⁸⁵

11. De lege lata, de lege ferenda

Végül az általam felvázolt „esemény sor” ismertetést követően röviden összegezném a saját álláspontomat. Véleményem szerint a Kúria 2/2016. BJE határozatát támadó, részletezett kezdeményezések valamennyi kritikája egyértelműen helytálló volt, hiszen a BJE által rögzített minősítést sem a történeti, sem az uniókonform, sem a rendszertani, sem pedig a teleologikus értelmezés nem támasztotta alá, a minősítés ráadásul nem is jogot értelmezett, hanem a Btk. álláspontom szerint is nehezen áttekinthető, de ennek ellenére egyértelmű normaszövegével szembemelve felelősséget súlyosító normát alkotott. A mindezt megerősítő Alkotmánybírósági határozat rendelkezései közül álláspontom szerint is problematikus a BJE pro futuro hatályú megsemmisítése, hiszen ha egyszer megállapításra került, hogy a döntés alaptörvény-ellenes, miért tette lehetővé az Alkotmánybíróság, hogy az továbbra is alkalmazásra kerülhessen, meghatározott ideig (2017. október 31-ig) mintegy teret engedve a hatalommegosztás elve sérelmének. Az 1/2017. BJE sem jelentett megoldást erre a problémára, hiszen a 2/2016. BJE-t hatályon kívül helyező 1/2017. BJE csupán november 16-án került közzétételre, vagyis azt követően, hogy a 2/2016. BJE már az Alkotmánybíróság határozata értelmében sem volt alkalmazható. A pro futuro hatályú megsemmisítés tehát bizonytalanságot eredményezett abban a kérdésben, hogy a 2/2016. BJE az Alkotmánybíróság eljárására alapot adó eljárásokban, illetve ezt követően a BJE Alkotmánybíróság általi megsemmisítésig alkalmazható volt-e.

Teljes mértékben egyet értek a Legfőbb Ügyész azon indítványával, miszerint – figyelemmel arra, hogy a hatályos törvényszöveg helyes értelmezésének megállapítása érdekében a jogegységi döntés meghozatala továbbra is indokolt, – a Kúriának jogegységi eljárás keretében ki kellett volna mondania, hogy a Btk. 197. § (2) bekezdése szerint minősül annak a cselekménye, aki a hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon a hatalma vagy befolyása alatt álló, tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel végez vagy végeztetet szexuális cselekményt erőszak, élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetés, avagy a sértett védekezésére vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának felhasználása nélkül. Azzal nem értek egyet, hogy a Kúria álláspontja szerint ehhez nincsenek meg a megfelelő jogosítványai, hiszen a hivatkozott minősítés megállapításával a Kúria nem gyakorolt volna jogalkotói jogosítványokat, „egyszerűen csak” jogértelmezési kérdésben döntött volna.

A korábban hivatkozott azon alkotmánybírói különvéleményben foglaltakkal sem értek egyet, amely a normavilágosság megsértésében, illetve a jogalkotói mulasztásban látta az alapvető problémát. Azt el kell ismerni, hogy a 197. § minősítési rendszere nehezen áttekinthető a többszöri visszautalások miatt,

⁸⁴ Magyar Közlöny 2017. évi 187. szám

⁸⁵ 1/2017. számú BJE határozat, I., IV., V. pontok

azonban a visszautalások mögötti tartalom kibontását követően egyértelműen megállapítható, hogy a minősített esetek a (1) bekezdéshez kapcsolódnak, így a (2) bekezdésre nem épülnek minősített esetek. Az pedig, hogy a jogalkotó nem kívánt a tizenkét éven aluliakkal végzett konszenzusos nemi cselekményekhez minősített eseteket kapcsolni, feltehetően – a szexuális erőszak tényállásának elfogadásakor – tudatos törvényhozói döntés volt. Függetlenül attól, hogy a jogalkotó külön nem emelte ki és nem szankcionálta súlyosabban azt az esetet, amikor a tizenkét éven aluli gyermekkel hozzátartozója vagy vele valamely függelmi viszonyban álló személy végez szexuális cselekményt, – tehát a törvényhozó nem biztosított lehetőséget a nem függelmi viszonyban és a függelmi viszonyban álló személy sérelmére történő elkövetés kapcsán a differenciálásra –, a (2) bekezdés büntetési tétele a nemzetközi követelményeknek megfelel.

Mindezek alapján a jelenlegi helyzet kapcsán, de lege lata a következő minősítések állapíthatók meg. Ha a tizenkét éven aluli gyermekkel egyenesági rokona létesít konszenzuális szexuális kapcsolatot, akkor a cselekmény a 197. § (2) bekezdés szerinti alapeset alapján minősül, amellyel halmazatban megállapítható a vérfertőzés büntette.⁸⁶ Ha a tizenkét éven aluli gyermekkel testvére konszenzuálisan közösül (ide nem értve tehát a közösülésen kívüli egyéb szexuális cselekményeket), akkor a cselekmény szintén a 197. § (2) bekezdés szerinti alapeset körében értékelendő, amellyel halmazatban a vérfertőzés vétségét is meg kell állapítani.⁸⁷ Egyebekben pedig, ha a tizenkét éven aluli gyermekkel más hozzátartozója, vagy a gyermekkel függelmi viszonyban álló más személy létesít konszenzuális szexuális kapcsolatot, akkor a cselekmény a 197. § (2) bekezdése szerinti alapeset körében értékelendő, minősített eset nem valósul meg.⁸⁸ Attól függetlenül, hogy ez utóbbi esetben nem beszélhetünk minősített esetről vagy halmazatról, a büntetéskiszabás körében lehetőség van értékelni a hozzátartozói, függelmi viszonyban való elkövetést, így a jogalkalmazó kifejezésre juttathatja a nem hozzátartozói vagy függelmi viszonyban elkövetés és a hozzátartozói, illetve egyéb függelmi viszonyban történő elkövetés közötti különbséget, vagyis differenciálhat.

Minősített eset valósul meg, – mely minősített eset nem a (2), hanem az (1) bekezdéshez kapcsolódik – ha a hozzátartozó, vagy a gyermek nevelést, felügyeletét stb. ellátó személy a tizenkét éven aluli gyermeket erőszakkal vagy kvalifikált fenyegetéssel kényszeríti szexuális cselekményre. Ez esetben az elkövető cselekménye a 197. § (1) bekezdésének a) pontjába ütközik és figyelemmel a (3) bekezdés b) pontjára, a (4) bekezdés a) pontjának II. fordulata szerint súlyosabban minősül. Ha a tizenkét éven aluli gyermek ténylegesen védekezésre képtelen vagy akarattylilvánításra képtelen állapotban van és vele hozzátartozója, vagy nevelését stb. ellátó személy végez szexuális cselekményt, akkor az elkövető

⁸⁶ Btk. 199. § (1) bekezdés

⁸⁷ Btk. 199. § (2) bekezdés

⁸⁸ Ugyancsak a 197. § (2) bekezdése szerint fog minősülni az elkövetők cselekménye, ha a tizenkét éven aluli személlyel, egymás tevékenységéről tudva többen végeznek konszenzuális szexuális cselekményt. Az elkövetők itt nem önálló tettesek, hanem társtettesek lesznek. Lásd részletesebben: Szomora: A tizenkét éven aluli... 351. o.

cselekménye a 197. § (1) bekezdés b) pontjába ütközik és a (3) bekezdés b) pontjára figyelemmel a (4) bekezdés a) pontjának II. fordulata szerint súlyosabban minősül.⁸⁹

Mindezen előzmények után az Országgyűlés a törvénymódosítás mellett döntött, és 2017. december 11-én kihirdette a tizenkettedik életévüket be nem töltött gyermekek sérelmére elkövetett szexuális erőszakkal szembeni fokozottabb büntetőjogi védelemről szóló 2017. évi CLXXVII. törvényt, amelynek értelmében:

A Btk. 197. § (4) bekezdés a) pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

(Öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő,)

„a) aki a (2) bekezdésben meghatározott bűncselekményt

aa) az (1) bekezdésben meghatározott módon,

ab) a (3) bekezdés b) pontjában meghatározott sértett sérelmére, vagy

ac) a (3) bekezdés c) pontjában meghatározott módon

követi el, vagy”

(2) A Btk. 197. §-a a következő (4a) bekezdéssel egészül ki:

„(4a) A büntetés öt évtől húsz évig terjedő szabadságvesztés, ha a (4) bekezdés a) pont aa) alpontjában meghatározott bűncselekmény a (4) bekezdés a) pont ab) vagy ac) alpontja szerint is minősül.”

A 2018. január 1-jén hatályba lépő törvénymódosításnak köszönhetően az Alkotmánybíróság és a Kúria által hivatkozott, korábban félig-meddig „lefedetlen” esetkör is szabályozásra került, fenntartva azt a büntetőjogi hagyományt, hogy a tizenkét éven aluli gyermekek konszenzuális nemi cselekményei is szexuális erőszaknak minősülnek. Véleményem szerint az már más kérdés, hogy a törvénymódosítás sem orvosolta azt a problémát, hogy a minősített esetek rendszere meglehetősen bonyolult, nehezen áttekinthető.

Figyelemmel arra, hogy a szexuális erőszak (2) bekezdésének, valamint a szexuális visszaélésnek (Btk. 198. §) a jogi tárgya azonos – vagyis a gyermekek zavartalan szexuális fejlődése –, csatlakozva a szakirodalom több képviselője⁹⁰ által is javasolt megoldáshoz véleményem szerint is jobb megoldás lett volna, ha a jogalkotó a 197. § (2) bekezdését beemelte volna a szexuális visszaélés bűncselekményének keretei közé, ott pedig a hozzátartozói, illetve egyéb függelmi viszony keretében történő elkövetést ehhez minősített esetként kapcsolta volna. Így a tizenkét éven aluliak sérelmére történő elkövetés a 198. § (3) bekezdésben – a szexuális erőszakot követ el az is fordulat kivételével – a hatályos szabályozás szerinti szöveggel és büntetési tétellel kerülhetne megfogalmazásra, amelyhez az első két alapesethez hasonlóan a (4) bekezdésben kapcsolódhatna a hozzátartozói, illetve egyéb függelmi viszonyban történő elkövetés, valamint a többes elkövetés öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetve.

⁸⁹ Lásd részletesebben: Szomora: A tizenkét éven aluli... 351-352. o.

⁹⁰ Nagy-Szomora: i.m. 24. o., és Szomora Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. fejezetéhez. *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban.* ELTE Bibó István Szakkollégium 122. o. http://bibo.elte.hu/wp-content/uploads/2014/07/biszk_ujbtk.pdf (Megtekintés ideje: 2017. október 24.)

Kritikai könyvelemzés »A jogrendszerek világa« című könyvről Prugberger Tamás*

A fenti címet viselő, Bodó Attila, Bencze Mátyás, Bóka János és mezei Péter szerkesztette összefoglaló jellegű művet a Pro Talentis Universitatis Alapítvány adta ki 2012-ben. A 14 fejezetből álló könyv Tanulmánykötetként is felfogható, amelyet 11 főből álló szerzői kollektíva írt meg úgy, hogy az egyes jogrendszereket a szerzői kollektíva egyes tagjai önállóan, vagy a szerzői kollektíván belül társat választva közösen mutatták be. A különböző szerzőktől származó egyes fejezetek azonban szerencsésen úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy a tanulmánygyűjteményként felfogható kötet egy egységes monográfiaként áll össze. Az összehasonlító jogtudományt és a jogrendszert tárgyaló fejezetet követően három fejezet az angol jogrendszert, majd azt követően az ötödik a francia, a hatodik pedig a német jogrendszer alapjait mutatja be. Ezt követi a közép-kelet-európai jogrendszerek, majd a délszláv államok jogrendszereinek az ismertetése. Az eddigi fejezetekben bemutatott kontinentális európai transzatlanti angolszász jogrendszerek a gyarmati uralom alá került térségekben történt átültetéséről és ennek során, de ettől függetlenül is római-germánjogi recepciójáról szóló X. fejezettel zárul az európai gyökerekre visszavezethető jogrendszerek bemutatása. Az ezt követő négy fejezet közül a XI. a kínai jogról, a XII. a japán jogról, míg a XIII. az ősi afrikai jog világáról szól, az utolsó fejezet pedig helytállóan kritikai jelleggel az iszlám jogot mutatja be.

A jogrendszerek e bemutatási módjával kapcsolatosan a recenzensek némi különvéleménye van. Ugyanis a magyar és a közép-európai jogrendszerek elsősorban a germán jogrendszereken nyugszanak, amit a nyugat-európai centrum területén Németország, Svájc, Ausztria, Svájc és Hollandia követ, és amely jelentős hatással volt a jogfejlődés során a frankofon-latin jogrendszerekre, különösen a franciára. Ugyanakkor azonban a frankofon-latin jogrendszerek is hatottak a germánra. A francia Cod Civil jelentősen hatott az osztrák ABGB-re, a Cod Civil és a latin államok (Olaszország, Spanyolország és Portugália, valamint rajtuk keresztül Dél-Amerika) codico civil-jei a római jog közös gyökereiből adódó kontinuitásos közvetlenséggel, míg a germán jogrendszer az ősi germán jogrendi szokásokból kissé többet átvéve alakult ki ugyancsak a francia joghoz hasonlóan a Iustinianus parancsára kodifikált és rendszerezett alakiból ezáltal inkább anyagivá vált római jogból. Ugyanakkor az angolszász jog a problematikus és klasszikus kodifikálatlan

* Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munka- és Agrárjogi Tanszék.

alaki jogot átvéve fejlődött „case law”-vá, ami jelentősen hatott a skandináv jogra is. Ez utóbbi, jelentős részben ma is íratlan bírói alkotta szokásjog, azonban a német jogrendszer befolyásának a hatására az angolszász jognál egzaktabbult rendszerezett és jobban tagolt.

Mind ezt figyelembe véve -- álláspontunk szerint – először a germán jogrendszert lett volna indokolt bemutatni, amit követhetett volna a francia jogrendszer ismertetése, ahol lehetett volna egy kis kitérést tenni az oroszországi jogrendszerre, amely a pravoszláv kánonjogi befolyástól jelentős mértékben Nagy Péternek köszönhetően a francia jog jelentős részbeni átvételével szekularizálódott. Erre azért is lett volna indokolt kitérni, mert a korábbi Szovjetunió jogát továbbra is alapvetően a francia jog befolyásolta és a francia jogrendszer így hatott jelentős mértékben a közép-kelet-európai szocialista államokra. Visszatérve az eredeti gondolatmenetre, az így bemutatott frankofon-latin jogrendszer megtárgyalását követhette volna az európai és a transzatlanti angolszász jogrendszer elemzése, amit az angolszász és a kontinentális jogrendszerek együttes hatása alatt álló skandináv jogrendszer bemutatása zárhatott volna le.

Tekintettel arra, hogy e könyv tananyagként is funkcionál, ismertetésemet az általam helyesnek tartott itt felvázolt rendszer szerint valósítom meg.

A jogi komparatiztika kiindulásáról és fejlődéséről, valamint a jogrendszerek osztályozásának a problémájáról szóló I. fejezet szerzője Badó Attila. Írásában arról szól, hogy a jog-összehasonlítás csírái már az ókori görög térségben is megjelenik a városállamok jogának az összehasonlításaként. A középkorban – miként ezt Badó helytállóan állítja – nem volt jelentősége, mivel csak a „*iuris commune*”-t jelentő kánon-, és római jog, valamint az írott és a szokásjog némi eltéréseinek vizsgálata jöhetett csak számításba. Ezért a középkori egyetemi oktatás és kutatás jog-összehasonlítással nem foglalkozott. Miként erre Badó rámutat, a francia Montesquieu és a német Feuerbach voltak az elsők, akik filozófiai síkon (ez utóbbi megjegyzés tőlem—P.T.) a jogi komparatiztikának jelentőséget tulajdonítottak. Badó arról is szól, hogy a „*iuris prudentiában*” e kutatási módszer kifejlesztésének elindításában Henry Main és Hugo Savigny játszott jelentős szerepet. Ezt követően a szerző rátér a modern jog-összehasonlítás bemutatására, amely azzal vette kezdetét, hogy a francia Igazságügy-minisztérium kezdeményezésére 1869-ben megalakult az Összehasonlító Jogalkotási Társaság. Badó kimutatja, hogy a jog-összehasonlító kutatásnak komoly lendületet adott a XIX. század végén egyre erőteljesebbé vált az az irányvonal, amely a magánjog világszintű egységesítése mellett foglalt állást. Ennek hatására – miként ezt a szerző leírja – sorra alakulnak a nyugat-európai jogi karokon a jog-összehasonlító tanszékek. Leírja, hogy 1916-ban Ernst Rabel vezetésével Münchenben, 1920-ban pedig Eduard Lambert vezetésével a franciaországi Lyoni Egyetemen alakult összehasonlító jogi intézet. Kimutatja továbbá, hogy e korszak valamennyi jog-összehasonlító intézet közül kiemelkedik a Konrad Zweiger által irányított hamburgi „Max Planc Institut”-ban folytatott jog-összehasonlító tevékenység, amely töretlenül továbbfejlődött a II. világháborút követően is, ami Európából áterjedt az USA-ra is.

A szerző a jog-összehasonlítás tudományának az eredményeként kialakult jogrendszer-osztályozási irányzatokat kialakulásuk sorrendjében viszonylagos részletességgel mutatja be. Kezdi E. G. Glasson osztályozási elméletével, aki szerint a római jog és a germán jog különböző mértékű hatása szerint lehet sorolni a jogrendszereket. Az elsőbe tartoznak azok, amelyeknél a római jog hatása meghatározó (latin jogrendszerek), míg a másodikba azok, amelyeknél a római jogi hatás alig érezhető (angolszász, skandináv), a harmadikba pedig azok, ahol a római jog és a germán jog feles arányban jelenik meg (Franciaország és a német nyelvterületű kontinens államok). Utalva az 1. pontban általunk kifejtettekre, kritikai észrevételünk eme osztályozással kapcsolatban az, hogy a római jog az angolszász jogrendszerre is hatott, csak másképpen, mint a kontinentális jogi térségben, a francia jogrendszerre pedig szerintünk a germán jognál erősebben hatott a római jog.

Badó szerint a rasszok alapján történő 1913-ból származó irányzat alapján „meglehetősen kézenfekvő” elkülönítésnek tűnik, amely két jogcsalád, indo-európai és a barbár népek jogcsaládjá szerint osztályoz. Az indo-európai jogcsaládhoz tartozónak tekinti az összes civilizált eurázsiai civilizált állam jogát, míg a másikkal a gyarmatok őslakóinak a szokásjogát. Eme osztályozás alapvető hibája szerintünk az, hogy a két osztályozáson belül elnagyolódik a további osztályozás. Ezen kívül a gyarmatok megszűnésével részben meghaladottá vált, mivel a volt gyarmatokon megalakult független államok a gyarmattartó országok tételes jogát vették át és tették hivatalos joggá. Ugyanakkor a régi primitív szokásjog hagyományai újból élednek, amit az „Arab Tavasz” és a migráció váltott ki.

Miként a szerző helyesen kiemeli, korunk két jelentős osztályozási elmélete közül az egyik René Dávidtól, a másik pedig a Zweiger-Kött szerzőpárostól származik. Kettőjük közül René Dávid három jogcsaládot különböztet meg, mutat rá Bodó. Római-germán, common law-t és az ún. szocialista jogok családját. Ez utóbbi ma már teljesen időszerűtlen, amire a szerző is utal, megemlítve azt, hogy az új kiadás ezt a részt történetiségében tárgyalja. Ugyanakkor szerintünk a szocialista jogok családjának a konstrukciója az 1. pontban kifejtett nézetünk alapján teljesen elhibázott, erőltetett konstrukció. Akkor lett volna ennek alapja, ha fennmarad a Sztucska-Pasukanisz által vallott gazdaságjogi álláspont, amelyről azonban a Sztálini alkotmány alapján az 1930-a évek közepén visszatérés történt alapvetően a francia jellegű jogi szemlélethez.

Badó a Zweigert/Kötz-i osztályozás tartalmi lényegét a többi szempont kiemelésével helytállóan mutatja be a jogrendszereket hat jogkörbe sorolva, a következő módon: a.) romanista jogkör (frankofon-latin); b.) Német jogkör (német nyelvterületű nyugat-európai és nem német nyelvterületű közép-kelet-európai országok); c.) Angol-amerikai jogkör a „common law” alapul vételével; d.) Északi jogkör (skandináv államok), e.) Szocialista jogkör, (aminek helyességét az előzőek alapján erősen vitatom); f.) A közel és a távol-keleti jogkörök (iszlám és hindu jog, ahol szerintem az utóbbi áll közelebb a civilizált európaihoz).

1. A kötet a germán jogrendszerek közül csak a német jogrendszert mutatja be, amely fejezet szerzője Mezei Péter, aki a jogrendszer bemutatását hat témakörre bontja.

Az első a német jogtörténetről szól, ahol Mezei utal arra, hogy az íratlan szokásjogi szabályokat a törzsi gyűlésen megjelent „szabad férfiak” alkották meg többségi szavazatukkal. A vitákat e szabályok alapján a helyi várurak (úriszék) döntötték el a szokásjogot ismerő „Schöfferek” segítségével. A szerző helytállóan állapítja meg, hogy a frankofon-latín jogrendszerekkel szemben a reneszansz és vele együtt a római jog recepciójára mintegy három évszázaddal később került sor a német jogterületen a glosszátorok és a posztglosszátorok közvetítésével. A német egyetemek jogtanárainak a többsége ugyanis az olasz egyetemeken tanultak, a német bírák pedig egyre gyakrabban az egyetemek jogprofesszorai testületének a véleményét (Actenversendung), amit e testületek -- ahogy a szerző is helytállóan állítja -- a római jog alapján fogalmaztak meg. Ennek alapján vonja le Mezei azt a következtetést, hogy az ősi német szokásjogot végül is a római jog ilyen módon teljesen kiszorítja. Mindez azonban csak részben igaz, mivel ott van Savigny, aki szintén a római jog alapján állt, de továbbra is jelentőséget tulajdonított a „népszellem” (Folkgeist) alapján álló szokásjognak és erőteljes szociális vonásainak, amitől még Jhering és követői sem tudtak szabadulni.¹ Mezei utal arra, hogy a Német-Római első Birodalmat követően 1874-ben megalakult „második” Német Birodalom alatt indult meg a nagy jogegységesítési folyamat. Mint írja, ekkor készült el Windscheid vezetésével a BGB, amire a társadalomgazdasági helyzet megváltozása miatt került sor, nem úgy, mint az osztrák ABGB-re, amely uralkodói akaratra született meg, miként ezt a szerző állítja. Szerintem azonban ez az uralkodói akarat felvilágosult és helyes volt. Abban viszont teljesen egyetértünk a szerzővel, hogy mind a magánjogi kodifikáció, mind a munka-, és a társadalombiztosítási szabályozás terén komoly szociális biztonságot vitt be a kisemberek számára Bismarck kancellár. Rámutat a szerző arra is, hogy ez a szociális piaci jogfejlődés a nemzeti szocializmus időszakában megszakad, a II. Világháborút követően azonban újra éled, ami a német újraegyesítés után a volt NDK-hoz tartozott keleti tartományokban is hatályba léptetésre került.

A hatályos, illetve az uralkodó jogforrási helytere áttérve, a szerző kiemeli, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) állásfoglalása értelmében a nemzetközi és az európai uniós tételes-jogi normák megelőzik a belső jogi normákat. Ugyanakkor a Szövetségi Alkotmánybíróság a Solange I. és II. ítéletben kimondta, hogy amíg az európai jog nem kínál megfelelő alapjogi garanciákat, addig nem mond le az Alkotmánybíróság a közösségi jognak a német Alaptörvénnyel (Grundgesetz) fennálló összhangjának a vizsgálatáról. A szerző érdemének szóljon, hogy ezt így kiemelte, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróságnak szociális védelmet nyújt a szociális jogokat nyírbalni szándékozó globalizációs tendenciákkal szemben. A szerző szerint a német tételesjogot és különösen a BGB-t a magasfokú absztrakció, taxáció és precizitás, valamint az általános elvek és kategóriák megfogalmazása azért jellemzi, mert ez ellensúlyozza a konkrétan fogalmazó angolszász törvényhozást, amely nem absztrakt definíciókat tartalmaz, hanem az esetjogi hagyományokból kiindulva gyakorlati konkrétság jellemez.

¹ V.ö.: Peschka Vilmos: Tibaut és Savigny vitja. In: Peschka: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (továbbiakban: KJK.), Budapest (Bp.), 1980. 42-43. o.; Felhasznált eredeti forrás: Savigny, System des heutigen römischen Rechts, Band I.. Berlin, 1840. 14. ff. p

Kiemeli azt a neuralgikus dilémát is, hogy a felső bíróságok, különösen a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság, az Oberstgerichtshof (OGH) elvi iránymutatásai jogforrásnak számítanak, vagy sem. Ezzel kapcsolatosan a szerző rámutat arra, hogy a lényegében Hans Kelsen pozitívista jogelméleti felfogásából eredő hivatalos német szemlélet sem a felső bíróságok, sem az OGH elvi határozatait nem tartja jogforrásnak, annak ellenére, hogy az alsó bíróságok azokat követik és így „a tartós és állandó bírói gyakorlat általánosan követett szokásjogon alapuló normává válik” (56. p). Szerintünk eme merev kelsen-i állásponttal szemben annak az árnyaltabb megítélésnek van igaza, amelyet elsőnek Peschka Vilmos képviselt és magam is vallok, mely szerint az országos és a helyhatósági jogforrásokhoz hasonlóan a felső bíróságoknak a maguk területén működő alsóbíróságok, a Legfelsőbb Bíróságnak pedig az adott ország valamennyi bíróságára a jogorvoslati határozaton keresztül erőteljes befolyást jelentő közvetett hatása, kvázi jogforrási jellegű hatása van.² Ez vonatkozik Németországra is, ahol gyakori, hogy az OGH a legfelsőbb szövetségi szakbíróságokkal együtt ad ki elvi határozatot. Ennél fogva a felső bíróságok elvi határozatai a „pro domo” jellegű, az alsó szintű közigazgatási szerveket érintő normatív aktusaihoz hasonló normáihoz hasonlítanak.³ Különbség csupán az, hogy míg a „pro domo” közigazgatási normatív aktusok „de iure” kötelezőek a kibocsátó közigazgatási szerv alá tartozó közigazgatási szervekre, addig a felső bírósági elvi határozatok „de iure” csak ajánlatosak, „de facto” azonban majdnem kötelezőek az alsó bíróságok számára. A szerzővel ellentétben azt sem merném kategorikusan kijelenteni, hogy a már tárgyalt történelmi szokásjog sohasem tekinthető jogforrásnak.

Áttérve a német alkotmányos berendezés bemutatására, a szerző részletesen bemutatja a Grundgesets tartalmát, kiemelve az un. „örökkévalósági klauzulát”, amely megtiltja a német állam alapjellegzeteségeiről (demokratikus, szociális, szövetségi állam) és az emberi méltóságról szóló rendelkezések megváltoztatását. Ennek mi különös jelentőséget tulajdonítunk azért, mert, ha az első kritérium is bekerült volna a magyar Alaptörvénybe, vagyis nemcsak az, hogy hazánk jogállam, hanem az is, hogy szociális állam, a külföldi multinacionális cégek és a bankrendszer nem tudta volna mindazt az antiszociális behatást megvalósítani, amire a neoliberális piacgazdaság kialakításával sor került.⁴ Ami a törvényhozást illeti, a szerző kimutatja, hogy a parlamentnek két háza van, ahol a Bundestagban hozzák meg azokat a törvényeket, amelyek az egész szövetségre, vagyis amelyek a „Bund”-ra vonatkoznak, míg azokat, amelyek a Szövetségen belül az egyes tartományok egymáshoz és a Szövetséghez (Bund) való viszonyát, illetve a tartományok helyzetét érintik, a Bundesrat hozza meg. Mezei rámutat arra is, hogy a „legjelentősebb kérdésekben a Bundesrat (Szövetségi Tanács) egyetértésére van

² Peschka Vilmos: Az esetenorma, avagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája, In U. ö: Appndix „a jog sajátosságához”, KJK-MTA. Állam-, és Jogtudományi Intézet kiadása, Bp. 1992. 84-137. o.

³ L. Prugberger Tamás: Adalékok a jogi normatan és a jogforrástan elméletéhez, In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Jura et Politica (továbbiakban: röv. Miskolci Jogi kari Közlemények), Tomus XV. Miskolci Egyetemi Kiadó, 153-163. o. és különösen 156-160. o.

⁴ Prugberger: Adalékok az új alkotmány rendszeréhez és tartalmi kérdéseire. Polgári Szemle, 2010/5. sz. 48. o.

szükség, amely ha nem áll fenn, akkor a két ház delegáltjaiból álló mediációs bizottság próbálja feloldani a nézeteltérést, amely ha nem sikerül, „az előterjesztésből nem lesz törvény” (137. p). Az egyes tartományok élén miniszterelnökök állnak, amelyek kormányuk segítségével viszik a tartomány ügyeit, a tartományra hatályos magasabb jogszabályokat pedig a tartományi parlament, az általános igazgatásiakat a tartományi kormány (Landsregierung) az egyes szak-közigazgatásiakat pedig az illetékes szakminiszter hozza meg. Mivel e tartományi rendszer bemutatását a szerző mellőzte, azonban azért tartottuk lényegesnek—ha röviden is—ismertetni, mivel az államfőt, a „Bundespräsident”-et a Bundestag és a tartományi parlamentek képviselőiből létesített Szövetségi Közgyűlés, a „Bundesversammlung” választja meg, amely némileg eltér a magyar köztársasági elnök parlament általi megválasztásától. Ugyanakkor azonban a német szövetségi elnöknek is a magyarországihoz hasonlóan gyenge hatásköre van, ami inkább csak reprezentatív, bár a magyarhoz hasonlóan ő is rendelkezik a parlament felosztatási jogával és formálisan szentesíti a parlament által meghozott törvényeket.

A német igazságszolgáltatási rendszer bemutatását a szerző az Alkotmánybírósággal kezdi, amely az összes bíróból álló nagytanács (große Senat) mellett két kistanácsból álló belső testületből áll. Hatásköre megegyezik a magyaréval, minthogy a magyar szabályozás lényegében a német konstrukciót vette át. Hasonlóan a magyar megoldáshoz az absztrakt normakontrol a szövetségi, valamint a tagállami normáknak az Alaptörvénnyel való összhangját, illetve megfelelését vizsgálja, míg a konkrét normakontrol az eseti normák, ill. az egyedi ügyekben hozott határozatoknak a már az absztrakt normakontrol alá esett jogforrásoknak és azon keresztül a Grundgesetze-el fennálló alkotmányos megfelelőségét vizsgálja. Ami az igazságszolgáltatást illeti, a szerző frappánsul kimutatja, hogy az kettéoszlik, mégpedig általános és szakbírósági rendszerre. Az általános bírósági szervezet három lépcsőfokból áll. Első fokon a kisebb ügyekben az Amstgericht, a nagyobb ügyekben első fokon és a kisebbekben másodfokon eljáró tartományi bíróságok, a Landsgericht-ek járnak el, míg a csúcson ellentétben a módosító szerepet is elvállaló magyar Kúriával szemben a csak kasszációs-revizíós semmítőszéki szerepet játszó már említett OGH. áll. Áttérve a szakbíróságokra, a szerző kimutatja, hogy azok a német igazságszolgáltatásban jelentős szerepet játszanak. Közülük a legjelentősebbek az általában szintén két vagy háromlépcsős rendszerben működő közigazgatási és a pénzügyi bíróságok, a munkaügyi bíróságok és a társadalombiztosítási bíróságok, melyek közül az első kettő két-, míg az utóbbi kettő háromlépcsős felépítésű.

Mezei tanulmányában kitér a német jogi oktatásra is, amely sok tekintetben a történeti hagyományok egybeesése folytán hasonlít a miénkkel együtt a közép-európai államokéhoz. Összehasonlítva a magyar jogi oktatással ott is és itt is a felvételi érettségi vizsgához van kötve. észrevehető és szerintünk negatív irányú változást az jelent, hogy az elméleti alapozó tárgyakat, amelyek közül hazánkban valamennyi kötelező (római jog, jogtörténet és jogelmélet), Németországban közülük szabadon kiválasztva a hallgató által, csak egy kötelező. Mezei e vonatkozásban a jogszociológiát és a közgazdaságtant állítja párhuzamba. Hasonló

a helyzet a munka és a társadalombiztosítási, valamint a környezetvédelmi jognál is, noha több egyetemen intézeti szinten is komoly kutatások folynak e jogterületeket érintve. Sem kötelező, sem fakultatív agrárjogi oktatás a jogi karokon nem létezik. Ott van csak agrárjogi intézet, ahol agrárgazdasági kar működik, mer az agrárgazdasági karokon a leendő agrármérnökök kapnak jogi oktatást. Az oktatásnak előadásokból és gyakorlati foglalkozásokból (szemináriumok) álló rendszere hasonló a hazaihoz, ugyanez vonatkozik az időközi számonkérésekre (klausur) is. Látszólag a záróvizsgák tekintetében van eltérés, mivel az elméleti tárgyak lehallgatása és a szigorlatok sikeres letételét követően kerül sor az egyetemen az első államvizsga (Staatseksamen) letételére, amelyet két éves hivatalnoki státuszba helyezéssel gyakornoki idő követ, amelyet „ex lege” meghatározott időbeosztás alapján bíróságon, ügyészségen ügyvédi irodában és a közigazgatásban kell letölteni. Ezt követően kerül sor a tartományi igazságügy-minisztérium által fenntartott állami jogi szakvizsgabizottság előtti második államvizsgára, amelynek sikeres letétele esetén a „Volljurist” bírói, ügyészi, ügyvédi és közigazgatási betölthet. A magyar megoldás is ehhez hasonló, csak annyi a különbség, hogy nálunk az egyetem foglalkozást megjelölő doktori címet ad, míg a német nem.⁵

Utolsóként a szerző a jogászi hivatással foglalkozik. A bírói kinevezés és az előmenetel a tartományi igazságügy-minisztertől függ, aki a tartományi bírói testület által megnevezett három jelöltből választja ki a kinevezendő bírót. A bírák – miként mezei állítja – formálisan teljesen függetlenek, azonban miként erről már szó esett, informálisan függnék a felsőbb bírósági határozatoktól, az előreléptetés tekintetében pedig még a tartományi igazságügy-minisztertől is. Az ügyészi szervezetet – miként erre a szerző is utal –, a magyarhoz hasonló hierarchikus felépítés jellemzi. Érdekességként utal a szerző arra is, hogy az ügyészeknek hozzávetőlegesen csupán 20 %-a vesz részt bírósági tárgyalásokon, míg a többi a magyar ügyészi általános felügyelethez hasonló tevékenységet fejt ki. A ügyvédi hivatás gyakorlása kamarai tagsághoz és a működési terület tartományi bírósága által vezetett ügyvédi névjegyzékbe történő felvételéhez van kötve. Lényegesnek tartjuk mindezek mellett annak a kiemelését, hogy Németországban lehetséges a kombinált ügyvédi és közjegyzői praxis, amiben közrejátszik az is, hogy az ingatlanadás-vételi szerződés megkötéséhez közjegyzői közreműködés szükséges. Emellett igen sok az egy intézmény által foglalkoztatott jogtanácsos és közigazgatási alkalmazott is.

2. A francia jogrend bemutatására a könyv V. fejezetében kerül sor Kiliti Kezibaan és Paksy Máté tollából. A szerzők a francia jogrend fejlődését két szakaszra bontják. Az első az „achiem regime”-é, amely szerintük az V. század utolsó harmadától 1789-ig, a nagy francia forradalomig tartott. Ebben a hosszú időszakban a szerzőpáros leírása szerint a jogot a heterogenitás és az egységesítésre való

⁵ Eme írás szerzőjének tapasztalata, amikor 2000-ben DAAD ösztöndíjjal, 2003-ban pedig vendégprofesszorként és azóta is nyaranként vendégkutatóként a Trieri Egyetem Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézetében tartózkodott és ezen kívül több német egyetemen is meghívott előadóként ez irányban is tapasztalatokat szerzett

törekvés egyidejű jelenléte jellemezte. Ugyanakkor a második időszak 1789-től kezdve napjainkban is tart és az egységesítés célul tűzése jellemzi. Az egységesítés legelőször a kereskedelmi jog területén valósult meg a Code commerce megalkotásával. A további jogegységesítés nagy időszaka Napóleon uralkodásának az időszakára esik, amikor elkészül a Code civile és a code penale. E kodifikáció során különösen az előbbire –miként ezt a szerzők lerögzítik— a római jog gyakorolt hatást. Ez megmutatkozik abban is, hogy a Cod civile rendszere a Gaius-i felosztást követte, állítják helyesen a szerzők.

A szerzők terjedelmes fejezetet szentelnek a francia jogrend felépítésének a bemutatására. Az első csoportba sorolják az ún. „alkotmányos értékű jogszabályokat, ahová az Alkotmány, az alkotmányos értékű törvények, valamint az „organikus” törvények tartoznak. Az alkotmány tartalmának bemutatása során a szerzők külön kiemelik a preambulomot, amely az alapvető elveket tartalmazza, ide értve az emberi és az állampolgári jogokat és jogegyenlőséget. A szerzők utalnak arra is, hogy ebbe az alkotmányossági tömbbe tartozik a szuverenitásra, a köztársasági elnökre, a kormányzatra, és a parlament jogállására, valamint e három szerv egymáshoz való viszonyára vonatkozó előírások. Az organikus törvények csoportjába tartoznak a szerzők bemutatása alapján, amelyek tartalma alkotmányos értékű, de nem kerültek be az alkotmányba.

A másik nagy csoportba a szerzők a törvények felett álló jogszabályokat sorolják, ahol az egyik alcsoportot a nemzetközi szerződések, míg a másikat az EU által kibocsátott normák jelentik. A szerzők megjegyzik, hogy az Államtanács (Conseil du eta) a „Sarran Levacher (1998), a Semmitőszék (Cour de cassation) pedig a „Fraise” döntésében nyilvánította, hogy az Alkotmány a nemzetközi szerződések és ebből adódóan az európai jog felett is áll (utóbbi kiegészítés tőlem—P.T.) A törvények harmadik nagy csoportjába a szerzők az u.n. „rendes” törvényeket és a ratifikált határozatokat sorolják. A szerzők utalnak arra, hogy Franciaországban a törvénynek olyan „autritása” van, hogy „arra feltétlenül tekintettel kell lennie az összes intézménynek”, ami abból adódik, hogy a köztudatban a törvény és a demokrácia igénye „egybeforrt” az emberek tudatában. Áttérve a ratifikált határozatokra, a szerzők leírják, hogy azok olyan jogforrások, amelyeket a parlament felhatalmazása alapján a kormány hoz meg, utólag azonban a parlament megerősíti, ratifikálja. A tételes jogforrások negyedik csoportjaként a szerzők az ún. „önálló” és „végrehajtási jellegű rendeleteket jelölik meg. Az Alkotmány hatalmazza fel a köztársasági elnököt és a kormányfőt rendeletalkotásra, mondják a szerzők, akik szerint a hierarchia alsóbb szintjén a miniszterközi, a miniszteri, valamint aközségi (comuna) szintű határozatok állnak. Ami a joggyakorlatot illeti, azt a szerzők szerint a francia jogelmélet „szubszidiárius” jellegű jogforrásokként fogja fel. Abból kiindulva, hogy a bíró a „törvény szája”, ítéletével a homályos törvényszöveget pontosítja, hiányosságait pedig kiterjesztő jogértelmezéssel vagy analógiával felszámolja. Ez által az ítéletével jogot alkot. Ugyanígy szubszidiárius jogforrási jellege van a francia jogászok szerint – állítják a szerzők— a jogtudománynak is, amely „a törvények tömegét és a jogi döntések ezreit értelmezi és osztályozza” és egyben „értékeli” is. Ennél fogva a

jogalkalmazó a jogirodalomból sokat átvehet. A francia jogelmélet ezen kívül még a szokásjogot is jogforrásként kezeli, amit a bíró ítéletébe is foglalhat.

A francia jogrend működtetői c. alfejezetben a szerzők a bírák, az ügyészek és az ügyvédség jogi státuszát mutatják be. A bírák a Montesqueu hatalommegosztás alapján komoly alkotmányos védelem alatt állnak, Mint a szerzők mondják, elmozdíthatatlanok és ítélethozataluk tekintetében függetlenek. Szankciós jogkörrel felettük a kinevezésükben is közreműködő „Legfelsőbb Bírói Tanács” rendelkezik csak. Az ügyészségi szervezet a némethez hasonlóan szintén hierarchikus, amely az igazságügy-miniszternek, mint a „pecséték őrzőjének” van alárendelve. Tevékenységük súlypontját a nyomozás felügyelete, a bizonyítás és a vád képviselése jelenti. Polgári ügyben a szerzők szerint csak „felhívásra” vesznek részt és akkor is csak „véleményadással”. Ami az ügyvédséget illeti, ellentétben a német joggal, szabad vállalkozás. A német és a magyar joggal (utóbbi megjegyzés tölem. –P.T.) ellentétben ezért a honorárium is szabad megegyezés tárgya, sikerdíj azonban a magyarral szemben (megjegyzés tölem:--P.T.) nem köthető ki. Az ügyvéd – miként ezt a szerzők leírják –bármely és bármilyen bíróságon eljárhatnak – kivéve az államtanácsot és a semmitűszéket. A szerzők arra is kitérnek, hogy érdekessége e rendszernek, hogy kétféle ügyvédi státusz létezik, amelynek egyike a szabadfoglalkozású ügyvédek csoportja, míg a másikat az igazságügy-miniszter által kinevezett állami ügyvédek jelentik, kiknek fő feladata a fellebbviteli bíróság előtti ügyfél képviselése. Minden fellebbviteli bíróság mellett működik egy társaságuk és díjazást az államtól akkor kapnak, ha tanácsukra nem indul fellebbviteli eljárás. Hogy pontosítsak, ez az állami honorárium, ami az ügyféltől a tanácsadásért kapott honoráriumon felül jár.

A 4. pontban a szerzők a francia a jogszolgáltatási rendszert mutatják be, azonban egy kissé hiányosan. A bemutatás ugyanis csak a jogszolgáltatás felső szintjét jelentő semmitűszékre vonatozik, amely nem terjed ki sem az első, sem pedig a másodfokú szintre, a „tribunal”-ra és a „cour”-ra, sem pedig az olyan szakbíróságokra, mint amilyen az első-, és a másodfokú munkaügyi bíróság (tribunal du travail és a cour du travail). Ez utóbbi tekintetében a szerzők azonban azt megjegyzik, hogy a „Cour de cassation”-on keretében a munka és a társadalombiztosítási tárgyú felülvizsgálati kérelmeket a szociális tanács (conseil du social) bírálja el. Áttérve az államtanácsra, (conseil du état), a közigazgatási törvényszékek elsőfokú határozatait a fellebbviteli közigazgatási bíróság előtt támadhatók meg és innen lehet még rendkívüli jogorvoslati kérelemmel az Államtanácshoz fordulni. A különböző ügycsoportokat tárgyak szerint hat szekcióba elosztva tárgyalják. Az Államtanács kompetenciája ennél fogva – miként ezt a szerzők kimutatják – kiterjed a közigazgatási határozatok valamennyi területére, ide értve a közalkalmazottak munkahelyi vitáit is. Ahogy erre a szerzők rámutatnak, az államtanács feje a kormányfő, akit a „pecséték őre” vagyis az igazságügy-miniszter helyettesíthet. A jogalkalmazás felső szintjén másodikként az Alkotmánytanács (Conseil du constitution) helyezkedik el, amely a köztársasági elnök által 9 évre kinevezett tagokból áll, akiknek a megbízatása egyszeri mandátumra szól. Fő feladatául a szerzők a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásának az érvényesülése feletti felügyeletet tartják.

Utolsó pontként a szerzőpáros a francia jognak a világ más jogrendszereire történő kihatását vizsgálja. Ennek során kiemeli, hogy a Code civil azért olt nagy hatással a latin-amerikai államokra, mert azok sem a spanyol, sem a portugál *Codico civile*-t, vagyis a gyarmat-tartók polgári törvénykönyveit (de ugyanígy a büntető törvénykönyvüket, de más törvényüket sem –kieg. tölem: P.T.) nem akarták átvenni. A szerzők megjegyzése szerint kézenfekvőnek ezért az átvételre az olasz *Codice civile*-n kívül a francia Code Civil mutatkozott. Utalnak arra is, hogy ezt vették át a francia gyarmati uralom alól uralom felszabadult országok túlnyomó többsége is, aminek oka szerintem az volt, hogy függetlenségüket Franciaországtól békés jelleggel kapták meg. megemlítik a szerzők még azt is, hogy a francia jognak az általunk is érintett oroszországi hatása folytán jelentőshatást gyakorolt a volt Szovjetunió jogára is. Ugyanakkor azonban kimaradt a szerzők látóköréből a francia jognak a kanadai és a belga, valamint a luxemburgi jogra és részben az osztrák jogra (ABGB), és a skót kártérítési jogra vonatkozó kihatása.

3. Az angol jogot tárgyaló II. fejezet szerzője Badó Attila, aki igen részletesen mutatja be a „*cammon law*”-nak Angliában kialakult klasszikusnak mondható Írországból is érvényesülő európai angolszász rendszerét. A szerző az angol jogot öt pontba foglalva mutatja be. Az 1. pontban az angol jog folytonosságáról szól, ahol kimutatja, hogy az angol jogot töretlen fejlődés jellemzi a jogintézmények és a jogalkotás tekintetében (21. o.), amihez még hozzáfűznénk a bírói jogszolgáltatás kontinuitását is a *precedens* jogon keresztül, amely sohasem veszíti el időszerűségét, még akkor sem, ha a törvényhozás bizonyos területeken kiszorítja az esetjogot (*case law*).

A 2. ponton belül három alpontban tárgyalja a szerző az angol jog történeti fejlődését, ahol az első alpont a „*camon law*” fejlődését mutatja be, amely más államok jogrendszeréhez hasonlóan az egészen korai ún. „angolszász” korszakban, vagyis a norman hódítás előtt szintén nem volt egységes., mert többségben a sokféle helyi szokás alapján ítéleztek a helyi előljárók és a grófságok urai. A jogszolgáltatás egységesítését fokozatosan a királyi vándorbírák mozdították elő, akik már az általános szokást vették figyelembe a helyi helyett. A szerző ezen kívül arra is utal, hogy a mozgó királyi bírászkodásból alakult ki a kancellári bírászkodás, amely a bíróságok egyre erőteljesebben megmerevítő (a „*trust*” befogadását mellőző és szerintem a klasszikus formális római jog hatásaként az ingatlanügyletek túlzott alakisághoz kötése) eljárási formalizmussá tevő *camon law* –t „*equity*” jellegűvé reformálta. Ezért egyre többen kezdtek fordulni a rendes bíróságok helyett a királyi, ill. a kancellári bírósághoz, ami kezdetben engedélyhez, „*writ*”-hez volt kötve, ami fokozatosan fellazult. Ennek ellenére azonban ez a tény alakította ki Badó olvasatában az angol jog erőteljes „*processzuális*” szemléletét. A többféle *writ*-ek „*writ of summons*”-ba történő összeolvasztásával alakult ki –fejt ki Badó –a XIX. sz. utolsó harmadában az egységes angol eljárási rendszer. A szerző arra is kitér, hogy a „*writ*”-ek halmozása következtében a királyi bíróságok egyre több ügyet vontak el a főnemesi jogszolgáltatástól, ami feszültséget szült. Ezt 1285-ben a II. Westminster Statutum oldotta fel azzal, hogy a *writ* kiadási jogával a Parlamentet ruházta fel, azok pedig akik nem találtak „*writ*”-e a normál bíróságokhoz fordulhattak.

A szerző a 3. pontban a precedensjog alapvető elveit foglalja össze, kezdve a precedensjog alapvető elveit foglalja össze, kezdve a „Stare decisis”-sel. Ez azt jelenti –írja a szerző –, ha a bíró előtt fekvő ügy tényállása egy korábban eldöntött ügy tényállásával egyezik, vagy ahhoz nagyon hasonlít és ezt a korábbi döntést olyan bíróság hozta, amelynek döntését alkalmazni a későbbi ügyben eljáró bíró köteles, akkor, ha azt olyan fellebbviteli bíróság bírja hozta, amely alá az ő bírósága, mint alsóbb fokú bíróság tartozik. E helyen, vagyis a 31. oldalon a jobb megértéshez Badó helyesen bemutatja az angol bíróságok bonyolult felépítésű és gyakran párhuzamosan futó hierarchikus rendszerét, kimutatva azt, hogy milyen jellegű alsóbíróság felett milyen jellegű felső bíróság áll. Ezzel kapcsolatban említi meg Badó azt is, hogy kötelező precedenst csak a felső bíróságok hozhatnak, az alsóak nem. A „Ratio decidendi”-t második precedensjogi alapelveként tárja elénk a szerző. Ennek lényege, hogy az ítélet megalkotása során csak azok a tények jöhetnek számításba, amelyek „materiálisak” és amelyeket a bíróság figyelembe vett a döntés meghozatalánál. Ez azt jelenti, hogy a tények között a tekintetben, hogy szerinte melyik racionális, maga bíró ítéli meg. Ennek alapján mellőzhet némelyeket, miként ezt tette a Rylands kontra Flechter ügyben, felállítva az „abszolút felelősségi” elvet, amelyet a magyar jog ma az atomkárok elbírálásánál ír elő (utóbbi megjegyzés tőlem: P.T.). A „ratio decidendivel” szoros összefüggésben áll az „obiter dicta” és a „distinguishing” (megkülönböztetés, amely két elvet a 3. és a 4. alpontban helyezi el. Az előbbiről azt mondja, hogy „amennyiben az ítéletből sikerül kihámozni a ratio-t, akkor az ítéletben található egyéb állítások jelentik az obiter dicta-t, a szokásos megjegyzéseket.” Ezeket nem kell szigorúan követnie az ítéletet felhasználó bíróságnak, ellentétben a stare decisis-szel és a ratio decidendivel. A distinguishing elvet tárgyalva Badó rámutat, hogy ha két eset között „materiális” ténybeli különbség áll fenn, akkor a bíróságot nem köti a korábbi döntés „ratioja”. Végezetül az „overuling” elvéről szólva a szerző azt emeli ki, hogy az, a bírák által rendszeresen és következetesen alkalmazott „ratio” megváltoztatását jelenti, amelyre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a ratiót megalkotó bíróság felettes bírósága a korábbi döntést felülvizsgálva a benne lévő ratiót olyannak értékeli, amely egyezik az újabban elbírálandó ügy ratiojával”.

A 4. pontban a szerző a törvényi joggal (statute law) foglalkozik, amely kutatásai szerint először a bírósági szervezetrendszert és eljárást érintette, az anyagi jogot csak később. Miként mondja, ott is elsősorban a társasági jogot, a tőzsde jogot, a családi jogot, a nemzetközi magánjogot és a családi jogot. Megfeleltek viszont a munka-, és szociális törvényekről, mint amilyen a csoportos létszámleépítésről szól Tulcra, valamint a Beveridge-i társadalombiztosítási törvény). A szerző arról is szól, hogy a törvénykészítés és elfogadás menete viszonylag nehézkes. A kodifikálásra vonatkozó igény a kormány valamelyik bizottságában fogalmazódik meg, ahonnan a Parlamenthivatásos törvényszerkesztőihez kerül. Az általuk elkészített törvényszöveget először megtárgyalja az alsóház, utána pedig a Lordok háza és csak mindkettőjük egyetértését követően szentesíthet a király(nő). Ezt követően 2. alpontként tárgyalja a szerző a törvény-jog (statute) értelmezési szabályit, amely meglehetősen kötött szó szerinti (literal) vagy grammatikai

értelmezés. Az értelmezés módját az „értelmezési arany szabály”, a „Golden Rule” tartalmazza.

A jogász professzióra áttérve, a szerző bemutatja az ügyvédség két nagy csoportját, a barristerekét és a soliscitorokét. A barristerek az egyetem elvégzését követően egy évig a barister Iskolában kell, hogy képezzék magukat és itt külön barristeri diplomát kapnak, míg a soliscitoroknak csak mintegy háromnegyed éves tanfolyami képzésen kell részt venniük. A soliscitorok bármely bíróság előtt eljárhatnak a felső szintű bíróságok kivételével, mert e fórumokon csak barristerek járhatnak el. Az alsóbb fokú bíróságok a legkiválóbb soliscitorokat, a felsőbbek pedig ugyancsak a legjobb barristereket hívják meg bírónak. Ami a jogászképzést illeti, Badó kiemeli, hogy a jogi karok a bírói ítéletek kritikus szemléletére oktatják a hallgatókat, ahol az előadások a kontinentális európaihoz hasonlóan komplex és elméleti jellegűek, amit kiegészít a három-négy hallgatóra kiterjedő gyakorlati jellegű tutori rendszer, amihez érdemes lenne szerintünk a magyar szemináriumi rendszert közelíteni.

4. A IV. fejezet foglalkozik az USA jogrendszerével, melynek szerzőpárosa Badó Attila és Bóka János. Az USA jogrendszerének kialakításával kapcsolatban a szerzőpáros megállapítja, hogy teljesen eltér az európai államok jogfejlődésétől. Az Európából Amerikába kivándorolt telepések között ugyanis nem nagyon volt szakképzett jogász, ezért a gyarmatosító telepések körében laikus jogszolgáltatás alakult ki és az egyes kolóniákban különbözőképpen alkalmazták a leegyszerűsített angol jogot a *common law* és az *equity* összeolvasztásával. Ezt követően a szerzők az USA alkotmányát mutatják be. Lényegre törően utalnak arra, hogy az USA alkotmánya „természetjogi indíttatású”, melyben a szabadság és az egyenjogúság eszméje központi jelentőséggel bír. Módosíthatatlan és időt álló *charter*, ahol azért nem volt és most sincs szükség módosításra, mert – miként a szerzők megállapítják –, az USA Legfelsőbb Bíróságának értelmező, újrafogalmazó tevékenységével képes az eredeti szöveg életben tartására” (77. o.).

Ezt követően szólnak a szerzők a *common law* és a kontinentális jog vetélkedéséről. Ugyanis nemcsak angolok é írek, hanem a kontinentális Európa számos országából érkeztek telepések, különösen Németországból. Ezért –miként ezt megjegyezzük—arról volt szavazás, arról volt szavazás, hogy az angol, vagy a német legyen a hivatalos nyelv. Csekély különbséggel vált az angol az USA hivatalos nyelvűvé a némettel szemben. Éppen amiatt, hogy a kontinentális Európából származóknak idegen volt az előző fejezetben bemutatott angol eljárási jog, a szerzők helytálló állítása szerint igény mutatkozott a kontinentális európai eljárási jog átültetésére. Ezért a gyakorló jogászok – mint írják—kampányt indítottak a polgári és a büntető eljárási kódex megalkotásáért. Az így megszületett *New York* egységes eljárási kódex, a „*Code of procedure*” vált a többi állam átvétele útján általánossá. A szerzők kiemelik, hogy kivételt jelentett ez alól *Luziana* állam, amely a francia jogot vette át, annak alapján kodifikálva a az anyagi jogot is, mivel bevezette a *Code Civil*-t. A szerzők azonban utalnak arra is, hogy az angol nyelvi és etnikumi dominancia következtében, hogy „sajátos formában” ma is a *common law* az alapvető jogforrás az USA-ban (80. o.). Megjegyzik azonban azt is, hogy az amerikai jogrendszer formailag a kontinentális joghoz legközelebb álló

és legnagyobb hatású kodifikációs eredményei az Amerikai Jogi Intézet által szerkesztett összefoglaló gyűjtemények (restatement), amelyben a legkiválóbb szakemberek dolgozták fel saját jogterületük esetjogát (81. o.).

Ezt követi a szerzőpárostól a szövetségi és a tagállami jog egymással fennálló viszonyának a bemutatása. Ennek kapcsán kihangsúlyozzák, hogy a tagállami és a szövetségi jog egymástól teljesen elkülönülő rendszer, miként a két bírósági szervezetrendszer is. A tagállamok ugyanis –miként ezt a szerzők leírják--, a tagállamok minden olyan kérdésben önálló tartalmú törvényhozási joggal rendelkeznek, amit az Alkotmány nem utal szövetségi hatáskörbe. Ezen túlmenően pedig azon oknál fogva, hogy a Kongresszus számos jogterületet „szabályozatlanul hagyott”, a tagállamok szintén joghézag-kitöltő törvényhozási hatáskörrel rendelkeznek (85. o.). Minderről a szerzők tanulmányának a 4. pontja szól, ugyanakkor az ezt követő 5. pontban írják le a jogászképzés jellegét, kimutatva az angol és az amerikai jogászképzés közötti eltéréseket. Rámutatnak arra, hogy míg az angol jogászképzésnél az előadások elvi és átfogó jellegűek, addig az USA-ban kérdés-felelet formájában történő feldolgozás formájában esetjogi jellegűek. A jogi oktatás általában különböző egyetemekhez kapcsolódó „jogi iskolákban” (law school) folyik, amit általában meg kell, hogy előzzön más fajta egyetemi képzés a szerzők állítása szerint. Miként leírják, a jogi iskolába történő felvételt meg kell, hogy előzze egy négy vagy öt éves egyetemi vagy főiskolai tanulmányi program teljesítését igazoló diploma. Ezzel szerintünk az USA mintegy elismeri, hogy az érettségivel egybekötött középfokú oktatási rendszerük nem alkalmas magasabb szintű értelmiségi tevékenységre feljogosító diploma megszerzésére vonatkozó oktatásban való részvételre, amit ezért egy, a hiányosságokat pótolni alkalmas egyetemi-főiskola képzésnek kell teljesítenie. Ez viszont arra is utal, hogy az egyetemi diploma sem alkalmas magasabb szintű foglalkozás gyakorlására. Visszatérve e kitérés után magára a jogászképzésre, három éves képzéssel a jogi diploma megszerzhető, sőt a J.h.d. cím is, ahhoz azonban, hogy a szakmát gyakorolhassa, a jogi iskolát elvégzett jogásznak egy szigorú „bar examinationot” kell letennie a tagállami jogász szövetség előtt (88. o.). megjegyezzük, ez némileg hasonlít a magyar jogi szakvizsgához. Az ilyen módon praxisjogot szerzett jogászok többnyire hat éves próbaidővel nagy jogi cégeknél tudnak viszonylag magas fizetéssel elhelyezkedni. Közülük azonban csak keveset véglegesítenek és ezért –miként a szerzők írják--, nagy többségük a próbaidős foglalkoztatást követően cég-jogtanácsosként, kisebb részük pedig vagy állami szolgálatban vagy kisebb irodákban helyezkedik el.

A szerzők a továbbiakban az USA precedensjogával foglalkozva kimutatják, hogy a bírák jogi helyzete és a precedensjog szorosan összefügg egymással. A bírák ugyanis nem részesülnek egységes bírói képzésben, ezért olyan jogász is bíróvá választható, aki „bírósgot korábban még alig látott”. Állításuk alátámasztása érdekében utalunk néhai Szentpéteri István szegedi professzorra és Kovács Lászlóra, a Fővárosi Törvényszék ny. elnökhelyettesére, kik tanulmányúti tapasztalataik alapján elmondták, hogy a bírák legtöbbször politikai hozzáállásuk alapján hozzák meg ítéleteiket és így előfordul, hogy homlokegyenest ellenkező elvi alapon álló ítéletek születnek ugyanazon ügyek különböző elbírálási szintjein. A

szerzők utalnak arra, az USA anyagi és eljárási joga elismeri a bírói alkotta jogot, amit a szakma és a közönség az ítéletalkotással összefüggésben természetesnek vesz. Sőt a szerzők figyelemre méltó állítása szerint a laikus elem az esküdt széki, sőt a miénkhez hasonló „jogi klinika (legal clinics) rendszerrel is bele szól a jogszolgáltatásba és alakítja a jogot.

Az USA jogának a szerzők általi bemutatását a „törvényjoggal” zárjuk. A szerzők szerint a törvényeket nem is annyira az állami adminisztráció, hanem a képviselők kezdeményezik, akik „saját szakembergárdával” rendelkeznek, újjavaslatjukhoz pedig elsősorban nem a saját pártjuktól várnak segítséget, hanem különböző érdekcsoportoktól. Ezért az általuk képviselt érdekcsoportoktól kezdeményezett igényeket felkarolva fogalmaznak meg törvényjavaslatokat, annak érdekében, hogy a javaslatukból az érdekcsoportnak megfelelő törvény legyen. E tekintetben az egyes érdekcsoportok kongresszusi vagy tagállami-parlamenti képviselői egymással kölcsönösen megegyezve és egymással szövetkezve „intézik el” hogy „a különböző érdekek tételes törvényi lefektetésére sor kerüljön”. A törvényszövegek értelmezése is ezért sokkal szabadabb jellegű – állapítják meg a szerzők--, mint amilyent Badó az angol törvényértelmezés kapcsán bemutatott.

5. A monográfia V. fejezetében a Radics Olívia és a Bencze Máttyás szerzőpáros a *camon law* néhány Anglián kívüli változatát dolgozta fel. A szerzők kimutatják, hogy részben a brit gyarmatbirodalomnak, részben pedig az angol nyelv egyszerű szerkezetének köszönhetően a „Glóbusz” egyharmada területének a társadalmi rendjét az angol jogrendszer szabályozza. Az angol jogrendszernek az Anglián kívüli érvényesülését az USA-t leszámítva a szerzők három csoportba sorolják. Az elsőbe tartoznak azok az államok, ahol az angol precedensjog változás nélkül érvényesül, mert – miként a szerzők rámutatnak—a bennszülöttek szokásjoga a fehér telepesek számára primitívsége miatt használhatatlannak bizonyult. Ide tartozónak tartják a szerzők Ausztráliát, Új Zélandot és Quebec kivételével Kanadát. Ezekben az országokban az angol precedensjog érvényesül a szerzők leírása alapján, akik szerint a telepesek egészen a legutóbbi időkig „terra nulliusnak” tartottak, amit az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság csak mostanában érvénytelenített. A második csoportba a szerzőpáros azokat az országokat sorolja, ahol az őslakosok már rendelkeztek „európai szemmel is megfelelő szintűnek látszó állami szervezettel és jogrendszerrel. Ebbe a csoportba sorolják a szerzők Indiát, Maláziát, Szingapúrt, Kenyát, Nigériát é Zambiót. Ezekben az országokban a brit gyarmatosítók meghagyták a helyi jogot és csak akkor váltottak át a „*camon law*”-ra vagy hoztak törvényt, amikor a helyi jog hiányosnak tűnt. Ahol a „*camon law*” került alkalmazásra,--írják a szerzők--, ott a „*case law*” tudományos, jogirodalmi feldolgozása jelentős szerepet kapott, ahol viszont a kodifikáció került előtérbe, ott viszont nem. E csoportból a szerzőpáros kiemeli Indiát, ahol a helyi jog a „*dharmán*” alapul, amely a hinduizmus lényege. A *dharma* szerint a világegyetemet átfogó és mindenkire kiterjedő törvényszerűség szerint a különböző kasztkba születőknek más és más feladataik és kötelezettségeik vannak és így a másodlagosan is érvényesülő jogaik is mások. Bár a kaszttrendszer hivatalosan eltörlésre került ténylegesen azonban ma érvényesül. Végezetül a harmadik csoportba a szerzőpáros a azt a két országot sorolja, ahol az angol uralom ellenére

nem az angol jog, hanem a kodifikált francia jog váltotta fel a bennszülöttek jogát. Ez történt a már bemutatott Lusianában (USA), valamint Quebecben (USA). Megjegyzik azonban a szerzők, hogy Quebecben a francia uralmat felváltó angol uralom a polgári jogon kívül az angol jogot ültette át.

6. A VII. fejezetben fekete László a közép-kelet-európai jogrendszeréről értekezik. Minthogy hazánk is ebben a körbe tartozott, a magyar jogásztársadalom számára többnyire ismeretes. Ezért csak azokat a főbb szempontokat említjük meg, amelyeket a szerző lényegesnek tartott és legfeljebb ott egészítjük ki írását, ahol valami kimaradt vagy nem helytálló. Azt helytállóan mutatja ki Fekete László, hogy a közép-kelet-európai államok jogánál a gazdasági és társadalmi helyzetük hasonlóságánál fogva egy késleltetett jogfejlődés következett be, aminek következtében e régióban több évszázados késéssel szűnt meg a jobbágyrendszer a mezőgazdaságban, az iparban pedig a céhrendszer. Utal a szerző arra is, hogy e régió államaiban az iparnál sokkal jelentősebb volt a mezőgazdaság, minek következtében az agrárjogi szabályozás meglehetősen fejlett volt, az Urbárium következtében pedig a kontinentális közép-nyugat-, és közép-kelet-európai államokban, sokkal védettebb volt, mint Angliában.⁶ Ennek oka a szakirodalom szerint, hogy e régióban a tulajdoni jog és a tartós használati jog történelmileg kialakult szociális megkötése következtében a hűbér-úr a hűbérestől csak akkor vonhatta el, ha nem teljesített hűbéresi kötelezettségeit,⁷ az angol jogban viszont bármikor.⁸

Ugorva egy nagyot, helytállóan szól a szerző arról, hogy a II. Világháborút követő rövid ideig tartó demokratikus időszak segített csökkenteni e régióknak a nyugat-európai államokkal szembeni lemaradását, amely fejlődést megakasztott, sőt visszavetett e terület szovjet érdekszférába kerülése. Eme időszakról a szerző leírja, hogy a III. Internacionálé ideológiájának megfelelő tételes-jogi alkotmányozásra, büntető-, és polgári jogi kodifikálásra került sor, arról azonban nem szól, hogy a kommunista rendszer e régió országaiban felszámolta a települési és a megyei (kerületi), az NDK.-ban pedig a tartományi (Bundesland) önkormányzatokat. Arról sem szól, hogy a privátgazdaság államosításával párhuzamosan pedig bevezette az állami vállalatokra és a szövetkezetekre a kötött tervlembontási, tervutasítási rendszert, amelyben „de iure” a „demokratikus centralizmus”, „de facto” azonban erőteljes felülről irányított centralizmus érvényesült.⁹ Indokolt lett volna a szerző részéről kitérni az 1965-ben Libermann és

⁶ L. Fabry, Valer: Uvod do angliskeho pozemloveho prava. In: Acta Universitatis carolinae Iuridica, Monographia, XXV. Editor Univeritata Karlova-Praha, 1976.

⁷ L. Novotni Zoltán: A magyar földbirtokviszonyok az I. Világháború végéig. In: Prugberger (szerk.): Az agrárjog alapelemeinek vázlata. I. kötet: Jogfejlődés és jog-összehasonlítás. Miskolc, Egyetemi Kiadó, 1992. 44-61. o.

⁸ Fábry, 6. sz. jegyzetben hiv. mű; Prugberger: A gazdasági szervezetek szabályozásának jogrendszertervezési kérdései (különös tekintettel a szövetkezeti és az agrárviszonyokra.) Szövetkezeti Kutató Intézet (tovább: SZKI) Közlemények. 133. Bp. 1978. 21-22. o.

⁹ L. Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok, KJK. Bp. 1972.; Eörsi Gyula: A tervszerződés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.; Sárközy Tamás: Központi gazdaságirányítás és az állami vállalatok jogi kapcsolatrendszer. MTA. Állam és Jogtudományi Intézet végtanulmánya „A vállalatirányítás és a vállalatok jogi kérdéseiről.”; Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása,

Leontyev által a Szovjetunióban elindított gazdaságirányítási reformra. Ez a reform a tervutasítási rendszert váltotta fel a francia típusú gazdasági ösztönzőkön alapuló tervirányítással. Demokratizálta az állami vállalatirányítást, valamint megszüntette a szövetkezeti öngazgatás formalizmusát. Ez a Szovjetunió kivül Magyarországon és Csehszlovákiában rövid ideig következetesen érvényesült, amelynek azonban a Szovjetunióban és Csehszlovákiában formális, Magyarországon pedig informális visszavonására került sor.¹⁰

Az 1989-es rendszerváltással kapcsolatosan a szerző az állami mechanizmus és a jogrendszer polgárivá, azaz piacgazdaságivá történő átalakításának és az EU-hoz történő csatlakozásnak az előnyeit hosszasan ecseteli. Nem szól viszont azokról a negatív vonásokról, amelyek a privatizáció során álltak elő, amelyben jelentős szerepet játszott a korrupció, valamint az állami vállalatok külföldi cégek részéről történő megvételénél a reorganizációval egybekötött tovább-működtetés kikötése. Ezért a hazai cégeket felvásároló külföldi cégek jelentős része a cég megszüntetésével és a személyzet elbocsátásával nagyarányú munkanélküliséget okozva, csupán a magyar piacot vásárolta, illetve szerezte meg.¹¹ Indokolt lett volna továbbá, ha szerző az EU pozitív szerepe mellett annak negatív megnyilvánulásairól, a túlközpontosítási törekvéseiről és mostani működésének demokratikus deficitjéről is kritikusan szólott volna.¹²

7. Heka László a könyv VIII. fejezetében Bulgária és a volt Jugoszlávia államainak a jogrendszerét mutatja be összefoglaló jelleggel, amit azért tartunk problematikusnak, mert Bulgária és a nyugatabbra fekvő és korábban a Jugoszláv Föderatív köztársasághoz tartozott dél-szláv államok jogrendszere az I. Világháborút, de különösen a II.-at követően egészen eltérően fejlődött. Bulgáriában a sláv államokra jellemző több generációt családi alapon összefogó közös gazdaságvitelt jelentő korábbi obszcina¹³ rendszer a szovjet kolhozrendszerhez hasonló szövetkezeti rendszerré formálódott át felsőbb állami intézkedések hatására, amiből a szövetkezetek nagyarányú járási összevonásával

KJK. Bp. 1962.; Prugberger: A szövetkezetfelügyeleti intézményrendszer fejlődése (az általános gazdaságirányítási és vállalatfelügyeleti modellfejlődés vetületében.). SzKI. Közlemények. 175. Bp. 1984. 39-58. o.

¹⁰ L. Szamuely (szerk): Vita a gazdaságirányítás rendszeréről. Kossuth Kiadó, 1965. (Tanulmánykötet, Libermann és Leontyev írásával együtt), Kossuth Kiadó, 1965.; Sík, Ota: Für eine Wirtschaft mit ohne Dogma. München, 1974.; MSZMP. KB. határozata a magyar gazdaságirányítás reformjáról és Nyers Rezső előadói beszéde. In: Népszabadság 1966. júniusi melléklete. I-V. és V-VIII. o.; Sárközy Tamás: Gazdaságirányítás és vállalatok. (a gazdaságirányítási reform sodrában) Kossuth Kiadó, Bp. 1979.; Ficzer Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. KJ. 1970.; Prugberger: A szövetkezeti felügyeleti intézményrendszer fejlődése, 78-81. o.

¹¹ Prugberger: A nyugat-európai és a kelet-európai privatizáció jogi rendezéséről. In: Ünnepi tanulmányok (V. kötet Gáspárdy László egyetemi tanár 60. születésnapjára. Novotni Alapítvány kiadása (továbbiakban: Novotni Kiadó), Miskolc, 1997.

¹² V.ö.: Prugberger: Van kiút az útvesztőből? Globalizáció, neoliberalizmus és a jog. Kairosz Kiadó, Bp. 2008. 63-66. o. és 169-202. o. U.ő: A nyílt társadalom filozófiájára alapozott nagyhatalmi politika és az Európába tartó muszlim migráció. Polgári Szemle, 2016/1-3. sz. 47-52. o. Az EU Bizottságának központi törekvéseiről, hogy az irányelvek újabb egyre kisebb mozgásszabadságot adnak a tagállamoknak (pl. legújabb fogyasztóvédelmi ir. elv), a migránsok központi kvótaelosztása, stb.

¹³ Tanka Endre: Elsjajítás és szövetkezeti tulajdon, SZKI. Közlemények, 205. Bp. 1988.; Cukanovic, Sergej: Zemljoradnuko zadrugarstvei agrarnoj politici Jugoslavie. Beograd. 1971.

egy-egy járásra kiterjedő agráripari kombinátok alakultak ki, amelyek irányító központjává a járási tanácsok mezőgazdasági osztályait tették.¹⁴ Ez által az egyes járásokban működő mezőgazdasági szövetkezetekből az 1970-es évek végre egy mezőgazdasági kombinát alakult önálló jogi személyiséggel felruházva. E folyamat a Szovjetunióból indult el és ilyenné alakította át az NDK. iparát is.¹⁵ Ezzel szemben a Jugoszláv tagköztársaságokban Edward Kargyel kiindulva a bolgár-orosz obszcsina rendszerhez hasonló szubcsina rendszerből, kidolgozta a „társadalmi öngazgatási” rendszert, amelyen belül alulról felfelé szerveződött meg és épült ki párhuzamosan egy politikai és egy gazdasági rendszer. A politikai az alulról megválasztott települési tanács és tanácselnök, a települési tanácsokban megválasztott és delegált képviselőkől létrejött megyei tanácsok és az általuk megválasztott elnökei és szintén választással kijelölt küldöttei alkották a tagköztársaság parlamentjét, minden egyes tag-köztársasági parlament küldöttei pedig alkották a szövetségi parlamentet. Az ezzel párhuzamosan futó gazdasági oldalt az állampolgárok vagy települések az állampolgárok vagy az egyes települési tanácsok hivatalai, továbbá a társadalmi szervezetek által alapított „társult munka-alapszervezetek” feleltek meg a mai üzemnek, amelyek munkakollektívájának a többségi szavazatával a gazdasági ágazatuk valamelyikének megfelelő „társult munkaszervezethez” kellett csatlakozniuk. Ezek felelnek meg a mai vállalat (cég) fogalmának, amelyek viszont kötelesek voltak az ugyancsak a nekik megfelelő gazdasági ágazatban szerepet játszó „társult munkaszervezetek szövetségéhez” csatlakozni, amely a mai konszernnek felel meg.¹⁶ E jugoszláv modellt az 1968-as „prágai tavasz idején csehszlovákiában Ota Sik gazdasági miniszterként kívánt átvenni, míg Magyarország nyers Rezsővel, az akkori MSZMP KB gazdaságpolitikai titkárával az élen Magyarország 1967 és 72 között mérsékeltebben vette át az előbbi fejezetet ismertetésénél bemutatott gazdaságirányítási reform keretében, amely következetesen érvényesült, mígnem a „prágai tavasz” elfojtásával, szovjet nyomásra Biszku Béla fellépésével „ki nem lúgozták”.¹⁷

Ezekről a szerző egy szóval sem tesz említést, holott a Titó-i Jugoszláviának mind politikailag, mind gazdaságilag ez volt a lényege és ezzel jelentősen eltért a többi kommunista állam szovjet modelljétől. Ezen kívül még azzal is eltér, hogy a titói Jugoszláviában a kereskedelmi jog és a kereskedelmi kamarai rendszer – a szovjet modellt kényszerűen követő kommunista országokkal ellentétben—

¹⁴ Jordanov, Teodor: Az új gazdaságirányítási rend és mechanizmusa a Bolgár Népköztársaságban. Közgazdasági Szemle, 1983/7-8. sz.; Sárközy-Fábián: A vállalati társulások joga. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.; Prugberger: A jogalanyiség strukturális felfogásának megjelenése és alapp problémái a szövetkezetek gazdasági és szervezeti életében. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények (tovább: SZKI. Közlemények), 201. Bp. 1987. 32-33. o.

¹⁵ Sárközy-Fábián: Előző jegyzetben hiv. hely; Prugberger: előző jegyzetben hiv. h.

¹⁶ Kardjelj, Edvard: Samopravljanje drustvena savojna (Selbstverwaltung und gesellschaftliche Eigentum. Beograd, 1973.; Roggemann, Henri: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien. Europäische Verlagsanstalt. Revija, 1970., id. Trócsányi László: A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben. Állam-, és Jogtudomány, XXI. kötet, 2. sz.

¹⁷ Prugberger: A szövetkezeti felügyeleti rendszer fejlődése, 73-77. o.

továbbra is érvényben maradt.¹⁸ Ezek hiányoznak Heka írásából, holott indokolt lett volna ezekről is írni, mivel – miként erre Heka is helyesen utal –, Dayton után a nyugati nagyhatalmak a saját gazdaságpolitikai, állami és jogrendszerüket oktrojálták a volt tagállamokra a Daytoni Békeszerződés megkötése során. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a társadalmi öngazgatási rendszer is teljesen felszámolódott, helyette pedig a nyugat-európai állami és jogi mechanizmus lépett hatályba, amiről már az előző fejezet szerzői is írtak. Ami a jelenlegi szerb állami és jogi helyzete bemutatását illeti, néhány téves megállapítás szintén észlelhető a szerző részéről. Megítélésünk szerint nem állítható, hogy Koszovó „szerves része lenne” a Szerb Köztársaságnak, ezen kívül pedig Szerbiában a nemzetiségi jogok a deklarált esélyegyenlőség helyett diszkrimináció érvényesül, amire utal az, hogy a magyarok lakta Vajdaságban az Újvidéki Egyetem a többi karral ellentétben a jogi fakultásán nem lehet magyar nyelven felvételi vizsgát tenni. Ara viszont korrekt módon utal a szerző, hogy a szerb kormányzat részéről burkolt centralizálás folyik, ami megmutatkozik abban is, hogy a Vajdaság autonómiáját egyre szűkíti a központi kormány, aminek egyik tényszerű bizonyítékaként utalunk a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia köztestületi státuszának a megvonására.¹⁹

8. A skandináv államok jogrendszerét a monográfia a monográfia IX. fejezetében Visegrády Antal dolgozta fel. Hazánk számára ismerete azért fontos, mert sok magyar orvos és egészségügyi szakember dolgozik a skandináv országokban. Ezen kívül államközi szerződéssel a magyar orvostudományi karok képezik a svéd és a norvég orvostanhallgatókat. mert hazájukban nem, vagy csak kis férőhellyel működnek orvostudományi karok. Visegrády kihangsúlyozottan utal arra, hogy Dánia, Svédország, Norvégia és Finnország joga sok tekintetben hasonlít egymáshoz, aminek egyrészt az az oka, hogy valamennyi a germán jogcsaládhoz tartozik, ezen túlmenően pedig időszakosan hol az egyik skandináv ország tartozott a másikhoz, hol pedig fordítva. Volt időszak, amikor Norvégia Svédország része volt és ezért a svéd jog dominanciája a szerző megállapítása szerint a svéd jog dominanciája a norvég jogon észlelhető. Ugyanakkor Svédország egyes időszakokban Dán fennhatóság alá tartozott. Ezért, miként ezt a szerző kielemezte, a svéd jogon pedig dán hatás érezhető. Utal Visegrády arra is, hogy a svéd jog jelentős hatással volt a finn jogrendszerre is

Szintetizálva valamennyi skandináv állam jogrendszerét, a szerző és a saját kutatásaim szerint is mindegyikre jellemző, hogy átfogó kódexek nincsenek, csupán egyes intézményeket szabályozó „résztörvények”. Így pl. a szerző által leírtakon felül egy finnországi agrárjogi konferencián megtudtuk, és aminek a szakirodalomban is utána néztünk, hogy a kötelmi jog egyes szerződéstípusait (adás-vétel, bérlet, munkával, vállalkozással és pénzügyekkel összefüggő szerződések) külön résztörvények szabályozzák.²⁰ Visegrády szerint Svédországban a bírói gyakorlatot nem tartják jogforrásnak. Ugyanakkor viszont a svéd

¹⁸ A titói Jugoszláviában a többször módosított 1978. évi Kötelmi Törvény (Zakon a obligacionizm odnosima) szabályozta. In: Salma, Josef: Obligationo pravo-. Pravovni fakultet u Novom Sadu. 78-81. p.

¹⁹ Prugberger: Veszélyben a vajdasági akadémia. Magyar Hírlap 2014. január 3. sz. 8. o.

szakirodalomban található ezzel ellentétes álláspont is, miszerint jogforrásként a polgári jog a bírói gyakorlat alapján mintegy kódexszerűen összeáll és a jogszolgáltatás ezt veszi figyelembe²¹ a már bemutatott Amerikai Jogi Intézet által elvégzett ama gyűjteményes összeállításhoz hasonlóan, amiről az USA jogának bemutatásánál a szerzők kiemelték. Ellentmond Visegrády megállapításának az is vagy legalább is gyengíti, hogy a törvénytervezetek ellaborátumait is, és a már elkészült, de még el nem fogadott törvénytervezeteket is felhasználják a bíróságok az ítéletalkotás során, amit maga a szerző közöl (211. o.). nem szól viszont az állampolgári szószólói rendszerről, az ombudsmeni intézményről, amelynek hazája Svédország és innen terjedt el Európa különböző országaiba.²²

9. Tekintettel arra, hogy a könyvben tárgyalt további országok a hagyományos euro-atlanti területen kívül esnek, a szerzőik által részletesen és széleskörűen bemutatott jogrendszereik leírásánál csak azok vázát ismertetjük.

Az első közülük Barta Ildikó tanulmánya, aki a római germán jog recepciója tekintetében bemutatja annak három típusát. Elsőként jelöli meg azt, ami politikai uralom hatására (gyarmatosítás és Napóleon hódításai) jött létre. A második csoportba azoknak az országoknak a jogrendszerét sorolja, ahol adaptációval egy régi jogrendszert cseréltek fel egy modernre, míg a harmadik csoportba azokat az országokat sorolja, ahol a mintaként szolgáló kódex csupán a jogtudományi gondolkodásra hatott. A szerző ezt követően végig elemzi mind a három csoporthoz tartozó ország jogrendszerének a sajátosságait. Az első csoporthoz tartozó gyarmatokból függetlenné vált országoknál Barta kimutatja, hogy míg Franciaország asszimilálni igyekezett és a francia jog átültetését erőltette a bennszülöttek esetében is, akiknek kérésükre állampolgárságot adott, addig Anglia kettős jogot alkalmazott és csak ott hozott törvényeket, ahol a helyi jog alkalmazhatatlannak minősült. A második csoportba tartozó országoknál a szerző szerint „minőségi cserére” került sor, elsősorban a német jogot, főként a BGB-t és a HGB-t vették át. Ez vonatkozik Görögországra, Törökországra és jelentős részben Japánra és Tajvanra. Törökország esetében –miként ezt Barta kimutatja— a BGB-n kívül hatott a svájci CGB és az OR (kötelmi tv.) is. A harmadik csoportba sorolt Kínát vizsgálva rámutat, a szerző arra, hogy ott a jogtudomány vetette fel a recepció igényét japán hatására, azonban a megvalósításra a hagyományos kínai jogi kultúra büntető jogi jellege miatt elakadt.

Hogy Kínában miért akadt el a recepció folyamat, azt Bóka János dolgozza fel. Szerinte a jogi konfliktuskezelésnél fontosabb a kínaiak szemében a jogon kívüli erkölcsi és szokásjogi normarendszeren alapuló vitarendezés. Ehhez hozzá tennénk még, hogy ebben igen erős szerepe van a vallásnak, amely ennél több, életfilozófia

²¹Björn Kurz: Arbeitsrecht in Schweden. Gesetzverzeichnis und Einleitung + Rz.1-6. In Henssler/Braun (hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt. Köln, 2011. 1282-83. p.; Helga Annue/Preben Haugmoen MO: Arbeitsrecht in Norwegen. I. Einleitung – Überblick + Rz. 1-10. In: Henssler/Braun: 2011. p.; Jura Europae, Droit du travail—Arbeitsrecht, C.H. beck Verlag, München/Berlin –Editions Technique Juris Chasseurs, Paris. III. Band. 70.00. Sources/Quellen, Danmark

²² ifj. Trócsányi László: A norvég közigazgatási ombudsman működésének egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1987/9. sz. 516-518. o.

is egyben, amelynek erős szociális töltet is van. Ez vonatkozik a szerző álláspontja szerint a császárkori Kína jogára is, ahol a konfucióizmus hatására nem az árúforgalmat és a vagyoni viszonyokat rendező polgári jog, hanem a családi jog és a büntetőjog az elsődleges. Negatív jelenségeként azonban a szerző utal a nepotizmusra és az ebből fakadó korrupcióra is. Annak okát, hogy a kínai jogot nem sikerült sem a késői császárkorban, sem a köztársaság korában megreformálni, a szerző abban látja, hogy a hagyományok és a szakrális kötődések játszottak ebben szerepet. Ezt követően tér át a szerző a Kínai Népköztársaság állam- és jogrendszerének a bemutatására, amelyet az igazságszolgáltatással együtt kontrol alatt tart a kommunista ideológián alapuló pártpolitika ma is, amelynek az ügyészség teljesen alá van rendelve.

A japán jogot Radics Olívia dolgozta fel, aki kimutatja, hogy e jogra erős hatással van az ország lakosságának az ősi vallása, a sintoizmus, valamint az ősi kínai kultúra, valamint a császár korábbi centrálisan érvényesült hatalma és tekintélye. Viszonylagos részletességgel foglalkozik a szerző a japán jog XIX. század közepén történt korszerűsítésével, amely a korábbi francia jogról áttért a német jog adaptálására. A továbbiakban Radics a II. Világháborút követő alkotmányos helyzettel foglalkozik, amit követ a jogforrások és a jogszolgáltatás jellegének a bemutatása. Kár viszont, hogy nem szól a japán munkajogi viszonyokról, amelyre jellemző, hogy a munkavállalók otthonuknak érzik a munkahelyüket, az állások pedig apáról fiúra öröklődnek, ami kihat japán egész gazdasági életére.

Az afrikai jog világát a könyv utolsó előtti fejezetében Mezei Péter mutatja be. Rámutat arra, hogy az ősi jogot először az arab hódítók joga alakította át, majd pedig a gyarmatosító államok joga. Észak-Afrikában főleg a francia, Közép-Afrikában pedig az angol jog. A szerző kimutatja azt is, hogy az 195-es és 60-as években a függetlenségük elnyerése után a modern alkotmányok és jogrendszerek tartalmi átvételével az emberi jogok tiszteletben tartásán alapuló államformákat és jogrendszert alakítottak ki, ami azonban a megválasztott politikusi kör a hatalom megtartása érdekében embertelen diktatúrákká torzította el. Amit a szerző pozitívan értékel, hogy a függetlenségük elnyerését követően ezek az államok a volt gyarmattartó államok jogának az átvételével kodifikálták a büntető és a polgári anyagi, valamint eljárási jogot, továbbá, hogy létre hozták az üzleti jog harmonizálást célzó régiós testületet, az OHADA-t.

A könyv utolsó fejezetében Bóka János és Badó Attila az iszlám jogot mutatja be, utalva arra, hogy korunkban egyre népszerűbb és egyre szélesebb köröket vonz. Rámutatnak arra, hogy ez részben a gyarmatokról a volt gyarmattartókhöz történő bevándorlásnak, részben pedig a történelmi európai vallásokról való eltávolodás miatti áttérésnek köszönhető, ami – megítélésünk szerint – annak is köszönhető, hogy a történelmi vallások klérusa nem ereszkedik le a hívőkhöz.²³ A szerzők kimutatják, hogy az iszlám esetében az állami politika és a jog, valamint a vallás teljesen összefonódik egymással. A szerzők egy XV. században élt jogtudóst

²³A szüleiknek hazaüzenő azoknak az angol, német és francia fiataloknak a médiában közölt nyilatkozatai alapján leszűrt következtetés, akik 2014 és 2016 között elszöktek hazulról és az ISIS-hez csatlakoztak.

idéznek, ki szerint a jogtudomány nem más, mint Allah törvényeinek az ismerete. A szerzőpáros ezzel összefüggésben részletesen mutatja be, hogy az iszlám vallás milyen mélységben szövi át a politikát, az állami mechanizmust, valamint a jogot. A szerzők kitérnek arra is, hogy az 1950-es és a 60-as években az iszlám jogot követő országok egy része megpróbálta elválasztani az állami mechanizmust és a jogrendszert, valamint a politikát a vallástól, hasonló módon, miként ezt az I. Világháborút követően megtette Törökországban Kemal Atatürk, azonban kevés eredménnyel. Ebben a lakosságnak a hagyományokhoz való ragaszkodásán felül szerintünk az USA által hirdetett korábbi propaganda. Mostanában azonban kezd visszaszorulni az iszlám iránti lelkesedés, mivel a migráció során egyre nyilvánvalóbbá kezd válni az iszlám vallással szoros egységben álló jog intoleranciája, agresszív jellege és integrációs képtelensége. Erre utalnak azok az európai nagyvárosokban kialakult iszlám „no go” zónák, ahová az adott állam karhatalma is csak erősítés mellett mer bemenni. Bonyolítja a helyzetet, hogy az iszlám valláson belül is két, egymással ellentétes és ellenséges irányzat található, a síta, valamint a szunita, mely két irányzat közötti leszámolás az európai nagyvárosok iszlám negyedeiben is gyakran véres összecsapásokhoz vezet, amelyek a mostani tömeges migrációs menekült táborokban is több esetben fellobbant. Kár, hogy ezekről a szerzők nem írnak, miként arról sem, hogy a mostan beözönlő migráns áradat sem dolgozni, sem integrálódni, sem nyelvet és szakmát tanulni nem akar, és a korábban már Európába érkezett iszlám vallást követő szülők gyermekeiket visszaküldik az otthon maradt nagyszülőkhöz és ott járnak iszlám iskolába, amelynek oktató-nevelő tevékenység mellett nem szereznek olyan képzettséget, amely alkalmassá tenné őket az euró-atlanti munkaerőpiacon való érvényesülésre.²⁴ Mára már egyértelművé vált, hogy az iszlám vallás és az arra felépülő politika, államrendszer és jog agresszív é területfoglaló jellegű és a birtokába vett területeken élőkötől elvárja az iszlám hitre való áttérést, az ezt megtagadóktól a különadó fizetést, ha pedig egyiket sem akarja teljesíteni, jogot formál likvidálására.²⁵ Jó lett volna, ha a szerzők erről is írtak volna. Az viszont helyes, hogy kihangsúlyozzák a „saria”, vagyis az iszlám jog elmaradottságát, többek között azt, hogy még mindig fennáll lopás esetén a kézlevágás büntetése, amit ma szakszerű orvosi műtéttel hajtanak végre.

Összegező értékelés: A szerkesztők és a szerzők vállalkozása rendkívül hasznos. Erénye a könyvnek, hogy az egyes jogrendszereket kialakulásuk, fejlődésük, időközi változásuk, jelenlegi állásuk és a külső, valamint az egymásra irányuló kölcsönös hatásuk vonatkozásában mutatja be. A könyv egyidejűleg differenciál is a jog-összehasonlítás során, egyben pedig szintetizál is. A rendszer felállítása terén azonban kritikánk, hogy a szerkesztők a jelenleg divatos elméleti áramlatot követve az angolszász jogrendszerből indulnak ki, nem pedig a hozzánk közelebb álló kontinentális jogrendszerekből és ott sem a hazai jogrendszerre a legnagyobb hatást gyakorolt germán jogrendszerből. A volt Jugoszlávia jogrendszerének a bemutatásánál erőteljes tévedések és hiányosságok vannak. Egy újabb kiadás

²⁴ Pokol Béla: Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei. Kairosz, 2011.

²⁵ L. Korán 47. szakasz, 4. versszak; Jászó János: Klasszikus iszlám jog, egy jogi kultúra természetrajza. Gondolat Kiadó, Bp. 2006.; Gazdag László: A korán és a sátáni versek. Kapu, 2015.9. sz. 18-22. o.

esetén ezt feltétlenül korigálni kell. Kár, hogy a szerkesztők nem vonták be e fejezet megírásába Szalma Józsefet, az Újvidéki Jogi Kar nyugalmazott professzorát, aki most a Károlyi Gáspár Egyetem jogi karának egyetemi tanára. A könyv tőlünk távol eső földrészek jogrendszereit is viszonylagos részletességgel tárgyalja, ugyanakkor az európai jogrendszerek közül kihagyja a balti államok jogrendszerét. Ez a fejezet megiratható lett volna Palásti Gáborral, aki jelenleg a Vilniuszi Egyetemen oktat. Ha egy újabb kiadásra kerülne sor, a balti államok jogrendszerének fejezetét. Ezt a hiányosságot egy újabb kiadás esetén feltétlenül pótolni kell. Hiányként vetjük fel továbbá, hogy a szerzők a leíráson felül erőteljesebb kritikai értékeléssel élhettek volna. Egy erőteljesebb kritikai értékelés esetén kimutatható lett volna részükről, hogy az egyes népek és államok felett beállt idegen uralomra jutás során a „szolgáló” jognak az uralkodó állam jogának a szolgáló (gyarmatosított) népcsoportra erőltetése visszaüt és az erőszakos asszimilálás negatív eredményre vezet. A jogi asszimilációval szemben a jogi differenciálás elfogadása lehet csak sikeres távlatokban nézve. Ezért az önkormányzatiság elvén alulról felfelé épülő társadalom-, és állam-, valamint államszövetség-szervezés lehet csak sikeres, mindenki részére biztonságot nyújtó jelleggel békés.
